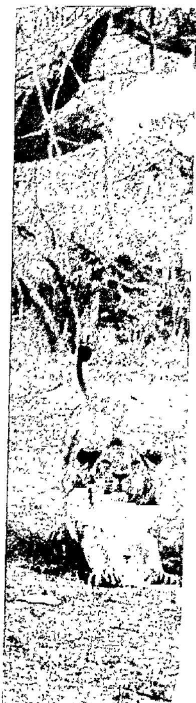
૪૭૬

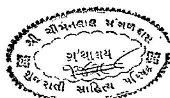
ઊર્મિ નવરચના

દીપોત્સવી–૨૦૨૫

સિંહ કથા વિશેષાંક

તંત્રીઓ
ઇશ્વરલાલ મો. દવે
જયમલ્લ પરમાર

"Great men and eminent men have monuments in bronze and marble set up for them but this man of divine fire managed in his lifetime to become enshrined in millions and millions of hearts so that all of us became somewhat of the stuff that he was made of, though to an infinitely lesser degree"

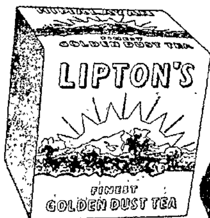
— Jawaharlal Nehru

a National Trust for Economic Prosperity

INDIAN OIL CORPORATION LIMITED

લીપ્ટનની હિમાલયન ગોલ્ડન ડસ્ટ ચા

ઉંચી જાતની ભૂકી ચામાં બિનહરીફ

આ ચા ઓછામાં ઓછા સમયમાં તમને પૂરું સોડમવાળી સોનેરી રંગની ચાના કપમાં વધુ પ્રમાણ પૂરું પાડે છે. તમે તેની અજમાયશ કરી જુઓ. તમારા અતિથિઓનો પણ આ ચાથી સત્કાર કરો. તમને આ પીવાની ખરેખરી મઝા આવશે. તમારા મહેમાનો પણ આનંદિત થશે. તેના પ્રકારની બીજી બધી ચામાં લીપ્ટનની હિમાલયન ગોલ્ડન ડસ્ટ ચા અજોડ છે

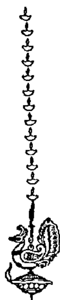
લીપ્ટન ચૅટલેજ

સારી ચા

WITH BEST COMPLIMENTS
FROM

M/s. GEETA CERAMICS

KALOL-MEHSANA HIGHWAY ROAD
AT CHHITRAL
(N GUJARAT)

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

Suhrid Geigy Limited Baroda RANOLI

Manufacturers of (GEIGY) Specialised Optical Whitner

TINOPAL

Which whiten the best of all.

PHONE
Office : 227063
Resi : 227806

Gram
CHAKESHWARI

M/s Ashokkumar Kalyanbhai

YARN & CLOTH MERCHANT

4762, Laxmi Bazzar
First Floor Cloth Market
DELHI - 6

સ્ટેટ બેન્ક ઓફ સૌરાષ્ટ્ર

સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયાની સબસીડીયરી

સદ્ધરતા
સેવા
સલામતી
અમારી વિશિષ્ટતાઓ

- આપની બચત ઉપર આકર્ષક વ્યાજ
- નાના પાયાના ઉદ્યોગોને ઉદાર શરતોથી વિશાળ પ્રમાણમાં ધીરાણ.
- ખેતી વિકાસ માટે સરળ ધીરાણ,
- સેઈફ ડીપોઝીટ લોકર્સની આધુનિક સગવડતા.
- પરચુરણ વેપાર રોજગાર કરતા વેપારીને સરળ ધીરાણ.

સૌરાષ્ટ્રમાં સ્ટેટ બેન્ક ઓફ સૌરાષ્ટ્રની બીજી કોઇપણ વ્યાપારી બેન્ક કરતાં વધારે શાખાઓ છે.

માટે જ

આપની સર્વ પ્રકારની બેન્કીંગની જરૂરિયાત માટે આપની નજદીકની જ સ્ટેટ બેન્ક ઓફ સૌરાષ્ટ્રની શાખાનો સંપર્ક સાધો.

હેડ ઓફીસ
દરબારગઢ : ભાવનગર

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

PHONES
OFFICE 26148
RESI. *78741*

GRAM
JAYATMA

M/s. P. JAYANTILAL

YARN & CLOTH MERCHANT
626/1 KAPASIA BAZZAR
VORA BUILDING
AHMEDABAD

'ભારત સિલ્કમિલ્સ' ના

કાપડનો જ આગ્રહ રાખો

* સુંદર નવીનતાભરી ડિઝાઈન અને સુમેળ રંગોવાળી
ચુનંદી જાતોની અમારી વિશિષ્ટતાઓ *

આર્ટ સિલ્ક
નાઈલોન શર્ટિંગ
પાલવજરી સાડી
પ્રિન્ટેડ સાડી
ફેન્સી ફ્રોક
નાયલોન જ્યોર્જેટ

વગેરે

ધી ભારત સિલ્ક મિલ્સ (પ્રાઈવેટ) લિ.

સુંદર બાગ, કુર્લા – ૭૦ : મુંબઇ.

Grams : SUPERWEST Tele No : 51422

A. DHANENDRA & CO.

COTTON & YARN WESTE MERCHANTS
EXPORTERS & IMPORTERS

A. DHANENDRA & co.

1427, RAIPUR, PARABDI'S POLE
A H M E D A B A D - 1.

Industrial Services Corporation

ટેકસટાઇલ ઍાકઝીલરીઝ-કેમિકલ્સ
તથા ઇલેકટ્રીક મોટર્સ અને સ્ટાર્ટર્સ

INDUSTRIAL SERVICES CORPORATION

Bharat Industrial Estate, Block No. 521, 5th Floor,
Tokersey jivraj Road,
Sewree, BOMBAY-15 D. D.

મહેતા ટ્રેડર્સ

સૂતર તથા કાપડના વેપારી તથા કમીશન એજન્ટ

ટ્રોલી સ્ટેશન પાસે
સુરેન્દ્રનગર

ધી જુનાગઢ ડીસ્ટ્રીકટ સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટીવ બેંક લી. જુનાગઢ

ટેલીફોન :- મેનેજર, ૨૦૭-૨૦૭એ
એકાઉન્ટન્ટ : ૨૭૮

ટેલીગ્રામ COOPBANK :
પોષ્ટ બોક્ષ નં. ૪

તા. ૨૬-૪-૧૯૫૯ ના રોજ મુંબઇ રાજ્યના સહકારી કાયદા હેઠળ નોંધાયેલ
મુખ્ય કચેરી :- વણઝારી ચોક, જુનાગઢ

પ્રમુખ :- શ્રી ચિતરંજન રૂ. રાજા
ઉપપ્રમુખ :- શ્રી દ્વારકાદાસ ના. ત્રિવેદી

	લાખ
૧. અધિકૃત શેર ભંડોળ	૧૮૦,૦૦
૨. ભરપાઇ થયેલ શેરભંડોળ	૧૦૩,૫૮
૩. અનામત ફંડ અને અન્ય-ભંડોળ.	૩૨.૬૨
૪. કાર્ય ભંડોળ.	૬૪૪,૦૦

-: શા ખા ઓ :-

૧. વેરાવળ	૬. કેશોદ	૧૧. કુતિયાણા	૧૬. માધવપુર-ઘેડ
૨. માણાવદર	૭. માંગરોળ	૧૨. રાણાવાવ	૧૭. ભીલખા
૩. પોરબંદર	૮. માળીયા	૧૩. ભેંસાણ	૧૮. ગીરગઢડા રોડ : ઉના
૪. ઉના	૯. તાલાળા	૧૪. મેંદરડા	૧૯. બાંટવા
૫. વંથલી	૧૦. વિસાવદર	૧૫. ચોરવાડ	૨૦. શાપુર
			૨૧. ગીર-ગઢડા

- દરેક પ્રકારની થાપણો આકર્ષક વ્યાજના દરે સ્વીકારવામાં આવે છે.
- પંચાયતો, મ્યુનીસીપાલીટી, જુદા જુદા પ્રકારના બોર્ડ અને ટ્રસ્ટની બેંકર તરીકે કામ કરે છે.
- દરેક શાખા પર તથા ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્ર રાજ્યના શહેર ઉપર ચેક, ડ્રાફ્ટ ઈસ્યુ કરવામાં આવે છે.
- ગુજરાત રાજ્યના શહેરો તથા બીજા સ્થળો ઉપર હુંડી. બીલ વિ. વસુલ કરવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલ છે.
- જીલ્લાની સહકારી મંડળીઓ મારફત ખેડુતોને ખેતીવિષયક કામકાજ માટે ધીરાણ કરવા ઉપરાંત ગૃહ અને નાના ઉદ્યોગોના વિકાસ માટે પગારદાર કર્મચારીઓને તથા નાગરીક બેંકને પણ નાણાંકીય સગવડ પુરી પાડવામાં આવે છે.

વધુ વિગત માટે સંપર્ક સાધો.

મનહરલાલ ર. નારેચણીયા
બી, કોમ. એલ. એલ. બી.
મેનેજર.

લાલજી મૂળજી ટ્રાન્સપોર્ટ કું.

ટેલીફોન C/o ૨૪૭૭૨

પાંચ કુવા ચીરગાવાડ : અમદાવાદ

માલ સામાનની ઝડપી તથા સુરક્ષિત હેરફેર માટે સંપર્ક સાધો

બુકીંગ ઑફીસ : ૭૦-૭૨.

ચકલા સ્ટ્રીટ : મુંબઈ—૩

ટેલીફોન નંબર : ૩૨૭૩૭૪
૩૨૦૭૫૭

શુભેચ્છાઓ સાથે

ફોરેઈન મશીનરી અને ફોરેઈન રો–મટીરિયલથી બનાવનાર

ચિત્તલિયા ઇન્ડસ્ટ્રીઝ

રા જ કો ટ.

ઉત્તમ ક્વોલીટી સીલવર શુ ટેક્સ (ટીંગલ્સ)

ટીપ નેઈલ્સ, પ્રોટેક્ટર સ્ટડ્સ (પ્લેઈન હોબનેઇલ્સ)

ધીરાણ-વસુલાતનુ સંકલન ન કરીએ તો
સહકારી પ્રવૃત્તિ ઉણપવાળી લાગશે

: ચિતરંજન રૂગનાથ રાજા

દેશની કાયાપલટ કરવાના કાર્યમાં આર્થિક
અને સામાજિક ક્રાંતિ અનિવાર્ય છે. જે સહ-
કારી પ્રવૃત્તિ દ્વારા શકય બનાવી શકાય તેમ છે.

શ્રી ઉના તાલુકા સહકારી ખરીદ વેચાણ સંઘ લી૦

(રજી. નં. ૧૪૫૬ તા. ૨૫-૬-૫૬)

જીનીંગ ફેકટરી એન્ડ ઓઈલ મીલ

દેલવાડા રોડ, ઊના (જૂનાગઢ જિલ્લો)

સભાસદ સંખ્યા=૫૫ મંડળીઓ : શેરભંડોળ રૂા. ૨૩૮૭૫૯/-

ઑડીટ વર્ગ-અ

ચંદ્રશંકર લાભશંકર જાની
મેનેજીંગ ડીરેક્ટર

પ્રાગજીભાઈ કાનજી પટેલ
પ્રમુખ.

ઊર્મિ નવરચના

અ નુ ક્ર મ ણિ કા

તંત્રીઓ : ઈશ્વરલાલ દવે : જયમલ્લ પરમાર

વર્ષ : ૪૦ નવેમ્બર ૬૯ : અંક : ૮ : સળંગ અંક : ૪૭૬

'ઊર્મિ નવરચના' નાં સર્વ લખાણો કોપી-રાઈટથી રક્ષિત છે.

તો હે ઇશ્વર ! માવડીને ભાર વેઠારવામાંથી મુક્તિ આપજે

સંપાદકીય

દેશમાં રાજકીય દાવાનળ માણસાઈનાં મૂળિયાં ચૂસી રહ્યો હતો. અંધકારનાં કાળાં ઝેબાણુ વાદળાં જામી રહ્યાં હતાં. જન જીવન વિપથગામી એવી પાગલ દોટ દઈ રહ્યું હતું. ભ્રમમાં હતું ગુજરાત કે પોતે સર્વથી મુક્ત છે. ત્યાં તો એકાએક એ વાદળાં ગુજરાત માથે ત્રાટકી પડયાં. ગુજરાતના પાટનગર માથે અંધકારના ઓથાર છવાઈ રહ્યા. કયે સુખે ગુજરાત દીવાળી ઉજવે ? કોને શાના અભિનંદન આપે ?

આત્મ પ્રતારણામાં રાચતા આપણે છેલ્લાં બાવીસ વર્ષથી હોળીને દીવાળી માનીને ઉજવતા આવ્યા. આજે એ દીવાળીમાં હોળીનાં પ્રગટ રૂપ દેખાણાં. જેને નથી દેખાણાં તેને મહાકાળીનો સાક્ષાત્કાર થવાનો બાકી હશે, કાં તો દષ્ટિજડ હશે.

દીપોત્સવીના ઝાકઝમાળની જે રોશની આપણે માણી રહ્યા હતા તે તો પ્રજાજીવનના ભૂતળની લાહ્યના ભડકા હતા તે કદાચ આજેય નહિ સમજીએ તો પછી ભરખાઇ ગયા કેડે વિમાસવાનું જ કયાં રહે છે ?

અમદાવાદનું કોમી હુલ્લડ તો જવાળાના મુખરૂપી છે. પેટાળમાં ખળકતા લાવાને હજી આપણે નથી પીછાન્યો. એક અકસ્માત બન્યો કે બાદશાહખાન આજે આપણી વચ્ચે છે. શાંતિના ફિરસ્તારૂપે જેમ ગાંધીજી નોઆખલીમાં ઘૂમતા હતા તેમ ઘૂમી રહ્યા છે. એપના પ્રત્યેક બોલના પડઘા આપણે ન છૂટકે પાડી રહ્યા છીએ. કારણ કે દેશમાં કોઈ એક બીજાનું કાને ધરે એવી સ્થિતિ રહી નથી અને બાદશાહખાનના બોલનો વિરોધ કરવાનું આપણામાં નૈતિક બળ નથી.

બાદશાહખાનના આંતર ચેતસથી પણ દેશમાં કોઇ આગ ઓલાણી નથી, અને વધી રહેલા ભડકા સૌ ઘેર બેઠાં ભાળી રહ્યા છીએ. આવતી કાલે બાદશાહખાન અફઘાનિસ્તાન સીધાવશે ત્યારે એમણે આપેલા આશ્વાસનથી વિશેષ આપણી પાસે એક બીજાને દાગવાના દારૂગોળા સિવાય બાકી શું હશે ? આજે તો દાઝયા છીએ. એટલે શીખામણ સહન કરી કરી રહ્યા છીએ. આમૂલ પરિવર્તનના ઊંડા અવગાહન અને એ માટેની ઉત્કટ લાગણી સિવાયનાં પ્રાયશ્ચિતનાં પાખંડ કેટલાં કારગત નિવડશે ?

કોંગ્રેસની સોગઠી ઘાયે ચડી છે, એને ઘોયાં મારવામાં વિરોધ પક્ષો જામી પડયા છે, અને કોંગ્રેસ અને તેનાં સાધનો બચાવનાં બુઠાં શસ્ત્રો સમણી રહ્યાં છે. આમાં પ્રજાજીવનની સમૂળી ક્રાંતિના પ્રશ્નો કથળ્યા કરે છે. એમાં હિંદુ–મુસ્લિમની ઉપરછલી એકતાના ટાઢા ઢોળવાથી પ્રશ્નો હલ થશે કે ભૂગર્ભમાં ઊંડા ઘોજ કરશે ?

બાદશાહખાન જેટલી જ નિર્ભયતા અને નિખાલસતાથી બોલનારા બીજાઓની વાતો વિરોધમાં ખપે છે. પણ સડાનાં મૂળ દેખાડીને ઘણા બોલતા થયા છે એ કાળનું પરિબળ કામ કરે છે.

જગતના કોઇપણ દેશની લઘુમતિ સાથે ભારતના હિંદુ–મુસ્લિમ સંઘર્ષને સરખાવી શકાય તેમ નથી. આ કાળાંતરનાં વેર ધર્મને નામે અધર્મ ખેલતાં જ આવે છે, કાળાંતરથી એનો કોઇ ઇલાજ કાયમી એકતા સ્થાપી શકેલ નથી. ત્યારે એમ નથી લાગતું કે મૂળમાં જ કયાંક ખામી છે ? હિંદુને હિંદુ રહેવું છે, મુસલમાનને મુસલમાન રહેવું છે, પણ બેમાંથી એકેયને ઇન્સાન બનવું ન હોય તો એમને કોણ એક કરી શકે ?

જેના પેટાળમાં કોમીદ્વેષ ઘોળાયા કરતો હોય એવી સામાજિક જડતાને આપણે હંમેશાં શાંતિનો કાળ ગણતા આવ્યા છીએ. ગાંધીયુગમાં પણ જે કાળે હિંદુ–મુસ્લિમ બિરાદરી જેવું જે થોડું દેખાતું હતું તે તો થોડી વ્યક્તિ પુરતી અને ઉપરછલી હતી. બાકીની તો સ્વાર્થની ભાગીદારી હતી. ગાંધીજીએ પણ તે દિવસે જેરૂસલામની અલ અકસા મસ્જિદના પ્રશ્નની જેમ ખિલાફતનો પ્રશ્ન ઉપાડેલો.

તે કાળે પણ હિંદુ મુસલમાનના ધર્મ અને સમાજની નીતિરીતિ જુદા હોવાથી અને એમા એકબીજાએ માથું ન મારવાની લક્ષ્મણ રેખા પડેલી જ હતી એથી જન્મે હિંદુ એવા કોઈ કાર્યકર મુસલમાનના સમાજમા કે એના સાચી ખોટી ધાર્મિક માન્યતાઓને સ્પર્શી પણ શકયો નથી તેમ જન્મે મુસલમાન એવો કોઇ કાર્યકર હિંદુ સમાજ કે ધાર્મિક માન્યતાઓ કે રૂઢિઓના દોષ પ્રત્યે આંગળી પણ ચીંધી શકયો નથી. એ બન્નેમાં વાઘની બોડમા હાથ નાખવાનું જ જોખમ રહેલુ હતુ, આજે ય એમ છે. સારા દેખાતા સબંધો તો સ્થિતિવશ રહ્યા છે.

બન્ને કોમ વચ્ચે કોઇ સમાન પ્રગતિ કે વિકાસની ભૂમિકા જ કદી રચાઇ નથી. સિવાય કે અર્થકારણ અને રાજકારણને જેટલો કાઇ અવકાશ મળે તેટલા પૂરતી જ. એણે તો વધુ ઉત્પાત સર્જયો છે.

જ્યા સમાન ભૂમિકાની સપાટીએ મળ્યા છે ત્યા અંતરમાં અવિશ્વાસ અને નફરતને મઝહબી અદબના ઢાંકણ દેવાયા છે. હિંદુ કાર્યકારોની એવી એકપક્ષી અદબ બીજા પક્ષની ધર્માંધતાને ઉત્તેજન આપવામા જ પરિણમી છે જયારે મુસ્લિમ આગેવાની એ દંભથી અલગ જ રહી છે.

જો એકબીજી કોમોના ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતો એક જ હોય અને બન્ને કોમો તેમા માનતી હોય તો ત્યા કોઈ સમાન ભૂમિકા શા માટે કદી રચાણી નથી કે રચાતી નથી? જયા સુધી બન્ને કોમ એક બીજાના સમાજ અને ધાર્મિક રૂઢિઓના દુષણો બતાવી ને દૂર કરવા જેવી સ્થિતિમા ન આવે ત્યા સુધી એક બીજી કોમના કાર્યકરો એક બીજી કોમમા કઇ રીતે પ્રવેશી શકે ને શુ કામ કરી શકે? સિવાય કે આર્થિક રીતે એકબીજાને થોડા ઉપયોગી થાય ને રાજકીય સ્વાર્થના સગપણે સંધાય

એ ગલત વિધાન છે કે આ બધાના મૂળમા આર્થિક પછાતપણું જ પડેલું છે. આર્થિક પછાતપણુ નહિ પણ બધા જ રોગના મૂળમા સામાજિક અને ધાર્મિક પછાતપણુ પડેલા છે

કોમી વિષ તો આ ધાર્મિક અને સામાજિક પછાતપણામાં પડ્યું છે. એટલે જયા સુધી સમાજ અને ધર્મના માનવ ઉપકારક સિદ્ધાંતોની કોઇ સમાન ભૂમિકા બન્ને કોમ વચ્ચે ન સધાય ત્યાં સુધી કોઇ એકતા ન આવે, કદી ન આવે.

ત્યારે એવી કોઇ સામાન ભૂમિકા સિવાય રાષ્ટ્રીય વિકાસમાં સમાન ભાવે બન્ને કોમો સાથે મળીને કઇ રીતે કામ કરી શકે? આમદાન કે આર્થિક ઉત્થાન એનો ઇલાજ નથી જ નથી બન્ને કોમોના મહાપુરૂષોની ભૂમિકાએ એકતાની જે શકયતા દેખાય છે તે બન્ને કોમોની સામાન્યજનોની ભૂમિકાએ કદી શકય બન્યુ નથી બનાવાનુ નથી.

સવાલ એ છે કે ૨૨ વર્ષના સ્વરાજ કાળ દરમિયાન આવા બધા જ પ્રશ્નોનો ઉકેલ વિચારવાને બદલે એને વધુ જટિલ બનાવવાના કામમા જ આપણે સૌ લાગી પડયા હતા. હજી આપણો મોરો બદલવાના કોઇ ચિન્હ દેખાતા નથી પ્રશ્નોને પાયામાંથી જોવાને બદલે સમગ્ર સડાને સાબુત રાખીને એની સપાટી ઉપર ઉકેલ ગોધી રહ્યા છીએ. શિયાળાની ટાઢ પડતા ચણોઠીનો ઢગલો કરી ને એને અંગારા માનીને તાપવાની વાંદરટોળાની આત્મવંચનામા આપણે પડયા છીએ

સમગ્ર પ્રજાજીવનને સેડવી નાખીને માણસાઇના મૂળિયાં જ આપણે ખોદી નાખ્યાં છે. એથી નવો જન્મતો બાળક મોટો થતાં થતા તો ભસ્માસુર થઇને ભય પમાડી રહેલ છે

જો વેતર જ વઢવા માંડે તો પછી ભાવાત્મક એકતા તો લોટ ફાકવા ને ભસવા જેવી હાસ્યાસ્પદ જ નીવડે ને? કોઇ ધર્મ હિંદરાજી કે કોઇ નિજલિંગપાજીના સંઘર્ષ કે એકતા સનસનાટીમાં આપણી શક્તિ રોકીને કયાય નહિ લઇ જાય. પ્રજા જીવન ન પાંગરે ત્યા આગેવાની વકરતી જ રહે

માણસાઇના સ્તર પર ડગલાં માંડીને આગળ ન વધી શકીએ તો ઇશ્વરના આશીર્વાદ આપણા ઉપર કેમ કરીને વરસે? તો તો પછી ઇશ્વરને આરાધના જ કરવી રહે કે સડાનો ચેપ અમારાં મૂળિયા સુધી પહોંચી વળ્યો છે. એ સડો અમારા પુરતો જ રહેવા દે એમ નવા માનવીનો વધારો ન કરતા આવડીને નવ મહિનાનો ભાર વેંઢારવામાથી ઉગારી લે તોય નવા વર્ષે તારી કરૂણા વરસી કહેવશે પ્રભો!

સિંહ, સંપાદન અને નિવેદન

જયમલ્લ પરમાર

સિંહ એક માત્ર ગિરમાં જ રહ્યા છે અને ગિરમાં સૌરાષ્ટ્રની પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન જાતિઓનો વસવાટ. એકથી બીજા પ્રદેશમાં ઊતરતી ભ્રમણશીલ જાતિઓને કારણે જે તે પ્રદેશમાં વસવાટ કરેલી જાતિઓ સાથે કાયમી ધીંગાણાં થતાં તેમ ગિરમાં વસતી જાતિઓ સાથે સિંહોનાં નિત્યનાં ધીંગાણાં રહેતા આવ્યાં છે.

સિંહ સાથેનો એ જૂની ખમીરવંતી જાતિઓનો વસવાટ, સિંહ સાથેનો કાયમી સંઘર્ષ, પરિણામે એમનાં પાળેલાં પશુઓનું પણ જીવન રક્ષાની સાહજિક વૃત્તિથી સિંહનો સામનો કરવાનું કેળવાયેલું ખમીર, પ્રાગૈતિહાસિક કાળથી આર્યોના જીવનમાં સિંહનું મહત્ત્વ અને મારા ૧૯૫૭ થી ૧૯૬૫ સુધીના ગિરના આઠ વરસના નિતાંત રઝળપાટને પરિણામે સિંહનું, એની સાથે વસતાં માનવીઓનું અને સિંહનો સામનો કરતાં પશુઓનું સ્વરૂપ મનમાં કંડારાઈ ગયેલું.

સંસ્કાર અને સંપાદન

શિકાર અંગેની વાતો તો પરદેશી સાહિત્યમાં અને પરદેશની જ બહુધા વાંચેલી. થોડી આપણે ત્યાંના વાઘ દીપડા અને હાથીની પણ ખરી. બાકી બાલ્યાવસ્થાથી રાજરજવાડાં તરફથી થતા શિકારની વાતો તો સાંભળ્યા જ કરતા. સત્તરેક વર્ષની ઉંમરે જીવનનો ઝોક સત્યાગ્રહો અને રાષ્ટ્રીયતા તરફ વળી જતાં શિકાર ખેલવાની સ્થિતિ નહિ ઊભી થયેલી. જતે દિવસે તો શિકારની વિલાસીતા અને માંસાહારની વિફલતા અને અને અનુપકારકતા પણ સમજાઈ. કેટલીક જાતિઓનાં તો લોહીમાંસ જ હરણાં સસલાં અને જળકુકડાંના શિકાર અને માંસાહારથી બંધાયેલા છે. એ સંસ્કારોમાંથી મારા જેવાને ઊગરવું મુસ્કેલ હતું પણ પહેલાં ધાર્મિક લાગણીથી અને પછી ગાંધીજીના સંસ્કારથી એમાંથી ઊગરી શકયો, નહિ તો કાવાકસુંબા, દારૂની રમઝટ અને માંસાહાર વચ્ચે જ ઉછેર થયેલો.

વન્ય પ્રાણી રક્ષા અંગેની લાગણી ૧૯૫૦થી ૧૯૫૫ સુધીના 'ફૂલછાબ' દૈનિકના મારા સંપાદનકાળ દરમિયાન કેળવાણી. પણ હિંસા, વિલાસીતા, ક્રુરતા અને કેટલીક કરપીણતા બાદ કરતાં સિંહ જેવાં હિંસક પ્રાણીઓના શિકાર, સિંહ સાથેના રોજના સંઘર્ષમાં બતાવાતી બહાદરી અને નિર્ભયતાની એક શાન તો લોહીના સંસ્કારને કારણે પણ ઘર કરી ગયેલી.

એમાં જ્યારે ગિરમાં અને ગિરકંઠાળનાં ગામડાંઓમાં રઝળવાનું થયું, સંબંધો કેળવાયા ત્યારે તો જંગલી પ્રાણીઓ પ્રત્યેની અને વણહથિયારે એની સાથે બાખડતાં માનવીઓ સાથેની લાગણી બળવતર બની ઊઠી. વાતો તો ખૂબ ખૂબ સાંભળવા મળતી. પણ ત્યારે લખવાનો તો લવલેશ ખ્યાલ અન્ય પ્રવૃત્તિ આડે આવતો નહિ.

એમાં આંખની તકલીફને કારણે અન્ય પ્રવૃત્તિનો વિચ્છેદ થયો. લોક સાહિત્યનાં અધુરાં સ્વપ્નને સાકાર કરવા 'ઊર્મિ નવરચના'નું સંપાદન બેક વરસથી હાથ ધર્યું ને અમારા જૂના જોડીદાર વજુભાઈ વ્યાસ સિંહના જીવનનો અભ્યાસ અને અનુભવ લેખમાળા રૂપે લઈને આવ્યા ત્યારે ફરી એ વન્ય પશુપ્રાણીઓ, એ સિંહ, સિંહ સમા માનવીઓની સતામણી શરૂ થઈ કે તારા લોક સાહિત્યના કારણે અમારા સ્થાનને રખે અન્યાય કરી બેસતો!

સિંહની ભાઈબંધાઈ

સિંહ દીપડાની બે ત્રણ વાતો 'ઊર્મિ'માં પ્રગટ થઈ, એમાં મૂળ શ્રી. સુરગભાઈ વરૂની એવી ધૂનાની મોચુપરીના માત્રા આપાની વાત વાંચીને તો દિલ હલી ગયું. સિંહની મૈત્રિનો આવો અજબ કિસ્સો કદી નહિ સાંભળેલો. માનવ માબાપની સિંહણ પુત્રી એલ્સોની ઘટના તો જુદી જ કોટિની છે, એ ધૂનાની મોણપરીના માત્રા આપાની સિંહ સાથેની મૈત્રિની

ઘટના જાણ્યા પછી સતા સાથેની સિંહોની મહોબ્બતમા લગીરે અતિશયોક્તિ ન લાગી, ત્યારથી સિંહની કથાઓનો આખો એક અંક કાઢવાની ઇચ્છા દિલમાં ઘર કરી ગયેલી તે દીપોત્સવીના સિંહકથા વિશેષાંકરૂપે પ્રગટ થાય છે

'ઊર્મિ' ને પાને સિંહ સાહિત્ય

સિંહના જીવન વિષે ખાસ ઓછુ લખવાનું રહેતું હતુ, કારણ કે ઊર્મિનવરચનાને પાને શ્રી વજુભાઇ વ્યાસે ઢગલામોઢે સાહિત્ય ત્યા સુધીમા પીરસી દીધેલુ અત્યારસુધીમા સિંહ અંગેના નીચે મુજબના અભ્યાસી લેખો અપાઇ ગયા છે

૧ સહઅસ્તિત્વમા માનનારા (સિંહ અને અન્ય પ્રાણીઓ)

૨ ગિરના વન્ય પશુ પંખીઓ

૩ ભારતમા સિંહોનો વસવાટ (પ્રાચીન કાળથી)

૪ સિંહ પ્રકાન્તિકાળમા (અસ્તિત્વનો ભય)

૫ ગિરના અને આફ્રિકાના સિંહ (તુલના સાથે)

૬ વનરાજાની વિશિષ્ટ દેહરચના

૭ ગિરના સિંહનુ બળ ને પરાક્રમ

૮ ટોળામા ફરતા સિંહ

૯ સિંહનું રોમાચક અને રસમય જીવન

૧૦ સિંહ-બેલાડનો દામ્પત્ય પ્રેમ

૧૧ સિંહણનુ માતૃત્વ

૧૨ *સિંહની શિકાર માટેની યુક્તિઓ*

૧૩ સિંહને ભગાડતી ભેંસો

૧૪ પ્રાચીન કાળમા સિંહનો શિકાર (પ્રકારો સાથે)

૧૫. આધુનિક કાળમા સિંહનો શિકાર

૧૬ સિંહનુ પાલન અને મૈત્રિ

૧૭ સિંહની પ્રાચીનતા

૧૮ વેદકાળથી સિંહનો વસવાટ

૧૯ સંસ્કૃત સાહિત્યમા સિંહ

આટલુ તો પ્રગટ થઇ ગયુ અને હજી બીજુ પ્રગટ થવુ બાકી છે એટલે ખ્યાલ સિંહ અને માનવ તથા પશુઓના પરાક્રમી સંઘર્ષ, સતના વચને પળતા સિંહ અને સિંહ-શિકારની રોમાચક્તાનો જ હતો

સિંહ અને લોકજીવન

લોકજીવન અને સિંહને જુદા પાડવાનો તો પ્રશ્ન જ ન હતો, કારણ કે સિંહ ગિરિજન એવા લોકો વચ્ચે જ હતો અને છે વળી શિકારીઓએ ભવ્ય પરાક્રમો દાખવ્યા હોય તો પણ એ પરાક્રમોથી વધુ જાનફેસાનીથી શિકારની સગવડ ઊભી કરનારા બહાદુરો બધા તો લોકજીવનમા જ રહેલા હતા ને છે વળી સવાસો દોઢસો વરસ પહેલા તો સૌરાષ્ટ્રને ડુંગરે ડુંગરે સિંહનો વસવાટ હતો પણ ધજા હંમેશા શિખરો સમા રાજા મહારાજાઓને જ ચડી છે પાયામા પડેલા પથ્થરોને નહિ બાકી અદ્દભુત વીરત્વ બંધુકધારીઓ કરતા સિંહ સાથે બથોડા લેનારે જ દાખવ્યાં છે એની બીરદાવળીઓ કોણ રચે ? કોઈ ઝડવઝડ રચાણી છે શિકાર કથાઓ સાથે એવા મરદને માથે મે ફાડિયા જેવા વનવાસી બહાદરોને પ્રકાશમા લાવવાનો મોકો મળ્યો એને તો અમે અમારા અહોભાગ્ય જ માનીએ છીએ

સિંહ કથા અંકનુ સંપાદક મંડળ

આ અંકમા સિંહ અંગેની સત્ય ઘટનાઓ તો પચાસેક આપી છે પણ પુરા ચાર પાચ મહિ-મહિનાનો તે પરિશ્રમ છે, કોઇ એકલે હાથે આટલી કથાઓ, દુહા ७૬ કવિતા, પ્રશસ્તિગીત વગેરે સંપાદન કરી શકાય તે અશક્ય જ છે આ અંકના જેટલા લેખકો છે તે બધાની એકધારી જહેમતનુ આ પરિણામ છે એટલે આ અંક કોઈ એકાદ બે જણાનુ સંપાદન નથી અંકના સંપાદન મંડળમાં નીચેના આપ્તજનોનો સમાવેશ થાય છે

વજુભાઇ વ્યાસ, કાનજીભાઈ બારોટ સુરગભાઈ વરૂ કવિ કાનજી ગગુભાઇ લીલા, કવિ મેકરણ ગગુભાઇ લીલા, નુરમહમદ દોસ્ત

મહંમદ, બળદેવભાઇ નરેલા, વૈદ્ય મોટાભાઇ ગઢડાવાળા, જેઠસુર દેવ; અમર બારોટ. દ. શ્રી. પું જાવાળા, ડૉ. મગનભાઇ ગોંડલિયા, રાજવીર ગઢવી, બાપલભાઇ ગઢવી, હીંગોળદાન નરેલા, કરસન પઢિયાર, પ્રસન્નકુમાર વસાવડા, પિંગળશીભાઇ ગઢવી મહંતશ્રી હરિકૃષ્ણામાચાર્ય, રાજુ દવે અને ખોડીદાસ પરમાર.

એ બધાને ત્રણ ચાર મહિના સુધી તો બેચેન બનાવ્યા છે. ઊભાગિભ રાખ્યા છે. સંશોધન અને લેખનમાં સતત પરોવેલા રાખ્યા છે. અગત્યનાં કામો પડતાં મુકાવી ને કનડવામાં બાકી રાખ્યા નથી. એમની મમતા, એમની આત્મીયતા અને લગન સિવાય આ કથાઓ, દુહા, છંદ, કવિત અને પ્રશસ્તિગીતો મેળવવાનું અસંભવ જ હતું. એ સૌએ સંભવિત બનાવ્યું છે.

એ સૌ માફ કરે

સિંહ અંગેનું ઘણુંક સાહિત્ય આ અંકમાં નહિ સમાવી શકવાથી પડતું રહ્યું છે. જેમણે સૌએ એ મહેનત કરીને મોકલ્યું છે તે સૌ જરૂર માફ કરશે. છેવટ તો અંકમાં એ બધું સમાવવાની ગુંજાયશ જ ન હતી. આવડો અંક પ્રગટ કરતાંય આંખ્યું ઓડે આવી ગયું છે. છતાંય એક પરમ સંતોષ છે કે આવું સાહિત્ય એક સાથે એક જ અંકમાં આપી શકયા છીએ લોકસાહિત્યમાં સિંહને આલેખવો બાકી જ છે.

સિંહ અંગેની અઢળક ઘટનાઓ હજી વણપ્રીછી પડી છે. ફિલ્મી જગતથી વધું રોમાંચક, નવલકથાંઓથી વધુ અદ્ભૂત રોચક અને રસમય. આ અંકમાં કાંગડા સિંહ ને વરાહના એક રૂપક અને બે ત્રણ બેધકથા સિવાય સળંગ સત્ય ઘટનાઓ જ છે. કોઇ પરીકથા નથી, કોઈ કલ્પનાનું ઉડ્યન નથી.

ખોડીદાસ અને સિંહ રેખાંકન

ખોડીદાસ પરમારને જરાક જુદા તારવી ને જોઉં તો તેઓ મમતાસભરથી જરૂર માફ કરશે. આ અંકને જે કાંઇ રેખાંકનો દ્વારા રૂપ મળ્યું છે તે ભાઈ ખોડીદાસના સ્નેહ સૌજન્ય અને અન્ય ચિત્રકામના ભારે બોજા હેઠળથી પણ ઉઠાવેલા પરિશ્રમનું પરિણામ છે. એમનાં રેખાંકનો સિવાય આ અંક અડવો લાગત. એ રેખાંકનો માત્ર સુશોભન નથી પણ રસ, ભાવ અને સંસ્કારનાં દ્યોતક છે. એમની પીંછી લોકજીવનના આલેખમાંથી ઉપસી છે, લોક ધરતીના ઘુંટાયેલા રંગોમાં ઝબોળાયેલી છે, ભરત ગૂંથણ, ભીંતિચિત્રો અને કંડારણોમાંથી એણે માનવ હૃદયનાં સંવેદનો ઝીલ્યાં છે, એમની દૃષ્ટિમાં વિજ્ઞાન છે પણ એનો પ્રાણ લોકનો–લોકોનો છે. એટલે લૌકિકમાં એણે અલૌકિક સૌંદર્યો નીપજાવ્યાં છે. આપ્તજનનો આભાર માનવા જતાં એમના સૌજન્યશીલ હૃદયને જરૂર આંચકો આવે.

ગુજરાત રાજ્યનો વનવિભાગ અને તસ્વીરો

પરમાણંદભાઇ પ્રધાન રહ્યા એટલે આભાર માનવો જ રહ્યો. જંગલ ખાતાના ઉપમંત્રી શ્રી પરમાણંદભાઇ ઓઝાને અને એમના વડોદરાના વનવિભાગના પ્રકાશન અને સંપર્ક અધિકારીશ્રીને પણ સિંહની તસ્વીરો માટે ઠીક ઠીક તંગ કરેલા. છેવટ ગિરના ગોવિંદા સિંહની જે બે વિશિષ્ટ તસ્વીરો શ્રી. પરમાણંદભાઇ પાસેથી મળી આવી એ માટે એમના અને એમના ખાતાના ખૂબ આભારી છીએ શંકર અને હેડુની ઘટના એ સિવ ય ઉણી જ રહેત.

એ જ રીતે ભાઇ ગુણવંત શેઠાણી ભાઇ દીકરા જેવો હોવા છતાં એનો આભાર એટલા માટે માનવો રહ્યો કે ટાઈટલ પેઇજ ઉપરની તસ્વીર એણે મહેનત કરીને કાઢી આપી. ચિત્રોના બ્લોક્સ પણ ઘણી ઝડપથી કાઢી આપ્યા. એ માટે શ્રી વજુભાઈ શેઠાણી, ભાઈ ગુણવંત અને એના ઉત્સાહી કર્મચારી ભાઇ સામજીભાઇના આભારી છીએ. સામજીભાઇએ પીંજરે પુરાયેલી સિંહણ પ્રેમ દીવાનીની તસ્વીર લઈ આપી તે માટે એના વિશેષ આભારી છીએ.

જાહેર ખબર પૂરી પાડનારાને આભારી

ઉપર કહ્યું તે બધું હોત અને જાહેર ખબર જ ન મળી હોત તો અંક કાઢવા પણું જ રહેતું ન હતું. કાં તો સામયિકનો અસાધારણ પ્રસાર હોય

કાં પરિસ્થિતિ હોય ને કા મિત્રો હોય તો જ જાહેર ખબર મેળવી શકાય છે. ભારત સરકાર અને ગુજરાત સરકારના માહીતિખાતાના વર્ષભર માટેના ઋણુ સ્વીકાર સાથે કહીએ કે વ્યવસાયી ધોરણે લગીર પણ નહિ, માત્ર સ્નેહના બળે જ જે જાહેર ખબરો મિત્રોએ આપી છે ને મેળવી આપી છે તે સૌનો અ તરની ઊ ડી લાગણીથી આભાર માનીએ છીએ. જેમ પ્રકાશનનું સાહિત્ય ઊર્મિના લેખક પરિવારને આભારી છે તેમ પ્રકાશન જાહેર ખબરો આપનાર અને મેળવી આપનાર મિત્રોને આભારી છે એ તમામ સ્નેહીઓ સ સ્થાઓ ને પેઢીઓનો ખૂબ ખૂબ આભાર માનીએ છીએ.

આભાર ગ્રાહકો તથા એજન્ટોનો

વીતી રહેલા વર્ષ દરમિ ાન ગુજરાત અને બૃહદ ગુજરાતે વધુ ઉમંગ વધુ ઉત્સાહથી 'ઊર્મિ'ને આવકાર્યું છે. કટોકટીમાથી તો 'ઊર્મિ' એક વરસ પહેલાં નીકળી ગયેલું. પણ નવી કટો ટી વર્ષ દરમિયાન આવી દેશમાં એક યા બીજા પ્રકારના દાવાનળને કારણે આલેખાતી 'ઊર્મિ'ની નિડર આલોચનાથી. જો કે આજે બાદશાહ ખાન કહી રહ્યા છે તેનાથી તો 'ઊર્મિ' એ ઘણું ઓછુ કહ્યુ છે. પણ પારકી મા કાન વીધવા નહોતી આવી ત્યાં સુધી ઘણાને ઘણુ કડવુ લાગ્યુ અને એને કારણે દોઢસો બસો ગ્રાહકો થોડી વ્યક્તિ અને કેટલીક સંસ્થાઓના બ ધ થયા. પણ આદર અનેક ગણો મળ્યો અને એ દોઢસો સામે ત્રણસો વધુ ગ્રાહક નોંધાયા.

લોકહૃદયમા 'ઊર્મિ'એ એક નિશ્ચિત સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. 'ઊર્મિ' ની નિડર આલોચના, વિચારોનો વૈજ્ઞાનિક વિકાસ અને માનસ ઘડતરના પાયા માટે જરૂરી એવુ લોકસાહિત્યનું ખમીર એનાં દ્યોતક બન્યાં છે. દરમહિને 'ઊર્મિ'ને આવકારતા કુરીમંધ કાગળો મળે છે. અમારા ઉમ ગ અને ઉત્સાહમાં ગ્રાહકોની એ દાદ બળનો ઉમેરો કરતી જાય છે.

'ઊર્મિના આધાર સ્ત ભ સમા મિત્રોનું ઊર્મિના ગ્રાહકો વધારવાનુ અને ઊર્મિ વધુમા વધુ વંચાવવાનું એક મીશન બન્યું છે. એ બધાના નામોલ્લેખ સિવાય અત્રે આભાર માનીએ છીએ.

સુરૂપ મુદ્રિકા અને તેના કર્મચારી

ઝાઝા હાથ રળિયામણા ઊર્મિનવરચનાની સફાઈ, સુઘડતા ને નિયમિતતા તો સુરૂપ મુદ્રિકાના સંચાલક ને ઉત્સાહી કર્મચારી ગણુને આભારી છે. એક વખત મેટર પ્રેસમાં આપ્યા પછી નાનેથી મોટી તમામ ચિંતા સુરૂપ મુદ્રિકા જ કરે છે અમારી ક્ષતિઓમાંથી પણ 'ઊર્મિ'ને ઉગારી લઇને સતત કાળજીભરી માવજત આપે છે. એમણે જો 'ઊર્મિ'ને પોતાનું ન ગણ્યુ હોત, 'ઊર્મિ'નું પ્રકાશન એમની ચિંતા ન બન્યુ હોત તો 'ઊર્મિ' ગ્રાહકોનો *સંતોષ ન પામી શક્યું હોત, સંચાલક અને કર્મચારીઓ* એક સરખા મમત્વથી માવજત આપે છે. એમનો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો જ ગણાય. એમા થોડાક શિષ્ટાચારમા એટના માટે ખેંચાઇએ છીએ કે કોઇનો આભાર માનવો જ હોય ત્યાં સુરૂપ મુદ્રિકા અને એમના કર્મચારી ગણનો આભાર ન માનીએ તો અવગણના યુક્ત લેખાય. બાકી તો આભાર એમની આત્મીયતા અને સૌજન્યને સ કોચ જ પમાડે.

સૂચન અને સ્પષ્ટતા

સિ હની બીજી કથાઓ અને લેખો સાથે લોકસાહિત્યમા સિ હનું જે સ્થાન છે તે અંગેનો એક લેખ સમાવેશ ન થઈ શકતાં આપવો બાકી રહ્યો છે. 'પઠાડામાંય પ્રસિદ્ધ'ની ઘટનાઓમાં છેવાડે આપેલું ગીત શ્રી. જયમલ્લ પરમારનું રચેલુ છે શ્રી. સુરગભાઈ વરના દુહાઓમા એક ઠેકાણે નેરે (નડોર)ને બદલે 'નળે' છ પાયું છે તે સુધારીને વાચવા વિ. દીવાળીના દળદાર અ કને કારણે ત્યાર પછીનો એક અંક ગયે વરસે પ્રગટ નહિ કરેલો તેથી ઊર્મિનવરચના અને તેના વાચકો વચ્ચે લાબુ અ તર પડી જતુ હોવાથી એક અ ક મ ધ ન રાખના ડિસેમ્બરનો અ ક નિયમિત પ્રગટ થશે આથી 'ઊ ર્મિનવરચના'ને સાગી પેઠે સહન કરવુ પડશે પણ વાચકોના પ્રેમ આગળ તે ગૌણ બની રહે છે.

एकोऽहमसहायोऽहं कृशोऽहम परिच्छिदः ।
स्वप्नेऽप्ये वं विद्या चिन्ता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥

હું એકલો છું, હું અસહાય છું, હું દૂબળો છું, હું પરિવાર વિનાનો છું એવી ચિંતા સિંહને સ્વપ્નામાં પણ થતી નથી.

मृगेन्द्र वा मृगारिं वा सुखं व्याहरतां जनः ।
तस्यो मयपि व्रीडा क्रीडादलितदन्तिनः ॥

માણસો ભલેને તેને મૃગરાજ–મૃગેન્દ્ર કહે કે મૃગનો શત્રુ કહે, પરંતુ જે રમતાં રમતાં હાથીને દળી નાખે છે, તેને (સિંહને) તો એ બન્ને સંબોધનથી લજ્જા આવે છે.

उतुङन मत्तयातङन मस्तकन्यस्त लोचनः ।
आसन्नेऽपि च सारङने न वाच्छा कुरुते हरिः ॥

જેની દૃષ્ટિ જાન અને મદોન્મત હાથીના ગંડસ્થળ ઉપર જડાઈ છે, એવા સિંહની એકદમ પાસે હરણું બેઠું હોય તો પણ તેને હણવાની ઇચ્છા સિંહ કરતો નથી.

जातःस्तन्यं न जग्राह कण्ठीरवकिशोरकः ।
चक्षु व्यापार यामस कुन्जे कुन्जरशालिनि ॥

કંઠમાં ખરેખર નાદ કરતા આ સિંહના બચ્ચાંએ હજુ તો માતાનું દૂધ પીવાનું છોડયું નથી ત્યાં તો હાથીઓથી શોભતી કુંજો તરફ તેની નજર ફરવા લાગી છે.

शूरोऽसि कृतविद्योऽसि दर्शनीयोऽसि पुत्रक ।
कुल तस्मन्द्रजातोऽसि गजो यत्र न हन्यते ॥

શિયાળના બચ્ચાંને પાળી પોષીને મોટું કર્યાં પછી તેને સિંહણ કહે છે: "હે પુત્ર! તું શૂરવીર છે, વિદ્યા ભણેલો છે અને દેખાવડો છે, પરંતુ તું તે કૂળમાં જન્મ્યો છે જ્યાં હાથીનો સંહાર થતો નથી.

एकाकिनि वनवासिन्य राज लक्ष्मणनीति शालने ।
सत्येच्छि ते मृगयतौ राजेति गिरः परिणमन्ति ॥

સિંહ એકલો છે, વનમાં વાસ કરનારો છે. રાજ્યની લક્ષ્મીથી રહિત છે અને નીતિશાસ્ત્ર જાણતો નથી. તો પણ સર્વ પ્રાણીઓ કરતાં તેનું પરાક્રમ વિશેષ છે. માટે બધા લોકો તેને "રાજા! રાજા!" કહે છે

પિંજર બદ્ધ

[પૃથ્વી સોનેટ]

હતો વનમહી સદા વિચરનાર સમ્રાટ હું,
મને ન નડતા કદીય સ્થળકાળના બંધનો;
થયું સઘન પિંજરે પતન આજ તો યે લહુ,
મુદા વનતણી. બનેલ વનરાજ હું બાગનો !

હતી ડણુક આભને ગજવતી, ગળામાં ભરી,
ક્ષણેક નજરે ચઢયે તરત હસ્તિઓ ભાગતા,
અહો પતન ! નાનકડા શિશુય નાખતા કાકરી,
પણે હરણુ મશ્કરી સભર નેણુલે નાચતા !

મહાન વનરાજ ! તોય લઘુ માનવીની દયા,
કરુ સહન ! ઝેર જાય પચતા જગત્યત્રના·
હતા સ્વજન તેય સાથ તરછોડી ચાલ્યા ગયા,
ગયા વન, ગયા બધા સ્વપન મસ્ત સ્વાતંત્ર્યના.

કદીક વનશૂળ જેમ ખટકે ઘણી વેદના.
રહી હૃદયમા ન સ્હેજ પણ મુક્તિની ઝંખના ? !

પ્રકાશ ગજ્જર

(પણ) ખુદ ફસી ફંદેમે ખુલખુલ કયા ખતાં સૈયાદકી ?
('સિહાર પ્રેમ દીવાની' જુઓ પાનું ૪૩૯)

સિંહનું સ્વરૂપ

ગીત સપાખરૂં

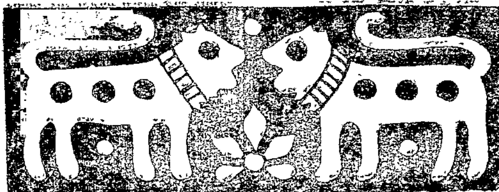
પંજા નાખંતો આવિયો સિંહ; ડોલા મેથો કોળેજળ;
ડાકળો હાલિયો દેતો, ડુંગરા ડણુંકે;
હાથિયાં મૃગરાં ઝુંડ, ભાળિયા પૃથીરે માથે;
લાગિયાં કતારાં દેતાં, કરેના ખણુંક—૧

ભૂહરી લહ્રાળો, અતિ ક્રોધવાળો, કોપ કાળો,
ઢળે નશાં મોત ઢાળો, કરતો હૂંકાર;
સાંધે ફાળ વિકરાળ, કામ હુંદો જાણે કાળ,
ચૂકે નહીં એક થાપે, સાંધિયો શિકાર—૨

ધરાણો રૈવ ને ધરૈ, ભૂલથી ન પાછાં ભરે;
લાંઘણ્યો હોયે તો કદી ખાય નો અખાજ;
છેતરી પેંતરાં બાંધી, કરેના શિકાર કે'દી;
અટ્ટંકો ફેફરાં ફાડે, કેહરી અવાજ—૩

વીરતાને વરેલા છે, ધીરતા ગંભીરતાને;
સ્થિરતા ન છાંડે એવા કુળરા પ્રમાણ;
ગીરરા કંઠીર કરૂં કવિ કે વખાણ કેતા,
ઘૂમંતાં તાહરાં ટોળાં કરે ઘમસાણ—૪

બળદેવભાઈ નરેલા

ફટાવકામમાં સાવજનું સુશોભન

ભેંસું ચારતો સાવઝ

કાનજી બારોટ

દાના ભગતના ચલાળાના પુંજા બારોટ વિસાવદર પાસે ચાવંડ ગામે જેઠસુર ખુમાણના મહેમાન છે પુંજા બારોટ જેઠસુર ખુમાણને પૂછ્યું

"જેઠસુરભાઈ ! આખો મલક આપા ગીગાના દર્શન કરવા જાય છે મેં હજી એમને જોયા પણ નથી મૂળ તો ઈ અમારે ચલાળાના જ આપા દાનાના શિષ્ય પણ મારું ત્યારે બાળપણ અને મને તો સાંભરે પણ નહિ કહેવાય છે કે આપા ગીગાને ખાખી બાવાની જમાતે ચીપિયા મારી કનડ્યા ને આપે ગીગે ચલાળું મેલી દીધું,"

જેઠસુર ખુમાણ કહે "હા દેવ ! ત્યાર કેડે તો એણે કૈંક સ્થાનો ચેતવ્યાં છે ગીગેવ તો જાગતો પીર છે નોધારાનો આધાર છે દુખિયાનો બેલી છે રાગિયાંના રોગ ટાળે છે એની નજરૂમાં ભેદભાવ નથી એની જગ્યામાં અઢારેય વરણ એક પાતે જમે છે એના ચરણુંમાં જે જીવ જાય ઈ વેરભાવ વીસરી જાય છે અમાર તો આંગણે જ ગંગાજી છે'

ત્યાં તો પુંજા બારોટ એકદમ ઉત્સુક થઈને કહે "તયેં ભાઈ સતાધાર જાશું ? કેટલુંક આઘું છે ?"

"પુંજા બારોટ ! સાવ ઢૂંકડું ચાર જ ગાઉ"

આમ પુંજા બારોટને સાથે લઈને ચાવંડના જેઠસુર ખુમાણ વિસાવદર થઈને સતાધારને કેડે ચડ્યા તે દી આપા ગીગાની અવસ્થા સો વરસ ઉપરની, પણ હજી જીવતા હતા

બેય જણા વિસાવદર થઈને સતાધારને કેડે ચડ્યા એક ધાર વળોટીને બીજી ધારની ધકમા આવ્યા ત્યાં ધારની પેટાળમાં જ સતાધારનું ખાડું ચરે ત્રણ સોક જેટલી ભેંસું લીલાકંજાર ખડ ચર છે

પુંજો બારાટ કહે . "આ માલ કેનો ?"

"સતાધારની જગ્યાનો, આપા ગીગાનો" જેઠસુરે જવાબ દીધો.

ભેંસુથી એક જ નાડાવા છેટો નરસંગરૂપ હોય એવો સાવઝ ઊભો છે પુંજા બારોટે સાવઝ નજરે જોયેલો નહિ ફક્ત વર્ણન સાંભળેલ કે સિંહ આવો હોય ને તેવો હોય

સાવઝ તો એની ગરવાઈમાં ઊભો છે પુંજા બારોટ એને જોઈને સફાળા બોલી ઊઠયા

"ભાઈ જેઠસુર ખુમાણ ! ઓલ્યુ ભેંસુથી છેટું ઊભું છે ઈ જનાવર કયું કહેવાય ?

જેઠસુર આપાની એ બાજુ નજર મેંચાણી ત્યાં તો સિંહ જોયો મનમાં થયું કે બારોટને બીવડાવવા નથી વળી આ જગ્યાનો માલ છે વખતે એકાદ ઢોરને સાવઝ મારી નાખશે તો ! એમ વિચારી પોતાને ખભે ભરેલી બંદૂક છાતીએ ચડાવી ને સાવઝને ધ્રફ રડી ગ ડી મૂં ડુંગરામાં પડછંદા પડયા ભેંસુ ભડકી ને ભાગિયું પણ ધુમાડાના ગોટામાં સિંહને એમ ને એમ ઊભેલો જોયો ન હલે કે ન ચલે

જેઠસુર ખુમાણ કહે 'પુંજા દેવ ! ભાગો સાવઝ ઉપરનો મારો બંધૂકનો ઘા ચુકાણો ગોળી સાવઝના માથા ઉપર થઈ સરકીને ગઈ હમણા આપણા દીમનો વછૂટશે '

બે ય ભાગ્યા સતાધાર તરફ લફડ ભફડ કરતા અરધોક ગાઉ ભાગતાં ભાગતાં માંડ સતાધાર આ પું બે ય શ્વાસ ધમણને પરસેવે રબઝેબ થઈ ગયા છે

જગ્યામાં દાખલ થતાં આપો ગીગો ઓસરીમાં બેઠા બેઠા માળા ફેરવે છે

જેઠસુર ખુમાણ કહે "આપા રામ રામ !'

ભગત કહે "રામ રામ ! આવો આવો જેઠસુર ખુમાણ ! ભણું રામ રાખે એને કોણ ચાખે ? ભા ! માળા સાવઝાને મારૂં નાખતને ! તોળી બંધૂકના ઘા થકી ઊગરે ગો (ઊગરી ગયા) ભણું માળી પાહે જ બેઠું રતો હમણાં માત્રમા જરા શીખ્યો છે જીનું ગો, જીવું ગ્યો (જીવી ગ્યો, જીવી ગયો)

જેઠસુર ખુમાણ કહે : "બારોટજી જોયું ? આપા ગીગાનાં માલઢોર સાવઝ ચારે છે."

જેઠસુર ખુમાણ પગે લાગ્યા પછી પુંજો બારોટ આપા ગીગાને પગે લાગવા માંડયા.

આપો ગીગો કહે: "આ માટી કમણ ?"

જેઠસુર ખુમાણ કહે: "ચલાળા સાતા દેવના દીકરા પુંજો દેવ છે. તમારા દર્શને આવ્યા છે.

"ભણ્યુ દર્શન ઠાકરના. તવ્ય ભણને મોળા ઠાકરનો જ દેવ. (આપા ગીગાના ગુરૂ આપો દાનો ચલાળાના, એ હિસાબે) ભાભણ્યું ! તુ મુહે પગે લાગતો નઈ. લે હું ઊભો થા. આપણે બથું લેં ને મળીએ."

આમ કહી આપો ગીગો એટલી ઉંમરે જુવાન પુંજા બારોટને બથમાં ઘાલી ને મળ્યા. સંત ગીગાના પ્રતાપથી પુંજા બારોટનું જીવન પણ સંત જેવું બન્યું હતું સિંહને સંત બનાવે એ મનુષ્યને કેમ ન બનાવે ?

(૨)

ગઈકાલ સુધી હજી પાંચાળમાં સિંહનો વસવાટ હતો. એમ તો આખા સોરઠમાં હતો. પણ ગિરનો ચાંપલો સિંહ પાંચાળનો હોય એવો એનો દોહો છે:

ધરતી ત્રાડે ફ્રફ ફ્રફે, ઝપટ ન ઝીલે ઝાડ,
હું ચાંપો પાછો હટું (તો) પડ લાજે પાંચાળ.

પછી કોઈ બીજા ચાંપા નામના માણસના હોય તો ખબર નથી. પણ સંત આપા ગીગાના ગુરુ આપો દાનો. આપો દાનો આણંદપર ભાડલાના એટલે કે પાંચાળના. આપા દાના ગુરુ આપો જાદરો અને આપા જાદરાના ગુરુ એટલે એના સસરા આપો હતો.

આપા રતાના ચરણુંમાં ગંગારામ અને મોતીરામ નામના બે સિંહ આળોટતા એ કથા તો જાણીતી છે, એમનો જમાઈ આપો જાદરો તો જમઝાળ ડાકુ હતો.

જાદરો આસો વદના અંધારિયાંની રાતે આપા રતા હારે ખેતરે વાસુ ગયેલા. અરધીક રાતે આપા રતાએ તાપણે ટાઢયું ઉડાડવા ગંગારામ ને મોતીરામને હાકલ કરી.

એક પછી એક બેય સિંહે આવીને આપા રતાના ખભે માથાં ઢાળ્યાં. નાના ગલુડિયાંની જેમ ભગતના પગમાં આળોટી ગયા. હાથ પગ ચાટયા. કયે છે કે ભગત આપો રતો સિંહના અંગે અંગે હાથ ફેરવીને કાંટા ઝાંખરા સાફ કરતા. કેશવાળી પંપાળતા. પગમાં કાંટા લાગ્યા હોય ઈ ચીપિયાથી ખેંચી કાઢતા ને રાત બધી સિંહ હારે વાતુંના ઝકોળ કરતા. સિંહ જાણે ભગતની વાતું સમજતા હોય એમ મીઠું મીઠું ઘૂરકીને હોંકારા ભણતા.

બગબગામાં બેય સિંહ તાપણે તાપી, ભગતની શિખામણું સાંભળી ગર્જના કરીને ઠાંગાની ધારૂંમાં પડછંદા પાડતા ચાલી નીકળતા.

લુંટારા જાદરાએ પરસેવે રેબઝેબ થઈને સગી આંખે પોતાના ભગત સસરાનો આ પ્રભાવ જોયો. અંગે અંગે નીતરી હાલેલો. જેની દીકરીને પોતે ઢોર માર મારતો એવા પોતાના ભગત સસરાના પગમાં બે વિકરાળ સિંહોને આળોટતા જોઈને વગર ડાકલે સરમાં માતા આવે એમ થર થર થર કાંપી રહ્યો. પ્રભાત પડતાં તો ઊઠીને આપા રતાના પગમાં લાકડી પડે એમ પડી ગયો. લૂટારો આપો જાદરો સીધો ગયો ને મોટો સંત કહેવાઈ ગયો.

આજેય ગિરમાં એવા બે ચાર સાધુઓનાં નામ લેવાય છે. જેનું ઓઠીંગણ બનીને સિંહ સિંહણ બેઠાં હોય છે. સંતોને સિંહનો એવો સંબંધ આદુકાળથી હાલ્યો આવે છે. લોકો એને ચમત્કાર ગણે છે, પણ એ તો પ્રગટ પ્રેમની સિદ્ધિ છે.

ગોળે જો વનરાજ, કુંભાથળ કુંજર તણા;
જંબુકથી ગણ ઝાઝ, વારણ કડકે ના વીરડા.
તું જાયો સિંહણ તણો, કેં'વાણો સિંહણ કંથ;
ભડ ભારથે ભીડતાં, પાછો ન પડે પંથ.
સા દુ ળો સાં ઢા ણુ, મે ગાજે નેવસ મરે;
ઈ ખ મે ખુ મા ણુ, વીરમદે હડદો વધુ.

આઇ લખમની બિરદાવળીએ

વજુભાઈ વ્યાસ

પાલીતાણાના ગારિયાધાર તાબે સખપરની સીમમાં એક ડાલામથ્થો સાવઝ હરાઉ થયો છે ભર વાડ રબારીનાં ઢોરનો બુકડો બોલાવી રહ્યો છે મીતિયાળાના ડુંગરમાથી એક બાજુ કુંડલા પંથકમાં તો બીજી બાજુ ગારિયાધારની સીમમા ખોરાક માટે ભમતા ભમતા સાવઝ આવી ચડે છે ને દુધાળા ઢોરનો સોથ બોલાવે છે

એવામાં એક દી ગાયના ધણ માથે સાવઝ ત્રાટકયો હાહાકાર મચી ગયો ખારા ગામે મુકામ કરી રહેલા ગારિયાધારના દરબાર પૃથ્વીરાજ પાસે રાવ ગઈ રાજા તો ગા બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ ચુડપ ઊભા થતા આખો ડાયરો અડ ડ ડ ડ કરતોક ને ઊભો થઈ ગયો

કાંઈક ચારસો પાંચસો માણસો હાથ પડયુ તે હથિયાર લઈને દરબારની સાથે ચડી ચૂકયા એક સાવઝ ને ઝેર કરવા.

સિંહ પણ કાળઝાળ એને જોયો ન હતો, ડણક સાંભળી ન હતી ત્યાં સુધી તો સૌને શૂરાતન ચડી વાગ્યુ'તુ પણ જેવો આ નવલકથા કાદવમા નજરે પડયો કે માણસ માડયા સરવા એક પછી એક. સિંહ તો હજી આઘેરો કળાય છે પણ જેવો પડખુ મરોડીને બેઠો કે માણસ માંડ્યા ભાગવા તે થાડાક અંગરક્ષકો ને ઠાકોર પૃથ્વીરાજ નકરા થઈ રહ્યા

ઠાકોર પૃથ્વી મુઝાણા યાદ આવ્યો લુવારિયા ગામનો મરદ કાઠી જુવાન લુણવીર ખુમાણ ઠાકોર કહે

"તમે એમ કરો! લુણા ખુમાણને જ બોલાવો ઈ સાદુળાને પૂરો પડશે"

ભડ ગોલણ ભોકા તણા, જસૂમલડા જુવાન,
ખળકે પાગ ખુમાણ, લંગર દ્વાહરે લુણિયા.

લુણો ખુમાણ પગે સોનાના લંગર-સાંકળા પહેરતા. આ સોનાનાં લંગર તો શૂરાના બિરૂદની નિશાણી રણક્ષેત્રમાંથી ભગાય નહિ, પર સ્ત્રી સામે નજર ન મંડાય, ભાગતા શત્રુને મરાય નહિ એવા એવાં વ્રતોનો પાળણહાર જ સોનાના લંગર પહેરી શકે લુણો ખુમાણ એવો નીમાધારી નર હતો

કસુંબે કેસર ગળે, લવિંગા હદી લાંણ,
એળચીએ ચોગઠ વળે, સો લુણવીર ખુમાણ

એના કસુંબે કેસર ઘોળાતાં, લવિંગની લહાણી અપાતી અને ઊંચી જાતની એલચીઓના ધોબાભર મુખવાસ અપાતા એવો એ લુણવીર ખુમાણ હતો

બોલાવતાં તો થયો સાબદો ઢાલ તરવાર લઈને, ત્યાં એના બાપ માણસુર ખુમાણ આવી ચડયા આતો સાદુળા સામે તરવાર ભેર જુદ્ધ જતો ભાળ્યો. આઘેથી રાડ નાખી

'બાપ લુણા! પાછો વળી જા, પાછો વળીજા! આપણે એવી મરદાઈ બતાવવા નથી જાવુ ઘણાય છે ઠાકોર ને!

પણ પાછું વગીન્ વ્રતધારીથી હવે જોવાય? પાછું વળી ને જોયા વિનાય ઢાલ ઊંચી કરીને લુણો કહે છે,

"બાપુ! હવે બેય નહિ બગાડુ" પડકાર્યો, જ્યાં ગોકીરો હાલતો હતો ત્યા, વાત કરતા વાર લાગે એમ આવ્યો સાવઝની માથે પૂરબાઈ હાકલ કરી

"ઊઠ! આહી શુ હાચી મળ્યો છો? મારી મારી ને ગવતરી ઉપર તારૂ જોર કાઢછનૂ!'

હજી લુણો બોલી રહે તે પહેલાં તો ગાળ સાંભળીને કાળઝાળ બનેલો સાવઝ છલાંગ્યો લુણા માથે લુણે આડી ઢાલ ધરીને પંજાના ઘા ચૂકવ્યા ને વાગ્યો જ તરવારનો વાર કર્યો પણ માથાનો ફરેલ સાવઝ એમ કાંઈ લુણાને મૂકે? બરાબર જુદ્ધ જામ્યુ

લોહીઝાણ તુણે પડખે થઈને સોઈ ઝાટકાને

ઘા કર્યો. બરાબર સિંહની પાતળી કમર ઉપર તે બે કટકે ઢાળી દીધો. આઘે ઊભા ઊભા જોનારે જેજેકાર કર્યો.

અંગે અંગે ઊઝરડાઈ ગયેલો લુણો આવ્યો સિંહને ઢાળી ને ઘેર. ત્યાં બાપે શૂરવીર બેટાને વધાવી લીધો. "ભલો કુળદીપક. આપણી ઈકોતેર પેઢી તેં તારી, પણ તારાં પ્રાક્રમ શીરપાવ વગરનાં ન જાય."

લુણવીર જબ ઘોડેથી ઊતર્યો ને પડખે ઊભેલા આસોદરના ચારણને પોતાનો દેવાંગી પંચકલ્યાણી આપી દીધો. ચારણને માતા સરસ્વતીનો પ્રસાદ નહિ. ટૂંકા આશીર્વાદ આપ્યા. "નવલાખ લોબડિયાળિયું ના તને રખોપાં બાપ !"

અને પંચકલ્યાણી ઉપર બેસીને ચારણ આવ્યો આસોદર. એને ઘરેથી ચારણ્ય જોઈ રહી: "આ શું ચારણ ?"

ચારણે માંડીને વાત કરી, આઈ લખમબાઈ કહે "અરે ચારણ ! આવું શૂરાતન અને આવી મોજ ભાળી ને તારી છાતી ન ઉછળી ?"

આઈ લખમને માતાજીની કૃપા થઈ. બિરદાવળીની પાતાળ સરવાણી પ્રગટી :

સાવજ આવિયો, રણ હૂઈ શાવળ,
પોરસે અવસાર પાવળ,
હુ હુ ઘોડા મચી હાવળ;
કડછીઆ ભડ કેક.

ઓપ બખ્તર અંગ જડિયો,
ચોંપસે પૃથ્વીરાજ ચડિયો,
લાવલશ્કર લેહ.

કસમસીય કોરંભ પીઠ કડકડ,
ખડડ ઢલાં ધરી ખડખડ
થડડ ઘોડાં ભડાં પરહર;
હાક વીરાં હૂઇ.

લુણીંગ આયો સેન લીજે,
કોપ ચકમક ચોગ કીજે,
દોનું ચારક વેણ દીજે;
ઊઠ નાહોર ! ઊઠ !

હુબકે કંઠ થાઈ હડહડ,
ફાડય અઠાં ફીણ ફડફડ,
ધણપે અંકાશ ધડહડ;
રિયો સામો રૂઠ.

ઝળઝળિય સાવજ ચાલ્ય ઝડપડ,
અવડાં અવડાં ભાંગ અડવડ,
વકટ બૂથા હુવા વડવડ;
વાઘ લુણીંગ વીર.

સૂર ભારાથ સામો જોર કરિયા,
ડાઢ નહોરાં નકે ડરિયો,
કડડ ઢગ હેક ઘાય કરિયો;
કોઠીએ કંઠીર.

સાવઝ આવ્યાની રણહાક પડી. અસવારો પોરસમાં આવી ગયા. ઘોડાંની હાવળુંની હુક મચી. ત્યાં તો કંઈક ભડવીરો હાકલું દઈ ઊઠયા.

જોદ્ધાઓના આ કસમસાટથી પૃથ્વીને ધારણ કરી રહેલા કાચબાની પીઠ કડકડી ઊઠી. વીરોની હાક સાથે અંગે બખતર જડી, લાવ લશ્કર લઈને પૃથ્વીરાજ સાવઝ માથે ચડયો.

ત્યાં તો લુણો ખુમાણ કટક લઈને આવી ગયો. ચકમકથી અંગારા ખરે એવા ક્રોધથી લાલચંબોળ બન્યો. આવતાંકને સિંહ બે ચાર વેણ સંભળાવી પડકારો કર્યો "ઊઠ નાહોર ! ઊઠ !"

સાવઝે હુબક કરીને ઘરઘરાટી સાથે ગર્જના કરી. ડુંગર જેવાં જડબાં ફાડી ને ફીણના ફોહા ઊડાડયા. આકાશ ધણધણી ઊઠયું. રોષે ભરાઈને સામો મંડાણો.

ઝળેળાટ વેગે સાવઝે ઝડપ કરી. આડાં અવળાં અંગ મરોડયાં. પછી તો સાવઝ ને લુણાની વચ્ચે વિકટ વઢવાડ થઈ. ભારે જુદ્ધ જામ્યું.

ભારતમાં-જુદ્ધમાં લુણવીરે ખરેખરું જોર કર્યું. સાવઝના પંજાના વિકરાળ નહોરથી કે રાક્ષસી દાઢથી લુણવીર ન ડર્યો. અને ભડવીર કાઠીએ એક જ ઘા વડે કડડડ, કરતોક ને સાવઝનો ઢગલો કરી નાખ્યો.

મેણાંના મારથી વિફરેલો વનરાજ

કવિ મેકરણ ગગુભાઈ લીલા

જે મારગ કેસરી ચન્યો, રજ લાગી તરણાય;
તે ખડ ઊભા સૂકશે, નહિ ચાખે હરણાય

ચાચઈના નાના મોટા ડુંગરોની હારમાળાની ગાળિયોમા ઘટાટોપ ફળી પડેલ અંધારી વનરાઈમા અઢાર ભાર વનસ્પતિના વારણા ઝીલતી શેત્રુંજી નદી કાંધે માથે હે છે આમ તો ચાચઈનો ડુંગરો જ શેત્રુંજી ગંગાનું મથાળુ ડુંગરાની અધોલમા શેત્રુંજી નદીને કાંઠે ચાચમાઈ ચારણ આઈના નામથી ચચઈ નામનું નાનકડુ ગામડુ (નેસડુ), એક દરબાર ગઢ, સાત આઠ ચારણ, કાઠી, રાજગોર ને આહીરના ઝુંપડા

ચચઈ ગામના ઠેબાણી કાઠી દરબાર માણુંદિયાવાળા મરદના બે કાડિયા એમણે ચારણ આઈ ચાચમાઈના પ્રબળ પ્રતાપે દલખાણિયા ગામ કોડીનારની સરહદથી માંડીને સેમરડી, પાણિયુ, ચાચઈ લીલાનો નેહ, આંબાગાળો, મીઠાપર, વડાળિયો, વીજળીગાળો અને માલીના મંડપને આરો લઈ નાગબરાજની ડુંગરાળ લીલુડી ધરતી દબાવતા દબાવતાં ઠેઠ પાચ ગાઉમા પથરાયેલ કરકિયો ડુંગર ને નાખો આવુ ગીરનું કાથરોટ વીસાવદર પાસે રાજપરા ગામ સુધી પોતાને કબજે કરેલ

આવી ગાઢીતુર રળિયામણી ગિરનો પ્રદેશ તો સાવજનું ઘર કહેવાય ઠેબાણી કાઠી દરબાર માણુંશિયાવાળાના વંશના દરબાર જીરાવાળા તથા દરબાર ભાણવાળા બન્ને ભાઈસુ મહેમાનુનો માળવો ભરપથ્થ આરો લઈ ગયેલ ગીરાસ તો જૂજ, પણ દલગાજ્જો બહુ મોટો એમની પાસે પોતાનો જૂનો માણસ કોળી રાઘવ પગી રહે જંગલ ખાતાનો નોકર (ગિરનો) પાણે પાણો જાણે ફરી કાંકરી કરી જાય સાવજના શિકારમા ખૂબ પાવરધો હાંકો કરવામા સાવજને બીજા જાનવરના સગડ પારખવામા ખડની એક સળી હલે ત્યાં કળી જાય જરાક જાનવરનો ખખડાટ થાય તો, એક ખેતરવા ભાગીને આઘો પોગી ગયો હોય અને કા તો ઝાડ ઉપર ચડી ગયો હોય આવો રાઘવ પગી ચાલાક, શિકાર ખાતાનો એક્કો માણસ.

એક વખત બરાબર ભાદરવો મહિનો દરબાર જીરાવાળાનું શેત્રુંજી નદી કાંઠે એક મોટુ ખેતર તેમા પરહોડુ પરહોડુ, સાંઢિયા ચાલ્યા જાય એવો બાજરો ઊભેલ એક એક હાથના તો બાજરાના ડુંડાં આવેલ બાજરો પાક ઉપર આવી ગયેલો, પણ ગિરમા રખોપુ (ધ્યાન) ખૂબ રાખવુ પડે, નહિતર પંખીની ખૂબ રંજાડ્ય સૂવરડા (ભૂંડ) રમતે ચડે તો એની દાતરડીથી ખોદી નાખે એટલે રખોપ મોલાતનું ખડે પગે રાખવું પડે બાજરાનું ધ્યાન રાખવા પંખી ઉડાડવા રાઘવ પગીને દરબારે કહેલ રાઘવ પગી સવારે ભળભાખળામા દિવસ ઊગુ ઊગુ થયો એ વેળાએ શેત્રુંજી નદી કાંઠાના ખેતરે બાજરાનું રખેપુ રાખવા હાથમા ગોફણ લઈ ઊપડયો

રાઘવ પગી આસ્તે આસ્તે શેત્રુંજી નદીનો આરો (કાંઠો) ઊતરે છે ત્યા બેનાડ જનાવર (સિંહને સિંહણ)ને નદીના ઘૂના પાસે આઘા પાણી પીતા જોયા સિંહણ પાણી પી સાવજની પડખે ઊભેલ છે. અને સાવજ પોતાના બન્ને આગલા પગ વાળી ઝૂકી ઝૂકીને પાણી પીએ છે.

રાઘવ પગી બેનાડ જાનવર જોતાં નરાસ હો આસ્તે પગે સામે શેત્રુંજીનો આરો ચડતા ચડતા પાછુ વાળી સાવજ સામે જોયુ સાવજનું ધ્યાન પાણી પીવામા છે સિંહણનું ધ્યાન સાવજ તરફ છે બન્ને જનાવરનું ધ્યાન નથી એમ ગધર પગી નદીનો કાંઠો ચડતો જાય છે, ત્યા નદી કાંઠાના જાબુડાના ઝાડ ઉપરથી એક મોટો બધો માંકડો બરાબર સાવજ પાણી પીતો હતો તેની પાછળ ઉભાની પડખે પટ નાખો પડયો, અને સાવજે પાણી પીતા

પીતાં વતળકીને ગુલાંટ ખાધી. ત્યાં જ -વેકરડીમાં ભયમાં ને ભયમાં આળગોટિયું ખાઈ ગયો. એટલામાં પાછળ પડી ગયો. રાઘવ પગીએ આ બધું નજરે જોયું.

એટલે પડકારો કરીને કહ્યું કે :

" હઠય બીકણયના ! "

સાવજે આ શબ્દો કાને સાંભળ્યા. ભોહા-મણે મોઢે પાછા પગે પાસે ઊભેલ સિંહણ સામું જોઈ વોંદળ્યો. (કુદયો) પણ વચ્ચે પાણીનો ધૂનો અને નદીના મોટા ભેઠા, એટલે ફરંગટી ખાઈ નદીના આરા તરફ દોટ દીધી.

રાઘવ પગી તો મહા કાબેલ શિકારી. સમજી ગયો. સાવજ મારા ઉપર આવે છે, એટલે નદીના ભેઠા ઉપરથી હડી કાઢી સાત આઠ આંબલિયુંનું ઝુંડ છે ત્યાં આંબલી માથે ચડી ગયો. આંબલિયો મોટી ખોરાટ, જમાનાની, ઊંચી કરાડે યે આભને આંબી ગયેલ. તેના માથે રાઘવ પગી ચડી ગયો.

સાવજ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં નદીના આરેથી ભેઠા ઉપર આવી ગયો, અને આંબલી નીચે આવી ઊંચું મોઢું કરી વિકરાળરૂપે ફાટી આંખે જોયું. રાઘવ પગી મહા જાણભેદુ. આંબલી ઉપર ટગલી-સમા ઊંચે ઊંચે ચડી ગયો. સાવજ પોતાના પૂંછના ઝંડાને વળ દેતો દેતો ક્રોધમાં ઘૂરકી કરી. વળી રાઘવ પગીએ ટકાર કરી.

"હઠય બીકણયના !"

ત્યાં સાવજે આંબલી નીચેથી લા સાંધી અને સાવજનો એક પંજો તોતીંગ આંબલીની ડાળમાં અથડાણો. ફાટલ મકરાણીનો જમૈયો પડે એમ આંબલીની ડાળમાં સાવજનો પંજો પડયો. ચાર ચાર આંગળ આંબલીની છાલનાં છોતરાં સોસરવા ચીરા પડી ઊતરી ગયા. ફડદાં પડી ગયાં. સાવજ પાછો પડયો અને પછી ઝરડકી દેતો જાય અને આંબલી ફરતા આંટાં મારતો જાય. નદીમાંથી સિંહણ આવી અને એક બાજુ ઊભી રહી ગઈ. સાવજ આંબલીને પૂંછના ઝંડાને વળ દેતોઆંટા ફરે.

બાજરાનું રખોપું રખોપાને ઠેકાણે રહ્યું. સાવજ ત્યાંથી ખસતો નથી અને રાઘવ પગી આંબ-લીની ટોચે ઉપરની ડાળના બેલાખડે ઘોડો પલાંગી બેઠો છે. રાઘવ પગીથી પછી રહેવાણું નહિ. ચહકા પડકારા કર્યા. દરબાર જીવાવાળાની ડેલીએ ડાયરો બેઠો છે ત્યાં સંભળાણું.

દરબાર કહે કે આજે શું ધોળે દિવસે જાન-વરે કયાંક રંજાડ કરી હશે ? ભેંસુંના ખાડુમાં સાવજ પડયો હશે ? આમ કહી બધા ડાયરો દોડયા ને શેત્રુંજી નદી ઊતરી બાજરાવાળા ખેતર આવતાં રાઘવ પગી આંબલી ઉપરથી પડકારા કરે છે.

"બાપુ અહીં બેલાડ જનાવર (સાવજને સિંહણ) છે. હું માંડ માંડ ભાગીને આંબલી ઉપર ચડી ગયો છું. સાવજ અહીંથી ખસતો નથી. હું નીચે ઊતરી બધી વાત કરીશ. સાવજ ખાર ખાઈ ગયો છે. મને હેઠાં ઊતરવા દિયે તેમ નથી." પછી બધા ડાયરે અને માલધારીએ હાકોટા કર્યા બોંજા માણસનો સમૂહ ભાળી સાવજ અને સિંહણ ત્યાંથી ધેધૂમ અંધારીમાં ઊતરી ગયાં.

રાઘવ પગીએ આંબલીથી ઊતરી દરબાર જીવાવાળાને બધી માંડીને વાત કરી. જાંબુડેથી કાંકીડો પડયો. સાવજ પાણી પીતાં ભડકીને ભેંમાં વતળકયો. ગોથું ખાઈ ગયો. મેં નદીના આરા ને કાંઠે ઊભાં ઊભાં નજરે જોયું અને કહ્યું : "હઠય બીક-ણયના !" અને સાવજ ત્યાંથી ત્રાટકયો. હું આંબલિયે ચડી ગયો. ચારે પલ્લા ઝાટકીને આવ્યો.

આમ લગોલગ ત્રણ દિવસ સુધી રાઘવ પગી બાજરાને રખોલે જાય ત્યાં સાવજ એ જ ટાણે આંબલીને આંટા ફરતો હોય. પછી તો બંધૂકધારી માણસોને ખાસ જોવા ખાતર બે વખત સાથે મોક-લેલા અને પછી હાકોટા કરે એટલે સાવજ ત્યાંથી નીકળી અને અંધારીમાં ઊતરી જાય. આવી હતી સાવજની સમજણ. કવેણ કોઈ દી ન સાંખે.

મેણાંના મારથી વિફરેલો વનરાજ

કવિ મેકરણ ગગુભાઇ લીલા

જે મારગ કેસરી ચડ્યો, રજ લાગી તરણાંય;
તે ખડ ઊભા સૂકશે, નહિ ચાખે હરણાંય.

ચાચઇના નાના મોટા ડુંગરોની હારમાળાની ગાળિયોમાં ઘટાટોપ ઢળી પડેલ અંધારી વનરાઇમાં અઢાર ભાર વનસ્પતિના વારણા ઝીલતી શેત્રુંજી નદી ઊંધે માથે વહે છે. આમ તો ચાચઇનો ડુંગરો જ શેતલ ગંગાનું મથાળું. ડુંગરાની અધોલમાં શેત્રુંજી નદીને કાંઠે ચાચબાઇ ચારણ આઇના નામથી ચાચઈ નામનું નાનકડું ગામડું (નેસડું), એક દરબાર ગઢ, સાત આઠ ચારણ, કાઠી, રાજગોર ને આહીરના ઝૂંપડા

ચાચઈ ગામના હેબાણી કાઠી દરબાર માણેકિયાવાળા મરદના બે ફાડિયાં. એમણે ચારણ આઇ ચાચબાઇના પ્રબળ પ્રતાપે દલખાણિયા ગામ કોડીનારની સરહદથી માંડીને સેમરડી, પાણિયુ, ચાચઇ લીલાનો નેહ, આંબાગાળો, મીઠાપર, વાઘજાળિયો, વીજળીગાળો અને માલીના મંડપને આરો લઇ નવાબરાજની ડુંગરાળ લીલુડી ધરતી દબાવતા દબાવતાં ઠેઠ પાંચ ગાઉમાં પથરાયેલ કરકિયો ડુંગર ને રાખો આવું ગીરનું કાધરોટ. વીસાવદર પાસે રાજપરા ગામ સુધી પોતાને કબજે કરેલ.

આવી ગાંડીતુર રળિયામણી ગિરનો પ્રદેશ તો સાવજનું ઘર કહેવાય. હેબાણી કાઠી દરબાર માણેકિયાવાળાના વંશના દરબાર જીવાવાળા તથા દરબાર ભાણુવાળા બન્ને ભાઇઓ. મહેમાનુનો માળવો. ભનપણુ આટો લઈ ગયેલ. ગીરાસ તો જૂજ, પણ દલગજો બહુ મોટો. એમની પાસે પોતાનો જૂનો માણસ કોળી રાઘવ પગી રહે. જંગલ ખાતાનો નોકર (ગિરનો) પાણે પાણો જાણે ફરી કાંકરી કરી જાય. સાવજના શિકારમાં ખૂબ પાવરધો. હાંકો કરવામાં સાવજને બીજાં જાનવરના સગડ પારખવામાં ખડની એક સળી હલે ત્યાં કળી જાય. જરાક જાનવરનો ખખડાટ થાય તો, એક ખેતરવા ભાગીને આઘો ચોગી ગયો હોય અને કાં તો ઝાડ ઉપર ચડી ગયો હોય. આવો રાઘવ પગી ચાલાક, શિકાર ખાતાનો એક્કો માણસ.

એક વખત બરાબર ભાદરવો મહિનો. દરબાર જીવાવાળાનું શેત્રુંજી નદી કાંઠે એક મોટું ખેતર. તેમાં પરહોડું પરહોડું, સાંઢિયા ચાલ્યા જાય એવો બાજરો ઊભેલ. એક એક હાથના તો બાજરાનાં ડુંડાં આવેલ બાજરો પાક ઉપર આવી ગયેલો, પણ ગિરમાં રખોપું (ધ્યાન) ખૂબ રાખવું પડે, નહિતર પંખીની ખૂબ રંજાડ્ય સૂવરડા (ડૂક્કર) રમતે ચડે તો એની દાતરડીથી ખોદી નાખે એટલે રખોપું મોલાતનું ખડે પગે રાખવું પડે. બાજરાનું ધ્યાન રાખવા પંખી ઉડાડવા રાઘવ પગીને દરબારે કહેલ. રાઘવ પગી સવારે બગબગામાં દિવસ ઊગું ઊગું થયો એ વેળાએ શેત્રુંજી નદી કાંઠાના ખેતરે બાજરાનું રખેપું રાખવા હાથમાં ગોફણ લઇ ઊપડ્યો.

રાઘવ પગી આસ્તે આસ્તે શેત્રુંજી નદીનો આરો (કાંઠો) ઊતરે છે ત્યાં બેનાડ જનાવર (સિંહને સિંહણ)ને નદીના ધૂના પાસે આછા પાણી પીતા જોયાં. સિંહણ પાણી પી સાવઝની પડખે ઊભેલ છે. અને સાવઝ પોતાના બન્ને આગના પગ વાળી ઢૂકી ઢૂકીને પાણી પીએ છે.

રાઘવ પગી બેનાડ જાનવર જોતાં નસંસલો આસતે પગે સામે શેત્રુંજીનો આરો ચડતાં ચડતા પાછું વાળી સાવઝ સામે જોયુ. સાવઝનું ધ્યાન પાણી પીવામાં છે. સિંહણનું ધ્યાન સાવઝ તરફ છે. બન્ને જનાવરનું ધ્યાન નથી એમ રાઘવ પગી નદીનો કાંઠો ચડતો જાય છે, ત્યાં નદી કાંઠાના જાંબુડાના ઝાડ ઉપરથી એક મોટો બધો કાકીડો બરાબર સાવઝ પાણી પીતો હતો તેની પાછળ ઉંબાની પડખે પટ નાખો પડ્યો, અને સાવઝે પાણી પીતાં

પીતાં વતળકીને ગુલાંટ ખાધી. ત્યાં જ વેકરડીમાં ભયમાં ને ભયમાં આળગોટિયું ખાઈ ગયો. એઠકભર પાછળ પડી ગયો. રાઘવ પગીએ આ બધું નજરે જોયું.

એટલે પડકારો કરીને કહ્યું કે :

" હઈય ખીઠણ્યના ! "

સાવઝે આ શબ્દો કાને સાંભળ્યા. મોઢા-ભણે મોઢે પાછા પગે પાસે ઊભેલ સિંહણ સામું જોઈ વેંદળ્યો. (કુદયો) પણ વચ્ચે પાણીનો ધૂનો અને નદીના મોટા ભેડા, એટલે ફરંગટી ખાઈ નદીના આરા તરફ દોટ દીધી.

રાઘવ પગી તો મહા કાબેલ શિકારી. સમજી ગયો. સાવઝ મારા ઉપર આવે છે, એટલે નદીના ભેડા ઉપરથી હડી કાઢી સાત આઠ આંબલિયુંનું ઝુંડ છે ત્યાં આંબલી માથે ચડી ગયો. આંબલિયો મોટી ખેરાટ, જમાનાની, ઊંચી કરાડે યે આભને આંબી ગયેલ. તેના માથે રાઘવ પગી ચડી ગયો.

સાવઝ ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં નદીના આરેથી ભેડા ઉપર આવી ગયો, અને આંબલી નીચે આવી ઊંચું મોઢું કરી વિકરાળરૂપે ફાટી આંખે જોયું. રાઘવ પગી મહા જાણભેદુ. આંબલી ઉપર ટગલી-સમા ઊંચે ઊંચે ચડી ગયો. સાવઝ પોતાના પૂંછના ઝંડાને વળ દેતો દેતો ક્રોધમાં ઘૂરકી કરી. વળી રાઘવ પગીએ ટકાર કરી.

"હઈય ખીકણ્યના !"

ત્યાં સાવઝે આંબલી નીચેથી લા સાંધી અને સાવઝનો એક પંજો તોતીંગ આંબલીની ડાળમાં અથડાણો. ફાટલ મકરાણીનો જમૈયો પડે એમ આંબલીની ડાળમાં સાવઝનો પંજો પડયો. ચાર ચાર આંગળ આંબલીની છાલનાં છોતરાં સોસરવા ચીરા પડી ઊતરી ગયા. ફડદાં પડી ગયાં. સાવઝ પાછો પડયો અને પછી ઝરડકી દેતો જાય અને આંબલી ફરતા આંટા મારતો જાય. નદીમાંથી સિંહણ આવી અને એક બાજુ ઊભી રહી ગઈ.

સાવઝ આંબલીને પૂંછના ઝંડાને વળ દેતોઆંટા ફરે.

બાજરાનું રખોપું રખોપાને ઠેકાણે રહ્યું. સાવઝ ત્યાંથી ખસતો નથી અને રાઘવ પગી આંબ-લીની ટોચે ઉપરની ડાળના બેલાખડે ઘોડો પલાંગી બેઠો છે. રાઘવ પગીથી પછી રહેવાણું નહિ. ચહકા પડકારા કર્યા. દરબાર જીવાવાળાની ડેલીએ ડાયરો બેઠા છે ત્યાં સંભળાણું.

દરબાર કહે કે આજે શું ધોળે દિવસે જાન-વરે કયાંક રંજાડ કરી હશે ? ભેંસુંના ખાડુમાં સાવઝ પડયો હશે ? આમ કહી બધા ડાયરો દોડયા ને શેત્રુંજી નદી ઊતરી બાજરાવાળા ખેતર આવતાં રાઘવ પગી આંબલી ઉપરથી પડકારા કરે છે.

"બાપુ અહીં બેલાડ જનાવર (સાવઝને સિંહણ) છે. હું માંડ માંડ ભાગીને આંબલી ઉપર ચડી ગયો છું. સાવઝ અહીંથી ખસતો નથી. હું નીચે ઊતરી બધી વાત કરીશ. સાવઝ ખાર ખાઈ ગયો છે. મને હેઠાં ઊતરવા દિયે તેમ નથી." પછી બધા ડાયરે અને માલધારીએ હાકોટા કર્યા બોંબા માણસનો સમૂહ ભાળી સાવઝ અને સિંહણ ત્યાંથી ધેઘૂમ અંધારીમાં ઊતરી ગયાં.

રાઘવ પગીએ આંબલીથી ઊતરી દરબાર જીવાવાળાને બધી માંડીને વાત કરી. જાંબુડેથી કાંકીડો પડયો. સાવઝ પાણી પીતાં ભડકીને ભેંમાં વતળકયો. ગોથું ખાઈ ગયો. મેં નદીના આરા ને કાંઠે ઊભાં ઊભાં નજરે જોયું અને કહ્યું : "હઈય ખીક-ણ્યના !" અને સાવઝ ત્યાંથી ત્રાટકયો. હું આંબલિયે ચડી ગયો. ચારે પલ્લા ઝાટકીને આવ્યો.

આમ લગોલગ ત્રણ દિવસ સુધી રાઘવ પગી બાજરાને રખોલે જાય ત્યાં સાવઝ એ જ ટાણે આંબલીને આંટા ફરતો હોય. પછી તો બંધૂકધારી માણસોને ખાસ જોવા ખાતર બે વખત સાથે મોક-લેલા અને પછી હાકોટા કરે એટલે સાવઝ ત્યાંથી નીકળી અને અંધારીમાં ઊતરી જાય. આવી હતી સાવઝની સમજણ. કવેણ કોઈ દી ન સાંખે.

રંગ છે લાખા બુધેલાને

અમરૂ બારોટ

ગીરની વંકી વનરાયે ઢંકાયેલા આદસંગિયા ડુંગરના ગાળામાં ભડની છાતી બેસી જાય એવા પધડા પડયા.... સાંજ વેળાએ સરાકડિયા દીમના જાતાં એક ખાડુ ઉપર વીજળી ત્રાટકી હોય અને જેમ જમીનના બે ભાગ થઇ જાય તેમ ભેંશુ બે ભાગે પડી ટોળે વળી ગઇ. રણુકતાં પાઇડાં ગર્જાળિયું કુંઢિયુંની ઓથે લપાઇ ગયાં.

ભે ભૂંડી ભડલગી, (મર) નર કળવા ન દયે;
(આતો) પશુ બિચારાં પામરાં, (એને હરપળ
બીક રિયે,

ગોવાળ જાતનો રબારી, જમરે ગજે, જોતાં તો કાળ સામે પગલાં માંડે એવો તોય હેબતાઇ ગયો. ગોબુ માથા પર તોળી ભમારયા પાડની પડખે ઓથ લઇ ગયો. ભેંશું...પારડાં અને ગોવાળ બધાંય ગીરના ગોડી પામી ગયા કે ડણુક સાવજની છે.

દી આથમવા માંડયો છે. ધારના ગાળામાં એરૂડા જેવો કાળમીંઢ પાણો જડયો હોય એવો કેડો કયાંક કયાંક ડોકાં દયે છે. કાતો પાળા નીકર ઘોડાવાળો થઇને હાલે તો જ હલાય. આવા કેડામાં ઘોડાના ડાબડાનો અવાજ ગોવાળના કાને અથડાણો. આથી મોટે સાદે કીધું કે "એ ..જે .હોય...ઈ... સેતજયો ..ઓ ..હો...હો...હોન...? જનાવર...સે, તમ...પાંહેણુ...ઘોડું સે તે જાળવ જયો...!"

સામેથી અવાજ આવ્યો "એ...હા ..બીજલ! મુને...ખબર . સે.... ઇ હમણાં... ઘણા દી થ્યાં હુંભ્યો સે...તે.... મારેય બંદૂક વગર ગામતરાં નથ્ય થાતાં."

"પણ...જમાદાર ! ઇ.... અટુંવામાં જ કયાંક લાગેહ, ધ્યાન દઇ વયા આવો આગ્ગી કોર્ય !"

હજી તો બેય આમ વાત કરે છે ત્યાં તો .નો કાળ હોય એવો પાકડા રંગનો જબરો ગજાળો, ભૂરિયું લૂટરિયું કાન ઉપર ઝપાટા મારે છે, લાલ હિંગોળ જેવી ચીરાયેલી વાચા કાન સુધી ખેંચાઇ ગઇ છે. ત્રએલ ત્રાંબા જેવાં નેત્રમાંથી ક્રોધાગ્નિ ભભકે છે. જીભનો લોળો વારી ઘડીયે ડબકાં દયે છે. રૂપાંની છૂરી જેવા ગરેડા ભયંકરતામાં વધારો કરે છે. એવા વિકરાળ વનરાજે ભૂખ્યે પેટે ખાડુ ભણી ડગ માંડ્યાં.

જમાદારની નજર ગઇ. મનમાં થયું કે ભૂંડી થાહે. ખંભે લટકતી કાળી નાળવાળી બંદૂક હાથમાં ઝાલી નિશાન તાકીને ફટકારી ગ ..ડી...મ.. ઘણેણાટી બોલી ગઈ. વનના મોરલા મહેંકી ગયા. પારેવડાંનાં ટોળાં ફફડીને ઊડવા લાગ્યાં. એક બાજુએ બેય આદમીની ભીંસ અને ભેશુના ટોળાંના ફૂંફાડે વનરાજ હળવેકથી પાછો વળી ડણુક દેતો ધારના ગાળા ગજવતો અદશ્ય થયો. જમાદારનું નિશાન ખાલી ગયું હતું.

સિંહ ગયો અને જમાદારે તથા ગોવાળે ખાડું લઈ તતડાવ્યા ગામ ભણી તે વેલું આવે ઘર.

આ બાજુ વિફરેલો વનરાજ વજાંખું દેતો ભાતરડીનો કોલધાર નામના ડુંગરના આથમણે નાકે ઊતર્યો, જયાં આહીરોનાં છોકરાં વાછરૂ ચારે છે. એ બધાને નાકે ગંધ આવી.

"દમીર ! તોજે નાકે ગંધ્ય નસે આવતી ? ભણે ..જનાવર લાગેહ !"

આમ હજી વાત હાલે છે ત્યાં તો એક ગોવાળીઆ ઉપર ઝાકળિયા પૂળા જેમ સાવજે તરાપ મારી. છોકરો ચાલાક, રાડય ફાટી ગઇ પણ જમીન સરસો થઇ ગયો. અને સાવજ સામેના કાળમીંઢ પાણા સાથે અફળાયો. બે ડેકાણે અસફળ બનેલો વનરાજ વધુ વિફર્યો. બે વાછરડાંનું મારણ કરી ખાધા વગર ડેડાણના 'પતરમાળા' ડુંગરાની ગાળી તરફ ગિતર્યો.

નેહડાના માલધારીઓ હથિયારો લઈ સજાગ બન્યા. ભેંસુંના ખાડુ ભેળવી દેવાણું. સો સો ના ટોળાં પાંચસોની સંખ્યામાં થયાં. નાનાં પાડરૂ વાછરડાંને ઝૂંપડા પાછળના વાડામાં ઠાંસી નેહડાની બાઈયું હાથમાં સાંબેલાં અને રવાયા લઈ ઝૂંપડાંની પડથારે બેસી ગઈ.

ચતુરીના નેસમાં ખબર પડી કે સાવજ ડેડાણુ-ના પતરમાળા કોર્ય ઊતર્યો છે. આ નેસના રહીશ લાખા બુધેલાનું ખાડુ પરતમાળામાં છે તેથી બમે કુહાડી લઈ અને ફટકાર્યાં પતરમાળા કોર. ચાલીશથી પીસ્તાલીશ વરસનો લાખો બુધેલો પહાડી ગજાનો અજાનબાહુ હતો. સાવજનો ભેટો થાય તો ભાં ભેગો કરવાના મનસૂબે એણે પતરમાળા ભણી પ્રયાણ કર્યું. અંગ ઉપરનાં રૂંવાડા...સમ....સમ...સમ.... બેઠાં થઈ રહ્યાં છે. મૂછના આંકડા કેરીની ફાડય જેવી આંખ્ય સુધી ઊભા થઈ એના ક્ષત્રિત્વને શોભાવી રહ્યા છે. થોડી ઘડીમાં તો લાખો બુધેલો પતરમાળે પોગ્યા. ગાળો ઊતરી નજર કરી તો પોતાનું હાથણી જેવી કુઢિયુંથી ભરેલું ખાડુ ચરે છે. ચારેકોર્ય નરી નિર્ભયતા વ્યાપેલી છે.

ઘણાં નામ કુંઢીનણાં નાંગલ્યું, ગેંટકયું.
નેત્રસુ, નાનકયું, શીંગ નમણાં,
ગીડલું, ભૂતડું, ભોજ છોગાળિયું;
બીનડું, હાથણી, ગજાં બમણાં.—૧

ભીલડું, ખાવડયું, બોઘડું ભૂરિયું,
પૂતળું ઢીંગલું નામ પ્રાજા,
ભગરિયું. વેગડયું, વાલસ્યું, ભાલ્યખું,
રાણા ખાડુ તણાં જાણ્ય રાજા—૨

આવી એક જુઓ અને બીજી ભૂલો એવી દોઢસો ભેંશ ખડને માથે પોળી ગઈ છે. કાદુભાઈ નામનો ગોવાળ ખમે લાકડીના ટેકે કાનમાં આંગ-ળિયું નાખી લાંબે સાદે દુહા ફટકારે છે.

દૂધ ગોરસનાં દોણલાં, મીઠી મોઢે છાશ્ય;
(ભલે) થા તું ભૂપતી(તોય) ગય મેલીનો જાશ. ૧

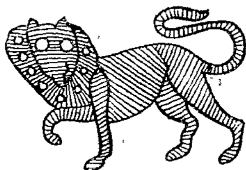
"એ...એ..એ... કાદુભાઈ હોય! દવા(દુહા) ફટકાર્યે રાખ્ય હો તો એકાદું માલ ગ્રોસું થાહે! ધ્યાન રાખ્ય બાપા! જનાવર આણીકોર્ય ઊતર્યાના વાવડ સે."

"મોળી વાત હાશી લાગેહ...ભેહું સુખે ચરતી નથ, પણ મુને એમ કે, ધરાણી સે ત્યે ઝુંફળિયું ખાયસે. પણ તમે ખાડુ ભેળા થઈ જાવ... હસ્યે તો...બાધણું થાહે."

આમ વાત હાલે છે ત્યાં તો ઘે...ઘે...ઘે... કરતો ..વિકરાળ વનરાજ કરમદીના ઢૂંગાને ત્રોડી બહાર આવ્યો. આવતાં તગપ દીધી લાખા આપા ઉપર. "અ..રે....નોળી હા પાડે...!" કહીને આપા લાખાએ માથાનો ફેંટો ડાબે હાથે લઈ જમણે હાથે સાવજનો ડાબો પંજો ઝીલી શીશામાં બૂચ મારે એમ ફેંટો ખોસી દીધો સાવજના નળઢિયા સુધી, અને ધક્કો મારી દોટ દીધી ખાડુ ભેળા થાવા. ભેંશું માંડી ઝુંફળિયું ખાવા. શીંગડા ત્રોડા કરી સાવજ કોર્ય ભીંસ કરી; આપા લાખાએ થોરની વાડય ઠેકવા ફૂદકો માર્યો ઈ ભેળા સાવજે ડાબો પગ ખેંચી આપાને પછાડી દીધા. પણ લાખો બુધેલો નાહિંમત ન હતો. એના વડવાનો દુહો પ્રચલિત છે.

બરછી બુધેલા તણી, થાટે થોભાઈના;
અરજણ તાણી અંહ્યા, બાણુ વરાહી બોદલા.

ગોઠણભેર થઈ હાથનો ટેકો દઈ જેમ હેતુને મળે એમ વનરાજ હાર્યે બથ લઈ બે હાથે કાન પકડી ફગોળિયો કર્યો. પણ આતો જંગલનો રાજા. અથાગ બળનો સ્વામી કેમ જાય! વળી કૂદીને પડયો આપા લાખા ઉપર. છરિયું જેવા નહોર વાળો

કાઠી ભરતમાં ભરેલો સિંહ

પંજો લાખા આપાના પેટને સખી ગયો. લાખા ઝુપેલે બળ કરી જમણા પગની પાટુ મારી સિંહની છાતી ઉપર. એક રાસવા વનરાજ પાછો હટી ગયો. પણ પેટમાથી આંતરડાનો લોચો કાઢતો ગયો. નાડાવા આથો જઇને ઘૂરકી કરવા માંડયો લાખો ઝુપેલો વીરઆસન કરી ખોળામા આતરડાનો ઢગ લઇને બેઠો. રણક્ષેત્રમાં શૂરવીરે કેસરીયાં કર્યા હોય એવો લાનહીગોળ રંગે શૂરવીરતાની મૂર્તિ જેવો શોભાયમાન બન્યો.

એક હાથે આંતરડાનો લોચો પેટમા બેસાડી ઉપર પછેડીનો લપેટો લઇ બેટવાળી દીધી

કાદુભાઇએ આ બનાવ જોઇ કુવાડી માથા ઉપર તોળી પાડા સાથે સાવજ તરફ ભીસ કરી. ત્યાં આપા લાખાએ પડકારો કર્યો

"આવીહમાં બાપ! કૂતર્યો વિફર્યોસે. બાધ્યે નઇ પોગાય. હવે તુ ઝટ ગામમાં જઇ માણહ ભેળાં કર, નિકર આ . તૂત...નઇ . જાય"

"પણ ભાઇ! તમારા આવા હાલ ને હુ કેમ મેલીને જાવ?"

"મારી સંત્યા મેલી ઝટ મે કીધુ એમ કરની!"

'પણ આ તમારી મેર્ય બેઠોહ એનું હુ?"

"ઇ હવે કાંઇ નથ કરે એમ તુ હવે ગામ ભેળો થા."

કાદુભાઇએ નેહ તરફ ફટકાર્યા. ગામેડુ ભેળું કરી ગોફણુ, બદૂક, આડ હથિયાર વિગેરે સાથે બસે માણસનું ટોળુ લઇને આવ્યો. હાકલા પડકારા કરી સિંહને હકાવ્યો ભાયુ-દીકરાએ મળીને આપા લાખાને ઊભા કર્યા. ખાટલે નાખી મતુરીના નેસમા લાવ્યા. ત્યાથી મોભના નેહડાના રહીશ ભગવાનભાઈ મોલના-ટ્રેકટર ગીરમાથી ખાતર વહેતુ હતુ એમા નામી લાખાભાઇને ખાંમા દવાખાને લાવ્યા. પણ ખાંભાના ડોક્ટરોના હાથની વાત ન હતી, તેથી તેણે અમરેલી હોસ્પીટલે જવા સૂચન કર્યું.

મોટરમા બેસાડી અમરેલી આવ્યા, આઠ આઠ કલાકની અસહ્ય વેદના છતાં મોઢા પર ગ્લાની કે ઊહકારો નથી એવા ભડ આદમીને જોઇને ડોક્ટર પણ વિચારમાં પડી ગયા.

"તમે ભેટ છોડી દો, મારે તપાસ કરવી પડશે"

"સાબ્ય ભેટય ઈ જ મારૂ જીવન સે. જો સોડીહ તો આ ઘડીએ પ્રાણ હાલ્યો જાહે"

"નાના, કઇ વ ધો નહિ, અમે અહિં જ છીએ ને!"

"તો સાબ્ય ..મને બધા હાર્યે મળી લેવા દ્યો." કહીને આખા કુટુંબ કબીલાને મળીને ભેટ છોડી.

ભેટ છૂટતા અ તરડાનો લોચો બહાર નીકળી ગયો. અને એ સાથે જ આપા લાખાનુ પ્રાણપખેરૂ હસતે મુખે રામ . શબ્દ સાથે શૂન્યમા મળી ગયું.

રોવે રોવણહાર, મોકળિયાં મન મેલી કરી;
(હવે) દીસે બધુ પાળ, સાયર ફાટયો સાંખડા!

જાતની સમોવડ હોય જાકે,
રાતની સમોવડ નોય આ રિયણમાં
ઇતો પળાં લાખા જેડા જોધ પાકે-૨

તુ ભડ જાતા ભોકા તણા, હવે રોણા રહ્યાં રાને
(પણ) પાથુને પાને (તુ) અમર લખાણો લાખલા

આ વાતને હજી સાત વર્ષ થયા છે ગિર કાઠાની નજરે આ તાજો બનાવ હજુ એના કુટુંબને એમ આપે છે ભાયું-દીકરા બાપના બિરદનો ગર્વ લઇ પોતાના પાથુને પ્રેમથી પાળે છે.

*

સાદુળા જે સિંહ, છ મહિના છોડે નહિ
દાતા એતા દિહ, જીવો એ ઝાઝું જાણજો
મેગાજે સાદુળો મરે, જેને આઠે મહિનાની આશ
નો જીવે નજરાજ, સિંધુ ગડગડતે સુરા ઉન

સિંહણ પ્રેમ દિવાની

વજુભાઇ વ્યાસ

ભરજોબનમાં આવેલી સદછક, સિંહણ. એની જોમન ઘેલછાએ એક દિવસ વનનો માર્ગ ભુલાવી જૂનાગઢને માર્ગે ચડાવી દીધી. ભમતી ભમતી આવી ચડી સક્કરબાગના પ્રાણી સંગ્રહાલય પાસે. સિંહની ઘ્રાણ આવી. મારી છલાંગ ને વાડ કૂદી અંદર આવી.

સડેડાટ સિંહના પિંજરે આવી ઊભી. જ્યાં જુએ તો જેને પોતે શોધતી હતી એવો જ શોભીતો વનરાજ પિંજરામાં ટહેલા દયે. [સિંહે રૂપાળી યુવાન સિંહણને જોઇ. બેય સામસામા આવી ઊભાં રહી ગયાં, પણ વચ્ચે લોહના સળિયાની દીવાલ.

એક બીજાને જોયાં ને તારા મૈત્રક રચાઇ ગયાં :

એક તાણે, બીજું તાકવે, ઝડ લાગી નેણાં;
જેડી પ્રીત સરાહિયા, એડી નહિ રાણા.

નેણાંની ઝડ લાગી ગઇ. બેય પંજા મેળવવા અધીરાં બન્યાં. પણ વ્યર્થ. મોઢે મોઢું ઘસવા માથાફોડ કરી ને પિંજર ખોલ્યા ભવનું વેરી બનીને વચ્ચે ખડું રહ્યું. બેય પ્રણયીએ પીંજરાને હચમચાવ્યું. પણ પ્રણયીમાં વિજોગના વાખા પાડતી માનવીની કિલ્લેબંધીએ મચક ન આપી. પ્યાર પોતાનાં સાધન શોધી લે છે. છેવટ બેયે જીભના લપકારા કર્યા. ખોરૂં મીઠું ઘૂરક્યાં અને અંગે અંગે ઝણઝણાટી વ્યાપી ગઇ.

સુદ આઠમના ચાંદે આ પ્રેમી પ્રાણીઓની આ અનાદિ લીલા નીરખીને ઇર્ષ્યામાં ને ઇર્ષ્યામાં વાદળમાં લપાતા છુપાતા જઇને અંધારૂં કરી મેલ્યું. રાતના છેલ્લા પ્રહરનાં ચોઘડિયાં વાગતાં હતાશ સિંહણે વનનો મારગ લીધો,. પ્રેમથી અસ્વસ્થ સિંહે ગર્જનાથી પહાડો ગજવ્યા.

દિન બધો સિંહ ઘાયલ મજનુની જેમ આંટા મારતો રહ્યો. લોહ પિંજરને ખખડાવતો રહ્યો. એની પ્રેયસી જ્યાં ઊભી રહીને પ્રેમના ઊના ઊના શ્વાસ લઇ ગઇ એ સ્થળ સામે ઊભા રહીને લાંબે શ્વાસે એની માદક ગંધ સુંઘતો રહ્યો. "હાયરે દૈવ ! મું મન લાગી તું મના, તું મન લાગી મું. કોઈ આ પિંજરને હટાવે એવું નહિ ?" એને આ લોઢાનું પિંજર છોડીને જોબનઘેલી સિંહણના પ્રેમને પિંજરે પુરાવું હતું.

શિયાળ બેટમાં અનંત ચાવડાની રૂપસુંદર કુંવરી પરણવાના કોડમાં કાષ્ટ પિંજરે પુરાયેલા ગિરનારપતિ રા કવાટની જેમ સિંહને પણ તળાજાના પરાક્રમી ધણી ઉગાવાળા જેવો કોઇ ભાણેજ હોત તો જરૂર પોતાની ભાષામાં સંદેશો મોકલત કે :

પંચાવન બંધે પડયો, લોહ પિંજરની લાટ;
સિંહણ સ્નેહ અગાધ, મેળાવો નહિ મૃગેન્દ્રને.

સિંહણને પ્રિયતમ મળ્યો પણ પિંજરે પડેલો. હતાશ હૈરે વિફરેલી સિંહણ વનમાં પાછી ફરી. એને મારણનો કોળિયો ગળે કેમ ઊતરે ? દિન બધો હાંફોળિયાં માર્યા. ઓહો હોહો ? વરસદી જેવડો દી વિત્યો. પણ સિંહણની તો રાતે ય ન ખૂટે.

મધરાતનો ગજર ભાંગ્યો. તેમનો ચંદ્ર અધુકડો રહ્યો ને મારી છલાંગ પ્રાણી સંગ્રહાલયની દીવાલ માથે. આવી સિંહના પિંજરા માથે. પિયુ એની વાટ જ નીરખતો હતો. પણ શું એમનો સનેહ ! બેય મહાપરાક્રમી પ્રાણી કાલાંઘેલાં થઇ ગયાં. પિયુ પાસે જ ઊભો હતો. કોઈ વિદેશની વાટે એની પોત્યું કરવાની ન હતી. સુહિણીની જેમ મેહારને મળવા દરિયાનાં અતાગ પાણી કાપવાં હોત તો તો ક્યારંના કાપી નાખ્યાં હોત. આ તો આડાં લોઢાનાં રાક્ષસી પિંજર પડયાં હતાં. વિરહથી વ્યાકુળ

સિહણે પીંજરા માથે કેટલીયવાર પંજા પ્રાછટ્યા ઘૂરકિયું નાખી પણ હે દૈવ આવા વિજોગ !

ઓલી નાગમદેએ તો નાગને નીરખેલો પણ નાગ કોઇ સ્ત્રીનું મોઢું ન જોવાના વ્રતને કારણે મોઢા આડી ઢાલ ધરી રાખતો

બાધી જોવે બજાર, પ્રિતમ તમણી પાઘને,
અમણી કી અભાગ, ધમળના ઢાલુ દિયો !

નાગમદેને પણ નાગના મોઢા આડની ઢાલ લોઢાના પિંજર જેવી લાગેલી આખ્યુના ઓડકે લોઢાની નેવળ બાંધેલી અનુભવેલી લોઢાની સાકળ પગે બાંધવાથી જેમ પ્રાણી હલી ચલી ન શકે એવી આંખ્યુંની દશા અનુભવેલી.

પગે બેડી પહેરિયે, હાથે ડહકલા હોય,
નારગડા નેવળ હોય, આખ્યુ કેરે ઓડકે

પણ સિહણને તો આખો પ્રિયતમ પિંજરે પડેલો જ નીરખવાનો ઘડીક તો થયું હશે કે માનવીને આ દશામાં મૂકીને આવા પ્રેમની મોજ ચખાડવી જોઇએ. પણ સિહણ મુક્ત હોવા છતા સિંહના પ્રેમ પિંજરમા ધલવલતી હતી સિંહ લોઢાના પિંજરે પ્રાછટ્યું નાખતો હતો

એક એવા બે, બે એવા ચાર અને એમ આઠ આઠ દિવસ સુધી સિહણ મધરાતનો ગજર ભાંગતા દીવાલ ઠેકીને પિંજરે પોતાનો અતૃપ્ત પ્રેમ લઇ પછડાટું ખાતી રહી અને વહેલી સવારે ભગ્ન હૈયે પાછી ફરતી રહી

બરાબર પૂર્ણિમાને દિને રખવાળોને થયુ કે હવે સિહણને સિંહ બેય મસ્તીમા લરાતા જોખમી બનતા જાય છે હોનારત કરી બેસશે એટલે સિંહના પીંજરા પાસે જ એક બીજુ પીંજરૂ ગોઠવ્યુ. એમા બકરૂ મૂક્યુ.

મધરાત થાતા તો રોજની જેમ આવી પણ રઘવાટ ભરી ઉઘાડા પીંજરામા આંધળી થઇને ધસી પોતાના પિયુને ભેટવા. વચમા બકરૂ પગે ચગદાયુ એની ભાન ન રહી પણ અથડાયું ને ! એટલે એક ઝપાટે બકરાને દૂર ફેંકી દીધુ ત્યાં તો બારણુ બંધ થયુ.

પ્રેમીને તો ત્યારે ન મળાયુ અને સિહણ ચેતી. પણ બહુ મોડુ થઇ ગયુ હતુ એણે પિંજર તોડવા કાળજાતોડ મહેનત કરી પંજા ભરાવ્યા માથા પછાડ્યા ને લોહી લુહાણ થઈ થાકી ત્યારે ફસડાઇ પડી

દિવસો સુધી એણે ખાવાનુ છોડી દીધુ એના વહાલા વનરાજના વિરહમા અનદરથ ભીંતે આંટા મારતી રહી આ કઇ અબળા ન હતી પ્રબળા જેવો કોપ કરે એવો દૈવ પણ ન કરે

ધીરે ધીરે ધીરે શાંત થઇ સગ્રહાલયના સંચાલકોએ પૂર્ણિમાના દિને પકડાયેલી તેથી એનુ નામ પૂર્ણિમા રાખ્યુ પણ એ પ્રેમ દીવાનીને મન તો ચારે કોર અમાસના અંધારા જ ઘેરી વળેલા

મેહ જેઠવાની બાપડી ઉજળીને તો એટલુ ય સદ્‌ભાગ્ય ક્યાં મળ્યુ હતુ ? પ્રેમને માડવડે પોંખાવા ગઈ ત્યારે એના પ્રિયતમ મેહ જેઠવાએ જાતપાતના બેકાર પિંજર આડા ધરીને ઉજળીના પ્રેમને ક્યાં ઉજ્જડ કરી નહોતો મેલ્યો ? મેહ જેઠવાને કરગરી કરગરીને કાયલ થઇ ગઇ તોય મુખ જોવા નહિ પામેલી ઉજળીના જીવનના દૈવત હણાવા સિવાય એના અંતરમાથી એવા શાપ ન ઊઠે કે તારી ધૂમની માથે કાળા કાગ કળેળશે સિહણના પ્રેમને વિજોગના વખભર વાખા પાડનારાઓ માથે એના અંતરમાથી કેવા શાપ ઊઠ્યા હશે એતો ઈશ્વર જાણે પણ બધાં પ્રેમપંથીઓની જેમ જલતી રહી હશે દિન રાત કે

તન સૂખ લકડી ભઈ લકડી જલ ભઈ ખાખ
મે પાપન એસી જલી ના કોયલા બહો, ન રાખ
જો મે એસા જાનતી, પિત કિયે દુખ હોય
નગર ઢંઢેરા ફેરતી, પિત ન કીજો ન કોઈ.

*

ચાંપલા સાવજનું રૂઠેલું નરપણું

કવિ કાનજી ગગુભાઈ લીલા

મોટું ધારી મૂકો એટલે ગીરના નાકા જેવું દલખાણીઆ ગામ દેખાય. ત્યાંથી ગીરમાં આગળ વધો એટલે ચાચઈ અને પાણિયા નામનાં બે ગામ આવે.

નાનકડાં, પંખીના માળા જેવાં, શેતલ નદી જ્યાંથી નીકળે છે તે ચાચઈના ડુંગરાઓની હારમાળા વચ્ચે અને કકક ઝાડોના ઝુંડમાં બન્ને ગામ રળિયામણાં લાગે છે.

આવાં રળિયામણાં ગામોની મૂળ વસાહત ડુંગર ઉપર ચાચઈ માતાનું થાનક બેસાડી ઠેબાણી કુળના કાઠી દરબાર માણસિયાવાળાએ કરેલી, એ મૂળ પુરુષની ત્રીજી પેઢીએ દરબાર જીવાવાળા અને દરબાર ભાણવાળા થયા.

દરબારને પોતાને સાવજના શિકારનો ખૂબ શોખ.

મેડો બાંધ્યા વિના અને સામે ઊભા રહી કેટલાય સાવજના શિકાર કરેલા. સાવજની રજેરજ માહિતી એમની પાસે હોય.

પાણિયાને પાદર શેત્રુંજીને સામે કાંઠે બહુ ગીચ ઝાડી છે. વચમાં નાનું નેરૂં છે. આ ઝાડી એટલી ગીચ છે કે ત્યાં અજવાળું બહુ ઓછું પડે છે અને એટલે એનું નામ અંધારી કહેવાય છે.

આ અંધારીમાં એક બે સાવજ તો કાયમ પડયા રહે.

ચાંપલા નામનો એક સાવજ આ ઝાડીમાં રહે. મારણ કરી આવે અને ઝાડીમાં પડયો રહે. પગ ચાંપલા એટલે નામ ચાંપલો પડી ગયેલું. સગડ ઉપરથી વરતાય કે ચાંપલો અહીંથી નીકળ્યો લાગે છે દોઢ દોઢ હાથની કેશવાળી, થાળી થાળી જેવડા પંજા, સામટી ભેંસુંની છાશ ફરતી હોય એમ ગળું ઘૂમવટા લેતું આવે, પોણા પોણા શેર પાણાની મોઢા આગળ છલેળાટી બોલતી આવે. ચાંપલાની હાર્યનો સાવજ ગીરમાં જોવા ન મળે. અગિયારેક હાથ લાંબો, ગોળાક જેવડું માથું, ડણકું દીએ ત્યાં તો ડુંગરાના ગાળા સામા હોંકારા દેવા માંડે. આવા ચાંપલાને શોધવા દરબાર ઘણી જ તજવીજ કરે પણ કયાંય હાથ લાગે નહિ.

પગીને હુકમ કે ચાંપલાના સગડ મળે કે તુરત ખબર દેવા.

એક દિવસ પગી શિકારે ગયેલ ત્યાં ચાંપલાના સગડ જોયા. છાનોમાનો એક ઝાડ પર ચડી બેસી ગયો

એક મસત પાડો પણ થોડે દૂર રિયો રિયો ચરે.

ઘડીક પગી બેઠો ત્યાં તો પડછંદા બોલ્યા. ચાંપલો અને એક સિંહણ આવી ચડયાં.

પાડો ચરતો હતો એના એક પંજાની થાપટે ભુક્કા કાઢી નાખ્યા.

સાવઝની એક-તાસીર હોય છે કે મારણ ખાવા માટે ખુલ્લું મેદાન જેવું વધારે એને ફાવે.

મારણ ખાવાની તૈયારી કરતાં તો ચાંપલે પાડાના બરડામાં દાંતના દાઢા બેસાડી, મોઢામાં ઉપાડી વોંકળાના કાંઠા ઉપર ફેંકવા ફગાવ્યો.

વોંકળાનો કાંઠો જરા ઊંચો હતો. કાંઠા ઉપર પાડો ન ગયો. ભેખડની હારે ભટકાઈને પાછો વોંકરામાં પડયો.

પાડો બહુ જ મોટો. વજન ઘણું, સિંહણે જોયું કે સાવઝે પાડાને કાંઠાની ઉપર મારણ કરવા ફેંકયો પણ પાડો કાંઠા ઉપર ફેંકાયો નહીં. પટકાઈને હેઠે પડયો. સિંહણ સિંહ પાસે ગઈ. જીભથી જરાક ચાટયો. પણ નિષ્ફળતાના ઝનૂનથી ધૂંધવાયેલો સિંહ રોષમાં જ રહ્યા.

સિંહણ આગળ આવી. પછડાઈને પાછા પડેલા પાડા પાસે ગઈ અને ડોકને નીંડોળી બધુંય બળ વાપરી સિંહણે પાડાને જોરથી કાંઠા ઉપર ફેંકી દીધો.

જેવો પાડો કાંઠા ઉપર પડયો કે સાવઝ ત્યાં

ગયો સિંહણ પાછળ પાછળ ગઈ ઝનૂનભર્યા સાવજે ડણક મારી, ધરતીના ગાઝા ગાજ્યા.

મારણનો પાડો પડયો હતો તેને એક ઝોંટથી રોષભર્યા સાવજે પાછો વોકળામાં નાખી દીધો.

સાવજ અને સિંહણ બન્ને પાછા વોંકળામાં આવ્યા પહેલાં તકે પોતે પાડાને કાંઠા ઉપર ન નાખી શકયો અને સિંહણે નાખી દીધો તેથી પોતાની મર્દાનગી ઘવાતા છછણી ઊઠેલો.

સાવજે કરાવાળી ખ ખેરી મચરક દઈ પાડાને બરડામાથી દાંતના મજબૂત દાઢા ભરાવી એક બે કદમ પાછળ હટી જોરથી ઝટ મારતા એક જ ઝપટે પાડો જઈ પડયો વોકળાના કાંઠા ઉપર.

સાવજ ક્રોધાવેશમા આવી ગયો. માથુ ધૂણાવી કેશવાળી જોરથી ઝાપટી પંજો પછાડતો જેમ ડણક દીધી ત્યા સિંહણ કળી ગઈ કે સાવજ એના ખરા રૂપમા આવી ગયો છે બદલી ગયો છે

સાવજે મારણ તરફ નજરેય ન કરી અને લાગલો જ સિંહણ ઊભી હતી તેની કેડ ઉપર સોઈ ઝાટકીને પંજો મારતાં કડડ કરતી સિંહણ કડકી ગઈ કડયના બૂકડા બોલી ગયા

સાવજ મારણને જરાય હલાવ્યા-ચલાવ્યા વગર રીસમાંને રીસમા પંજાની ઠીક બોલતી ગઈ ને ચાલ્યો ગયો

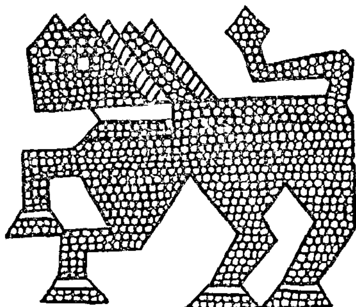
સિંહણ ઢગલો થઈને પડી ગઈ

પગીએ જઈ દરબારને વાત કરી બધા દાયરાને સાથે લઈ દરબાર આ બધુ જોવા ગયા ચાંપલો ચાલ્યો ગયો હતો તેના પગના સગડ જેમના તેમ હતા.

સિંહણ કડય તૂટેલી હાલતમા પડી હતી અને મારણવાળો પાડો બેમાંથી એકેય જરાય ખાધા વગરનો જેમનો તેમ મરેલો પડયો હતો

પગીએ નજરાનજર જોયેલી બીના દરબાર શ્રી જીવાવાળા ઘણીવાર દાયરા આગળ કહેતા અને એમના મીઠા ગાલરસથી આ ઘટના એક રસિક વાર્તા બની જતી

*

કાઠિયાણીએ મોતીના પરોણામા પરોવેલો સાવજ

વરાહ અને સિંહ

જયમલ્લ પરમાર

સંસ્કૃત સાહિત્યથી આજ સુધી સિંહ અને સુવ્વર (વરાહ)નાં ખુદ્ધો ખેલાતાં રહ્યાં છે. માંસ ભક્ષક અને પ્રચંડ બળશાળી સિંહ સામે અમાંસ ભક્ષી એવું એક જ પ્રાણી સિંહ સામે થાય છે. સંસ્કૃત પ્રાકૃત ડીંગળી અને આજની લોકબોલીમાં એનાં ઘણા ઘણા કાવ્યના ઉલ્લેખો જોવા મળે છે. ઘણીવાર વરાહ માર ખાઇ જાય છે પણ સિંહને મચક આપતો નથી. અને ક્યારેક સિંહ અને વરાહ બન્ને સામસામા યુદ્ધ ખેલતા મરણ પામેલી હાલતમાં મળી આવે છે. ગિરના જંગલમાં આજે ય એવાં યુદ્ધો ખેલાય છે. નજરે જોનારા એનાં અદ્દભુત વર્ણન કરે છે. બે વરાહ વચ્ચે સિંહ ઝીક નથી ઝાલતો પણ બે સિંહ વચ્ચે એક વરાહ નિર્ભય પણે વિહરતો કે પાણી પીતો નીરખાય છે. સંવત્ ૧૮૮૦ના અરસામાં ભાવનગર મહારાજા શિહોરના ડુંગરામાં ફરવા નીકળેલા. ત્યાં એમણે સિંહ અને સુવ્વરને (વરાહ) સામસામા લડીને મૃત્યુ પામેલા જોયેલા. એનું વર્ણન કરવા મહારાજાએ રાજકવિ જેઠીભાઇ મહેડુને કહેલું. શ્રી જેઠુભાઇ મહેડુએ સિંહ અને વરાહનું જે ગીત રચ્યું તે અતિ પ્રસિદ્ધ છે.

એના દુહા પણ રચાયેલા અન્યત્ર નજરે પડે છે, સંસ્કૃત સાહિત્યમાં પણ આવી વાતો પ્રસિદ્ધ છે. લોક કવિએ આ ગીત સાથે જુક્તિથી એક વાર્તા (સિંહને વરાહનું ખૂનખાર યુદ્ધ) બનાવી છે. આ વાર્તામાં એ ગીત આખરમાં વણી લીધું છે. ગીત તો જેઠીભાઇ મહેડુનું છે. પણ દુહા કોના રચેલા છે તે હજી જાણવા મળ્યું નથી.

'વરાહ'ને 'એકલિયો' કે વકરેલો એકલદંતો (દંતરડીવાળો) કહેવામાં આવે છે. 'સુવ્વર' નામ તો પ્રખ્યાત છે. એને 'સૂર' પણ કહેવાય છે ને ગામડાંઓમાં તે વરાહના અપભ્રંશ 'વરાત' નામથી ઓળખાય છે. સુવરડાં કે ભૂંડડાંના ટોળાનો તે આગેવાન હોય છે. ઘણે ઠેકાણે એને 'ડુક્કર' પણ કહે છે.

વરાહ એ પ્રજાપતિનું રૂપ ગણાય છે. પ્રજાપતિ–એ વરાહ અવતાર ધારણ કરી પૃથ્વીને પાણીમાંથી બહાર કાઢી. અને દશ અવતાર માંહેનો પ્રથમ અવતાર તે વરાહ અવતાર ગણાયો. આરણ્યકમાં એને સો હાથવાળો અને શતપથ બ્રાહ્મણમાં એનો ઇમૂશ નામે ઉલ્લેખ છે.

કાશ્મીરમાં જે 'બારામુલ્લા'નો પ્રદેશ કહેવાય છે તેનું મૂળ નામ 'વરાહમૂળ' છે. એમ કહેવાય છે કે કશ્યપ ઋષિએ એ સ્થળ વરાહની દાતરડી વડે ખોદીને સતીસર નામના સરોવરનું પાણી વહેવા દઇ નહેર ખોદી, એમાંથી જેલમ નદી રૂપે વહી. એ સ્થળનું નામ વરાહમૂળ પડયું. જેમ સિંહનાં નામ ધારણ કરાય છે તેમ અગાઉ વરાહનાં નામ પણ વેદકાળ ને પુરાણકાળમાં ધારણ કરાતાં. એમાંથી એક વાત નિશ્ચિત થાય છે તે એ કે માંસભક્ષી પ્રાણીઓ કે માનવીઓ વિશેષ બળવાન હોય છે તે વાત ખોટી છે. વરાહ કદી માંસ ખાતો નથી. કચરો, વનસ્પતિ કે ગંદકી જ ખાય છે, છતાં સિંહ સામે બાથ ભીડવાનું અપ્રતિમ બળ ધરાવે છે.

મૃગ એટલે તો પશુ થાય છે. એના ઉપરથી મૃગયા એટલે કે શિકાર શબ્દ યોજાયો છે. જતે દિવસે હરણનો શિકાર બહુ થતાં હરણને મૃગ કહેવામાં આવ્યું અને સિંહને મૃગેન્દ્ર કહેવામાં આવ્યો.

શિકાર બહુધા ત્રણ પ્રાણીના વધુ થતા. પહેલાં વરાહનો અને હરણનો, કારણ કે બન્ને પ્રાણીઓ ખેતીના પાકને ખૂબ નુકસાન કરે છે. પછી સિંહનો, જે પાળેલાં પ્રાણીઓની જાનહાનિ કરે છે. શિકારની વધુમાં વધુ વાતો વરાહની છે. સ્વરક્ષણમાં અને સામનો છટકી જવામાં તે હિંમતવાન પ્રાણી ગણાયું છે. પાણીમાં ડૂબકી દઇને પૃથ્વી ઉપર લાવવાથી માંડીને આજ સુધી વરાહને પાણી સાથે ખૂબ સંબંધ રહ્યો છે. સિંહમાં નૃસિંહ અવતારની મૂર્તિઓ ઓછી મળે છે. જ્યારે વરાહ અવતારની મૂર્તિઓ શિલ્પના આદિ સર્જનકાળથી જોવા મળે છે.

સિંહ અને વરાહનું ખૂનખાર યુદ્ધ

કાનજી ભારોટ

સોરઠી ગિરમા કવલખો નામે એક ડુંગર. એની એક બાજુ સિંહનું રહેઠાણ અને બીજી બાજુ બળથી છકી ગયેલા સૂવરનો વાસ જંગલનો રાજા કેસરી વૃદ્ધ થઈ ગયો છે, જ્યારે મદથી ફાટફાટ થતો સૂવર ભર યુવાનીમાં છે આ બેયની વચ્ચે ડુંગરની ટોચ ઉપર એક કાગડાનો વાસ કાગડા બેય બહાદુરોને નીરખ્યા કરે કાગડાના મનમાં થયુ કે આજ દિવસ સુધી પ્રાણી માત્રના માસ ખાધા છે માણસના મડદાં પણ ઠોલ્યા છે પણ આવા બળશાળીનું માંસ કદી ખાધુ નથી, પણ એ બેના જીવતા કેમ ખવાય? ગોઠવી કાઢી કરામત

એક દિવસ વખત જોઈને કાગડો સિંહ પાસે આવી બેઠો જુગ જુનો વાલેસરી હોય એમ વાત કરતાં કરતા કાગડો સિંહને કહે

"સાવઝભાઈ ! વખત હવે સાવ બદલાઈ ગયો છે હો ?"

કળજગ આવ્યો ઠાકરા, જગત બધી જાણે,
સાવઝની પથારીએ, શિયાળિયા મોજુ માણે

મોથનુ ખોદતલ ને શેરડીના છોતાં ચૂસનારુ એક સૂવરડુ કાંઈ ફાટ્યુ છે, કાંઈ ફાટ્યુ છે ! કે જંગલનો રાજા તો હુ જ છુ સિંહ હવે બુઢ્ઢો થઈ ગયો છે એને વનની ગાદીએથી ઉઠાડી મૂકવો છે

આ સાંભળીને સિંહ કહે 'કાગડાભાઈ ! વારાત (મદાંધ બનેલો વકરેલો સૂવર) મસ્તાન છે એણે મારી સામે બાંય ચડાવી નથી"

"ઈ તમને ન સાંભરે સિંહભાઈ ! હુ તો આ ડુંગર ઉપર કઈક જુગોથી રહુ છુ, એના મોઢામા જે દાતરડી છે ને ! ઈ પડેલા તમારા મોઢામા હતી ઈ વખતે તમારી ઉમર નાની તે દી આ સુવર આંચકી ગ્યો છે વનના ધણી ! રાગ અને દુશ્મનને તો ઊગતા જ ડાબી દેવા ભલા'

"કાગભાઈ ! વાત એમ છે કે એણે મારી આળ કરી નથી અને હુ આફરડા લડુ તો તો મારૂ રાજાપણુ લાજે,'

"પણ બાપુ ! રાજાને દંડ તો ધારણ કરવો પડ ને ?'

'તમારી વાત સાચી કાગભાઈ ! પણ ગુનો કર એના ઉપર તવાઈ થાય ઈ સૂવર મારા અપરાધ કરે તે દી જોયુ જાશે, તમે એટી ખટપટ કરમા "

કાગડે જાણ્યુ કે આ સિંહ ચડાવ્યો ચડે તમ નથી એટલે ઊડીને આવ્યો સૂવરને રહેઠાણે લલો પતો કરીને કાગડા કહે

"કેમ સુવરભાઈ ! છો તો મજામા ને !

'કોણ મારી મજા મારે એમ છે ?

કાગડો કહે "અરે સૂવરભાઈ ! હુ વાંહેથી કોઈના વગોણા ન સાભળી શકુ ઓલો સાવઝ તમારે ખેધે પડયો છે તમારા માટે ન બોલવાના બોલ બોલે છે તમને તો ઈ ભૂંડણના જ કહે છે એને સત્તાનો મદ ચડયા છે"

કાગડાની ચડામણીથી મદે છકેલો સૂવર બોલી ઊઠ્યા

'એ, મ ! એને કોઈ ભાઈડા ભેગા નથી લાગતા એને મનમા શો હોય તો આવે મેદાનમા !'

એક તો જુવાની ને પાછુ જોર સૂવર તો ફાટીને ધુંવાડે ગ્યો છે કઈક ઊભા શેરડીના વાઢ કરડી ગયલ છે વજ્જર જેવી દાઢવાળો જ્યાં પડે ત્યાં દાળાવા કાઢે છે એક પગે ખડા છે એના દેહમાં કેટલાય ભાલા ને બરછિયુ ભાગી ગયેલ છે બંધૂકની ગોળી તો એના ડીલમા ખડીંગ કરતી ભટકાઈને પાછી પડ છે આવા સૂવરને સિંહ સામ ઉશ્કેરતો જોઈને કાગડા મનમા હરખાણા મનમા ને મનમા કહે 'આપણી દૂકી લાગી' સૂવરને વધુ ઉશ્કેરતા કાગડા કહે

'વળી, સાંભળો વારાત ભાઈ ! ઈ સાવઝને

કેશવાળી ને પટા છે ને ! ઈ અસલમાં તો તમારા જ હતા. પણ તમે નાના હતા ત્યારે ઈ આંચકી ગયેલ છે. હવે તમે જુવાન થયા, તો ઈ કેશવાળી ને પટા પાછા માગી લ્યો; ઈ તમને જ ઓપે. એક તો તમારી વિકરાળ દાતરડી અને એમાં ભળે કેશવાળી ને ચટાપટા, એટલે તો પછી વનના રાજા તમે જ બનો. હવે અમારે ઈ બુઢ્ઢો રાજા નથી જોતો."

આમ સૂવરને સિંહ સામે લડવા તૈયાર કરી ને કાગડો મનમાં મલકાતો ઊડી ગયો.

આ બનાવ બની ગયા કેડે એક દિવસ સિંહ અને સૂવરનો પાણી શેરડે ભેટો થયો. સાવઝ જીભ બોળીને પાણી પીતો હતો ત્યાં તો સૂવરે સામી ઝાડીમાંથી પડકારો કર્યો.

"સાવઝા ! આ હદ મારી છે, પાણી પીતો નહીં."

સિંહ ગરવાઈથી કહે છે: "ભાઈ, આ જંગલ સૌનું સહિયારું છે. સભી ભૂમિ ગોપાલકી."

સિંહની ગરવાઈભરી વાણી સાંભળીને સૂવર બરાડી ઊઠ્યો:

"અરે સિંહડા ! સહિયારીવાળો થા મા, મારા બાળપણમાં મારી કેશવાળી ને પટા તું લઈ ગ્યો છો, પણ હવે હું જુવાન થયો છું, તો આપી દે મને !"

સિંહ કહે :

સું પટા પરમેસર દિયા, તો ઘટ ગયા સમાઈ;
માસી જાયો મારતાં, મને લાખ વિમાસણ થાય.
હું તારે તળ આવિયો, તું મારે તળ આવ્ય;
પંજો તું પર પ્રાછટું, તો ભૂંડણ ભેળો ન થાય.

વારાને સિંહનો પડકાર ઝીલી લીધો ને ગાજ્યો.

"તો હવે થાજે મરદ, હું તારે રહેઠાણે જ લડવા આવીશ, પણ પછી ચિંથરાં ફાડતો નહિ. માટીએ માટી મળે તંઈ પગની આંટીએ આંટી વળે." આટલું કહીને વિરડામાં પાણી પી ને ચાલતો થયો. સિંહ ક્રોધથી બંબોળ થઈ પાણી પીધા વિના જ પોતાની બોડમાં પાછો ફર્યો.

કાગડે ઊડતાં ઊડતાં આ બેયની વઢવઢ સાંભળી અને મનમાં કહેવા લાગ્યો કે "થોડીક વાર લાગશે, પણ જોયા જેવી થાશે હો !"

સૂવરે ઘેર આવી ને ભૂંડણ પાસે પોરહ કર્યો: "એલી એ...ય ! મારું પરાક્રમ સાંભળ, આજ તો મેં સાવઝને તરસ્યો તગડયો."

ખાંડો સૂવર ખામણે, સાવઝ તરસ્યો જાય;
કેવલખે જઈ પોરહ કરે, સાખ પૂરે વનરાઈ.

સૂવર તો જેઠ મહિનાનો કાકીડો ફાટે એમ ફાટ્યો હતો. એક શેરડીનું ખેતર ભેળવ્યું. નજીકના ગામમાં આ વાતની ખબર પડી. શિકારના શોખીનો ઘોડે સવાર થઈ, હથિયાર પડિયાર લઈ સૂવરને શિકારે ચડયા. વાડની વાડીના કૂવા ઉપર એક બાઈ પાણી ભરે છે. વાડમાં ઊભેલા સૂવરને પનિહારી કહે છે :

" એ પિટયા સૂવરડા ! ભાગ્ય ! તારી પાછળ કટક ચડયું છે. "

આ સાંભળી સૂવર કહે છે :

" ઘેલી થામાં પનિહારડી, ઘેલી બૂમ મ પાડય;
આગ બળંતી ઠૂંઠડે, એમાં ભમર પડંતા ભાળ્ય."

આગના બળતા ઠૂંઠામાં જેમ પતંગિયા પડીને મરે એવી દશા તારા કટકની થાવાની છે માટે ઘેલી થઈને રાડયું નાખમાં !

આટલું કહેતાંક ને ઘોડેસ્વારોની વચમાંથી ભૂંહણ દેતો, કેટલાકને પોતાની દાતરડીથી વાઢતો કવલખે પોતાના ભોંયરામાં જઈ ને સૂતો. ઘાયલ શિકારીઓ ગામમાં આવ્યા. ગામમાંથી ઢોલ નગારાં શરણાયું અને નિશાન સાથે કવલખે કટક ચડયું. સૂવરના ભોંયરાં પાસે યુદ્ધનાં વાજાં વગડયાં :

"સૂવર સુતો ભોણમાં, ભૂંડણ ફેરા ખાય;
ઊઠને કંથ નિંદરાળવા, તારું ઘોડે ઘર ભેળાય."

જવાબમાં સૂવર કહે છે :

"ભૂંડણ ચડયની રાફડે, કે'તાક દળ મળ્યાં ?"

ભૂંડણ કહે છે :

"આભ વળુંભ્યો ભાલડે, ધરતી પાખરિયા."

સૂવર કહે છે :

"ભીરૂ મ થા ભામની, ભીરૂ વેણ મ ભાખ્ય;
મું સામુ કો ચાલે નહિ, હૈડે હરમત રાખ્ય"

ભૂડણ કહે છે :

"હલકે કટક હાલિયું, ઘર ધૂરે નિશાન;
વાજા મથે જ વજિયા, તુ ધારે ભેભાન!"

સુવર કહે છે :

વાજા વજે તો વજન દે, મર ધૂરે નિશાન;
મું ભાળ્યા જો વજે, તો વાજ્યા પરમાણ.

એમ કહેતોક ઊભો થઈ, ભોયરાં બહાર નીકળી, પગ ને દાતરડીથી ધરતીમાં એવી ખડતાળુ દીધી કે ગાડુ એક ધૂળ ખોદી નાખી ડમહાણુ ચડાવ્યુ કટકને ધૂળ ઉડાડી આંધળુ કર્યું. કેટલાકને દાતરડીથી વાઢ દીધા. લશ્કર ભાગી છૂટ્યુ.

ત્યાં તો સુવરનો ગર્વ આભે ચડયો. ભુડણી પાસે આવીને કહે છે "હે સ્ત્રી! જાડા દળ મે તગડયાં, હવે એક સિંહ જીતવો બાકી છે એને ઘેર જઈને મારે એની સાથે ધીંગાણું કરવુ છે. ઈ ધીંગાણામા વખતે મારૂં મોત પણ થાય. તો છોકરાં છાનડાં નુ ધ્યાન રાખજે."

આ સાભળીને ભૂંડણ સમજાવે છે કે

કથ મ જાઓ કવલખે, સિંહ છેડયો મ જાય;
સિંહણ જાયો છેડતાં, વડી વમાસણ થાય.

મદાંધ સૂવર કહે છે :

ભીરૂ થઇ તુ ભુંડણી, મુજને આવે લાજ;
ભેથી ભરાવુ ભોંણમાં, થોડા જીવનને કાજ!
શતરૂ માથે સિંહડો, ગરવે ગાજે જેહ;
કાતો મારૂ મરદ થઇ, કાં તો પાડું દેહ.

આટલું કહેતોક પાછુ વળીને જોયા વગર વરાહ ઊપડયો આવ્યો સિંહને સ્થાને. હુંકાર કર્યો.

હું આ યો ઘર આગણે, સિંહ ગયો સતાઈ;
ભેટે જ્યારે ભાયડા, ત્યારે શૂરની હરમત જાય.
તારૂં બળ જે સિંહડા, રગતી મારછ ગાય;
કઇક ભાલાં ભજિયાં, મોરે ઘટ મચકાઇ.

સૂવર આ પ્રમાણે માંડયો હાકલા ને પડકારા કરવા. સિંહ ગુફામાં છે. ત્યારે સિંહણ સિંહને કહે છે :

જાઓ વહેલા જુદ્ધમાં, જો નાસી આવશો નાવ;
તો ભણો મુ ભેનડી, તમુ મુ ભા ભણાય.
તુ જાયો સિંહણ તણો, કે'વાણો સિંહણ કથ;
ભડ ભારથે ભીડતાં, પગ પાછો ન ભરે પથ.

કવલખા ડૂંગરની તળેટીમા પ્રભાતના પોરમાં સૂરજ ઊગતાં જ સિંહ અને સૂવરનું રમખાણ મચ્યુ, સૂવર તો દોટ દઈને દાતરડીનો ઘા કરે છે સિંહ ઘા ચૂકવી દયે છે. સાવઝ વિકરાળ બની સૂવરને થાપો ઝીકે છે. આમ બેય વચ્ચે ખરેખરૂ જુદ્ધ જામ્યું છે કવિ આ બેય યોદ્ધાના યુદ્ધનુ વર્ણન કરે છે :

ગીત સાણોર

કોઇ નીકળ્યો સિંહ સેલાન કરવા કજુ,
વદીજે તકે પરભાત વેળા;
દોય મામીરાણા વજીરા દીકરા,
ભાખરે શિહોરે હુઆ ભેળા.

બરાસક તઠે વારાહ મુખ બોલિયો,
તવીજે કઠે ઉગાર તોરો;
સાત પેઢી તણુ વેર મું સાભર્યું,
અજાના મારતલ આવ ઓરો.

આદ દાવા તણી વાત મુખ આણુમાં,
કાયર કૈં અમે નહિ કળશો;
નાહોરા બચાની આળ કરીએ નહિ,
મોથના ખોદતલ ધૂળ મળશો.

વાડરો વઢાસણુ ફરી બોટયો વકર,
મલક જાણે અશી રીસ મોરી;
વાદ છાંડી કરી રહે તુ વેગળો,
તરત હું કરૂં છુ વલે તોરી.

શેર બહાદર નથી નામ કાને સૂણ્યો,
ભારથે હાથીરા કાધ ભાજે,
કરો ઘા મુજને સોઝ કાશુ કરે,
લડયે જો હડું તો દ્રધ લાજે.

કળો કરવા, કજુ વળ્યા બે કાટકી,

નવેખંડ રાખવા અમર નામો;
ભૂંડણી તણો કંથ મંડાણો ભારથે,
સિંહણી તણા ભરથાર સામો.

કડેડાટી કરીને મચાવ્યો કળો,
લખોમખ જોગણે રગત લીધો;
પટાધર થાપ વારાહ સર પ્રાસટી,
દાતરડી વાઈ સિંહ ઢાહ દીધો.

સરગમાં રંભ વેમાન જોવે ચડી.
જગત આધી સરે રંગ જામ્યો;
પંચાણુ મૂવો તે વૈકુંઠ પધારિયો,
પ્રાક્રમી સૂર કૈલાસ પામ્યો.

આવી રીતે બે દિવસ અને બે રાત સિંહ અને વરાહનું ઘોર ઘમસાણ ચાલ્યું, દી ઊગે છે ને લોકોનાં ટોળાંથી ઠઠ આ યુદ્ધને જોવા ચડે છે. ત્રીજે દિવસે સવારે સિંહે બધું બળ કરી એક પ્રચંડ થાપો મારી સૂંવરને ભાંગી નાખ્યો. પણ મરતા સૂંવરે દાતરડીના છેલ્લો ઘા સાવઝના આફરામાં (પેટમાં) મારતાં સાવઝના આંતરડાંનો ઢગલો થઈ ગયો; આમ બેય યોદ્ધા પોતાના બળનું પારખું દેતા રામશરણ પામ્યા.

ગીત સાણોરના કેટલાક શબ્દોના અર્થ :

૧. કજુ=માટે. ૨ વદીજે=કહેછે. ૩ વછતા=પ્રસિદ્ધ. ૩ ભાખરે=ડુંગરે. ૫ બરાસક=જોરદાર. ૬ તઠે=ત્યાં. ૭ વારાહ=સૂવર. ૮ અજના=બકરીના. ૯ આદ=આડી. ૧૦ નાડોરા=સાવઝના. ૧૧ આળ=છંછેડવું. ૧૨ વાઢનો વઢોસણુ=ચોરડીના વાઢનો વાઢનાર ખોદનાર. ૧૩ વકર=વક્ર-ક્રોધ. ૧૪ ભાજે=ભાંગે. ૧૫ સોઝ=વિચાર. ૧૬ કાણુ=થા માટે. ૧૭ કળો=કજિયો ૧૮ કાટકી=પડકારી. ૧૯ ભારથ=યુદ્ધ. ૨૦ લખોમખ=લાખો. ૨૧ જોગણે=જોગણિયુંએ. ૨૨ રગત=રક્ત. ૨૩ પટાધર=દાવપેચનો રમનારો. ૨૪ પ્રાસટી=મારી. ૨૫ ઢાહ=માર્યો,-ઢાળ્યો. ૨૬ રંભ=રંભા. ૨૭ પંચાણુ=પંચાનન-સિંહનું નામ. ૨૮ સૂર=સુવ્વર.

*

કારડિયા રજપૂતના લોકભરતમાં સાવઝનો શિકાર

મર્દોની મરણ મોજ

દ. શ્રી પુંજાવાળા

મારા વિચારોના ઘોડાની લગામ ખેંચી ઊભા રાખી દીધા છે. હવે વાર્તા શૈલીમાં એક પ્રસંગ આલેખવો છે. પણ તોય તે તરંગના તોરીંગો કાગળની ધરતી ઉપર બે ડાબા મારીને જ ઊભા રહ્યા છે. તે આ કલ્પનાના બે અશ્વોની બે પગલાંવા જમીનની વાત લખી લખાઈ જ જાય છે તે વાંચી લ્યો પછી મૂળ પ્રસંગ પર અવાશે જે રીતે વાર્તામાં વાર્તા જ હોવી જોઈએ, બીજુ કાંઈ જ નહિ, નહિ તો ઔચિત્ય-ભંગ અને સંકલના ભંગ ને એવા ઘણા ઘણા ભંગની વાતો આવે. એ બધાય ભંગના દોષારોપણનો ટોપલો ઓઢીને હજી મારા મનના પાણિયાળા પાણી પંથા વાર્યા વળતા નથી. એટલે લ્યો લખી જ નાખું છું.

કોણ જાણે કેમ ! પણ માણસ જાતમાં એવો તો અહંકાર આડેધડ ઈશ્વરે ઠોકયો છે કે જંગલના હિંસક પશુપંખીઓના અહંકારી સ્વભાવ પણ આ માનવ-જાતને ખટકે છે. આ ને બીજા આવાં અનેક કારણો ભેગાં કરીએ ત્યારે માનુષ્ય-પ્રાણીની બુદ્ધિ-વિકાસના તબક્કા તપાસતાં તેનામાં શિકાર અને બીજી વૃત્તિઓ છે તેને માટે એ "જાત" માફ કરવા યોગ્ય ખરી કે નહિ ? એ પ્રશ્નો પુછાયા જ કરવાના છે. પ્રાગ-ઐતિહાસિક સમયના માનવમાં અને ચંદ્રની ધરતી પર ધરાર પગ ધરતા માનવમાં કેટલે અંશે સામ્ય હશે ? કેટલે અંશે ભિન્નતા હશે ? આવા આવા અનેક પ્રશ્નો મારા માનસમાં મોટો પ્રશ્નાર્થ થઈ ઘોળાઈ રહ્યા છે આ બધાના ઉત્તર આપી શકાય તેમ નથી. પણ અમારે લોક-સાહિત્યના અભ્યાસીને તો આવું કાંઈ સમજાવવા માટેનું એક હથિયાર છે. કોઈ એક પ્રસંગ રસપૂર્વક મઠીને રજૂ કરી દેવો તોય તે કેટલેક અંશે ઉપરના પ્રશ્નોનો કાંક અંશે ઉત્તર તેમાંથી મળી રહે તેમાં અમને મજા આવે છે.

હું એક ભકિતરસ પ્રધાન શાંતરસની વાર્તા લખી રહ્યો હતો અનુકૂળ પવનની ગતિને આધીન થઈ કોઈ સફરૂ જહાજ તર્યે જતું હોય તેમ વાર્તા વહી જતી હતી ત્યાં શ્રી જયમલ્લભાઈના પત્રારૂપી વાવડો ચડયો અને વહાણે શઢ ફેરવ્યું-ફેરવવું પડયું

આપ હકીકત સમજી ગયા હશો. છતાં નથી સમજ્યા માની આગળ ચલાવું છું. વાત એમ બની કે શ્રી જયમલ્લભાઈએ પત્ર લખેલ કે ઊર્મિ-નવરચના માટે સિંહના શિકારનું કે તેના જીવનને લગતું કંઈક લખી મોકલો તો સારુ. પછી તો જેવી પેલી વાર્તા લખવા કલમ ઉપાડું ત્યાં ગિરનો સાદૂળો મારા સામો ઘૂરકિયા કરી મને તેના સામું જોવા ફરજ પાડી રહ્યો હવે તો મારે એનું જ કાંઈક લખવું પડશે એમ લાગ્યું. છતાં માણસ-જાત તો લેખક રહ્યો એટલે તેમા વારસાગત સ્વાર્થી સ્વભાવ પ્રમાણે ભેગું ભેગું માનવનું છાબડું પણ ઊંચું રહેતું કાંઈ કાંઈ ચિત્ર કરી નાખ્યું છે

ઝાઝી નહિ, ત્રીશેક વર્ષ પૂરા નહિ થયા હોય એવી હજી હમણાંની જ વાત છે લીલોડો સાડલો ધોઈ ધફોઈને ઓઢયો હોય અને સત્તર અઢાર વર્ષની નમણી નવોઢા રૂડી લાગે એવું રૂપાળું ડેડકિયાળી ગામ કુદરતી વનરાઈનો સાળુડો ઓઢી ભારે રળિયામણુ દીસે છે આ ગામની રંગતમાં ઉમેરો કરનાર છે ગિરના સિંહ. સાવજ ગામના જ અવેડે પાણી પીવા મહિનામાં આઠ આઠ દસ દસ વખત દેખા દે છે. જેવો પટાધર પાદરમાં પસાર કે ગામનું ધણ માથે પૂંછ ફંગોળતું સિકોટા નાખતું નજરમાં વધાઈ આપતું રઘવાયું થાય માલધારીઓ ખભે લાકડિયું ઉપાડી સામા થવા જાય તો કોઈ કોઈ વખત ગામેડું સાવજ જોવા ઉમટે. ગિરમાં સિંહને જનાવર કહે છે. જનાવર જોવાના ભોળા ગામડીયાના કોડ સામેથી સાદૂળો પૂરા પાડે છે અને વસતીને રમાડે છે

આજ બાર બાર દિવસ થયા પણ ડેડકિયાળા ગામમાં સાવજ ફરકયો નહિ વાઘણિયા દરબાર શ્રી. અમરાવાળાની જીપ-મોટર વગડા ખૂંદે છે. ઝાડવે ઝાડવે પેટ્રોલના ધૂંવાડાની વાસ ફેલાય છે. કયારેક કયારેક નિર્જન શાંત વનશ્રી બંદૂકોના બહારથી ધણ-

ધણી ઊઠે છે ડેડકિયાળીનો દરબારી ઉતારો કારતુસોનાં હમાયલા અને હથિયારોથી ખડકાઈ ગયો છે. પચીસેક કાઠીઓ હોકારા પડકારાથી વાતાવરણ ગજાવી મૂકે છે.

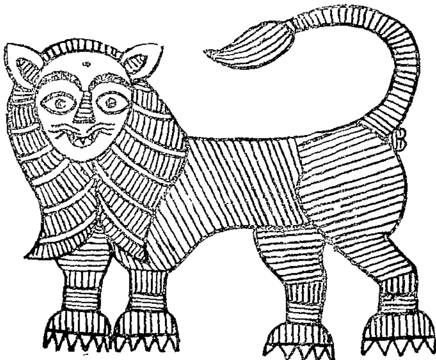
દરબારશ્રીના બઠકમદાજ માણસો આમ આઠ, દસ અને બાર બાર દિવસથી એકધારા સાવજના શિકાર પાછળ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે, પણ કોઈનું કાંઈ વળતું નથી.

એકાદ વખત હા હો કરી પગીઓ સાવજને સૂતો જગાડીને લઈ આવ્યા. પણ જેવી સાત આઠ શિકારીઓની બંદૂકો છાતીએ ચડી કે ખેલ ખલાસ. સિંહ તો જાળા ઝાંખરામાં અલોપ થઈ ગયો તે ન જડયો તે ન જ જડયો.

આજે બારમે દિવસે દરબાર અમરાવાળા તેમના ત્રણ સાથીદારો સાથે એકલા વગડો ખૂંદે છે. બપોરા ચડી ગયા છે. હજુ ચારમાંથી એકેય શિકારી મંડળના સભ્ય પાછા નથી ફર્યા. ઉતારામાં સનાળીના કવિરાજ મેકરણદાનભાઈ અને બીજા વીસ માણસો ચિંતાથી બાપુની વાટ જોઈ રહ્યા છે.

બરોબર ધોમ ધખ્યો ત્યારે હાથમાં બંદૂકનો જોટો, ખભા ઉપર લાંબા ઓડિયાં ઝુલતાં આવે, કડયમાં દીપડાના ચામડાના પટામાં મઢેલી તલવાર અને લોહીનો છાંટો પણ કાઢયા વગર આરપાર નીકળી જાય એવી તેજીલી નજર ફેરવતાં દરબાર ડેડકિયાળીના પાદરમાં ત્રણ સાથીદારો સાથે પગે હાલ્યા આવે છે. એક પસાયતો સામે ચાલી બોલ્યો : "બાપુ ! તમારી જ વાટ જોતો હતો. સામે ખાતરની ઊથરેટીની ઓલી બાજુ એક સિંહ અને સિંહણ આવ્યાં છે. ઉતારામાં ડાયરાને વાત નથી કરી. બાપુ આપની જ વાટ જોતો હતો." જશ ખાટવા પસાયતો ફરી બોલી ઊઠયો.

"હં", "હં" બોલતા દરબાર તરત જ એક માથોડું ઊંચી અને અડધા નાડાવા લાંબી ઊથરેટી તરફ વળ્યા. તેમના ત્રણે સાથીદારો શિકારના નિયમ મુજબ પાછળ પાછળ બાપુનું પગલે પગલું દબાવતા ઊપડયા. આસ્તેથી સૌ ઊથરેટી ચડી ગયા. જેવું સામી બાજુ દરબાર સાહેબે જોયું કે કેસરીનું જોડું ચેતી

ખેડૂતના ભરતમાં ભરેલો સાવજ

ગયું સિંહણ સરકી ગઈ સાવજ આળસ મરડી દરબાર સામે જોઇ રહ્યો હતો અને દરબાર અમરાવાળાની બાર બોરની બંદુકમાંથી ગોળી છૂટી સિંહના આગલા પગમાં ગોળી છરકતી વાગી. છનનન કરતી નીકળી ગઈ કટ કટ દરબાર બીજી નાળનો ઘોડો ચડાવે ત્યાં તો સાવજે સીધો જ હલ્લો કર્યો ઘૂકાર શબ્દ કરતાં પગાધરનું પેટ દેખાઈ જાય એટલોએ ઝાફી (કૂદી) ગયો

એક બે ત્રણ ગણીએ એટલીવારમાં આ બધું બની ગયું જેવો સાવજ દરબાર ઉપર ત્રાટકવા કૂદયો એવા જ તેમના ત્રણે સાથીઓથી ચારેક ડગલા પાછળ હટી જવાયું, અને ત્રણે જણા ઊથરેટી નીચે ભસો બસ જઈ પડયા

ત્યાં તો દરબાર સાહેબની બંદૂકની બીજી ગોળી સાવજના સીનામાં જ વાગી ગઈ. અડગ મનના દરબાર એક ડગનું પાછળ હટયા નહિ. તેમના ત્રણે સાથીદારો ચપોચપ પાછા ઊથરેટી ચડી ગયા દરબાર અમરાવાળા પાછું ફરી વડિયાના રામભાઈ બસિયાને સંબોધીને બોલ્યા "રામભાઈ! ઉતાવળ કરોમાં, મારી બંદૂક બરોબર વાગી છે"

રામભાઈ અને તેમના સાથીદારોને ભોંઠપનો ભાર ભારે થઈ પડયો મર્દામર્દ માણસો હતા. માથે જાણે કે વીજળી ત્રાટકી. બીજી જ પળે રામભાઈ બદલી ગયેલા ઘવાયેલો સાદૂળો પડયો હતો. એ બાજુ કૂદી પડયા વનરાજ ઘૅ ઘૅ ઘૅ કરી ઘૂરકી ઊઠયો ફીણનાં ફણીંટા રામભાઈના અંગ ઉપર ઊડયા દરબારે તલવાર તાણી લીધી રામભાઈના સાથીઓ પણ ઊથરેટી ઉપરથી મરણિયા બની ખાબકયા.

સાવજ રામભાઈ ઉપર હલ્લો કરવા લગભગ ઊભો થઈ ગયો હતો. ત્યાં તો રામભાઈ બસિયાએ સિંહની મૂછ તાણી લીધી

અમરુબાપુ કહે "શાબાશ બહાદર! પણ રામભાઇ, હવે ભાવડાને ભોંઠપ દિયોમાં. એ મરદના મરણની મોજ માણો"

દરબાર અમરવાળા આટલું બોલી રહે એ પહેલાં તો ઉતારામાંથી તેમના બીજા વીમ સાથીદારોએ બંદૂકો ઉપાડી દોટ મૂકી હતી સનાળીના ચારણદેવ કવિરાજ મેકરણભાઈ લીલા પણ બધાની સાથે આવ્યા

મેકરણભાઈ રામભાઈનો વાંસો થાબડી બોલી ઊઠયા "વાહ વાહ પટાધર! આજ તો એક મર્દના મરણની નહી, ત્રણ ત્રણ મર્દની મરણ મોજ આપણે માણી છે રામભાઈ! મરણ વેળા ભલભલા ભાયડાના પણ છકા છૂટી જાય છે તઈ આ આમ જોઈ લ્યો! આ કેસરી! તેની લાલ આંખડી, તેની ખુમારી, તેના કંદરાના વાળ ઊભા થઈ ગયા છે મરદાઈ સાવજને આંટો લઈ ગઈ છે અને રામભાઈ! બાપુએ પણ મર્દની રીતે મોત નોતર્યું હતું એમની ગોળી જરાક ચાતરી હોત તો સાવજનો પંજો પોતાની ઉપર જ હતો તમે ય મર્દ માણસની જેમ આગમ્યો નહિ તો ઘાવ સિંહની મોઢા આગળ હાથ લઈ જવાય બા!'

બાપુ અમરાવાળાએ તલવાર મ્યાન કરી લીધી. રામભાઈ ટાઢા પડયા. સિંહે એ જ ખુમારીથી પ્રાણ છોડયા ડાયરા સૌ ઉતારામાં આવ્યા

આનંદમાં વખત ઝપટથી વીતી જાય છે સંધ્યુ વળી સિંહનું શબ ઉતારાની આગળ રાખવામાં આવ્યું હતું પેટ્રોમેકસ બત્તીઓ પેટાવી સૌ સાવજને જોઈને વાતોએ ચડયા હતા કોઈ તેના પંજા માપતું હતું તો કોઈ તેની કેસરી કેસવાળી પંપાળતું હતું આખું શિકારી મંડળ લહેરમાં હતું, ત્યાં અંધારામાં કંઈક ઓળો ફંગાણો કોઈએ કહ્યું, "એલા જાનવર છે!" સિંહણ આવી હતી. પગની ખડતાલ મારી એક ગાડાવા ધૂડય ઉડાડી સિંહણ ઘૂરકી ઊઠી દરબાર આજ્ઞા છોડી. 'બધા શાંતિથી સરકી જાય" સૌ ધીમે ધીમે આઘા પાછા થઈ ગયા અને જોતા માંડયા કે શું થાય છે?

સિંહના શબની નજીકમાં શાંત નતમસ્તકે ગંભીર મુખમુદ્રાએ વનરાજની રાણી ઊભી રહી

દરબાર કહ્યુ, "જા! કોઈ એની ઉપર ઘા કરશો નહિ. એ તો પગધરની પરણેતર. તેના મર્દની મરણ મોજ માણવા આવી છે"

કહે છે સિંહણ ત્યાંથી ધીમે ધીમે ચાલી નીકળી વનમાં જઈને ગાડી વનરાઈને ત્રાડુ પાડી પાડી સિંહણે આખી રાત ગજાવી મૂકી હતી. એ ત્રાડુમાં માનવી તરફનો કાંઈ ઈશારા હશે ભલા! કે ભગવાન જાણે પડી?

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સિંહ

વજુભાઈ વ્યાસ

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં કવિઓ, લેખકો અને નાટ્યકારોએ સિંહને અન્ય રાની પશુઓ કરતાં અગ્રસ્થાન અને માન આપેલ છે. એમના રચેલા ગ્રંથોમાં સિંહના વર્ણનો રસ ભરપૂર આવે છે. ખાસ કરીને મૌર્ય અને ગુપ્તકાળમાં જે નાટકો, મહાકાવ્યો અને કથાઓ રચવામાં આવ્યાં, તેના સુંદર વર્ણનોમાં સિંહને પાને પાને અંકિત કરવામાં આવેલ છે. એ સમયે માનવજીવનમાં સિંહનું કેટલું આધિપત્ય હશે, માન હશે તેનું પ્રતિબિંબ તે સમયના કવિઓ, કથાકારો અને અને ગ્રંથકારોએ સાહિત્ય સર્જનમાં આબાદ રીતે પાડયું છે. સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં સિંહના એક એક અંગનાં વર્ણનો કરવામાં આવેલાં છે. સિંહ એ એક જ એવું રાની પ્રાણી છે જે રૂપે અને રંગે રૂપાળું છે, સ્વભાવે મમતાળુ અને ઉદાર છે. શક્તિશાળી અને પ્રચંડ સ્નાયુબળ ધરાવતું છે; રાની અને રૂદ્રસ્વરૂપી છે, એ રક્ષક તેમ જ ભક્ષક પણ છે.

સિંહના હુકવાના અવાજ અંગે સંસ્કૃત મહાકવિ કાલિદાસે વર્ણવ્યું છે કે :

વસુધાધકંદરા હ્રિસપી ।
પ્રતિ શબ્દોપિ હરેર્ભિનત્તિનાગાન ॥

[પર્વતની ગુફામાં રહેલાં સિંહનો પોતાનો અવાજ (હુકવાનો) તો નહિ પરંતુ તેનો (ખાલી) પડઘોય હાથીને બીવરાવી હાંકી મૂકવાને સમર્થ છે.][1]

જ્યારે મહા સંસ્કૃત કવિ શ્રી. અશ્વઘોષે સિંહની પ્રચંડ ગર્જનાને ભગવાન બુદ્ધના દઢ સંકલ્પ સ્વરૂપે વર્ણવી છે. ભગવાન શ્રી બુદ્ધ પત્ની, પુત્ર અને કુટુંબ પરિવારનો ત્યાગ કરીને તપશ્ચર્યા માટે ચાલ્યા જાય છે, ત્યારે તેમના દઢ સંકલ્પને સિંહની સાથે સરખાવીને વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે:

અથસવિક ચપડત જાય તાક્ષ :
પુરમવ લોકયનનાદ સિંહન્નાદમ્ ।
જન્મ મરણયો રદષ્ટયાતેન,
પુનરહં કપિલાહ્વયં પ્રવેષ ॥

(ત્યાર પછી વિકસિત કમળ જેવી આંખોવાળા તે કુમાર (સિદ્ધાર્થ) પાછળ રહેલા નગરને જોઈને સિંહ ગર્જનાની જેમ ગર્જના કરીને ગર્જ્યો, જન્મ મરણનો પાર પામ્યા વિના હું કપિલવસ્તુમાં ફરીથી પ્રવેશ કરીશ નહિ.)[2]

સિંહની ગર્જનાની પ્રચંડતાનું હુબહુ વર્ણન તો 'ગીતા'માં આપેલું છે. કુરુક્ષેત્રના મેદાન ઉપર મહાપ્રતાપી ભિષ્મ પિતામહ શંખ વગાડીને જે ગર્જના કરે છે તેને સિંહની ગર્જના—સિંહનાદમ્ તરીકે વર્ણવવામાં આવી છે.[3]

ક્ષ્વેડા તુ સિંહનાદ : સ્યાત ॥

વીરોની ગર્જનાને સિંહ નાદ કહેવામાં આવે છે.[4]

સિંહની ગર્જનાને અષાઢી મેઘની ગર્જનાની સાથે સરખાવવામાં આવેલ છે. સંસ્કૃત મહાકવિ ભારવિએ વર્ણવ્યું છે કે:

કિમવેક્ષ્ય ફલં પયોધરાન્ધ્વનત :
પ્રાર્થયતે મૃગાધિપ : ।
પ્રવૃત્તિઃ ખલુ સામહિપસ: સહતે
નાત્ય સમુન્નયતિ યથા ॥

[હે મૃગાધિપ સિંહ તું કયા ફળની આશા રાખીને ગરજતા વાદળાંની સામે ગર્જના કરતો હશે? મહાપુરૂષનો જવાબ એ છે કે બીજાની સમુન્નતિ

---

૧. વિક્રમોવર્શિય, પ્રથમ અંક શ્લોક ૨૩.

૨. અશ્વઘોષ લિખિત "બુદ્ધચરિત"

૩ તસ્ય સંજનયન્હર્ષં કુરૂવૃદ્ધ:પિતામહ:
સિંહનાદમ્ વિનદ્યોચ્ચૈ શંખ્દંધ્મૈ પ્રણુયવાન ॥
ગીતા અર્જુન વિષાદ શ્લોક—૧૨

૪. અમરકોષ, શ્લોક. ૫.

ખમી શકતો નથી][5]

એક એવી માન્યતા રહેલી છે કે ચોમાસાની ઋતુ દરમ્યાન સિંહ વાદળાની ગર્જના સાંભળીને માથા પછાડે છે અને વળતી ગર્જના કરે છે પરંતુ ખરેખર એ માથાં પછાડતો નથી. અલબત્ત, ગર્જના કરે છે ખરો.

સિંહનો પંજો કેટલો બધો જોરદાર અને ભારે છે તેનું વર્ણન સંસ્કૃત મહાકવિ રુદ્રે કરેલું છે. હાથી જેવા હાથીને પણ સિંહ એના પંજાથી ચીરી નાખે, છે એ કવિએ વર્ણવ્યું છે કે.

ચેન શૈશવપદે મદેભરાડ ગંડ સીમ
નખ રૈર્વિખંડિતમ્ ।
યૌવ તોત્સવમવાપ્ય કેસરી કેપ, દર્શયતુ ॥

[જેણે બાળપણમાં મદોન્મત્ત હાથીનું ગંડ-સ્થળ પોતાના નખોવડે (પંજાથી) ચીરી નાખ્યું, તે આજે પોતના જોસમા આવેલો સિંહ પોતાનું પરાક્રમ કોને બતાવે ?][6] અર્થાત્–ભોગ માણમ પોતાનું આ પરાક્રમ કોને કહે, કોને બતાવે? સિંહ રાની પશુ એમાં મોટો હોઈ, એના પરાક્રમની વાત કોને કહે ? મહાકવિ શ્રી ભારવિએ પણ સિંહના પરાક્રમોની મહત્તા ગાઈ છે એણે વર્ણવ્યું છે કે

ચેન ભિન્ન કરિકુમ્ભ વિસ્ખલન્મૌતિકાવલિ–
ભિરાગ્ચાતા મહિ ।
અદ્ય તેન હરિણાન્તિ કે કથં કથ્યતાનુ–
હરિણા પરાક્રમ ॥

(જેણે ફાડી નાખેના ગંડસ્થળમાંથી ખરના મોતીની શેરથી ભૂમિને અલંકૃત કરી) એટલે લોહીઝાણ કરી) તે સિંહ આજે (નાના એવા) હરણા આગળ પોતાના પરાક્રમની વાતે કેવી રીતે કહે ?) [7]

વેતન્ડગન્ડ કન્ડૂતિપા ઢિડત્યપરિ પથિના ।
હરિણા હરિણા વ્રીપુ કથયતા કં પરાક્રમ ॥

[હાથીઓને મારી નાખનાર સિંહ પોતાના પરાક્રમની વાત હરણના ટોળાને તે શું કહે ?]

સિંહ જેમ ભક્ષક છે તેમ રક્ષક પણ છે એ ભૂખ વિના પશુઓને મારતો નથી અને પોતાને આશરે આવનારને પણ એ મારતો નથી એના એ ક્ષાત્રવટના અને ઉદાર સ્વભાવનું વર્ણન પંડિત જગન્નાથે આબેહૂબ કર્યું છે

જઠર જ્વલન જ્વલતાપ્ય પગનશરણ્ક
સગા ગતાવિ પુર ।
કરિણા મરિણા હરિણા હરિણાલી
હન્યતા તુ કથમ્ ॥

(હાથીનો આ મહાન શત્રુ સિંહ જઠરાગ્નિથી બળી જતો હોય, ખૂબ ભૂખ્યા હોય તો પણ તે આશરે આવેલા હરણાનાં ટોળાને કેવી રીતે માર ? મહાન માણસ વિપત્તિમાં હોવા છતાં તે હલકું કામ કરતો નથી)[8]

રાજા ભર્તૃહરિએ પણ સિંહની બાબતમાં એમ જ કહ્યું છે કે

સિંહો જમ્બુકમણ્ડમાગત મપિ
ત્યક્તા નિહન્તિ દ્વિપમ્ ।
પ્રાય કૃચ્છ્રગતોઽતિ વાચ્છતિજન
સત્વ નુરૂપ ફલમ્ ॥

રાની પશુઓમા સિંહનો ખાવા અંગેનો સ્વભાવ જુ. પ્રકારનો છે તે પોતે શિકાર કરે છે અને પોતે શિકાર કરેલું જ ખાય છે બીજા રાની પશુઓનું મારેલું હોય એ તે ખાતો નથી એમના આ સ્વમાની સ્વભાવ અંગે કવિ શ્રી ભારવિએ વર્ણવ્યું છે કે

મદ સિક્ત મુખે મૃગાધિપ
કરિ ભિર્વર્તયતે સ્વયહતે "

[સિંહ પોતે જ મારેલા (મદથી છવાયેલા મોવાળા હાથીઓ વડે પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે.

---

૫ કિરાતાર્જુનિયમ્, બીજો સર્ગ, શ્લોક ૨૧.

૬ ભાવવિલાસ, શ્લોક, ૧૦૪

૬, " પ્રાસ્તાવિક વિલાસ " (ભાવવિલાસ) શ્લોક ૪૮,

૧૦, " પ્રાસ્તાવિક વિલાસ " (ભાવવિલાસ) શ્લોક ૬૦.

૮. કિરાતાર્જુન, સર્ગ બીજો શ્લોક ૧૮.

એ આજીવિકા ચલાવવાનું બીજા ઉપર આધાર રાખતો નથી.]

સિંહ છેવટે તો મહાપુરૂષ જેવો મહાન રહ્યો, વળી વનનો રાજા એટલે એ ભૂખ્યો હોય છતાં એ અખાદ્ય ખાતો નથી :

વનેઽપિ સિંહા મૃગમાંસ ભક્ષ્યા
બુભિક્ષિતા નૈવ તૃણં ચરંતી ॥

(મૃગમાંસ એ જેમનો ખોરાક છે એવા સિંહો વનમાં ભૂખ્યા થાય ત્યારે પણ કદી ઘાસ ખાતા નથી)[૯]

કિં જીર્ણં તૃણમત્તિ માન મહત્તા–
અગ્રેસર કેશરી ॥

વનનો કેશરી સિંહ કદાચ ભૂખના દુઃખથી પિડાતો હોય તો પણ એ કદી ઘાસ ખાતો નથી.[૧૦] સરખાવો.

નીચી દષ્ટિ નવ કરે
મોટો જે કહેવાય,
સિંહ લાંઘણો સો કરે,
(તો) પણ તૃણ નવ ખાય.

સિંહને ઉદ્યમશીલ ગણવામાં આવે છે. એ પુરૂષાર્થ કરનારો છે. એટલે એનું નામ આપીને કહેવામાં આવે છે કે

ઉદ્યમ નહિ સિધ્યન્તિ, કાર્યાણિ ન મનોરથૈઃ।
નહિ સૂપ્તસ્ય સિંહસ્વ, પ્રવશાંતિ મૂખે મૃગાઃ ॥

[ઉદ્યમથી કાર્ય સિદ્ધ થાય છે, મનોરથથી નહિ. સૂતેલા સિંહના મોંમા પશુઓ એની મેળે પેસતાં નથી.]

રાજવી અથવા રાજવંશીઓના નામની પાછળ સિંહ શબ્દ લગાડવામાં આવતો હતો. કારણ કે સિંહ શબ્દ એ શ્રેષ્ટતા બતાવે છે. જેના નામની પાછળ સિંહ શબ્દ લાગ્યો એ શ્રેષ્ટજન, રાજન ગણાય છે. સંસ્કૃતમાં કહ્યું છે કે :

સિંહ શાર્દૂલ નાગાઘા : પુંસી શ્રેષ્ઠાર્થ ગોચરા :॥

[જે નામની સાથે સિંહ શાર્દૂલ, નાગ, આદિ શબ્દો જોડાય છે, તે શ્રેષ્ટતા બતાવે છે.][૧૧]

એવી રીતે સિંહના રૂપ અને અંગો અંગેની પણ માનવી સાથે સરખામણી કરી છે :

વરાંગ રૂપો પે તોય : સિંહ સિંહનનો હિસ :

[જે પુરુષ અંગમાં અને રૂપમાં શ્રેષ્ટ છે, તેને સિંહ–સિંહજન કહે છે.][૧૨]

બચ્ચાંવાળી અથવા તાજી વિંયાયેલી સિંહણ પાસે જવાનું જોખમી ગણાય છે. કારણ સિંહણ ઘણીવાર ભુરાઇ બને છે અને પોતાનાં બચ્ચાં લઇ જવાના ભયથી એ સામો હુમલો કરવા પ્રેરાય છે. એના આ સ્વભાવનું કવિ શ્રી કાલીદાસે શાંકુતલમાં હુબહુ વર્ણન કર્યું છે.

રાજા દુષ્યંતથી વિસરાયેલ શંકુતલાનો પુત્ર સર્વદમન વન આશ્રમમાં સિંહણનાં બચ્ચાં સાથે રમે છે, ખેલે છે :

અર્ધપીત સ્તનં માતુરામર્દ કિલ કેસરમ્ ।
પ્રક્રીડિતું સિંહશિશું બ્લાત્કારેણ કર્ષિત ॥

---

૯. પંચતંત્ર લબ્ધ પ્રણાશ, છઠી કથા.
ગુજરાતીમાં :-
પંડ પુંછલિયો હોય, ભૂખ્યો તૃણ ભરખે નઈ
કરે વજાંભા કોઈ, કુંભાથળ પર કાગડા !

૧૦. આ અંગેનો આખો શ્લોક નીચે મુજબ છે
ક્ષુત્ક્ષામે ડપિ જરાકૃશોર્ડપિ શિથિલપ્રાયોડપિ કષ્ટાંદશામ્।
આપન્નોડપિ વિપન્નદીધીતિરપિ પ્રાણેષુ નશ્યત્સ્વપિ।
મત્તે ભેન્દ્રવિભિન્નકુમ્ભોપશિન ગ્રાસ કબધ્ધ સ્પૃહઃ।
કિં જીર્ણં તૃણમત્તિ માતમડત્તા અગ્રેસર કેસરી ॥

(સિંહ ભૂખવેડી રહ્યો હોય, ઘડપણને લીધે દુબળો પડી ગયો હોય, શક્તિ ન રહેવાથી શિથિલ થઇ ગયો હોય, દુઃખ ગતિ પામેલો હોય; તેજહીન થઇ ગયો હોય, પ્રાણ નાશ થવા ઉપર હોય–આવી સ્થિતિમાં પણ મદોન્મત્ત હાથીના ગંડસ્થળને તોડીને માંસના કોળિયા (ભોજન)ની જ ઇચ્છા રાખતો હોય છે. પોતાને વિષે માન અને મોટાઇ ધારણ કરનારાઓમાં અગ્રેસર એવો આ સિંહ શું કદી તૂટ્ઠ ઘાસ ખાય છે ?)

૧૧. અમર કોષ, શ્લોક ૫૯
૧૨. અમર કોષ, શ્લોક ૯૨

[માતાના સ્તનને અર્ધું ધાવતા, કેશવાળી અસ્તવ્યસ્ત થયેલા સિંહના બચ્ચાને પોતાની સાથે રમવા માટે એ (સર્વદમન) ખેંચી લેય છે અને કહે છે:

જૃમ્ભસ્વ સિંહ, દન્તાંસ્તે ગણયિષ્યે।

(મોઢું ફાડ, મારે તારા દાંત ગણવા છે.)

એ વખતે આશ્રમવાસીઓ સર્વદમનને સમજાવે છે કે:

એષા ખલુ કેસરિણી ત્વાં લઙ્ઘયિષ્યતિ।
યદિ તસ્યાઃ પુત્રકં ન મુન્ચતિ॥

(જો તું એના બચ્ચાને નહિ છોડે તો સિંહણ તારા ઉપર તરાપ મારશે.)[13]

સિંહનું બચ્ચું છેવટે સિંહનું જ એટલે એ પણ એના બાપ જેવું પરાક્રમી જાત છે.

ગિરિ ગહ્વરેષુ ગુરુ ગર્વ ગુમ્ફિતો,
ગજરાજ પોત ન કદાપિ સંચરે।
યદિ બુધ્યતે હરિશિશુ સ્તનંધયો,
ભવિતા કરેણુ પરિશેષિતા મહી॥

[હે શ્રેષ્ઠ હાથીના બચ્ચા! ભારે ગર્વથી ફુલેલો તું પર્વતની ગુફાઓમાં કદી ફરીશ નહિ કારણ કે માને ધાવતું સિંહનું બચ્ચું જો જાગશે તો તે પૃથ્વી ઉપર ફક્ત હાથણીઓને (જ) બાકી જીવતી રાખે-અર્થાત બચ્ચાંને તો મારી જ નાખશે.[14]

---

૧૩. 'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલમ્' ૭ મો અંક શ્લોક ૧૪.

૧૪. પ્રાસ્તાવિક વિલાસ, શ્લોક ૧૧.

*

સિંહથી મરાયેલાનાં સ્મરણ ચિન્હો

અત્યારે તો ગીરના જંગલમાં શિકારની છૂટ નથી, પરંતુ જ્યારે છૂટ હતી ત્યારે ગીરના સિંહોએ કંઈક શિકારીઓના જાન લીધા છે. જેમાં રાજવીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે. ગોંડળ રાજ્યના રાજકુમાર નટવરસિંહજી તો વીશથી વધુ વર્ષ પહેલાં જ સિંહના હાથે મરાયા. એ સમયે બેરિયા નેસની બાજુ ડાલામથ્થા એક સિંહના શિકાર કરવાનું ગોઠવાયું. એ રાજકુમાર માચડા ઉપરથી નહિ પરંતુ પોતે અઠંગ શિકારના ખેલાડી અને નિશાનબાજ હોઈ, જમીન ઉપર આડ લઈને શિકાર ખેલતા હતા. એમના બંદૂકની ગોળી ભાગ્યે જ ખાલી જતી. એમાં એક ડાલામથ્થા સિંહ ઉપર સનન...
...નન ગોળી છૂટી. ડાલામથ્થો ઘવાયો. સામાન્યતઃ શિકારી પડખામાં નહિ પરંતુ હૃદય ઉપર અથવા માથા ઉપર ગોળી મારે છે, જેથી વન્યપ્રાણી ભોંય ભેગું થઈ જાય છે. પરંતુ આ રાજકુમારની ગોળી જરા ચૂકી ગઈ. સિંહ મરાયો પણ પૂરો નહિ અને ઘાયલ થઈને નીચે પડયો. પાંચ દસ અને પંદર મિનિટ થઈ પરંતુ એ ન હાલે કે ન ચાલે. એટલે રાજકુમાર એની નજીક ગયા. એમ માનીને કે સિંહ હવે તો મરી ગયો છે. પરંતુ કુદરતને કરવું હશે તે રાજકુમાર નજીક જતાં, ઘવાઈને વકરેલો એ કૂદ્યો, રાજકુમારનું પડખું ફાડી ખાધું. સિંહને હાથે કમોત થયું. ત્યાર બાદ આ સિંહને ત્રણ દિવસે મારવામાં આવ્યો.

આવી રીતે બીજા એક રાજકુમારનું પણ એમ જ મોત થયું. એમાં સિંહ અને સિંહણ બંને ઉપર ગોળીઓ છોડવામાં આવી, એમાં સિંહ મરાયો પરંતુ સિંહણ નાસી છૂટી એની શોધ કરવામાં આવી, એ ન જડી પરંતુ પાછળથી એકાએક આવીને લાગ શોધી પોતાના પતિને ગોળીઓ મારનાર પર વેર લીધું, અને ત્યાં જ ફાડી ખાધેલ. સાસણગામની સામે વાંસાઢોળ ડુંગરામાં આજે પણ બે સ્મરણશિલાઓ છે. એ બે સિંહના અને સિંહણના મુખે મરાયેલા બે અંગ્રેજોનાં. રાજકોટના નવા મેસ્ટ હાઉસના પાસે કાર્નેગીનો કુવારો પણ સિંહ મુખે મરાયેલા કાર્નેજી અંગ્રેજનું સ્મરણચિહ્ન છે.

વ. વ્યાસ

સાવઝ શૂરો પીઠો

કાનજી બારોટ

ગિરના ડાભાળા નામે નેસમાં પીઠો રબારી છે. ભારી ભલકુડો. બાપનું નામ જસો ને એના બાપનું નામ કાનો.

એક દી સવારના પો'રમાં બરાબર દી ઊગ્યે પહર ચારીને પીઠે પોતાનું ખાડુ (ભેંસોનું ટોળું) ઝોકમાં પૂર્યું. ત્યાં ખારાપાટ તરફના બે મે'માન આવ્યા. સામ સામા ખભે હાથ નાખી ને રામરામ કર્યા.

પીઠા રબારીની ઝોક [વાડો] વિઘાકવા જમીનમાં ગાળા કારે રહી ગઈ છે. એને એક પરહ[માથોડું] કાંઠાળી કાંટાની વાડય છે ને તોતીંગ ઝાંપો છે. નાનો સૂનો ગઢ જોઇ લ્યો. સામટિયું દોઢસોક ભેંસું પીઠા પાસે છે.

ઝોકની માલીકોર જ પોતાને રહેવાનું ઝૂંપડું. મે'માનોને પીઠો ઝૂંપડામાં તેડી લાવ્યો. પીઠાની ઘરવાળીએ મે'માનોનાં દુઃખડાં લીધાં. ખબર અંતર પૂછયા. ઝૂંપડામાં જ બે ખાટલા ઢાળી રૂપાળી થીગડી ભાતયવાળી ધડકિયું પાથરી મે'માનું ને બેસાર્યા. નેસમાં ખબર પડતાં આઠ દસ જણા મે'માનુંને મળવા આવ્યા. એમાંથી કેટલાક ખાટલે અને કેટલાક નીચે બેઠા. પીઠાનું નાનકડું ઝૂંપડું ઘડીમાં તો માણસોથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયું.

ઝૂંપડામાં જ એક ખૂણે ચૂલો. પીઠાની ઘરવાળીએ એકદમ એક ભેંસ દોહી દૂધનું જ તપેલું ભરીને ચૂલા ઉપર ચા મેલ્યો. રબારણે ચાની ભૂકી મૂઠીએ મૂઠીએ અને ખાંડ ધોબે ધોબે તપેલામાં નાંખી. રગડા જેવા ભેંસના દૂધના ચાના પ્યાલા સદર સોંતા ભર્યા. પ્યાલા ને રકાબિયુંમાં તર જામી છે ને ધીમા પવનની ફુણગીથી તર થોડી થોડી હલી રહી છે. ચાના પ્યાલા પીરસાઇ રહ્યા છે. એક ખાટલે ચા અપાણો. બીજે હજી બાકી છે.

ગિરનાં છાતી સમાણા કણુદાર ખડ ચરી આવી ઝોકની માલીકોર ભેંસું ટોળે વળી આગળના ગડાકા દયે છે. [વાગોળે છે] ત્યાં ઓચિંતાનો એક સાવઝ ખાડુની ગંધે ગંધે ઝોકની એક માથોડું વાડય ઠૂદી ને અંદર પડયો. ભેંસું ભાગીને કેટલીક ઝૂંપડામાં ગરવા લાગી. ડાયરો બેઠો છે એની ઉપર એકદમ ભેંસુંએ ભીંસ કરી. અજડ ભેંસની જાતય:

“હે! હે! મરો! મરો!” કરતા રહ્યા ત્યાં તો બેય ખાટલે માથે ભીંસ દેવા માંડી. સૌ ઊભા થઇ ગયા. કોઇના હાથમાં ચાના પ્યાલા રહી ગયા, કોઇના ઢોળાઇ ગયા ને માંડ સૌ આદમી ઝૂંપડા બહાર નીકળ્યા. ત્યાં તો સામે જ એક ભેંસને સાવઝે દબાવી દીધેલ. ભેંસ સાવઝ નીચે કચરાતી મોતના ખાંભરડા નાખે છે.

પીઠો રબારી મે'માનની ખાતર બરદાસમાં હતો, એટલે એના હાથમાં નાનો બડૂકો પણ ન મળે. માલધારીને પોતાના જીવ કરતાં જીવાધ વહાલી હોય. ભેંસની આવી દશા જોતાં એણે જોરમાં ને જોરમાં હડી કાઢી. સાવઝ પાસે પુગ્યો તંઇ એને ભાન થયું કે પોતાની પાસે હથિયાર નથી. પીઠાએ વિચાર્યું કે હવે પાછા તો હટાય એમ છે નહિ.

સાવઝ ભેંસની ઉપર છે અને પીઠો ઠેકીને ચડી બેઠો સાવઝની ગરદન ઉપર ઘોડો પલાણે એમ. બેય હાથથી સાવઝના બેય કાન પકડી સિંહને સજડો સજ્જડ કરી દીધો. સાવઝ હલે કે ચલે.

બીજા જણુ સૌ સામે જ હતા ઇ બધાય તો હાંફળા ફાંફળા થઈ ગયા. પીઠાની ઘરવાળી તો હજી ચૂલા આગળ ભેંસું સોંસરવી થઇ ને ઝૂંપડા બહાર નીકળવાની મથામણ કહે છે.

બે ચાર જણુ પાસે કુહાડિયો છે. પીઠો કહેઃ “એલા મારા હાથ સાચવી સાવઝના માથામાં કુહાડીનો ઘા કરો!”

પણ કુહાડીવાળા જુવાનો હરેરી ગયા. ઇ

[માતાના સ્તનને અર્ધું ધાવતા, ખેંચતાણથી અસ્તવ્યસ્ત વાળવાળા સિંહના બચ્ચાને પોતાની સાથે રમવા માટે એ (સર્વદમન) જોરથી ખેંચે છે અને કહે છે

જૃમ્ભસ્વ સિંહ, દન્તાસ્તે ગણિષ્યિષ્યે ।

(માઢું ફાડ મારે તારા દાંત ગણવા છે)

એ વખતે આશ્રમવાસીઓ સર્વદમનને સમજાવે છે કે

એષા ખલુ કેસરિણી ત્વા લંઘયિષ્યતિ ।
યદિ તસ્યા પુત્રક ન મુન્ચતિ ॥

(જો તુ એના બચ્ચાને નહિ છોડે તો સિંહણ તારા ઉપર તરાપ મારશે)[13]

સિંહનું બચ્ચુ છેવટે સિંહનું જ એટલે એ પણ એના બાપ જેવુ પરાક્રમી ગણાય છે

ગિરિ ગગડનરેષુ ગુરુ ગર્વ ગુમ્ફિતો,
ગજરાજ પોત ન કદાપિ સચરે ।
યદિ બુધ્યતે હરિશિશુ સ્તનધયો,
ભવિતા કરેણુ પરિશેષિતા મહી ॥

[હે શ્રેષ્ઠ હાથીના બચ્ચા ! ભાર ગર્વથી ફુલેલો તુ પર્વતની ગુફાઓમાં કદી ફરીશ નહિ કારણ કે માને ધાવતુ સિંહનું બચ્ચુ જો જાગશે તો તે પૃથ્વી ઉપર ફકત હાથણીઓને (જ) બાકી જીવતી રાખે અર્થાત બચ્ચાને તો મારી જ નાખશે [14]

---

[13] 'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલમ્' ૭ મો અંક શ્લોક ૧૪

[14] પ્રાસ્તાવિક વિલાસ, શ્લોક ૧૧

*

સિંહથી મરાયેલાના સ્મરણ ચિન્હો

અત્યારે તો ગીરના જગલમાં શિકારની છૂટ નથી, પરતુ જ્યારે છૂટ હતી ત્યારે ગીરના સિંહોએ કઈક શિકારીઓના જાન લીધા છે જેમાં રાજવીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે ગોંડળ રાજ્યના રાજકુમાર નટવરસિંહજી તો વીસથી વધુ વર્ષ પહેલાં જ સિંહના હાથે મરાયા એ સમયે ભેરિયા નેસની બાજુ ડાલામથ્થા એક સિંહના શિકાર કરવાનું યોજાયું એ રાજકુમાર માચડા ઉપરથી નહિ પરતુ પોતે અઠગ શિકારના ખેલાડી અને નિશાનબાજ હોઇ, જમીન ઉપર આડ લઇને શિકાર ખેલતા હતા એમના બદૂકની ગોળી ભાગ્યે જ ખાલી જતી એમા એક ડાલામથ્થા સિંહ ઉપર સાન . નન ગોળી છૂટી ડાલામથ્થો ઘવાયો સામાન્યત શિકારી પડખામા નહિ પરતુ હૃદય ઉપર અથવા માથા ઉપર ગોળી મારે છે, જેથી વન્યપ્રાણી ભોય ભેગુ થઇ જાય છે પરતુ આ રાજકુમારની ગોળી જરા ત્રાંસી ગઇ સિંહ મરાયો પણ પૂરો નહિ અને ઘાયલ થઇને નીચે પડયો પાચ દસ અને પદર મિનિટ થઈ પરતુ એ ન હાલે કે ન ચાલે એટલે રાજકુમાર એની નજીક ગયા એમ માનીને કે સિંહ હવે તો મરી ગયો છે પરતુ કુદરતને કરવુ હશે તે રાજકુમાર નજીક જતાં ઘવાઇને વકરેલો એ કુદયો, રાજકુમારનુ પડખુ ફાડી ખાધુ સિંહને હાથે કમોત થયું ત્યાર બાદ આ સિંહને ત્રણ દિવસે મારવામાં આવ્યો

એવી રીતે બીજા એક રાજકુમારનું પણ એમ જ મોત થયુ એમા સિંહ અને સિંહણ બને ઉપર ગોળીઓ છોડવામાં આવી, એમાં સિંહ મરાયો પરતુ સિંહણ નાસી છૂટી એની શોધ કરવામાં આવી, એ ન જડી પરતુ પાછળથી એકાએક આવીને લાગ શોધી પોતાના પતિને ગોળીઓ મારનાર પર વેર લીધુ અને ત્યા જ ફાડી ખાધેલ સાસણગામની સામે વાસાઢોળ ગરામા આજે પણ બે સ્મરણચિહનો છે એ છે સિંહના અને સિંહણના મૂખે મરાયેલા બે અગ્રેજોના રાજકોટના નવા વેસ્ટ દવાખાના પાસે કાર્નેજીનો કુમારો પણ સિંહ મુખે મરાયેલા કાર્નેજી અગ્રજનું સ્મરણચિહન છે

વ. વ્યાસ

સાવજ શૂરો પીઠો

કાનજી બારોટ

ગિરના ડાભાળા નામે નેસમાં પીઠો રબારી છે. ભારી ભલકુડો. બાપનું નામ જસો ને એના બાપનું નામ કાનો.

એક દી સવારના પો'રમાં બરાબર દી ઊગ્યે પહર ચારીને પીઠે પોતાનું ખાડુ (ભેંસોનું ટોળું) ઝોકમાં પૂર્યું. ત્યાં ખારાપાટ તરફના બેક મે'માન આવ્યા. સામ સામા ખભે હાથ નાખી ને રામરામ કર્યા.

પીઠા રબારીની ઝોક [વાડો] વિઘાકવા જમીનમાં ગોળા કારે રહી ગઈ છે. એને એક પરહ[માથોડું] કાઠાળી કાંટાની વાડય છે ને તોતીંગ ઝાંપો છે. નાનો સૂનો ગઢ જોઈ લ્યો. સામટિયું દોઢસોક ભેંસું પીઠા પાસે છે.

ઝોકની માલીકોર જ પોતાને રહેવાનું ઝૂંપડું. મે'માનોને પીઠો ઝૂંપડામાં તેડી લાવ્યો. પીઠાની ઘરવાળીએ મે'માનોનાં દુ:ખડાં લીધાં. ખબર અંતર પૂછ્યા. ઝૂંપડામાં જ બે ખાટલા ઢાળી રૂપાળી થીગડી ભાત્યવાળી ધડકિયું પાથરી મે'માનું ને બેસાર્યા. નેસમાં ખબર પડતાં આઠ દસ જણા મે'માનુંને મળવા આવ્યા. એમાંથી કેટલાક ખાટલે અને કેટલાક નીચે બેઠા. પીઠાનું નાનકડું ઝૂંપડું ઘડીમાં તો માણસોથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયું.

ઝૂંપડામાં જ એક ખૂણે ચૂલો. પીઠાની ઘરવાળીએ એકદમ એક ભેંસ દોહી દૂધનું જ તપેલું ભરીને ચૂલા ઉપર ચા મેલ્યો. રબારણે ચાની ભૂકી મૂઠીએ મૂઠીએ અને ખાંડ ધોબે ધોબે તપેલામાં નાખી. રગડા જેવા ભેંસના દૂધના ચાના પ્યાલા સદર સોંતા ભર્યા. પ્યાલા ને રકાબિયુંમાં તર જામી છે ને ધીમા પવનની ફણગીથી તર થોડી થોડી હલી રહી છે. ચાના પ્યાલા પીરસાઇ રહ્યા છે. એક ખાટલે ચા અપાણો. બીજે હજી બાકી છે.

ગિરનાં છાતી સમાણા કણદાર ખડ ચરી આવી ઝોકની માલીકોર ભેંસું ટોળે વળી ઓગાળના ગડાકા દયે છે. [વાગોળે છે] ત્યાં ઓચિંતાનો એક સાવજ ખાડુની ગંધે ગંધે ઝોકની એક માથોડું વાડય કૂદી ને અંદર પડયો. ભેંસું ભાગીને કેટલીક ઝૂપડામાં ગરવા લાગી. ડાયરો બેઠો છે એની ઉપર એકદમ ભેંસુંએ ભીંસ કરી. અજડ ભેંસની જાત્ય:

"હે! હે! મરો! મરો!" કરતા રહ્યા ત્યાં તો બેય ખાટલે માથે ભીંસ દેવા માંડી. સૌ ઊભા થઇ ગયા. કોઇના હાથમાં ચાના પ્યાલા રહી ગયા, કોઇના ઢોળાઇ ગયા ને માંડ સૌ આદમી ઝૂંપડા બહાર નીકળ્યા. ત્યાં તો સામે જ એક ભેંસને સાવજે દબાવી દીધેલ. ભેંસ સાવઝ નીચે કચરાતી મોતના બાંબરડા નાખે છે.

પીઠો રબારી મે'માનની ખાતર બરદાસમાં હતો, એટલે એના હાથમાં નાનો બડૂકો પણ ન મળે. માલધારીને પોતાના જીવ કરતાં જીવાઇ વહાલી હોય. ભેંસની આવી દશા જોતાં એણે જોરમાં ને જોરમાં હડી કાઢી. સાવઝ પાસે પૂગ્યો તંઇ એને ભાન થયું કે પોતાની પાસે હથિયાર નથી. પીઠાએ વિચાર્યું કે હવે પાછા તો હટાય એમ છે નહિ.

સાવઝ ભેંસની ઉપર છે અને પીઠો ઠેકીને ચડી બેઠો સાવઝની ગરદન ઉપર ઘોડો પલાણે એમ. બેય હાથથી સાવઝના બેય કાન પકડી સિંહને સજડો સજ્જડ કરી દીધો. સાવઝ હલે કે ચલે.

બીજા જણ સૌ સામે જ હતા ઈ બધાય તો હાંફળા ફાંફળા થઈ ગયા. પીઠાની ઘરવાળી તો હજી ચૂલા આગળ ભેંસું સોંસરવી થઇ ને ઝૂંપડા બહાર નીકળવાની મથામણ કહે છે.

બે ચાર જણ પાસે કુહાડિયો છે. પીઠો કહે: "એલા મારા હાથ સાચવી સાવઝના માથામાં કુહાડીનો ઘા કરો!"

પણ કુહાડીવાળા જુવાનો હરેરી ગયા. ઇ

[માતાના સ્તનને અર્ધું ધાવતા, એ ચતાણથી અસ્તવ્યસ્ત વાળવાળા સિંહના બચ્ચાને પોતાની સાથે રમવા માટે એ (સર્વદમન) જોરથી ખેંચે છે અને કહે છે:

જૃમ્ભસ્વ સિંહ, દન્તાસ્તે ગણિષ્યિષ્યે ।

(મોઢું ફાડ, મારે તારા દાંત ગણવા છે.)

એ વખતે આશ્રમવાસીઓ સર્વદમનને સમજાવે છે કે.

એષા ખલુ કેસરિણી ત્વાં લડ્ઘયિષ્યતિ ।
યદિ તસ્યાઃ પુત્રક ન મુન્ચતિ ॥

(જો તું એના બચ્ચાને નહિ છોડે તો સિંહણ તારા ઉપર તરાપ મારશે.)[૧૩]

સિંહનું બચ્ચુ છેવટે સિંહનું જ એટલે એ પણ એના બાપ જેવું પરાક્રમી ગણાય છે

ગિરિ ગગડનરેષુ ગુરુ ગર્વ ગુમ્ફિતો,
ગજરાજ પોત ન કદાપિ સચરે ।
યદિ બુધ્યતે હરિશિશુ સ્તનધયો,
ભવિતા કરેણુ પરિશેષિતા મહી ॥

[હે શ્રેષ્ઠ હાથીના બચ્ચા! ભારે ગર્વથી ફુલેલો તું પર્વતની ગુફાઓમાં કદી ફરીશ નહિ કારણ કે માને ધાવતુ સિંહનું બચ્ચુ જો જાગશે તો તે પૃથ્વી ઉપર ફકત હાથણીઓને (જ) બાકી જીવતી રાખે– અર્થાત બચ્ચાને તો મારી જ નાખશે[૧૪]

---

૧૩. 'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલમ્' ૭ મો અંક શ્લોક ૧૪

૧૪. પ્રાસ્તાવિક વિલાસ, શ્લોક ૧૧.

*

સિંહથી મરાયેલાનાં સ્મરણ ચિન્હો

અત્યારે તો ગીરના જંગલમાં શિકારની છૂટ નથી, પરંતુ જ્યારે છૂટ હતી ત્યારે ગીરના સિંહોએ કંઇક શિકારીઓના જાન લીધા છે. જેમાં રાજવીઓનો પણ સમાવેશ થાય છે ગોંડળ રાજ્યના રાજકુમાર નટવરસિંહજી તો વીસથી વધુ વર્ષ પહેલા જ સિંહના હાથે મરાયા એ સમયે સેરિયા નેસની બાજુ ડાલામથ્થા એક સિંહના શિકાર કરવાનું યોજાયું એ રાજકુમાર માચડા ઉપરથી નહિ પરંતુ પોતે અઠંગ શિકારના ખેલાડી અને નિશાનબાજ હોઇ, જમીન ઉપર આડ લઇને શિકાર ખેલતા હતા. એમના બંદૂકની ગોળી ભાગ્યે જ ખાલી જતી એમા એક ડાલામથ્થા સિંહ ઉપર સનન . ...નન ગોળી છૂટી ડાલામથ્થો ઘવાયો. સામાન્યત શિકારી પડખામા નહિ પરંતુ હૃદય ઉપર અથવા માથા ઉપર ગોળી મારે છે, જેથી વન્યપ્રાણી ભોંય ભેગુ થઇ જાય છે પરંતુ આ રાજકુમારની ગોળી જરા ત્રાંસી ગઇ. સિંહ મરાયો પણ પૂરો નહિ અને ઘાયલ થઇને નીચે પડયો પાચ દસ અને પંદર મિનિટ થઇ પરંતુ એ ન હાલે કે ન ચાલે એટલે રાજકુમાર એની નજીક ગયા. એમ માનીને કે સિંહ હવે તો મરી ગયો છે. પરંતુ કુદરતને કરવુ હશે તે રાજકુમાર નજીક જતા, ઘવાઇને વકરેલો એ કૂદયો, રાજકુમારનુ પડખુ ફાડી ખાધુ સિંહને હાથે કમોત થયું ત્યાર બાદ આ સિંહને ત્રણ દિવસે મારવામાં આવ્યો.

એવી રીતે બીજા એક રાજકુમારનું પણ એમ જ મોત થયુ એમા સિંહ અને સિંહણ બંને ઉપર ગોળીઓ છોડવામા આવી, એમા સિંહ મરાયો પરંતુ સિંહણ નાસી છૂટી એની શોધ કરવામાં આવી, એ ન જડી પરંતુ પાછળથી એકાએક આવીને લાગ શોધી પોતાના પતિને ગોળીઓ મારનાર પર વેર લીધુ અને ત્યા જ ફાડી ખાધેલ. સાસણગામની સામે વાસાઢોળ ડુંગરામા આજે પણ બે સ્મરણચિહનો છે એ છે સિંહના અને સિંહણના મૂખે મરાયેલા બે અંગ્રેજોના. રાજકોટના નવા વેસ્ટ દવાખાના પાસે કાર્નેજીનો ફુવારો પણ સિંહ મુખે મરાયેલા કાર્નેજી અંગ્રેજનું સ્મરણચિહન છે

વ. વ્યાસ

સાવજ શૂરો પીઠો

કાનજી બારોટ

ગિરના ડાભાળા નામે નેસમાં પીઠો રબારી છે. ભારી ભલકુડો. બાપનું નામ જસો ને એના બાપનું નામ કાનો.

એક દી સવારના પો'રમાં બરાબર દી ઊગ્યે પહર ચારીને પીઠે પોતાનું ખાડુ (ભેંસોનું ટોળું) ઝોકમાં પૂર્યું. ત્યાં ખારાપાટ તરફના બેક મે'માન આવ્યા. સામ સામા ખભે હાથ નાખી ને રામરામ કર્યા.

પીઠા રબારીની ઝોક [વાડો] વિધાકવા જમીનમાં ગોળા કારે રહી ગઈ છે. એને એક પરહ[માથોડું] કાઠાળી કાંટાની વાડ્ય છે ને તોતીંગ ઝાંપો છે. નાનો સૂનો ગઢ જોઇ લ્યો. સામટિયું દોઢસોક ભેંસું પીઠા પાસે છે.

ઝોકની માલીકોર જ પોતાને રહેવાનું ઝૂંપડું. મે'માનોને પીઠો ઝૂંપડામાં તેડી લાવ્યો. પીઠાની ઘરવાળીએ મે'માનોનાં દુઃખડાં લીધાં. ખબર અંતર પૂછ્યા. ઝૂંપડામાં જ બે ખાટલા ઢાળી રૂપાળી થીગડી ભાત્યવાળી ધડકિયું પાથરી મે'માનું ને બેસાર્યા. નેસમાં ખબર પડતાં આઠ દસ જણા મે'માનુંને મળવા આવ્યા. એમાંથી કેટલાક ખાટલે અને કેટલાક નીચે બેઠા. પીઠાનું નાનકડું ઝૂંપડું ઘડીમાં તો માણસોથી ચિક્કાર ભરાઈ ગયું.

ઝૂંપડામાં જ એક ખૂણે ચૂલો. પીઠાની ઘરવાળીએ એકદમ એક ભેંસ દોહી દૂધનું જ તપેલું ભરીને ચૂલા ઉપર ચા મેલ્યો. રબારણે ચાની ભૂકી મૂઠીએ મૂઠીએ અને ખાંડ ધોબે ધોબે તપેલામાં નાંખી. રગડા જેવા ભેંસના દૂધના ચાના પ્યાલા સદર સોંતા ભર્યાં. પ્યાલા ને રકાબિયુંમાં તર જામી છે ને ધીમા પરનની ફણુગીયી તર થોડી થોડી હલી રહી છે. ચાના પ્યાલા પીરસાઇ રહ્યા છે. એક ખાટલે ચા અપાણો. બીજે હજી બાકી છે.

ગિરનાં છાતી સમાણા ફણુદાર ખડ ચરી આવી ઝોકની માલીકોર ભેંસું ટોળે વળી ઓગાળના ગડાકા દયે છે. [વાગોળે છે] ત્યાં ઓચિંતાનો એક સાવજ ખાડુની ગંધે ગંધે ઝોકની એક માથોડું વાડય કૂદી ને અંદર પડયો. ભેંસું ભાગીને કેટલીક ઝૂપડામાં ગરવા લાગી. ડાયરો બેઠો છે એની ઉપર એકદમ ભેંસુંએ ભીંસ કરી. અજડ ભેંસની જાત્યઃ

"હે ! હે ! મરો ! મરો !" કરતા રહ્યા ત્યાં તો બેય ખાટલે માથે ભીંસ દેવા માંડી. સૌ ઊભા થઇ ગયા. કોઇના હાથમાં ચાના પ્યાલા રહી ગયા, કોઇના ઢોળાઇ ગયા ને માંડ સૌ આદમી ઝૂંપડા બહાર નીકળ્યા. ત્યાં તો સામે જ એક ભેંસને સાવજે દબાવી દીધેલ. ભેંસ સાવજ નીચે કચરાતી મોતના બાંબરડા નાખે છે.

પીઠો રબારી મે'માનની ખાતર બરદાસમાં હતો, એટલે એના હાથમાં નાનો બડૂકો પણ ન મળે. માલધારીને પોતાના જીવ કરતાં જીવાઇ વહાલી હોય. ભેંસની આવી દશા જોતાં એણે જોરમાં ને જોરમાં હડી કાઢી. સાવજ પાસે પૂગ્યો તંઇ એને ભાન થયું કે પોતાની પાસે હથિયાર નથી. પીઠાએ વિચાર્યું કે હવે પાછા તો હટાય એમ છે નહિ.

સાવજ ભેંસની ઉપર છે અને પીઠો ઠેકીને ચડી બેઠો સાવજની ગરદન ઉપર ઘોડો પલાણે એમ. બેય હાથથી સાવજના બેય કાન પકડી સિંહને સજડો સજજડ કરી દીધો. સાવજ હલે કે ચલે.

બીજા જણ સૌ સામે જ હતા ઇ બધાય તો હાંફળા ફાંફળા થઈ ગયા. પીઠાની ઘરવાળી તો હજી ચૂલા આગળ ભેંસું સોંસરવી થઇ ને ઝૂંપડા બહાર નીકળવાની મથામણ કરે છે.

બે ચાર જણ પાસે કુહાડિયો છે. પીઠો કહેઃ "એલા મારા હાથ સાચવી સાવજના માથામાં કુહાડીનો ઘા કરો !"

પણ કુહાડીવાળા જુવાનો હરેરી ગયા. ઇ

તો ધ્રુજવાનું કામ કરવા મંડયા, પણ કોઈ ઘા કરી શક્યું નહિ.

પીઠો કહે: "ભાયું! તમારાથી ઘા ન થાય તો કુવાડી મને દયો!"

એક જણે કુહાડી છૂટી ફેંકી. પીઠે જમણે હાથે સાવઝનો કાન મેલી ને કુહાડી ઝપ દઈને ઝીલી લીધી.

એક કાન મેલાતાં સાવઝે વિકરાળ મોઢું ફાડયું. ત્યાં તો પીઠે કુહાડીની મુંધરાટી ઝાલી ને સાવઝના મોંમા ધકેલી દીધી ને હાથથી ઘસરકા મારી સાવઝનું જડબું ચીરી નાખ્યું.

પીઠે ડાબે હાથે સાવઝનો એક કાન તો પકડયો'તો જ અને જમણા હાથથી છરાની માફક કુહાડીના ઘસરકા સાવઝના મોઢામાં મંડયો દેવા. એમ કરતાં સાવઝના ગળાનો નળઢો [નળ] કાપી નાખ્યો. ત્યાં તો સાવઝનું જોર મોળું પડયું એટલે નીચે ઉતર્યો ને સાવઝનો કાન છોડી દીધો. કાન તૂટી ગયો. સાવઝને ભેંસ ઉપરથી ધકેલીને પછાડયો, ને કુહાડીએ કુહાડીએ પૂરો કર્યો.

બીજા બધા જોતા જ રહ્યા. પીઠાની ઘરવાળી ઝુંપડામાં ભેંસુંમાંથી માંડ મારગ કરી, કોશ લઈને દોડેલ પણ પીઠો કહે "એટલે જ રહેજે, તારૂં કામ નહિ, હું એને પૂરો પડીશ."

આ વાત બહુ જૂના સમયની નથી. વિ. સ. ૨૦૦૫ની સાલની છે. જૂનાગઢના જોશીપુરામાં રહેતા કવિ કાને પીઠાના પરાક્રમની વાત સાંભળી. એનુ હૃદય હલી ગયું. એણે તો પીઠાને જોયો પણ નથી. પણ પીઠાની મર્દાઈને કવિ બિરદાવ્યા વગર કેમ રહે?

ડાભાળે ડણકું દિયે, કેસર હેક' ક્રોધાળ;
એને માર્યો તેં મૂછાળ, પ્રાસટ ભેગો પીઠિયા.
ભેંસુનો કરવા ભરખ, નાહર આવ્યો નેહ;
છેદી વિકટ ધરીને વેહ, તેં જોખમિયો જહાઉતાં
ગ્રહિ નહિ હાથે ગુપતી, ઝાલી નહીં અંઝાળ્ય,
કરીને રૂપ કરાળ, હણિયો સિંહ કાના હરા;
સાધન સામગરી તણું, કાંઈ ન પડિયું કાજ;
એક કુવાડીએ આજ, પાડયો સાવઝ પીઠિયા.

(કવિ કાનજી નારણ: જૂનાગઢ)

*

વાહ ઘોડી! રંગ છે તારી ઓલાદને

આ ડાભાળા નેસ વસાવેલો સિંહને કુહાડિયે ચીરી નાખનાર રબારી પીઠા લુણી અને રબારી લખમણ ખાંભળાએ. એ બેવની પાસે એક ધોળા રંગની અને બીજી ગોરા રંગની એક ઘોડી. બેય પણ મીંડવી ન થાય.

ગિરના કાળજા વચાળે બેય ઘોડિયું રાત દિવસ જંગલમાં બે ધડક છૂટી ફરે અને છૂટી ચરે. સિંહ ડાભાળા નેસની આજુબાજુ આવે કે તુરત નાકથી સરાણી બજાવવી શરૂ કરતી હોય તેમ મોટા ફરડકા બોલાવવા શરૂ કરી નેસને સાવધાન કરી દયે.

સિંહ માથે આવે તો વાડની ઓથ લઈ ખડતાલ મારે તેમ ધરતી ખતરોડી ધૂળ ઉડાડી ને આગલા બે પગ ઊંચા લઈ પાછલા પગે ઊભી રહી ઝાળ થાય. પછી ભાર છે સિંહના કે પાસે ઢૂકે!

ક્રોધમાં આવી ને ઝાળ થતી આ ઘોડિયું કેમેય કરતાં સિંહનો લાગ ફાવવા ન દયે. ઘોડિયું નેસને સાવધ કરતી રહે અને ઝોક ફરતી રખવાળની જેમ આંટા માર્યા કરી સિંહ સામે આફળવા ઓથ લેતી જાય ને ઝાળ થાતી જાય. સિંહ સવાર સુધી ઝોકની આજુબાજુ ટળવળતા રહે ને મારણ કર્યા વગર બે ઘોડિયુંથી હારીને ભૂંડે મોઢે પાછા ફરે. ૧૯૪૦-૪૧માં આ બનાવ નજરો નજર જોનારે લખી મોકલ્યો છે તે ભાઈ શ્રી —નૂરમામદ દોસ્ત મહમદ

(ભાચા-ઊના)

સિંહ નિકસત કહ સિંહણી, વીરજન બેરહિબેર;
જાય પતિ યું જ ગમે, ગઢપત લેશી ઘેર.
સિંહ સંગમ, મર્દ બચન, કેળ ફળે એકવાર;
ત્રિયા તેલ હમીર હઠ, ચડે ન દુજી વાર.

સ્વયંવરના જુદ્ધે ચડેલી સિંહણો

વજુભાઈ વ્યાસ

ક્યાંની રાણુક દેવડી ને ક્યાંનો દાવલ પીર ! ૧૯૫૭ની સાલમાં દિલ્હીના પ્રાણી સંગ્રહાલયમાં આફ્રિકાના ઇથોપિયાથી ઉતારીને એક સિંહયુગલને વસાવવામાં આવેલું. સિંહનું નામ થિયોડર અને સિંહણનું નામ મિમતિવાબ. એ જ વખતે એ જ પ્રાણી સંગ્રહાલયમાં ગિરમાંથી પણ એક સોરઠી સિંહ યુગલને વસાવવામાં આવ્યું. સિંહનું નામ મોહન અને સિંહણનું નામ રૂપાં. રાધાને બદલે ભૂલથી રૂપાં રખાયું હશે !

આફ્રિકામાં આજકાલ આફ્રિકનો અને બિન આફ્રિકનો ભેગાં રહી શકે એવું નથી રહ્યું. પણ આ ચારેય હિંસક પ્રાણીઓ ભેગાં રહ્યાં. હળી મળીને રહ્યાં અને પાછાં ગુલતાન કરતાં રહ્યાં. ચારેય જંગલના જીવ આનંદથી દિવસો પસાર કરતાં હતાં ત્યાં વળી પ્રાણી સંગ્રહાલયના સંચાલકને કમતડી થાઇ તે કોઇ કારણે થિઓડરને જુદો પાડવામાં આવ્યો.

થિઓડર જતાં મિમતિવાબ એકલી બની ગઈ. પતિના પ્રેમે ઝુરતી રહી. વળી જોખમ તો ખરૂંજ ને ! મોહન અને રૂપાંનો પ્રણુય સંસાર નીરખી નીરખીને ઝૂરવાનું.

પણ અજવાળી તોય રાત. નોખારૂં ઝાડવું. ઝૂરતાં ઝૂરતાં એકદા મોહનના પ્યારમાં ઝૂકી પડયું. નફટ નર જાત. ઠીક પડે ત્યારે સ્રીનાં શિયળસંગ કરે ને ઠીક પડે ત્યારે સ્ત્રીને સતી બનાવે.

મોહનની બેવફાઇથી રૂપાંનો સંસાર સળગી ઊઠયો. અરે ભૂંડા ! સોરઠિયાણીને છોડી ને એક હબસણમાં હેરાણો ?

પ્રણય ત્રિકોણુ મંડાણો. રૂપાંને અગન ઝાળ લાગી ગઇ. નથી ખાવામાં રસ, નથી રહ્યો જીવનમાં રસ. મોહન તો બીજવરના સવાયાં ગાડાં ઘેલાં કાઢવા માંડયો. મિમતિવાબ પોતાના પ્રણુય વિજયથી ફૂલી નથી સમાતી. એણેય નવવધુનાં રૂપ કાઢયાં છે.

એક દિવસનો સમો ને દિલ્હીનું પ્રાણી સંગ્રહાલય ભયંકર ગર્જનાથી ગાજી ઊઠયું. સંરક્ષકો હાંફળા ફાંફળા દોડયા. જ્યાં મોહનના પિંજરે પહોંચ્યા ત્યાં મિમતિવાબ અને રૂપાં વચ્ચે ભયંકર દ્વંદ્વ યુદ્ધ ખેલાઇ રહ્યું છે ને ખસિયાણો પડેલો સિંહ ઊભો ઊભો જોયા કરે છે.

મજાલ છે કોઇની કે બન્નેને સિંહણ પાસે એને છોડાવવા જઇ શકે ? વાદળ જેવી ગર્જના કરતી બેય એકબીજી ઉપર તૂટી પડી છે. કાળઝાળ બનેલી કોઇ એક બીજીને મચક આપતી નથી. ખૂનખાર જુદ્ધ જામી પડયું છે. જગતના બે વિરલ પ્રદેશના પટાધરની પટરાણીઓના આ તો સામ્રાજ્યનું યુદ્ધ હતું. પ્યારના વૈરાગ્નિથી જલતી બેય એક બીજીને ભયંકર પંજા પ્રાછટી રહી છે. એક બીજીના દિલ સુધી દાઢા બેસાડી દેવા આંખમાંથી અંગારા ઝેરવી રહી છે. આ તે કાંઇ થોડો વેપલો માંડીને બેઠેલિયું છે કે ઝરકડો નખાતાં ભેગી દેશ ભણી ભાગી છૂટે !

છેવટે સમરે ચડેલી સોરઠિયાણી રૂપાંએ અતુલ બળથી આફ્રિકાની મિમતિવાબને પછાડી દીધી ને એની ગરદન રૂપાંના વિકરાળ જડબામાં ચૂંથાઇ ગઇ. મિમતિવાબ ઢળી પડી. થાકેલી રૂપાં પણ લોથ થઈને પડી. પરભાતે ભાનમાં આવી ત્યારે માથે ઊભેલા પોતાના પતિ મોહન સામે તીક્ષ્ણ નજર નાખી. તિરસ્કારમાં ગર્જીને કહેતી ગઇ કે: "હેઇય ખૂટલ ! ફટય છે તારા પ્યારને, સોરઠીઓ થઇને હબસણમાં મોહ્યો ? જા કર પ્યાર હવે !"

કડેંક મન મંકોડી, કડેંક કેસરી સિંહ;
દેહ હુકડી ધારણે, રહે ન સરખે દી.

સિંહ શિકારનાં પ્રશસ્તિ ગીતો

જયમલ્લ પરમાર

શ્રી. વજુભાઇ વ્યાસે આજપૂર્વના ઊર્મિનવરચનાના અંકોમાં સિંહના શિકાર કેવાં કેવાં કારણોસર કરવામાં આવતા એની વિશદ છણાવટ કરેલી છે. આજે જ્યારે વાઇલ્ડ લાઇફ–વનચર પ્રાણીઓને બચાવી લેવાની જગત આખામાં ઝુંબેશ ચાલે છે ત્યારે ૨૦ વર્ષ પૂર્વેના સિંહ અને અન્ય પ્રાણીઓના શિકાર એક દુઃખદ પ્રકરણ બની રહે છે. જે કાળે બંદૂકોની શોધ નહોતી થઈ તે કાળે સિંહનો શિકાર ખેલવો એ લોઢાના ચણા ચાવવા જેવુ હતુ છતાં માનવ વસાહતો અને પોતાનાં પાળેલા પ્રાણીઓના રક્ષણ માટે સિંહનો શિકાર અનિવાર્ય બની રહેતો.

એ પછી તો રાજા બાદશાહ થયા એટલે શિકાર–મૃગયા ખેલવા જ જોઇએ એવી એક પ્રણાલિકા બંધાઇ ગઇ અને બિનજરૂરી રીતે નિર્દોષ પ્રાણીઓની કતલ થતી જ રહી. ભારતમાં જંગલો ઘટતાં ગયાં તેમ જંગલનાં પ્રાણીઓની વસતી પણ ઘટતી ગઇ. છતાં શિકાર ન ઘટયો, જાણે કે હિંસક માનવીએ વનચર પ્રાણીઓને નેસ્ત નાબુદ કરવાની હોડ બકી પોતાનો જ અધિકાર આ જગત ઉપર હોવાનો દાવો સાબીત કરવાનો અખંડ હત્યાકાંડ માંડયો.

બંદૂકો આવ્યા પછી તો શિકાર અતિ સરળ થઇ ગયો. ગમે તે સુરક્ષિત સ્થળે છુપાઇને કે સુરક્ષિત અંતરેથી માત્ર નિશાનબાજી લેવા જ આ શિકાર થતો રહ્યો. આફ્રિકાના જંગલોના સાહસવીર શિકારીઓને આ જમાતથી જુદા જ પાડવા રહે. કારણ કે એ શિકારીઓએ શૌર્ય, સાહસ અને કુનેહબાજી વિકસાવતાં વિકસાવતાં પ્રાણીઓ પ્રત્યેની લાગણી પણ કેળવી ને એનું વૈજ્ઞાનિક સંશોધન પણ કરી છેવટ વાઇલ્ડ લાઇફ–વનચર પ્રાણીઓનો સંહાર ન કરવા અને બચાવી લેવાનો નિર્ણય ઉપર આવ્યા, હિંસક પ્રાણીઓ સાથેની એમની મમતા–આત્મીયતા બંધાઇ રહી.

સૌરાષ્ટ્રના ગિર વિભાગને લાગેવળગે છે ત્યાં સુધી અંગ્રેજોનો અમલ આવતાં ને રજવાડાં સ્થિર થતાં જતાં સિંહના અને અન્ય પ્રાણીઓનો શિકાર રજવાડાનો, અંગ્રેજોનો, અમલદારોનો અને શિકારીઓનો મોજ વિલાસ બની ગયો. એણે હિંસકપ્રાણીઓ હરણાં અને પક્ષીઓનો સોથ વાળી નાખ્યો. ૪૦ વર્ષ પૂર્વે એના વિરોધો પણ ઊઠતા, જીવ દયાવાળા પણ જોર કરતા થયા, પણ ગિરના જંગલમાં કોણ જીવ દયાવાળા વિરોધ કરવા જાય?

સિંહથી જાનહાનિ થતી હોય, દુધાળાં કે પાળેલાં પ્રાણીઓને ભયરૂપ બનેલ હોય ત્યાં સિંહ કે બીજાં હિંસક પ્રાણીઓનો શિકાર અનિવાર્ય બને, પણ સ્વરાજ પહેલાંના કાળમાં અને ત્યારપછી સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યની રચના બાદ પણ ગાંધીવાદી સરકારે કે સરકારોએ કોઇ રજવાડાંની કે અમલદારોની મોજ ને ખાતર સિંહના શિકારની જે છૂટ લેવા દીધી એ તો અક્ષમ્ય અપરાધ ગણાવો જોઇતો હતો.

બીજો પ્રશ્ન ગિરમાં જતા કે વસતા માલધારીઓ અને ખેડૂતોના અને સિંહના જીવન સંઘર્ષનો રહ્યો છે. ઠીક પડયું છે ત્યારે રાજકીય કારણોસર વસવાની છૂટ આપી છે, કાયમી જેવા હુકમો કાઢી આપ્યા છે ને ઠીક પડયું ત્યારે ગિર છોડી જવાના કે વસવાટ દૂર કરવાના હુકમો છોડયા છે. સરકાર કે સરકારોએ વાઇલ્ડ લાઇફ અંગે ચોક્કસ નીતિ નક્કી કરી હોય તો પણ પરિસ્થિતિના દબાણ પ્રમાણે સરકારો વર્તી છે. પહેલા સિંહોને મારવાનુ ઘેલુ હતું, હવે સિંહ–દર્શન માટે પશુઓને મરાવવાનુ ઘેલું વળગ્યુ છે. કાયમી લાલચે ટટળતા પ્રજાજનો ચીથરાં જેવા થઇ જાય પછી સિંહનું તો શું ગજું? એ કૂતરા જેવા થઇ ગયા છે.

સ્વરાજ પહેલાના ૫૦–૭૫ વર્ષનો ગાળો સિંહની હસ્તી માટે હોનારત સમો નિવડયો છે.

સિંહ માણસ કરતાં વધુ બળશાળી અને નહોર દાંતના કાતીલ સાધનોવાળું પ્રાણી છે. એ નહોર દાંત સામે માનવીએ ભાલા તલવારનું સાધન શોધ્યું ને ભાલાં તલવારથી માનવીએ સિંહ સામે યુદ્ધ ખેલ્યાં ત્યાં સુધી તો માનવી પણ બળશાળી, સાહસિક અને કુનેહબાજ રહ્યો. ત્યાં સુધી સિંહની સામે માનવીની પ્રશસ્તિ થાય તે સ્વાભાવિક હતું.

એ જ રીતે બરછી, કુહાડી, કટાર, જમૈયા ધારિયાં, લાકડી કે આડ હથિયારે જેણે સિંહની સામે જુદ્ધ ખેલ્યાં એ બધા ધન્યવાદને પાત્ર હતા અને છે. પણ માચડે ચઢીને કે લાગમાં લઈને બંદૂકોથી સાવજને મારવામાં થોડી હિંમતની જરૂર પડે જ, બાકી તો એ નિશાનબાજીના જ ખેલ હતા.

સાવ સાવજની સામે જઈને બંદૂકે દેવામાં વધુ બહાદુરીની જરૂર પડે અને બંદૂકે દેવાતાં છતાં સાવજ માથે આવે છતાં અણડગ રહીને મરણિયો સામનો કરનારા ભડવીરો જ ગણાય. પણ સિંહની સાથે જંગલમાં વસનારા નિતાંત આડ હથિયારે સિંહ સામે જુદ્ધ ખેલતા રહ્યા છે, એ જ સૌથી વધુ બહાદુર રહ્યા છે. પણ એવાઓનાં પ્રશસ્તિ કાવ્યો ઓછાં રચાયાં છે. જ્યારે બંદૂકે મારનારાઓનાં, ઝાઝા માણસોએ વધુમાં વધુ સુરક્ષાનાં સાધનો વચ્ચે સાવજને બંદૂકે દેનારાનાં પ્રશસ્તિ કાવ્યો વધુ રચાયાં છે.

બળ સિંહનું અગાધ પણ પ્રશસ્તિઓ એ સો વર્ષના ગાળામાં માનવીઓની જ વધુ રચાઈ છે. અને ખાનદાન અને ખમીરમાં પણ સિંહ જ માનવી કરતાં વધુ મહાન રહ્યો છે, ગરવાઈ પણ માનવી કરતાં સિંહમાં વધુ માલુમ પડી છે, છતાં પ્રશંસા એને બંદૂકે દેનારાઓની થઈ છે. એટલે કે સિંહે બધી સુરક્ષા વચ્ચે પણ માનવીને પરાસ્ત કર્યા છે ત્યાં ય કોઈ સિંહનું પ્રશસ્તિ કાવ્ય નથી રચાયું. એવા પ્રસંગોએ પ્રશસ્તિકારોએ ભીનું સંકેલી લીધું છે. કારણ કે પ્રશસ્તિકારના એ નફામાં–હિતમાં નહતું.

જ્યારે માનવીની પ્રશસ્તિમાં એને એકાદ ઘોડું કે એકાદ ભેંસ તો જરૂર મળતી. અને આવા એકાદ ઘોડા કે ભેંસની ખાતર પ્રશસ્તિકારે નજીવા બનાવો માટે કે નજીવી બહાદુરી માટે અશોક ચક્રના વિજેતાથી પણ વધુ મહાન ચીતર્યો છે. અને આવી પ્રશસ્તિ મેળવવાની સ્પર્ધાએ સિંહોના વધુ હત્યાકાંડ સર્જ્યા છે.

રાજપુત યુગના એક હજાર વરસના ઈતિહાસનાં પ્રશસ્તિ કાવ્યો પણ અન્વેષણ માગે જ છે. ઊચિત અને અનુચિત પ્રશસ્તિઓ માટે. પણ એમાં રાજવીઓનાં કુળ, જાતિનાં મદ, અભિમાન, મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠાની ભૂખ પણ ઓછી કારણભૂત નથી. રાજવીઓને એ રસ્તે ચડાવી દેવામાં બ્રાહ્મણો પણ વધુ જવાબદાર હતા. બૌદ્ધ અને જૈન સંપ્રદાયના જોર સામે બ્રાહ્મણોના જીવન સંઘર્ષનું, બ્રાહ્મણોની હસ્તી ટકાવવાનું અને પ્રભુત્વ મેળવવાના પરિણામે એ બનેલું.

સંસ્કૃત સાહિત્યમાં સિંહની પ્રશસ્તિઓ જ વિશેષ છે, અને સિંહના ગુણોથી માનવીને વિભુષિત બનતો જોતાં સંસ્કૃત કવિઓ નાચ્યા છે. સિંહના વિવિધ લક્ષણોથી, અલંકારોથી અને ઉપમાથી માનવીને વિભુષિત કરતાં સંસ્કૃત કવિઓએ ગૌરવ અનુભવ્યું છે.

લોક સાહિત્યમાં પણ કેટલુંક એવું સાહિત્ય સંસ્કૃતમાંથી ઊતરી આવ્યું છે, કેટલુંક સંસ્કૃત સુભાષિતના સીધા તરજુમા જ છે અને કેટલુંક મૌલિક પણ રચાયું છે. પણ પ્રશસ્તિ કાવ્યોની દૃષ્ટિએ જોતાં સિંહ કરતાં માનવીનાં ગીતો જ વધુ રચાયાં છે. કારણ કે સિંહ પાસે જર, જાગીર કે માલઢોર આપવાનું કોઈ સાધન હતું નહિ છે નહિ.

કેટલાંક પ્રશસ્તિ ગીતો ઘણા સમયાનુકૂળ ને માનવીના વીરત્વને યોગ્ય રીતે બિરદાવનારાં પણ છે. પણ દુઃખની વાત એ છે કે અસંખ્ય ઘટનાઓ એવી બની છે કે જેમાં માનવીએ અજબ સાહસ, અતુલ બળ અને અદ્‌ભૂત વીરત્વથી સિંહ સાથે યુદ્ધો ખેલ્યાં છે કે અકલ્પનીય બહાદુરી બતાવી છે એ બધાં વીરત્વ અણપ્રીછ્યાં રહ્યાં છે. એવી કેટલીક ઘટનાઓ આ અંકમાં મળશે અને એ સિવાયની અઢળક એકઠી કર્યા વગરની કે નોંધ પણ લેવાયા વગરની પડી છે.

છતાં એ સો વર્ષના ગાળામાં રચાયેલાં

પ્રશસ્તિત ગીતો એક હકીકત બની, એક ઇતિહાસ બન્યો, એમાં ક્યાંક વીરત્વ હતું તો ક્યાંક કવિનું રચના કૌશલ હતું. કલ્પિત ભવ્યતા હતી ને કવિત્વ શક્તિ પણ હતી. એ માટે આ અંકમાં પ્રશસ્તિ ગીતના કોઇ કોઈ નમુના આપેલ છે. કોઇક સમજવા સરળ છે તો કોઇક કઠીન પણ છે. વિસ્તાર ભયથી અર્થો આપવા શક્ય નથી બન્યા.

એ જ રીતે સિંહની શક્તિ અને સ્વરૂપ વર્ણનનાં ગીતો પણ કેટલાંક આપ્યાં છે. સિંહની ઘટનાઓ તો અઢળક છે, જેમ જેમ મેળવતા ગયા તેમ તેમ એની વિપુલતાનો ખ્યાલ આવતો ગયો. પણ સિંહ અંગેનાં ગીતો, કવિતો, દુહા, છંદ વગેરે લોકજીવનના અન્ય પાસાંઓના પ્રમાણમાં બહુ ઓછાં રચાયાં છે. અહીં એક નીચે આપ્યું છે.

*

તપસી

ગીત સાણોર

લતાલુંબ ગર્યવર્યાં, ઝાડ પા'ડ લીલુડાં,
આભને થોભ દઇ પા'ડ ઊભા;
તંબુ જેમ ખેંચીઆ, એમ વેલડી તરૂ પર,
ચોમાસે ગર્યવર્યાં દીએ શોભા. ૧

રાત દી સિંહના જિયાં રહેઠાણ છે,
ગડેડે મેઘ જીં સિંહ ગાળે;
વાણયથી ઝોકમાં માલ ગોળે વળે,
ફડકથી પશુડાં થાય ફાળે ૨

ગોળા સમ માથડાં, તીન ફૂટાં ગજે,
શોભતી કાન લગ વાચ ચીરી;
લાલ લાલ જીભ જેમ આગથી લહલહે,
તમંકે આંખ બે જ્યોત તીરી ૩

કાળ કટારજી ડાઢ વિકરાળ છે,
ઢાલવા છાતી ને ગીવાધારી;
ચાર પગ નોર તે જેમ જમૈયા સજ્યા,
ભયાનક રૂપ નરસિંહ ભારી ૪

રીયણુ કે કેહરી, ગર્ય તણો રાજવી,
ફાંટ ફાંટ થપાટે ધૂળ ફોળે;
વારાત હાથી કે પાડાને વીખતણ,
ખરો નવહથ્થો એ ગર્યાં ઓળે. ૫

જબ્બર કેશવાળી જાણયે જટાળો જોગંધર,
લટાઉં જટા છૂટ ગયું લપસી;
ગર્યવર્યાં ઝાડને પહાડના ગાળામાં,
તિતિક્ષા વેહતો સિંહ તપસી. ૬

બારોટ સામતભાઇ
(કુંભણ)

ગર્યવર્યાં–ગિરિવર. વારાત–વરાહ. તિતિક્ષા–સુખ દુઃખને સહન કરનારો. વાચ–મોંફાડ.

સિંહના શિકારનું પ્રશસ્તિ ગીત

સ્વ. ગીગા રાવળ

(આ પ્રશસ્તિ ગીત ડેડાણના દરબાર ઉન્નડભાઈ ઉર્ફે દાદાભાઈએ સિંહનો શિકાર કરેલો તેનું છે. ઘણું કરીને આ ગીત ડોળિયાના સુપ્રસિદ્ધ સ્વ. ગીગા બારોટનું રચેલું છે. સપાખરાંની રચના ઉપર એમનો અદ્‌ભુત કાબુ હતો. પોતે સિદ્ધ કવિ હતા. ખૂબ ચતુર અને વ્રતધારી હતા. સિંહને વ્યાઘ્ર પણ કહે છે. એટલે કવિઓ જરૂર પડે વાઘ શબ્દોનો ઉપયોગ કરતા. ત્રીજી કડીમાં બે લીટી ખૂટે છે તે નથી મળી. સં.)

ગીત–સપાખરું

ગજાં ત્રોડરો વાઘ ગરવર્યાંવાળો ગાઢો,
ડરાવે સાવજાં ભારે ખાડાતાં હંમેશ;
બાણુમુખે નાખ્યા ભેળા ગજ્જદળાં ભાગે બીકે,
ડુંગરાને ગાળે ગાળે હુંકે બિયે બાધીરેશ. ૧

બરાડેલ ખરેખરો નાહોર છલકુ વધુ,
પ્રાછટેહી વીખે જાતો હાથિયારા પ્રાણ;
ગજાં કુંભાથળાં ફુલેળાં તક આખાં ગળે,
ધરા વંકી ગર્ય માથે કાઢે ઘણો ધાણ. ૨

પંજાળો ડણુંકે તંયે પાંચ દસ કોસ ત્રાસ પડે,
રંજાડે હી માલ અત મચાવે હી રાડ; ૩

સાબદા ઘણા લોક તેની વાંસે માથાં ચૂંથે,
ચૂંથે મેડા રોકે કેડા સાબદા ગળાય;
ધમંકે આવતો થકો કાહીરાકા પાગ ધ્રૂજે,
મિંયદળ આવ્યો વંકા માગાધાર માંય; ૪

સુણી બાત અસી કાને શીહારાકો ધણી ચડયો,
પડયા નોબત હી ડંકા ગાજિયા જમીન પીઠ;
આયુદ્ધ અઢારે બાંધ્યા ભારત કરેવા અંગે,
નંદહી ભાણુરે ઘોડાં હાંકિયા નત્રીઠ. ૫

લેળાંહી મરદ્દા મરદ્દ ઉનડ કમંદ્દ ભાથી,
લોહી લાડી બંકા કાઠી હટેના લગાર;
ક્રોધાળા કાંથળતણા કાતિયાળ પંડયે કંટા,
મારણા સાહુળા ત્રાપે આગરા ઉબાણ. ૬

હાક વાગે જેલણીઆ સુમરા નકે પાછા હટે,
બોરીચા એભલ ખરા રાડકા બરાડ;
પાંચસો થકી ન હટે ચોકીઆ શેલાર પાછા,
પ્રશણારી છૂટે ઉપાડણો પાડ ૭

ભડાં ખરાં અત ઘણાં અમીર ઉમરાવ ભેળા,
શ્યામ ડેડાણરા આયા ભુજાયું છકેલ;
કેસરી બતાવો કીયાં પામે જાવા નકો કે'દી,
ખરો સાવઝાંહી મારે મચાવણો ખેલ. ૮

જાળાં ભુરાં વાળો આજ છંછેડી જગાડયો જ્યારે
હડેડી ભારથ્યે ભિડયા પંજા નીમજી હઠીલ;
હીધ્રી ધ્રીજલોડ જ્યારે આભ ખડેડવા લાગ્યો,
કેસરી સિંહ સામે મંડાણો કોટીલ. ૯

ભારથે આટકયા જ્યારે સાહુળો ને બિયાભૂપ,
વાગી હકડાક નોરી ખાગરી પ્રછટ,
ધુંવાધાર લાગી તિંયા, હલબલી હુઈ ધરા,
પડે બંધુકારી ધાણી છૂટી ગોળિયાં પ્રછટ; ૧૦

મંડાણું ધીંગાણું જામ્યું દેવતા કેંક જોવા મળ્યા
માથેહી વેમાન અને રોકયો રૂંધ્યો આસમાન;
જોગણ–આયું જુવે જગ હાથમાં ત્રિશૂળ જડે,
ખરો રમતારો તિયાં મચાયો હી ખગ. ૧૧

ભીમ હરે કરી વાર ગાયાંવાળી એમ ભણું,
દિયે હી શાબાશી (જેને) બધા દશેદેશ;
શામ પરતાપે તેગ દેગ તપે ગાદી,
છડા અટંકા પ્રદેશ વાકા રાજા ઉનડેશ. ૧૨

*

મરદાઈનાં પારખાં

સુરગભાઈ વરૂ

ભાવનગર મહારાજા ભાવસિંહજી અને મહારાણી નંદકુંવરબા પીલ ગાર્ડનમાં તાજો સાવજ પકડાઈને આવેલો તે જોવા પધારેલાં. પીંજરામાં ઘવાયેલો સાવજ કોઇ સમ્રાટની અદાથી સૂતો હતો. નવેક હાથ લાંબો, કાળી ગાઢી ઢળેલી લાંબી કેશવાળી મોટી માણ જેવડું માથું પછાડી પછાડીને લોહી-લુહાણ થઇ ગયેલું.

મહારાજાએ સાવજ તરફ આંગળી ચીંધીને મહારાણીને કહ્યું :

"આ સાવજનો શિકાર કરવા મેં ઘણી મહેનત કરેલી. કેટલીયે વખત હાકા કરીને ઉઠાડેલો પણ કોઇ દી ઝપડાયેલો નહિ, આજે આપણા શિકારીઓએ સપડાવીને પકડતાં પાંજરામાં પુરાયો છે. પહેલાં જો નજરે પડયો હોત તો આ એકસપ્રેસ (બંદૂક) એના રામ રમાડી દેત."

"એ વખતે આપની સામો થઇને હલ્લો કર્યો હોત તો ?"

"અરે એના ભાર શું છે? આવા તો મેં કૈંક સાવજના શિકાર કરી નાખ્યા છે."

"એ હું કયાં નથી જાણતી ! પણ હમણાં હમણાં કોણુ જાણે પણ આપ સાવજનો શિકાર કરો છો એ મને નથી ગમતું. આપણે રાજા છીએ તો શું આ સિંહ અને સસલાં આપણી પ્રજા નથી !" મહારાણીએ પ્રશ્ન કર્યો.

"એવા દાયલાવેડા આપણને ન પોસાય." મહારાજાએ જવાબ આપ્યો.

"આમ જુઓ તો ! આ સાવજ કેવો પ્રચંડ છે? એની સુંવાળી કેશવાળી, એની ચમકતી સુંદર સોનેરી રૂવાટી, કેવો સુંદર છે? કોઇ ડુંગરાની ધારે આ સિંહ અને સિંહણ બેલાડ ઊભાં હોય અને માથે સંધ્યાનાં તેજ ઢળકતાં હોય ત્યારે કેવાં મસ્ત અને ભવ્ય લાગતાં હશે? આવા શક્તિ અને પરાક્રમના પ્રતિક જેવા સાવજને નિહાળવાને બદલે તેનો શિકાર કરવાનું અને પિંજરમાં પૂરવાનું કેમ મન થાય?" મહારાણીની આંખમાં કરૂણા ઊભરાઇ આવી.

"અમે તમારા સ્ત્રીના દિલની વાત સમજી શકતા નથી, તેમ તમને સ્ત્રીઓને શિકારના શોખની વાત કોઇ દી સમજાશે નહિ." મહારાજાએ કહ્યું.

"મારે એ સમજવી યે નથી. મારા મનમાં આ વનરાજને પિંજરમાં પુરાયેલો જોઇને કોઇ પરાજિત રાજા ઘવાયેલો નિરાધાર પડયો હોય એમ લાગે છે. મનમાં ન સમજાય તેવી વેદના જાગે છે. મનમાં એમ થાય છે કે આ પિંજરનું બારણું ખોલી ને પિંજરમાં જાઉં અને એના ઘા ધોઇ એની કેશવાળી પંપાળું."

મહારાણીને લાગણીવશ થતાં જોઇને મહારાજે કહે :

"જો જો હો ! સાવજનો કોળિયો થઇને મને કયાંક રખડાવતાં નહિ !"

"આ સાવજ સૂતો છે, એના પિંજરમાં જઇને પંપાળે એવો કોઇ બહાદુર હશે ?" મહારાણીને ખરેખર આજ સાવજને પંપાળવાની રઢ લાગેલી.

"મારા ભોલ ઉપર દીપડાના દરમાં દાખલ થઇને દીપડાને ભગાડીને દીપડાનાં બચ્ચાં લઇ આવેલા સુમાત જેમલીઓ અને નરસિંહ શેઠીઓ આજ યાદ આવે છે. એ વખતના મેણાના ઘા સહન ન થવાથી છગને વલભ પટેલને ગોળીએ દીધેલો, અને ફાંસીએ ચડી ગયેલો. સુમાત આદસંગ છોડીને કયાંક ચાલ્યો ગયો છે. અરે હાં, યાદ આવ્યું, આ આપણા દફેદાર નરસાએ દીકરા સાથે બથોબથ્થ આવીને દીપડાને માર્યો છે, એ પીંજરામાં જાય એવો ખરો, લ્યો બોલાવું !" મહારાજા રંગમાં આવી ગયા. ૦

"ના ના, એવા બહાદુર માણસને કારણ વિના મોતના મુખમાં ધકેલવો ?" મહારાણી ઝઝકી ઊઠયાં.

એવા માણસની પરીક્ષા કરી રાખી હોય તો કેક'દી કામ આવે અને તમારું મન થયું છે તો જુઓ તો ખરાં ! હું સામે ઊભો છું. સાવજ હલ્યા ભેગો તો ફૂંકી દઇશ." મહારાજા તત્પર થયા ને નારૂભાને બોલાવ્યા :

"અરે નારૂભા ! અહીંઆ આવો' તો !"

મહારાજાનો હુકમ થતાં છ ફૂટને ત્રણેક ઇંચ ઊંચો, ગજગજ પહોળી છાતી, સીધું અણિયાળું નાક, વિશાળ આંખો, લોખંડી ભૂજાઓ અને કાંધમાં જુવાની ભગઉતૂતી રમતી હોય એવા પડછંદ નારૂભાએ આગળ આવીને મહારાજાને સલામ ભરી હુકમની રાહ જોતા ઊભા.

"કેવા છો ?" મહારાજાએ નારૂભા ગોહિલ છે એ જાણતા હોવા છતાં પૂછ્યું.

"છઉં તો ગોહિલ" નારૂભાએ નમ્રતાથી કહ્યું.

"મારો હુકમ માનો ?" મહારાજાએ પૂછ્યું.

"ગોહિલો મહારાજાના હુકમ માથે માથડાં ફૂલ કરતા આવ્યા છે." નારૂભાએ જવાબ આપ્યો.

"આ કાંઇ માથડાં ફૂલ કરવાની વાત નથી. મારે તો તમને સાવજના પાંજરામાં મોકલવા છે અને તમારે સાવજ માથે હાથ ફેરવવાનો છે, જશો ?"

"જરૂર હજુર !"

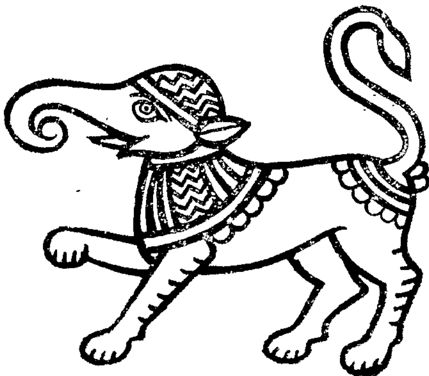
"તો કરો કંકુના !" એમ કહીને મહારાજાએ રખેવાળ પાસેથી ચાવી માગીને નારૂભાને આપી. નારૂભા ચાવી લઇને તાળું ઉઘાડવા જતા હતા ત્યાં મહારાજાએ કહ્યું :

"ઠેરો !"

'ઠેરો' કહેતાં નારૂભાએ મહારાજા સામું જોયું.

"આ તમારાં રીવોલ્વર અને કીરીચ અહીં મૂકીને જાઓ."

મહારાજાનો હુકમ થતાં કમરે લટકતી કીરીચ અને રીવોલ્વર કાઢીને મહારાજા પાસે મૂકી.

છીપાએ માતાની પછેડીમાં હાથવડે છાપેલો ગજમુખ સિંહ વ્યાલી

મરદાઈનાં પારખાં

સુરગભાઈ વરૂ

ભાવનગર મહારાજા ભાવસિંહજી અને મહારાણી નંદકુંવરબા પીલ ગાર્ડનમાં તાજો સાવઝ પકડાઈને આવેલો તે જોવા પધારેલાં. પીંજરામાં ઘવાયેલો સાવજ કોઈ સમ્રાટની અદાથી સૂનો હતો. નવેક હાથ લાંબો, કાળી શાહી ઢળેલી લાંબી કેશવાળી મોટી માણુ જેવડું માથું પછાડી પછાડીને લોહી-લુહાણુ થઈ ગયેલું.

મહારાજાએ સાવજ તરફ આંગળી ચીંધીને મહારાણીને કહ્યું :

"આ સાવજનો શિકાર કરવા મેં ઘણી મહેનત કરેલી. કેટલીયે વખત હાકા કરીને ઉઠાડેલો પણ કોઈ દી ઝપડાયેલો નહિ, આજે આપણા શિકારીઓએ સપડાવીને પકડતાં પાંજરામાં પુરાયો છે. પહેલાં જો નજરે પડયો હોત તો આ એકસપ્રેસ (બંદૂક) એના રામ રમાડી દેત."

"એ વખતે આપની સામો થઈને હલ્લો કર્યો હોત તો ?"

"અરે એના ભાર શું છે? આવા તો મેં કૈંક સાવજના શિકાર કરી નાખ્યા છે."

"એ હું કયાં નથી જાણુતી! પણ હમણાં હમણાં કોણુ જાણે પણ આપ સાવજનો શિકાર કરો છો એ મને નથી ગમતું. આપણે રાજા છીએ તો શું આ સિંહ અને સસલાં આપણી પ્રજા નથી!" મહારાણીએ પ્રશ્ન કર્યો.

"એવા ટાયલાવેડા આપણુને ન પોસાય." મહારાજાએ જવાબ આપ્યો.

"આમ જુઓ તો! આ સાવજ કેવો પ્રચંડ છે? એની સુંવાળી કેશવાળી, એની ચમકતી સુંદર સોનેરી રૂંવાટી, કેવો સુંદર છે? કોઈ ડુંગરાની ધારે આ સિંહ અને સિંહણ બેલાડ ઊભાં હોય અને માથે સંધ્યાનાં તેજ ઢળકતાં હોય ત્યારે કેવાં મસ્ત અને ભવ્ય લાગતાં હશે? આવા શકિત અને પરાક્રમના પ્રતિક જેવા સાવજને નિહાળવાને બદલે તેનો શિકાર કરવાનું અને પિંજરમાં પૂરવાનું કેમ મન થાય?" મહારાણીની આંખમાં કરૂણા ઊભરાઈ આવી.

"અમે તમારા સ્રીના દિલની વાત સમજી શકતા નથી. તેમ તમને સ્રીઓને શિકારના શોખની વાત કોઈ દી સમજાશે નહિ." મહારાજાએ કહ્યું.

"મારે એ સમજવી યે નથી. મારા મનમાં આ વનરાજને પિંજરમાં પુરાયેલો જોઈને કોઈ પરાજિત રાજા ઘવાયેલો નિરાધાર પડયો હોય એમ લાગે છે. મનમાં ન સમજાય તેવી વેદના જાગે છે. મનમાં એમ થાય છે કે આ પિંજરનું બારણું ખોલી ને પિંજરમાં જાઉં અને એના ઘા ધોઈ એની કેશવાળી પંપાળું."

મહારાણીને લાગણીવશ થતાં જોઈને મહારાજા કહે :

"જો જો હો! સાવજનો કોળિયો થઈને મને કયાંક રખડાવતાં નહિ!"

"આ સાવજ સૂતો છે, એના પિંજરમાં જઈને પંપાળે એવો કોઈ બહાદુર હશે?" મહારાણી-ને ખરેખર આજ સાવજને પંપાળવાની રઢ લાગેલી.

"મારા બોલ ઉપર દીપડાના દરમાં દાખલ થઈને દીપડાને ભગાડીને દીપડાનાં બચ્ચાં લઈ આવેલા સુમાત જેમલીઓ અને નરસિંહ શેડીઓ આજ યાદ આવે છે. એ વખતના મેણાના ઘા સહન ન થવાથી છગને વલભ પટેલને ગોળીએ દીધેલો, અને ફાંસીએ ચડી ગયેલો. સુમાત આદસંગ છોડીને કયાંક ચાલ્યો ગયો છે. અરે હાં, યાદ આવ્યું, આ આપણા દફેદાર નરૂભાએ દીકરા સાથે બથો-બથ્થ આવીને દીપડાને માર્યો છે, એ પાંજરામાં જાય એવો ખરો, લ્યો બોલાવું!" મહારાજા રંગમાં આવી ગયા. ｡

"ના ના, એવા બહાદુર માણસને કારણ વિના મોતના મુખમાં ધકેલવો ? " મહારાણી ઝઝૂમી ઊઠયાં.

એવા માણસની પરીક્ષા કરી રાખી હોય તો કે'દી કામ આવે અને તમારું મન થયું છે તો જુઓ તો ખરાં ! હું સામે ઊભો છું. સાવજ હલ્લો કરે તો ફૂંકી દઇશ." મહારાજ તત્પર થયા ને નારૂભાને બોલાવ્યા :

"અરે નારૂભા ! અહીંઆ આવો તો !"

મહારાજનો હુકમ થતાં છ ફૂટને નજીક ઉંચ ઊંચો, ગજગજ પહોળી છાતી, સીધું અણિયાળું નાક, વિશાળ આંખો, લોખંડી ભૂજાઓ અને કાંધમાં જુવાની ઝગઝગતી રમતી હોય એવા પડછંદ નારૂભાએ આગળ આવીને મહારાજાને સલામ ભરી હુકમની રાહ જોતા ઊભા.

"કેવા છો ?" મહારાજાએ નારૂભા ગોહિલ છે એ જાણતા હોવા છતાં પૂછયું.

"જાતે તો ગોહિલ" નારૂભાએ નમ્રતાથી કહ્યું.

"મારો હુકમ માનો ?" મહારાજાએ પૂછયું.

"ગોહિલો મહારાજના હુકમ માથે માથડાં ડૂલ કરતા આવ્યા છે." નારૂભાએ જવાબ આપ્યો.

"આ કાંઇ માથડાં ડૂલ કરવાની વાત નથી. મારે તો તમને સાવજના પાંજરામાં મોકલવા છે અને તમારે સાવજ માથે હાથ ફેરવવાનો છે, જશો ?"

"જરૂર ઠાકુર !"

"તો કરો કંકુના !" એમ કહીને મહારાજાએ રખેવાળ પાસેથી ચાવી માગીને નારૂભાને આપી. નારૂભા ચાવી લઇને તાળું ઉઘાડવા જતા હતા ત્યાં મહારાજાએ કહ્યું :

"ઉભા !"

'ઉભા' કહેતાં નારૂભાએ મહારાજ સામું જોયું.

"આ તમારાં રીવોલ્વર અને કીરીચ અહીં મૂકીને જાઓ."

મહારાજાનો હુકમ થતાં કમરે લટકતી કીરીચ અને રીવોલ્વર કાઢીને મહારાજા પાસે મૂકી.

દીપાએ માતાની પછેડીમાં હાથવડે છાપેલો ગજમુખ સિંહ વ્યાલી

નારૂભાએ પીંજરાનું તાળુ ખોલીને બારણું ઉઘાડયુ અને પાછુ વાસી દઈ મક્કમ પગલે પીજરામાં આગળ વધીને સાવજ તરફ ગયા.

તુરત જ મહારાજાએ બદૂક ખભે ચડાવી સાવજના માથાનું નિશાન લઈ લીધુ. વણુ થડકે નારૂભા સાવજ માથે નમ્યા અને માથે હાથ ફેરવ્યો. માથા ઉપર હાથ ફેરવી પછી વાંસામા હાથ ફેરવીને ઠેઠ પૂછ સુધી હાથ ફેરવ્યો. "બીજી વખત" મહારાજાએ હુકમ કર્યો

નારૂભાએ તરત બીજી વખત માથાથી પૂછ સુધી હાથ ફેરવવા માંડયો. કોઈ ઘાયલ દિલને માથે હેતાળ હાથ ફરતો હોય તેમ સિહને લાગ્યું

"બસ, બહાર આવો." મહારાજાએ હુકમ કરતાં નારૂભાએ પાછા ફરીને પીજરાનું બારણુ ઉઘાડયુ, બહાર નીકળીને ભટાક બારણું બધ કરી, આગળીઆરો દીધો, તાળુ વાસી ચાવી ફેરવી ત્યા અચાનક સાવજે લા સાધી મહારાજા તરફ કૂદયો પાચ ફૂટ ઊચે જાતો પીજરાના સળિયાને વળગી પડયો ને પીજરાના સળિયા મોઢામાં લઈ વાળી નાખ્યા.

સાવજ પોતા તરફ કૂદતા મહારાજા બે ડગલા પાછા હઠી ગયા અને અચાનક બદૂકની લમલબિયે આગળી દબાતા ધમમમ કરતી ગોળી વછૂટી ગોળી સાવજનું માથુ ચૂકી ગઈ ને કેશવાળી ને લબરકો લેતી ગઈ

સાવજ બુરાટો થઈ ને પાછો પડયો અને ખારો થઈને રીસમા પૂછના ઝડાને વળ દેતા ડણક ઉપર ડણક નાખતો હડેડવા લાગ્યો સાવજની ગર્જનાથી મહારાજાની ઘોડાગાડીએ જોડેલા ઘોડા ભડકીને ભાગ્યા, અને ઘોડાગાડીના ભાગીને ભૂક્કા બોલાવી દીધા બાજુના પીજરામાં પૂરેલા સાવજો ભયના માર્યા એક ખૂણામા લપાઈ ગયા મહારાજાએ પાસે ઊભેલા મહારાણી સામે જોતા મહારાણી ખડખડાટ હસી પડયાં.

'નારૂભા!" મહારાજાએ નારૂભાને બોલાવ્યા.

"જી." કહીને નારૂભા સલામ ભરીને ઊભા રહ્યા

"તમે દારૂ પીઓ છો?"

"જી ના" નારૂભાએ ઉત્તર આપ્યો

"તો પછે આ પાંજરામાં કેમ ગયા? જોતા નથી તમે આ પાંજરામા હોત ને સિહે આ રીતે હલ્લો કર્યો હોત તો શુ થાત? પાંજરામા જતા પહેલા કાંઈ વિચાર તો કરવો હતો ?" મહારાજાએ કહ્યુ.

"નામદાર! હુકમ આપનારે વિચાર કરવાનો હોય છે સૈનિકે તો હુકમ પાળવાનો હોય છે સૈનિક વિચાર કરે તો સૈનિક ન બની શકે" નારૂભાએ નમ્રતાથી જવાબ આપતા કહ્યુ.

"પણ તમને સાવજે પતાવી દીધા હોત તો!" મહારાજાએ ફરીને પૂછ્યું

"મોત અને જીવન એ તો ભગવાનનાં હાથની વાત છે અમારા સૈનિકની લાજ તો ભગવાન અને ધરડાના પૂન્ય રાખે છે" નારૂભાએ કહ્યું.

"સાભળો છો ને!" મહારાજાએ મહારાણી તરફ જોઈને કહ્યુ.

"રજા હોય તો મારે નારૂભાને ઈનામ આપવુ છે!" મહારાણીએ મહારાજાની સમતિ માટે પૂછ્યું

"તમારા તરફ મે એ માટે જ જોયેલુ" મહારાજાએ કહ્યુ

મહારાણીએ પોતાના ગળામાથી હાર કાઢી ને નારૂભાને આપતા કહ્યુ

"તમારી બહાદુરી હિમત અને સ્વામી ભક્તિ માટે હુ તમોને આ ઇનામ આપુ છુ."

નારૂભાએ હારનો સ્વીકાર કરી માથે ચડાવ્યો અને મહારાજા અને મહારાણીના મસ્તક ફરતો ફેરવી ને હારનો ઘોળ કરીને મહારાજાના ચરણ પાસે મૂકયો (ઘોળ કરે એટલે માથેથી અલાબલા ઉતારીને સમર્પિત કરે)

પોતાના જોધારમલ બેટડાની ખુમારી અને વીરતાના અતરથી વારણા લેતી મા જેમ મલકી ઊઠે તેમ મલકી ઊઠયા મહારાણી નદકુદરબા

સેવકને ઈનામ આપતા સામેથી વિવેકના બે બોલ ભણવાને બદલે હારનો ઘોળ કરીને નારૂભાએ લાપરવાહી દેખાડી તથી મહારાજા ગુસ્સે થઈને આકુ જોઈ ગયા

રાજાનો રાજા ટીલિયો

વજુભાઈ વ્યાસ

ગિરના વનને ધ્રૂજાવતા ટીલિયા રાજાનું થોડા વરસ પહેલાં અચાનક અવસાન થયું. ટીલિયા રાજા એટલે ગિરના જંગલનો સિંહ. સાસણ નજીક આવેલા શીરવણનેસ પાસે જ્યારે એ મરણ પામ્યો ત્યારે તેની સૌથી વહાલી રાણી લાસૂડી સિંહણ એની પાસે જ રહેલી, અને છેક છેવટ સુધી લાસૂડી એની પાછળ પાછળ સાસણ ગામના પાદર સુધી આવેલી. બનેલું એમ કે એક સિંહ બેલાડને (સિંહ દંપતી) પકડવા માટે જાનવડલાના માર્ગે પીંજરૂ ગોઠવવામાં આવેલું. એ પીંજરામા અચાનક લાસૂડી સિંહણ પકડાઇ ગઇ. એ ખબરથી ટીલિયો પીળીપાટના મારગેથી લાસૂડી સિંહણ પાસે આવ્યો અને પીંજરા પાસે લગભગ બાર કલાક સુધી બેઠો રહ્યો. પહેલાં તો એણે પીંજરા ફરતા ફેરા માર્યા, લાસૂડીની સામે ઊભા રહીને જીભ લાંબી કરીને એનું મોં ચાટયું પરંતુ જ્યારે એને ખાત્રી થઈ કે પકડાયેલી એની વહાલી પ્રિયતમા બંધનમાં છે, મુક્ત કરી શકે તેમ નથી એટલે એણે પીંજરાની પાસે જ લંબાવ્યું. ભૂખ્યો તરસ્યો એ એમને એમ બેઠો રહ્યો. પરંતુ જ્યારે લાસૂડીને પીંજરામાંથી મુક્ત કરી એટલે એ ત્યાંથી ખસ્યો અને બન્ને જાલવડલાનેસના માર્ગેથી શીરવાણ તરફ ગયાં જ્યાં લગભગ બાર કલાક બાદ એનું મૃત્યુ થયું, જેને માટે એ તરફડિયાં મારતો હતો એ લાસૂડી સિંહણ ટીલિયાના મૃતદેહ પાસેથી ખસી જ નહિ. અને ટીલિયાને પોસ્ટમૉર્ટમ માટે જૂનાગઢના પ્રાણીસંગ્રહાલયમાં લઈ જવાનો હોઇ, કહે છે કે લાસૂડી–એની પ્રિયતમા ઠેઠ સાસણ ગામની ભાગોળ સુધી પાછળ પાછળ આવેલી.

આ ટીલિયો સિંહ કોણ હતો? આ લાસૂડી કોણ હતી? બન્ને વચ્ચે આટલો દાંપત્યપ્રેમ ક્યાંથી? ટીલિયાનું નામ કોણે પાડયું? લાસૂડી એને ક્યાંથી ભેટી? આ બધી બાબતોની પાછળ શૌર્ય, પ્રેમ અને રોમાંચક પશુજીવનનો ઇતિહાસ રહેલો છે. વન્યપશુઓના અભ્યાસીઓએ એ નોંધ્યું છે કે જે પશુપ્રાણીઓનો ગર્ભધાન કાળ લાંબો હોય ત્યારે તેનું મગજ વિકસેલું જોવા મળેલ છે. આ વન્ય પશુપ્રાણીઓ પણ માનવજીવનની જેમ પ્રેમ, સુખ દુઃખ, કુટુંબ પરિવાર, દાંપત્યજીવન, માંદગી વગેરે પ્રકારની લાગણી અને અસરો અનુભવતાં હોય છે. એનો સૌથી વધુ ઉત્કૃષ્ટ નમુનો સિંહના જીવનમાંથી જોવા મળે છે. વન્ય પશુઓમાં સિંહણનો ગર્ભધાન કાળ સૌથી વધુ લાંબો એટલે ૧૧૦ દિવસનો રહેલો છે. વન્યપશુઓમાં સિંહ એ સૌથી વધુ લાગણી ખાનદાન અને ઉદાર પશુ છે, જેનું દાંપત્યજીવન આદર્શ માનવામાં આવે છે, અન્ય વન્ય પશુઓના જીવનની સરખામણીમાં.

એ ટીલિયા સિંહનું નામ ટીલિયો કોણે પાડ્યું? ૫૦૦ ચો. માઇલમાં પથરાયેલા ગિરના પાંખા જંગલમાં કોઇ એવું ન હતું કે જે ટીલિયાને નહિ ઓળખતું હોય. ટીલિયાનું નામ પડતાં, સિંહોની વચ્ચે રહેનારાં માનવીઓ ટીલિયાને જોવા ભાળ મેળવતા, એકઠા થતા, એને જોવામાં કદી કંટાળો આવતો નહિ. ટીલિયો સિંહ જ્યારે એ પાઠડો હતો, નાનો હતો ત્યારે જંગલમાં સિંહનું રક્ષણ કરતા રખેવાળોના જણાવ્યા અનુસાર એ ઝઘડાખોર હતો, તોફાની હતો. નાનપણમાં એનાં તેજ, તરવરાટ અને તરાપ અનોખાં હતાં. એણે એનું બાળપણ શીંગવડો નદી કાંઠાના વનપ્રદેશમાં વિતાવેલું. એ અન્ય સિંહો સાથે બહુ ઝઘડતો અને લોહીલોહાણ થતો. માનવીની જેમ જ સિંહને પણ પ્રાદેશિક ભાવના (ટેરીટોરીયલ ઇન્સ્ટીન્કટ) પ્રબળ રહેલી છે. એક સિંહ પોતાના માનેલા વનપ્રદેશમાં બીજા સિંહને આવવા દેતો નથી તેમ જ પોતાના વિહરવાના સ્થળ કે શિકાર મેળવવાના સ્થળની નજીક બીજા સિંહને ઢૂકવા દેતો નથી. પરિણામે ટીલિયો વારંવાર બીજા સિંહોની સાથે ઝઘડતો, અથડામણમાં આવતો એથી એનું

નારૂભાએ પીંજરાનું તાળું ખોલીને બારણું ઉઘાડયુ અને પાછુ વાસી દઈ મક્કમ પગલે પીંજરામા આગળ વધીને સાવજ તરફ ગયા.

તુરત જ મહારાજાએ બંદૂક ખભે ચડાવી સાવજના માથાનું નિશાન લઈ લીધુ. વણ થડકે નારૂભા સાવજ માથે નમ્યા અને માથે હાથ ફેરવ્યો. માથા ઉપર હાથ ફેરવી પછી વાસામા હાથ ફેરવીને ઠેઠ પૂછ સુધી હાથ ફેરવ્યો. "બીજી વખત" મહારાજાએ હુકમ કર્યો

નારૂભાએ તરત બીજી વખત માથાથી પૂછ સુધી હાથ ફેરવવા માડયો. કોઇ ઘાયલ દિલને માથે હેતાળ હાથ ફરતો હોય તેમ સિંહને લાગ્યુ

"બસ, બહાર આવો." મહારાજાએ હુકમ કરતા નારૂભાએ પાછા ફરીને પીંજરાનું બારણુ ઉઘાડયુ, બહાર નીકળીને ભટાક બારણું બધ કરી, આગળીઆરો દીધો, તાળુ વાસી ચાવી ફેરવી ત્યા અચાનક સાવજે લા સાથી મહારાજા તરફ કૂદયો. પાંચ ફૂટ ઊંચે જતો પીંજરાના સળિયાને વળગી પડયો ને પીંજરાના સળિયા મોઢામાં લઇ વાળી નાખ્યા.

સાવજ પોતા તરફ કૂદતાં મહારાજા બે ડગલાં પાછા હટી ગયા અને અચાનક બદૂકની લબલબિયે આગળી દબાતા ધમમમ કરતી ગોળી વછૂટી ગોળી સાવજનું માથુ ચૂરી ગઈ ને કેશવાળા ને લબરકા લેતી ગઇ

સાવજ જુરાંટો થઇ ને પાછો પડયો અને ખારો થઇને રીસમા પૂછના ઝડાને વળ દેતા ડણક ઉપર ડણક નાખતો હડેડવા લાગ્યો. સાવજની ગર્જનાથી મહારાજાની ઘોડાગાડીએ જોડેલા ઘોડા ભડકીને ભાગ્યા, અને ઘોડાગાડીના ભાગીને ભૂક્કા બોલાવી દીધા. બાજુના પીંજરામા પૂરેલા સાવજો ભયના માર્યા એક ખૂણામા લપાઇ ગયા મહારાજાએ પાસે ઊભેલા મહારાણી સામે જોતા મહારાણી ખડખડાટ હસી પડયાં.

"નારૂભા!" મહારાજાએ નારૂભાને બોલાવ્યા.
"જી." કહીને નારૂભા સલામ ભરીને ઊભા રહ્યા
"તમે દારૂ પીઓ છો?"
"જી ના" નારૂભાએ ઉત્તર આપ્યો

"તો પછે આ પાંજરામાં કેમ ગયા? જોતા નથી તમે આ પાંજરામાં હોત ને સિંહે આ રીતે હલ્લો કર્યો હોત તો શુ થાત? પાંજરામા જતા પહેલા કાઇ વિચાર તો કરવો હતો?" મહારાજાએ કહ્યુ.

"નામદાર! હુકમ આપનારે વિચાર કરવાનો હોય છે. સૈનિકે તો હુકમ પાળવાનો હોય છે સૈનિક વિચાર કરે તો સૈનિક ન બની શકે" નારૂભાએ નમ્રતાથી જવાબ આપતા કહ્યુ.

"પણ તમને સાવજે પતાવી દીધા હોત તો!" મહારાજાએ ફરીને પૃછ્યું

"મોત અને જીવન એ તો ભગવાનના હાથની વાત છે અમારા સૈનિકની લાજ તો ભગવાન અને ઘરડાના પૂન્ય રાખે છે" નારૂભાએ કહ્યું.

"સાંભળો છો ને!" મહારાજાએ મહારાણી તરફ જોઈને કહ્યુ.

"રજા હોય તો મારે નારૂભાને ઈનામ આપવુ છે!" મહારાણીએ મહારાજાની સમતિ માટે પૂછ્યું.

"તમારા તરફ મે એ માટે જ જોયેલુ" મહારાજાએ કહ્યુ

મહારાણીએ પોતાના ગળામાથી હાર કાઢી ને નારૂભાને આપતા કહ્યુ.

"તમારી બહાદુરી હિંમત અને સ્વામી ભક્તિ માટે હુ તમોને આ ઇનામ આપુ છુ."

નારૂભાએ હારનો સ્વીકાર કરી માથે ચડાવ્યો અને મહારાજા અને મહારાણીના મસ્તક ફરતો ફેરવી ને હારનો ઘોળ કરીને મહારાજાના ચરણ પાસે મૂકયો (ઘોળ કરે એટલે માથેથી અલામલા ઉતારીને સમર્પિત કરે)

પોતાના જોધારમલ બેટડાની ખુમારી અને વીરતાના અતરથી વારણા લેતી મા જેમ મલકી ઊઠે તેમ મલકી ઊઠયા મહારાણી નદકુ દરબા.

સેવકને ઈનામ આપતા સામેથી વિવેકના બે બોલ ભણવાને બદલે હારનો ઘોળ કરીને નારૂભાએ લાપરવાહી દેખાડી તેથી મહારાજા ગુસ્સે થઇને આડુ જોઇ ગયા.

ગાયે દરબારનું નીમ સાચવ્યું

કાનજી બારોટ

ચાચઈ પાણિયાના દરબાર જીવાવાળા ને બાબુવાળાની વાર. એમની પાસે કાદુ કરીને એક મકરાણી શિકારી. અચ્છો સગડ પારખુ.

એક દિનને સમે કાદુ મકરાણીએ દ. જીવાવાળાના ડાયરામાં વાવડ દીધા કે બાપુ બે સાવજ છે ને એણે વેડય (વિયાણા વગરની) ગાયનું મરણ કર્યું છે.

જીવાવાળાએ ભરેલી બંધૂક લીધી ને ઊભા થયા. બધો ડાયરો પણ સડડડડ કરતા દરબાર સાથે હાલી નીકળ્યા. શિકારી કાદુ આગળ ચાલ્યો. ને સહુને લાવ્યો સાવજવાળે ઠેકાણે. ત્યાં તો બીજું ગાયુંનું ધણ વીંખાઈ ગયું છે ને નાની વેડકીના મારણમાં બેય ડાલામથ્થાનો ભરખ પૂરો ન થવાથી ટીંબા ઉપર એક મસ્તાન ગાય ચરતી હતી તેને બેય બાજુથી બેય સિંહોએ ઘેરી છે.

હવે દરબાર જીવાવાળાને એમ થયું કે આ શ્રાવણ મહિનો ચાલે છે ને સાવજને બંધૂકે મારવો ઠીક નહિ. પણ એમણે વિચાર્યું કે ગાયને બેય સિંહ વેડી દયે (જોખમી દયે) એમ લાગે તો તો કાદુને પણ કહું કે એક સાવજને તું બંધૂકે માર અને બીજાને હું ફટકારું. બન્ને અચૂક નિશાનબાજ હતા.

ટીંબા ઉપર ચરતી ગાયે પોતાની બેય તરફ બે સાવજ જોતાં જ ચરવાનું પડતું મેલ્યું. ગાય શૂરાતનમાં આવી ગઈ. પૂંછના ઝંડાને વળ દઈને ઊંચે ચડાવ્યો. આંખ્યુંમાંથી અંગારા ખેરવવા લાગી. રૂંવાડે રૂંવાડાં સૂયાની જેમ ઊભાં થઈ ગયાં, ને બાજુ સાવજ નજીક હતો એના તરફ વિકરાળ બની દોટ દઈને વછૂટી.

ત્યારે સાચનાં પગલાં તો સાવજેય વરતે. સાવજ પોતા તરફ ધસ્યે આવતી ગાયનું ભયંકર રૂપ જોઈને ભાગ્યો. એમ ને એમ બેક નાડાવા સાવજને તગડીને પોતે પાછી ફરીને ટીંબા ઉપર ચડી ગઈ.

ત્યાં બીજો સાવજ ગાય પાસે આવી ગયો. પછી તો ગાય ગફલતમાં ન હતી ને જાગી ગયેલી. બીજા સિંહ સામે પણ સીંકોટા નાખતી ગાયે દોટ દીધી અને બીજો સાવજ પણ ગાયના ભયંકર ધસારાથી ભાગ્યો. એને તો ત્રણ નાડાવા તગડી ને પાછી એકદમ ટીંબા ઉપર ચડી ગઈ.

ત્યાં તો પેલો તગડેલો સાવજ ગાયની નજીક આવ્યો, ગાય ભડકીને ભાગે તો જ સાવજનો લાગ ફાવે ને થાપો મારે, પણ ભડકીને પાછી ફરવામાં આ ગાય સમજતી જ નથી. વળી બમણી વિફરીને પેલા સિંહ સામે દોટ દીધી. વળી વનરાજ ભાગ્યો. ઠીક ઠીક તગડી આવીને પાછી ટીંબા ઉપર આવી ગઈ ને મોરચો સાચવી લીધો.

ત્યાં વળી બીજો સાવજ આવે ને ગાય હરમત હાર્યા વગર એની સામે મંડાઈ ને હડી જ કાઢે. આમ બેય સાવઝ સામું એ ગાયે ઓછામાં ઓછું અરધો એક કલાક ધીંગાણું કર્યું. ભારે બળુકીને આક્રમણ કરતી ચકોર ગાય આગળ બેય સાવજે હારી ખાધું. બેમાંથી એકેયની કારી ન ફાવી ને ધીંગાણું પડતું મેલી બેય રવાના થઈ ગયા.

ગાય એકલી અર્જુન સમ યોદ્ધા જેવી ટીંબા માથે ઊભી. દ. જીવાવાળાની અને ડાયરાની તો છાતિયું ફાટે. મોજના તોરા છૂટે. ગરીબ અને ગરવા ગણાતા એક ભડકણ પ્રાણીની બહાદુરી જોઈને સૌને અંગે-અંગ ઉમંગ વાધ્યો.

"વાહ ગરવરી ! ઝાઝી મહાયું તુંને, તેં તો ભારય મચાવી ને બબ્બે સિંહોના ભડવીરોને ભગાડયા."

દરબાર જીવાવાળાને નીમ હતું કે શ્રાવણ મહિનામાં કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી. અહીં ગાયે પોતાની ભરડવીરાઈથી દરબારનું નીમ સાચવ્યું.

ગોવાળે જ્યારે ગાયને વાંભ દઈને બોલાવી ત્યારે ટીંબા ઉપરથી જેમ સિંહણ ઊતરે એમ હેઠી ઊતરી, ધીરી પડીને ગોવાળનો હાથ ચાટવા લાગી.

દ. જીવાવાળા ગોવાળને કહે : " આ ગાય કોની? "

ગોવાળ કહે. " બાપુ,, દલખાણિયાના સુતારની. "

દરબારે દલખાણિયા માણસ મોકલી સુતારને બોલાવ્યો. સુતારે આવીને દરબારને રામરામ કર્યા.

દરબાર કહે : "એ રામ રામ મિસ્ત્રી! તમે અમારા ધણમાં ચરવા મોકલી છે ઈ તમવાળી ગાય ખરચી નાખવી છે? (વેચવી છે?) બોલો! રૂપિયા બસો આપીશ!"

એ સમયમાં અત્યારે પાંચસો રૂપિયા બેસે એવી ગાય વીસ પચીસ રૂપિયામાં મળતી હતી. એ હિસાબે ત્યારના બસો રૂપિયા એટલે અત્યારના હિસાબે ચાર હજાર રૂપિયા ગાયની કિંમત થઈ.

સુતાર કહે : "બાપુ! અમે ઘર આખાએ કાંડાં કરડીને ગાયને ઊછેરી છે. ઈતો બાપુ જીવાવાળાનો ભરોસો હોય એટલે એના ધણમાં ગાય મેલું, બીજે ચરવા પણ ન મૂકું. મારો દીકરો માગો તો પાંચ દી કામ કરવા સોંપું, પણ ગાયને તો બાપુ નહિ આપું. અમારા ગરીબની આથ (મૂડી) છે"

સુતારનો પોતાની ગાય ઉપરનો અનહદ પ્રેમ જોઈ દરબારે ગોવાળને કહ્યું કે : "આ મિસ્ત્રીની ગાયને આપણા તરફથી બે મણ કપાસિયા નીરજો. એણે આપણું વ્રત સાચવ્યું છે."

*

સિંહ બેલાડને તરવારની ઉપમા

પંજા ઉપાડે રીંહરી બણી, ક્રોધાળા સિંહરી નારી,
તાતી ખિજ ધારી ભારી ભૂજંગણી સાથ;
ત્રોડવા હાથીરા ગૂંડ, સિંહણી જ્યુ કરે ત્યારી,
વેરાસરે બારી બારી તુંહારી બાણુાથ.

ધખાડે ધણેણુ સિંહ, ચાડે દોખિયાકું ધ્રફે,
ભૂજંગી અખાડે બંબ ભભકે ભેંકાર;
પંજા એક ભેળા, મેંગળકા ગૂડ પાડે,
હરા પાતા હથી તેગ મચાવે હોંકાર.

ફોજાકું આછડે પડે, ધ્રુજાવે મેમંડે ફેટ,
રાં ખડાં પંજા ભેળી મચાવે ખીચાણુ;
તીન દીનરી લાંઘણી કોપે,
સ્વરૂપ મૂળરાજરી કેવાણુ.

આઈ મુંગલી અને સાવજ

કવિ મેકરણ ગગુભાઈ લીલા

સાદુળો વન સંચરે, કરણ ગયંદા નાસ;
પ્રબળ સોચ ભંવરા પડે, હંસા હોય હુલાસ.

હાથીનાં ટોળાનો નાશ કરવા માટે સાવજ જંગલમાં નીકળે ત્યારે ભમરા દુઃખી થઈ જાય છે. ભમરા ભય પામે છે કે હાથીના ગંડસ્થળમાંથી મદઝરતી સુગંધી નાશ પામશે તો આપણે શેના ઉપર ગુંજારવ કરશું ? અને હંસ ખુશી થઈ જાય છે, કારણ કે સાવજ હાથીનો નાશ કરતાં હાથીનાં ગંડસ્થળ ચીરશે એટલે એમાંથી ઝરતાં મોતીનો ચારો મળશે.

વનરાઈનો રાજા સાવજ, એના દેહની સુંવાળપ, મરદાનગી, બળની ખુમારી, દમામભરી ચાલવાની છટા અને મન મોટાઇ તો સિંહ જેવા માનવીઓની એવી મોટાઈ જેણે અનુભવી હોય જાણી શકે.

મારણ કર્યું હોય ત્યારે પોતાનો બારોટ ઝરખ આવે એટલે મોજમાં ઘૂરકિયું કરતો જાય અને ઝરખ તરફ માંસના લોચા ફગવતો જાય, પણ ઝરખને મારવાની ઝપટ ન કરે. આવો દિલાવર અને સમઝદાર. સૂરજનો તાપ સહન ન કરી શકે એવો મુલાયમ, ગંદી જગ્યાએ પગ પણ ન મૂકે.

ઝીણી રેશમ જેવી વેળુડી પાથરી હોય ત્યાં બિછાનું જમાવવાનું વધુ પસંદ કરે. ઊંઘમાં અનહદ બેપરવા, એંઠાં જૂઠાંને અડે નહિ, વાસી ખાય નહિ અને ડણકે હાથી જેવા પ્રાણીના ગાઢ ગૂંટી જાય.

પોતાનાં ઢોર માલ માટે કાયમનો ભય સ્વરૂપ હોવા છતાં જંગલમાં વસનારાં માનવીઓના દિલમાં સાવજ માટે બહુમાન અને ઊંચું સ્થાન હોય છે. સાવજવાળા વિસ્તારમાં વસનારાં માનવીઓ પણ સાવજ જેવાં પાકે છે.

ઊંડી ગિરમાં માલીનો સંડપ કહેવાય છે ત્યાં ચારણ આઇ મુંગલીનો નેસ હતો. એ વખતે જૂનાગઢ નવાબની હકુમત. આઇ મુંગલી કાંઇ બોલતાં નહિ. નગ્ન સ્થિતિમાં જ રહેતાં. કોઇ અજાણ્યું નવતર આવે તો પોતાના કેળના સ્થંભ જેવા સાથળ ઉપર અંગ ઢાંકવા પુરતું કપડું નાખે. આખો દિવસ બેઠાં રહે. વિકાર જેવી જાત નહિ. છાતીના બન્ને પયોધર માતાના થાન જેવા તદ્દન ખુલ્લા. પૂજ્યભાવથી દર્શન કરતાં ધરાઇએ જ નહિ.

નેસડાવાસી ચારણોએ શંકર ભગવાનનો એક ઓટો બાંધેલ. સાંજ વેળા આરતી થાય, ઝાલર વાગે, શંખ વાગે ત્યારે મુંગલી આઇ પોતાની કેડ ઉપર પાણફેરાની પછેડી વીંટી ઊભાં થાય, દાંત કાઢતાં જાય અને તાળિયું પાડે.

એક વખત સ્વ. દરબાર જીવાવાળા અને સ્વ. કરણદાન લીલા આઈ મુંગલીના દર્શને ગયેલા. બન્ને ખૂબ શ્રદ્ધાળુ. આઇ મુંગલીનાં દર્શન કરી દ. જીવાવાળાના મનમાં શંકા પેદા થઇ કે આ ચારણ આઈ ગાંડાં તો નહિ હોય ?

આમ વિચાર આવતાં મુંગલી આઇએ કરણદાનભાઇ સામે જોઇને ખડ ખડ ખડ ખડ દાંત કાઢયા. દ. જીવાવાળાને તો આઈ મુંગલીના દાંત વેંત વેંત જેવડા વિકરાળ લાગ્યા અને કરણદાનભાઇને માતાજીના દાંત દાડમની કળી જેવા દેખાયા. દ. જીવાવાળા આંખ્યું મીંચી ગયા. ઘડીક પછી આંખો ઉઘાડતાં કાંઈ નહિ.

દ. જીવાવાળા આઈ મુંગલીના પગમાં પડી ગયા. મને (લેખકને) દ. જીવાવાળાએ રૂબરૂ આ વાત કરેલી. દ. જીવાવાળાને બહુ અફસોસ થયેલો કે ક્ષત્રિય ઊઠીને આઇ જેવાં ચારણ આઈને ગાંડાં ગણ્યાં.

એવાં આઇ મુગલીનું ખાડનું પાડ એક વખત સાવજે માર્યું. મારીને મારણ કરે નેસડે ખબર પહોંચતાં ચારણ ડાયરો ગોબા લઇને દોડયા. મુંગલી આઈ

ગોવાળે જ્યારે ગાયને વાંભ દઈને બોલાવી ત્યારે ટીંબા ઉપરથી જેમ સિંહણ ઊતરે એમ હેઠી ઊતરી, ધીરી પડીને ગોવાળનો હાથ ચાટવા લાગી.

દ. જીવાવાળા ગોવાળને કહે : "આ ગાય કોની?"

ગોવાળ કહે "બાપુ,, દલખાણિયાના સુતારની."

દરબારે દલખાણિયા માણસ મોકલી સુતારને બોલાવ્યો. સુતારે આવીને દરબારને રામરામ કર્યા.

દરબાર કહે : "એ રામ રામ મિસ્ત્રી ! તમે અમારા ધણમાં ચરવા મોકલી છે ઈ તમવાળી ગાય ખરચી નાખવી છે ? (વેચવી છે ?) બોલો ! રૂપિયા બસો આપીશ !"

એ સમયમાં અત્યારે પાંચસો રૂપિયા બેસે એવી ગાય વીસ પચીસ રૂપિયામાં મળતી હતી. એ હિસાબે ત્યારના બસો રૂપિયા એટલે અત્યારના હિસાબે ચાર હજાર રૂપિયા ગાયની કિંમત થઈ.

સુતાર કહે : "બાપુ ! અમે ઘર આખાએ કાંડાં કરડીને ગાયને ઊઝેરી છે. ઈ તો બાપુ જીવાગાળાનો ભરોસો હોય એટલે એના ધણમાં ગાય મેલું, બીજે ચરવા પણ ન મૂકું. મારો દીકરો માગો તો પાંચ દી કામ કરવા સોંપું, પણ ગાયને તો બાપુ નહિ આપું. અમારા ગરીબની આથ (મૂડી) છે"

સુતારનો પોતાની ગાય ઉપરનો અનહદ પ્રેમ જોઈ દરબારે ગોવાળને કહ્યું કે : "આ મિસ્ત્રીની ગાયને આપણા તરફથી બે મણ કપાસિયા નીરજો. એણે આપણું વ્રત સાચવ્યું છે."

*

સિંહ બેલાડને તરવારની ઉપમા

પંજા ઉપાડે રીંહરી બણી, ક્રોધાળા સિંહરી નારી,
તાતી બિખ ધારી ભારી ભૂજંગણી સાથ;
ત્રોડવા હાથીરા ગૂંડ, સિંહણી જ્યુ કરે ત્યારી,
વેરાસરે આરી ખારી તુહારી બાણાથ.

ધખાડે ધણેણે સિંહ, ચાડે દોખિયાકું ધ્રકે, .
ભૂજંગી અખાડે બંબ ભભકે ભેંકાર;
પંજા એક ભેળા, મેંગળકા ગુડ પાડે,
હરા પાતા હથી તેગ મચાવે હોંકાર.

ફોળાકું આછડે પડે, ધ્રુજાવે ધ્રમંડે ફેટ,
ખડાં ખડાં પંજા ભેળી મચાવે ખીચાણ;
કરે ગજાં ઢાંહણી તીન દીનરી લાંઘણી કોપે,
સિંહણી સ્વરૂપ મૂળરાજરી કેવાણ.

આઈ મુંગલી અને સાવઝ

કવિ મેકરણ ગગુભાઈ લીલા

સાદુળો વન સંચરે, કરણ ગયંદા નાસ;
પ્રબળ સોચ ભંવરા પડે, હંસા હોય હુલાસ.

હાથીનાં ટોળાંનો નાશ કરવા માટે સાવઝ જંગલમાં નીકળે ત્યારે ભમરા દુઃખી થઈ જાય છે. ભમરા ભય પામે છે કે હાથીના ગંડસ્થળમાંથી મદ-ઝરતી સુગંધી નાશ પામશે તો આપણે શેના ઉપર ગુંજારવ કરશું ? અને હંસ ખુશી થઈ જાય છે, કારણ કે સાવઝ હાથીનો નાશ કરતાં હાથીનાં ગંડ-સ્થળ ચીરશે એટલે એમાંથી ઝરતાં મોતીનો ચારો મળશે.

વનરાઈનો રાજા સાવઝ, એના દેહની સુંવાળપ, મરદાનગી, બળની ખુમારી, દમામભરી ચાલવાની છટા અને મન મોટાઇ તો સિંહ જેવાં માનવી-ઓની એવી મોટાઈ જેણે અનુભવી હોય જાણી શકે.

મારણ કર્યું હોય ત્યારે પોતાનો બારોટ ઝરખ આવે એટલે મોજમાં ઘૂરકિયું કરતો જાય અને ઝરખ તરફ માંસના લોચા ફગવતો જાય, પણ ઝરખને મારવાની ઝપટ ન કરે. આવો દિલાવર અને સમઝદાર. સૂરજનો તાપ સહન ન કરી શકે એવો મુલાયમ, ગંદી જગ્યાએ પગ પણ ન મૂકે.

ઝીણી રેશમ જેવી વેળુડી પાથરી હોય ત્યાં બિછાનું જમાવવાનું વધુ પસંદ કરે. ઊંઘમાં અનહદ બેપરવા, એંઠાં જૂઠાંને અડે નહિ, વાસી ખાય નહિ અને ડણકે હાથી જેવા પ્રાણીના ગાઢ છૂટી જાય.

પોતાનાં ઢોર માલ માટે કાયમનો ભય સ્વરૂપ હોવા છતાં જંગલમાં વસનારાં માનવીઓના દિલમાં સાવઝ માટે બહુમાન અને ઊંચું સ્થાન હોય છે. સાવઝવાળા વિસ્તારમાં વસનારાં માનવીઓ પણ સાવઝ જેવાં પાકે છે.

ઊંડી ગિરમાં માલીનો મંડપ કહેવાય છે ત્યાં ચારણ આઇ મુંગલીનો નેસ હતો. એ વખતે જૂના-ગઢ નવાબની હકુમત. આઇ મુંગલી કાંઇ બોલતાં નહિ. નગ્ન સ્થિતિમાં જ રહેતાં. કોઇ અજાણ્યું નવતર આવે તો પોતાના કેળના સ્થંભ જેવા સાથળ ઉપર અંગ ઢાંકવા પુરતું કપડું નાખે. આખો દિવસ બેઠાં રહે. વિકાર જેવી જાત નહિ. છાતીના બન્ને પયોધર માતાના થાન જેવા તદ્દન ખુલ્લા. પૂજ્યભાવથી દર્શન કરતાં ધરાઇએ જ નહિ.

નેસડાવાસી ચારણોએ શંકર ભગવાનનો એક ઓટો બાંધેલ. સાંજ વેળા આરતી થાય, ઝાલર વાગે, શંખ વાગે ત્યારે મુંગલી આઇ પોતાની કેડ ઉપર પાણહારાની પછેડી વીંટી ઊભાં થાય, દાંત કાઢતાં જાય અને તાળિયું પાડે.

એક વખત સ્વ. દરબાર જીવાવાળા અને સ્વ. કરણદાન લીલા આઈ મુંગલીના દર્શને ગયેલા. બન્ને ખૂબ શ્રદ્ધાળુ. આઇ મુંગલીનાં દર્શન કરી દ. જીવા-વાળાના મનમાં શંકા પેદા થઇ કે આ ચારણ આઈ ગાંડાં તો નહિ હોય ?

આમ વિચાર આવતાં મુંગલી આઇએ કર-ણદાનભાઇ સામે જોઇને ખડ ખડ ખડ ખડ દાંત કાઢયા. દ. જીવાવાળાને તો આઈ મુંગલીના દાંત વેંત વેંત જેવડા વિકરાળ લાગ્યા અને કરણદાન-ભાઇને માતાજીના દાંત દાડમની કળી જેવા દેખાયા. દ. જીવાવાળા આંખ્યું મીંચી ગયા. ઘડીક પછી આંખો ઉઘાડતાં કાંઈ નહિ.

દ. જીવાવાળા આઈ મુંગલીના પગમાં પડી ગયા. મને (લેખકને) દ. જીવાવાળાએ રૂબરૂ આ વાત કરેલી. દ. જીવાવાળાને બહુ અફસોસ થયેલો કે ક્ષત્રિય ઊઠીને આઇ જેવાં ચારણ આઈને ગાંડાં ગણ્યાં.

એવાં આઇ મુગલીનું ખાડુનું પાડુ એક વખત સાવઝે માર્યું. મારીને મારણ કરે. નેસડે ખબર પહોં-ચતાં ચારણ ડાયરો ગોબા લઇને દોડયા. મુંગલી આઈ

પણ કેડે પછેડી વીંટીને સાથે ચાલી નીકળ્યાં, ને જ્યાં સાવઝ પારનું મારણ કરતો હતો ત્યાંથી થોડે છેટે ઊભાં રહ્યાં.

ચારણ ડાયરાને હાથના ઈશારાથી આઘા રહેવા કહ્યું અને સાવઝ સામે હાથ જોડી ખડ ખડ ખડ હસી પડયાં. જાણે કહેતાં હોય કે નરસિંહ ભગવાન ! તમે ઊઠીને અમારા પારને માર્યું ?

સાવઝ મારણ મૂકી, ચારે પલ્લા ઝાટકી પૂચ્છનો ઝંડો અદ્ધર કરી નમતે માથે રફ રફ કરતો, ભોંઠામણનું એક ઓઅળાસું ખાઈ ચાલી નીકળ્યો.

આ પછી આઈ મુંગલીનું ખાડુ રેઢું ચરતું ને કયારેય સાવઝે રંજાડ કરેલી નહિ. જૂનાગઢ નવાબે પણ આઈ મુંગલીના ખાડુની મસવાઈ માફ કરેલ આઈ મુંગલી સૌરાષ્ટ્રનું એકમ થયા પહેલાં દેવ થયા.

*

શર્મિષ્ઠા બંદીવાન બની ત્યારે

કોઈવાર સિંહણ વિફરે છે ત્યારે એ માતૃત્વને ભુલી જાય છે અને ક્રોધથી સળગી ઊઠે છે. એવે સમયે કોયલના બચ્ચાને કાગડીએ ઉછેરવાં પડે એમ સિંહણનાં બચ્ચાને ઉછેરવાં પડે છે.

જૂનાગઢના વન્ય પ્રાણી સંગ્રહાલયની બંદીવાન સિંહણ શર્મિષ્ઠાએ આવો અનુભવ કરાવી દીધો. શર્મિષ્ઠા એ ગિરની સિંહણ, પાઠડી અને રૂપાળી. ગિરમાંથી એને પકડવામાં આવી પરંતુ પકડયા પછી ખબર પડી કે એ તો ગર્ભવતી છે. પૂરા મહિને એને બચ્ચાં જન્મ્યા. સિંહણને ગર્ભાધાન પછી ૧૧૦ દિવસે બચ્ચાં જન્મે છે.

શર્મિષ્ઠા બંદીવાન બની ત્યારે ચોથો મહિનો ચાલતો હતો. એથી એ ખિજવાયેલી અને ક્રોધાયમાન રહેલી. બચ્ચાં જન્મ્યા પછી પણ એના ક્રોધ અને વેર ન શમ્યા અને એની દાઝ નીકળી બચ્ચાં ઉપર. એણે બચ્ચાંને અળગાં રાખ્યાં. બચ્ચાંને ધવરાવે જ નહિ. વારંવાર એને સમજાવવા છતાં, એની પાસે કૂતરાના કુરકુરિયાં જેવાં બચ્ચાં મૂકી આવવા છતાં એ ધવરાવે જ નહિ ! પરિણામે બચ્ચાંને ઉછેરવાનો પ્રશ્ન મૂંઝવણ ભર્યો બન્યો. છેવટે બચ્ચાંને શહેરની તાજી વિંયાતલ કૂતરી પાસે એ બચ્ચાને ઉછેરાવ્યાં, કૂતરી ખાટકીવાડાની પસંદ થઈ. એને માંસ ખોરાક તથા વિટામિન્સના ઇન્જેકશનો અપાયાં. કૂતરીને રૂષ્ટપુષ્ટ કરવામાં આવી પછી પ્રથમ મોઢા ઉપર કપડુ ઢાંકીને કુરકુરિયાં ધવરાવ્યા. અને ધાવણ ચડતું ગયું એમ એક પછી એક કુરકુરિયાને ખસેડીને એની જગ્યાએ, સિંહણના બચ્ચાને આંચળે વળગાડી દીધાં. આમ શર્મિષ્ઠાના આ ત્રણેય લાડકવાયાં થોડા અઠવાડિયાં સુધી કૂતરીનવી માતાને ધાવીને મોટાં થયાં. જૂનાગઢ પ્રાણી સંગ્રહાલયના વડાના કહેવા અનુસાર આવું ભાગ્યે જ બને છે. પરંતુ સિંહણને કૂતરીના બચ્ચાં ધાવ્યાં હોય એવું તો બન્યું નથી. કોયલ કાગડાનાં બચ્ચાંને ઉછેરી શકતી નથી !

*

સાદુળો કોળાંબે વીંધ્યો

જેઠસુર દેવ (કુંભણ)

[વીસેક વર્ષ પહેલાંના સિંહના શિકારના પ્રશસ્તિ ગીતનો આ બીજો નમુનો છે. આ કથાને ગીત મહુવાના ખારી ગામના દરબાર જહાભાઈ તથા તેમના ભાઈઓ અંગેનાં છે. એ વખતે હાજર હતા તે કુંભણ ગામના બારોટ શ્રી જેઠસુર જીવાભાઈએ રચેલું. શ્રી. જેઠસુરભાઈ 'જેઠસુર દેવ' નામે વિખ્યાત છે. આજે તો તેઓ સિત્તેરને ઘેર બેઠા છે. આંખોએ ઝાંખ આવી ગઈ છે. પણ હજી કયારેક રેડિયો ઉપરથી એમની વાર્તા લહેરાય છે. લગભગ દસેક વરસ પહેલાં શ્રી. જેઠસુરભાઈની વાર્તાઓ સૌરાષ્ટ્રમાં અને રેડિયો ઉપરથી ગાજતી. સૌરાષ્ટ્રની ખાનદાની, વિવેક અને લાખેણાપણાનું તેઓ ઘરેણું છે. બાજર માન જૂનવટના તેઓ પ્રતિનિધિ છે...સૌરાષ્ટ્રની અસલિયત જાળવી રહેલા જે થોડાક આદરણીય પુરૂષો આપણી વચ્ચે છે, તેમાંના તેઓ એક છે.–સં]

"ભણ્યુ...તોળા....ગગા ને...મોળી ગગી વેરે વરાવવો હોય તો. સમૂરતે...પસાહ તોલા હેમ દીધું જોહે...! નકર...મોળે નસે નાતો કરવો...! મા' : મઈનાની બીજ તોળી ને તરીજ મોળી. જો નો આવ્યો તો...તોળેને મોળે...હેવળેય...મળ્યા...ના હોલ નઈ."

વેવાઈનું વેણુ સાંભળીને વડવસાધારનો ચારણુ મુંઝાણો. દૂબળું ઘર. એકનો એક દીકરો. જો આ ગયલો....સંબંધ ન થાય તો પછી નાતમાં બીજું ઠેકાણું મળવું વહુ કઠણુ.

"ઠીક મા...વરૂડી....! તોળો...પૂતરસે તે તારે એડો સંબંધ કરવો પડહયે. વેવાયે સંકટમાં સોડયા સે....તો તોળે આશરેસું મા ? મોળી...વાર કરજે." આમ મનમાં આઈ વરૂડીનું સ્મરણુ કરતો ચારણું વિચારે ચડયો.

ભેજામાં એકથી એક ચડિયાતા ગામ ધણી એની નજરે ચડવા માંડયા અંતે એક ઠેકાણે નજર લાગી.

"વાહ મોળી મા ! સનવાવ્યે ભીમો ગોહિલ છે. નવડ દાતાર, મોળી ભીંહ ભાંગે એડું એનું દરિયા દિલ છે." મનમાં ગાંઠય વાળી ચારણુ સનવાવને કેડે પડયો. ઊગતો પહોર છે. ..સનવાવના ખસિયા દરબાર ભીમો ગોહિલ અકડે ઠાઠ ડાયરો ભરીને બેઠા છે. રંગત ઢોલિયા ઉપર સવા સવા મણુની તળાઈ સાચી ધડકિયુંથી ઢંકાયેલી છે, અને એના ઉપર ઠીમે ઠીમ અવળ કંધા ખસિયા દરબારો મૂછે તા દેતા કસુંબાનો રંગ દઈ દઇને સામસામી ધકમક બોલે છે. ચારણે નજીક જઇ હાકલ કરી.

"ભલો, ભલો, ભલો ગોહિલો રાણુ ભલો, સનવાવરો નાથ, ખમ્મા પાથુના પાળણુને ઘણી ખમ્મા બાપ !

"મેં જોયો બાધો મલક, ઠાકર ઠીમે ઠીમ;
ભીમની રાત્યે ભીમ, જનમ્યો નઈ કોઈ જહાઉત."

"આ હો હો હો, પધારો પધારો ગઢવી ! બઊ સારૂં......કર્યું. આજ અમારાં અહોભાગ્ય તે તમે દેવી પૂતર...પધાર્યા. આજ તો ડાયરાનો રંગ પણુ સારો જામશે." કહીને ઊભા થઇ ભીમો ગોહિલ બા પસા કરી બથ લઇને મળ્યા. ગઢવીને તેડીને પોતાને ઢોલિયે બેસાર્યા.

કસુંબા લીધા. ગઢવીએ રંગ દઈને કસુંબાની અંજલી આરોગી. અંગમાં અમલ આવ્યો અને ગઢવીએ વીરરસની વાત ઉપાડી. એની જીભે આજ જોગમાયા આવી. દુહા, છંદ, અને ગીતની રમઝટ બોલવા માંડી. વેણે વેણે રૂંવાડાં ઊભાં થાય એવા પ્રસંગોએ ડાયરાને શૂરતાનો રંગ ચડાવી દીધો. ભીમા ગોહિલને મોજનો હિલોળો ચડયો.

"વા...હ...ગઢવી ! આજ તો અમને રણુ-

ક્ષેત્રે–ચડાગી દીધા હવે મને મોકો દયો, બોલો, કઈ અ શાએ આ યા છો ?"

"ધન્ય સે મોળા બાપ !"

સોનું સવાનાર, માગ્યુ સનવાવે મળે
હવે જાવે કમણુ જા જો મરેવા ભીમડા !

"ઈ તો ઠીક પણ કટલ્યુ જોઈએ ?"

"બાપ ! મોળા વેવાયે મને વેણુ બાંધ્યો છે દીકરાના વેસવાળે પચાસ તોલા હેમ મા મઈ નાની બીજે જો દશે તો વેસવાળ થાય પણ મોળી કને નસે બાપ ! ઈ આશ કરીને ગોહિલા નાથને સરણે આવ્યો છુ '

' તો કરો ગઢરી પાહા, મા માતરી પચાસ તોલા હેમ અને લગને વરકન્યાના સાચા લુગડાંની જોડ દયે પછે કાંઈ !' એવા આ નવડદાતારે ૧૯૦૩ ની સાલમા હડમતિયાની સીમમા આડહથિયારે ઢાલ ઉપર પંજા ઝીની એકલે હાથે સિંહનો શિકાર કરેલો. એવા ભીમા ગોહીલના પુત્રો ભાયુભાગ પડતાં ખારી ગામ બાંધીને વસ્ના પાટવી પુત્ર ભાઉભાએ બાપની દોમદોમ સાહ્યબી સાથે પ્રજાની સેવાના સુકાન હાથમા લઈ જમાવટ લીધી એમને ઘેર પણ રામ–લખમણ અને ભરત જેવા પિતાના વચનપાલક પુત્રો છે મોટેરા જહાભાઈ, વચેટેરા ગીગુભા અને નાનેરા પ્રતાપસિંહ આ બધા પુત્રો સાથે સવંત ૨૦૦૫ની સાલમાં એક સમે ડાયરો જમાવીને બેઠા છે કાવા–કસુંબાની ધમક બોલે છે એમા દેકારો બોલાવતું ઘણાક માણહનું ટોળુ આવ્યુ આસપાસના ભંડારિયા, સાતાનેસ સોડવદરી, કરમદિયા, બગડાણા, ધરાઈ, મોણપર દેગવડા, વગેરે ગામના ખેડુ માલધારી બોકાહો બોલાવતા આવે છે

"એવા પણ છે શુ ? ડાયરો આખો ઊભો થઈ ગયો

"બાપુ ભાવુભા ! આપ બેઠા આજ ચાર દી થી મોટી કસટીમા મેલ ણા છ ઈ બાપુ ! કોળાંબા આસપાસ એક સાવજે આવી હાહાકાર મચાવ્યો છે બાપ ! અમણા ઘણાં માલઢોર મારી નાખ્યા હવે તો તમજેવા વાર કરે તો થાય"

ઉ મારા બાપા કરૂ સાવજ જાવા નો પામે" કહીને ભાવુભાએ હાકલ કરી

' ઇ ભેળા હાથીના કુંભાથળ ભાગી નાખે એવા જુવાન જોધ જહાભાઈ, ગીગુભા અને પ્રતાપ સિંહ ત્રણેય ભાયુ ઊભા થઈ ગયા

'બાપુ આજ્ઞા કરો ! મા માતરી અને તમારા આશીર્વાદે કાં તો આજ જસ મળે છે ને કા રૈયત ખાતર ખપી જવાનો મોકો મળે છે"

"તો જાવ બાપ ! તમને રામની રખ્યા"

અને ભાયુ–દીકરા તથા સેવડીવદર દરબાર લાખો ગોહિલ અને આવેલુ ટોળુ સાડાં લઈ બંદૂકુ ખભામા ભરાવી કોળાંમા ડુંગરે પહોચ્યા

ડુંગરાની આધોટયે દરીયાદી દશે સાવજ મારણ કરી નિરાંતે પાણાની ઓથે સૂતો છે રીડિયા થાતા આળસ મરડી પૂંછનો ઝંડો માથા ઉપર ફેરવી ઊભો થયો પણ ભયંકર સ્વરૂપ છે, ગોળાક જેવડ માથુ, માકડે રંગે, કાન સુધી લાલઢી ગોળ વાચ્યા ચીરાઈ ગઈ છે, ભુરિયુ લટુરિયુ પવનમાં ઊડી રહી છે ગરેડીના ખીલા જેવી દાઢુ કાળનું બીજુ રૂપ દેખાડે છે, એવા વનરાજે ઘે ઘે ઘે કરતી ટોળા ભગી દોટ દીધી પણ કાયરોના ગાઢ છૂટી ગયા નકામા હતા એણે ઊભે કેડે તતડાવ્યા ઘણા ગડથોલાં ખાતા માડય હેઠા પોગ્યા અને ડણક દઈને વનરાજે જહાભાઈ ઉપર તળાપ મારી તળાપ મારતા જેગાળી બંદૂકમાથી ગોળી છૂટી ગ ડી મ ઘણુણાટી બોની ગઈ સાવજ ગડથોલુ ખાઈ ગયો, પણ આતો વનરાજ, એમ કેમ મરે ! વળી તળાપ દીધી ઈ ભેગી ગીગુભાએ ગોળી ફટકારી જેમ ફંગોળિયો થાય એમ ઊંહ કરતો સિંહ પડયો પડયા ભેળી જહાભાઈએ વળી ઘા કર્યો એ સાથે જ એનું આયુષ એરુ ઊડી ગયુ

"જહાબાપુની જે ! જહાબાપુની જે ! ફતેહ ફતેહ !

સાવજ મરાણો ! આમ જેજેકાર બોલી ગયો

વાયે વાત ફેલાણી. આસપાસના ગામોના આગે-વાનોએ આવી ત્રણેય બાપુને ફૂલહાર કર્યા. એ સમયે હું ત્યાં હતો. આવો નજરે જોયો પ્રસંગ કયે સખે મગજમાં સૂવે અને કલમ ઊપડી:

ગીત–સપાખરું

મોટા પાડીયા ખુંખાટ હાકા, સાવજે ધરાકે માથે,
ગાઢીયા અનેક જીવ, જોરથી ગુંજાણુ;
વજાડીયા હાકા બાકા, ત્રાડી લોહ ગાઢા વંકા,
ભજાડયા ખેલડી ગજા, ઢાહણો ભૂરાણુ.—૧

વછૂટયા લોકરા ગાઢ, ખારીએ આવીયા વેગે,
મુખસે પાડતા રાડય, અથાગ મુંજાણુ;
ભીમ તણા રાજા આજ, લોકને ઊગાર્યે ભલા,
છોડીયા હમારા ગાઢ; જોરાણો સિંહાણ.—૨

વ્યાકુળ લોક કાં'ણી, સાંભળી ખસીયે વાણી,
કોપ્યો વનરાજ માથે, ભીમ રો કુમાર;
ગૌધન વાળી ધાટ, સાંભળી ભાલુભા ગાઢે
પુત્રને આજ્ઞા આપી, પોગો આરપાર—૩

પાટવી જહોભા તેમ ગીગુભા તો મોટે પને,
ત્રીજો શૂરવીર જાણે, ચિત્તોડો પ્રતાપ;
ત્રહો ભાઈ માટી વટે, સાવજને માથે ગૂઠયા,
ઊતર્યા ત્રિશૂળ, ચક્ર વજની અમાપ.–૪

સેડવાકા નાથ લાખા, હાથસા પ્રચંડ સાથે,
પવાડે હટે નઈ કેંદી, પાંચમા પાંડીર;
ચડી ફોજ ખારીએથી, ઘૂંઘળો આકાશ છાંયો,
રુબાશ આભ્રણ ચડયા, ઢાહલા કાંકીર.—૫

જરા જરા ક્રોધ અંગે, જાણુ કાળ દૂત જૂટા.
તરા તરા વ્યોમ માથે, ફરકયા તુંહાર;
ધરાં ધરાં ધરાં, જાગી નગારાંકી રીડધાટી,
ઊઠાવી બંદુકાં શૂરા, ધાટ બે આતુર—૬

પટાધરં ગોહિલાણા, કોળાંબે ડુંગરે પોગ્યા,
જાગીગો વનરો રાજા, પટાળો જોરાણુ;
ડુંગરા ધ્રુજવા લાગા, માટી વટે હાક દીધી,
ખરી ઘુંખળાટી લાગી, આંખા થીયા ભાણુ.–૭

અડીખમ ખારી ધણી, મૂછડા ભરડે અડયા,
ચડયો અંગે વીરરસ, આકરા સુહાત;
મહા ખીજલોડ ધાવ, ફેંકીયા સાવજ માથે,
ઘટા કાળજારે કીધી, ફેફરાએ ઘાત.—૮

સાવજ મેદાન માથે, ધહોણીને લાહ સાંધી,
ડુંગરા ડોલવા લાગા, અધુત દેખાવ;
કાયરા ધ્રુજિયા કૌંક, ભાગિયા ગામને કેડે,
ભાગિયા ન ત્રણેય રણે, શૂરા નંદ ભાવ.—૯

વીંધિયો ગોળાયે સિંહ, ચારણીજર્યું કયો વેગે,
ઊઠીયો આળોટી પાછો, પ્રલેને આકાર;
ત્રીજી વાર તળપીયો, ઝડલાં ફાડતો તેમ,
પાડતાં મરદા ગાઢ, લોઠકાએ પાર.—૧૦

ઉપાડી તુફાક જસા, આકરા મામલે ઊઠયા,
છુટા ઘાવ સાસરિયે, લાગીયા સહેલ;
મરતાં ધણેણ્યો ભૂરો, મરદાસ સૂટે માણ,
હટીયા નઈ ભાવ નંદા, ધીંગાણે હઠીલ.—૧૧

પવાડે હઠાવ્યો સિંહ, પ્રથીનાથ સામે પગે,
સપાટયો લવાંકે સરે, જયારે સિંહાન;
સાવજારે માથે ગોળી, કાળચક્ર જેમ છૂટી,
છોડ ભેળો લોટ પોટ, ઊઠાડયો ચોગાન—૧૨

થડેડાટ લાગા જાગા, ડુંગરા આકરા થાવા,
કડેડાટ છૂટયા પ્રાણુ, સિંહરા કરાળ;
હડેડાટ ખીજલોડ, ધીંગાણામાં પ્રાણુ હર્યા,
ખડેડાટ પશુપંખી, હરખાણુ ખ.ળ.—૧૩

હાહાકાર લાગા વાગા, દેહમાં સુણીયા હાંકા,
મારીયા સિંહકુ આયા, ખારી યે સુકામ;
નવે ખંડે રીયા જહા, મરદારી કામા નામા,
આપીયા ઠવ્યાકુ દાન, કેટલાં ઇનામ.–૧૪

સંવત ૧૯૦૩ દાદાએ સિંહને ઠાર્યો,
ચીલો એના રાખ્યો વંશ, તારણા સંસાર;
વીરાને પાંચમાં સિંહ, સાદુળો કોળાંબે વીંધ્યો,
કવિ બિરદાવે ત્રણે, ભાવારા કુમાર.–૧૫

આ ત્રણેય ભાયું હાલ મોજુદ છે. એ ભાયુંમાં મોટાભાઈ જહાભાઇ તથા નાનેરા પ્રતાપસિંહ ખારીમાં ગરાસનો વહિવટ કરે છે, ત્યારે વચેરા ગીગુભાઈ મહુવા તાલુકા પંચાયતના પ્રમુખ છે.

બહારવટિયાને બદલે સિંહ દર્શન

સુરગભાઈ વરૂ

મને શ્રી. રતુભાઇ અદાણીએ 'તાર કરીને' જૂનાગઢ બોલાવેલો. હું જૂનાગઢ તેમને મળ્યો એટલે તેમણે મને વાત કરી કે આવતી કાલે બપોર સુધીમાં વેજલ કોઠે પહોંચવું છે. "શું કામ જવું છે ?" મેં તેમને પૂછતાં તેમણે ભૂપતે તેમને લખેલ કાગળ મારા હાથમાં મૂકયો. મેં કાગળ વાંચ્યો. કાગળ રતુભાઈ જો વચમાં પડે તો હવે તે બહારવટાંથી કંટાળ્યો છે તો રજૂ થવા માટે તેણે રતુભાઇને મળવા વેજલકોઠે બોલાવેલા. તેમાં શરત એ હતી કે તેમણે વેજલકોઠે વગર હથીઆરે કોઇને સાથે લીધા, સિવાય આવતીકાલની બપોર સુધીમાં વેજલકોઠે આવવું.

શરત વાંચી હુ વિચારમાં પડયો. મને વિચારમાં પડેલો જોઈને રતુભાઇએ કહ્યું, "કેમ વિચારમાં પડી ગયા ! મારે તો તમારી પાસે એટલું જાણવું હતું કે ભૂપત દગો કરે ખરો ?"

"દગો તો ન કરે પણ તમને મારાથી એકલા જવા ન દેવાય. હું પણ તમારી સાથે આવીશ." મેં જવાબમાં કહ્યું.

"તમે સાથે આવો તો તો તેની શરતનો ભંગ થાય." રતુભાઈએ મને સાથે ન લઈ જવા દલીલ કરી.

"મારા આવવાથી શરતનો ભૂપત ભંગ નહિ ગણે તેની તમે ખાત્રી રાખો. બાકી ઝાઝી વાતે ગાડાં ભરાય. વળી તેને જો સમજાવવો હશે અને ખરેખર કંટાળ્યો હશે તો હું તમને મદદગાર થઈ શકીશ. અને તેને પણ સારી રીતે સમજાવી શકીશ."

તેમણે મારી સાથે ઘણી રકઝક કરી પણ મેં મારી વાત છોડી નહિ એટલે તેમણે મને સાથે લીધો: પછી હથીઆરનો સવાલ ઊભો થયો. મેં કહ્યું : "વગર હથીઆરે ન જવાય: ભૂપત કે કોઇ બહારવટિયાની બધી જ શરત પાળવી જોઈએ એવું થોડું છે ? અને વગર હથીઆરે જઇને થોડા ભાલે ભરાવાય છે ? એટલે એક રીવોલ્વર સાથે લીધી અને જૂનાગઢમાં વાઘણિયાનો માણસ હતો રામ આહીર તેને પણ સાથે લીધો. બીજે દિવસે વહેલી સવારમાં જીપ લઇને તુલસીશ્યામ ઊપડયા અમે. ગિરમાં ભૂલા પડયા અને શીંગવડો નદીમાં ઘણું પાણી હતું તેમાં અમારી જીપ ફસાણી. અમે ત્રણેયે જોર કરીને માંડ માંડ જીપ કાઢી. સાંજના પાંચ વાગે માંડ તુલસીશ્યામ પોગ્યા. ત્યાં એક ભોમિયાને લઈને વેજલકોઠે ગયા. પરંતુ ત્યાં ભૂપત ન હતો. હતા માત્ર થોડાં સીગારેટના ઠુંઠાં અને બૂટના સગડ. અમે મોડા પડયા હતા. "નક્કી આ તાજા બીડીનાં ઠુઠાં અને સગડ બહારવટીઆના. આપણે મોડા પડયા." રતુભાઇ નિરાશ થઇને બોલ્યા.

"આપણા અને તેના મળવાના અંજળ નહિ હોય અને જો તે અહીં આ આવ્યા હશે તો તેને આપણા આવવાની જરૂર ખબર પડવાની. અને જો તેને બહારવટું છોડીને રજૂ થવું હશે તો આપણે તેનો ભરોસો કરીને અહીં આ આવ્યા હતા એટલે તે આપણો ભરોસો કરીને ગમે ત્યાંથી તમને કે મને ગોતતો આવશે. મારા મનમાં તો એમ છે કે તમે તેના કાગળ ઉપર આવો કે નહિ તેનું તેને પારખું લેવું હતું. પારખું લેવાઈ ગયું. હવે એ તમારી નજરે કયારેય નહિ પડે." મેં રતુભાઇને સમજાવવા કહ્યું.

રતુભાઈના મનમાં ભૂપતને ન મળાયું તેનો વસવસો રહી ગયો. અમે પાછા તુલસીશ્યામ આવ્યા. રાત રોકાઇને વહેલી સવારમાં પાછા ઊપડયા. અંધારું હતું. રતુભાઇ જીપ હાંકતા હતા હુ તેમની બાજુમાં બેઠો હતો અમારી જીપ સડેડાટ રોડયે જતી હતી, અમે સરાકડિયા નેસ મૂકયો ત્યાં જરા અજવાળું થયું અને અમારી મોટરે એક ટેકરા ફરતો વળાંક લીધો

ત્યાં પાંચ સાત ફૂટ છેડે મેં બેલાડ (સિંહ–સિંહણ) ભાળ્યું. મેં રતુભાઈનો તુરત જ હાથ પકડી કહ્યું "મોટર ધીરી કરો. આ મામા આગળ જાય છે."

ત્યાં તો તેમણે સિંહ–સિંહણને જોયા અને મોટરને ધીમે પાડી દઈને મને પૂછ્યું;" શું કરવું છે? મોટર પાછળ હાંકતાં પાછા નહિ ફરે? તેમ આપણી જીપને આગળ કાચેય નથી અને પાછળ હૂડેય નથી"

"મારો સિંહનો અનુભવ કહે છે કે પાછા નહિ ફરે અને છતાં આ રામ આયરને પૂછો!" મેં રામ તરફ જોઈને કહ્યું.

"વાઘણિયા દરબારે તો બે ત્રણ વખત સિંહ સાથે જીપને ભટકાડીને સિંહનો શિકાર કરેલો." રામે કહ્યું, મારી વાતમાં રામે ટાપસી પુરાવી એટલે મેં કહ્યું;

"અને છતાંય પાછા ફરશે તો મારી પાસે આ તમારી રિવોલ્વોર છે અને રામ પાસે બાર નંબર છે. પડયા એવા દેવાશે." એટલે રતુભાઈએ સિંહની નજીક જીપ લીધી. અમારી જીપ આગળ બે સિંહ જોયા હોય તે રીતે આગળ સિંહ–સિંહણ અને પાછળ અમારી જીપ. જીવનમાં ભાગ્યે જ જોવા મળે તેવું બેલાડ અમારી આગળ રૂવાબભેર એની મદભરી ચાલમાં ચાલ્યું જતું. સિંહ અને સિંહણ સાડા ત્રણ ફૂટ ઊંચાં હશે અને દસેક ફૂટ લાંબાં હશે. બે ય પાકી જવાથી શરીરે થોડી થોડી ચાહી ઢળી ગયેલી. સિંહને લાંબી લાંબી કેશવાળી ઢળકતી હતી. તેમના ગઠાદાર, ભરાઉ શરીર લોહીમાં થરક થરક થાય, અને મદમાં છકેલ ખરેખરું બેલાડ હતું. જેને સિંહનો અનુભવ ન હોય તે તો જોતાં જ કંપી જાય. આ જોમનવંતું બેલાડ તો તેમના સિવાય દુનિયામાં કોઈની હસ્તી નથી તેમ પાછળ અમારી જીપની કે અમારી પરવા કર્યા સિવાય એમને એમ ચાલતું રહ્યું. ચાલતાં ચાલતાં એક બીજાનાં મોઢાં ચાટતાં જાય અને ચાલ્યાં જાય. રતુભાઈને તેમની પાછળ જીપ હાંકતા હાંકતા કોણ જાણે તેમની નાનપણની આળવીતરાઈ સાંભળી કે કેમ તેણે મને પૂછ્યું. "હોર્ન વગાડું?"

"વગાડોને!" હું ય ગેલમાં આવીને મારું બાળપણ સંભારી બોલ્યો.

રતુભાઈને એટલું જ જોઈતું હતું, એ તો મંડયા હોર્ન વગાડવા.

કાગળ કટાઇ (સ્ટેન્સીલ)માં છલાંગતો સાવજ

પણ આ તો સોરઠી સિંહ અને સિંહણ એનાં રુંવાડાંય ન ફરકયાં, ન તો એણે આરઝી હકુમતના સરસેનાપતીની સામે જોયું કે ન તો એણે આરઝી હકુમતના ભરતી પ્રધાનની પરવા કરી ન તો એણે તેની ચાલ બદલાવી, ન તો તેણે અમારી સામે જોયું કોઇ મસ્ત અવધૂત અને અવધૂતાણી શા તેમને અમારી પરવા ન હોય તેમ એ જ મદભરી ચાલે ચાલવાનું રાખ્યું રતુભાઇએ સોએક વાર ગયા પછી મોટરને સાવ ધીમે પાડી પચાસેક વારનું, અંતર અમારા અને તેના વચ્ચે પડવા દઇને, મોટરની સ્પીડ વધારીને ઠેઠ સિંહ પાસે લઇ જઇને એકદમ મોટરને રેઇસ કરી પણ આ તો વનનો રાજા એ થોડો જૂનાગઢનો નવાબ હતો કે મોટરના અવાજે ભાગી જાય! એના પેટનું પાણીય ન હાલ્યું અને એની એ જ ચાલે બંને ચાલતા રહ્યાં, "વાહ તમારી મસ્તી!" રતુભાઇએ આફ્રીન થઈને કહ્યું

આ રીતે અમે બેએક ફર્લાંગ ગયા હશું ત્યાં રસ્તાને ચડાણ આવ્યું. બંને ટેકરો ચડવા લાગ્યાં ત્યાં ઉષાના ધરતી ઉપર કુમકુમ પગલાં પડયાં અને એ કંકુવરણાં તેજમાં સિંહ અને સિંહણ રંગાઈ રહ્યાં અમે ય આ રોમાંચકારી દૃશ્યથી મસ્ત બન્યા અમારી જીપ પાછળ પાછળ ચાલતી હતી ત્યાં ઢોળાવ ઊતરતાં રસ્તાનો વળાંક આવ્યો આ વળાંક વટાવતાં સિંહે કતરાઈને અમારી સામે જોયું રતુભાઈએ જીપ ઊભી રાખી કહ્યું, "જુઓ તો! આ સિંહની આંખમાં પ્રેમની કે રોષની લાગણી દેખાય છે મશ્કરીમાં મને કહ્યું.

"ભાઇ! મને તો બેપરવાઇની અને ગેમારાઇની લાગણી સિવાય કાંઈ દેખાતું નથી પછી તો તમને જેવી દેખાતી હોય તેવી ખરી" મે જવાબમાં કહ્યું.

"મને તો એ આપણને મગતરાં માનતા હોય તેમ લાગે છે" રતુભાઇએ હસતા હસતાં કહ્યું અને સિંહે મોઢું ફેરવી લીધું અમારી મોટર પાછળ ચાલતી થઇ અર્ધોક માઈલ ગયા હશું ત્યાં સડક પાસેથી એક કેડી નીકળી. સિંહ અને સિંહણને કોણ જાણે શું થયું! તેને અમે મગતરા નથી તેમ લાગ્યું હોય અને અમે સગડ નહિ છોડીએ એમ લાગ્યું હોય એટલે કેડીએ ચડી ગયા અને બાજુની ઘાટી ઝાડીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં અમે અમારે રસ્તે પડયા થોડેક ગયા હશું ત્યાં ચૌદેક વરસનો છોકરો પોતાની ત્રીસ ચાલીસ ભેંસો ચારતો હતો અમને થયું કે સિંહ ને સિંહણ બાજુમાં ગયાં છે અને આ છોકરો નાનો છે એટલે એને ચેતવતા જઇએ, એટલે જીપ ઊભી રાખી તેને બોલાવી બાજુની ઝાડીમા હમણાં જ બેલાડ ગયું છે તેથી ચેતતો રહેજે એમ શીખામણ દીધી

"એના તો કૈંક કૂતરાઓ રખડયા કરે છે." ડાંગ મારીને છોકરો ચાલતો થયો

"ઓત તારી ની!" કહીને રતુભાઇએ જીપને મારી મૂકી

*

ધણીનો ધણી કેમ થયો?

સિંહને બતાવનારા કુશળ ગણાતા કાથડ શિકારી એમના પિતાનું મોત કેવી રીતે થયું તેનું કંપાવનારૂં વર્ણન કરે છે કાથડના પિતા રાજાભાઈ તલવાર બાંધતા અને તલવારથી શિકાર કરતા એવામા જૂનાગઢના નવાબને સિંહના શિકારનો શોખ થયો જાંબુડા-નેસની નજીક નવાબ માટે શિકારનો માચડો બંધાયો નવાબ અંદર બેઠા માણસોને ત્રણ બાજુએ ગોઠવ્યા ચોથી બાજુએથી સિંહ મચાણ તરફ જાય એમ ગોઠવ્યું માણસોએ હાકો કર્યો સિંહ મચાણ તરફ જવાને બદલે એક તરફ બેઠા અને આવ્યો નહિ હાકો વારંવાર થવા છતાં એનું પાણી હલ્યું નહિ એને મચાણ તરફ જવામા મોત દેખાયું ત્રણ બાજુએથી માણસોના બોલાસ હાકો એટલે ત્યાં તો એ જઈ શકે નહિ પરિણામ એ સમયના નવાબી કાળના શિકારી રાજાભાઈ મચાણથી નીચે આવ્યા અને ખુલ્લી તલવાર કરી સિંહને પડકાર્યો

"ધણીની સામે ધણી થઈને બેઠા છે શું? ચાલ, ઊભો થા કૂત્તા!" અને ગિરનો આ કૂત્તો રાજાભાઈ ઉપર ત્રાટકયો બંને વચ્ચે રમખાણ થયું પરંતુ પુખ્તવયની ભેંસને પણ ગળેથી ઉપાડી નાખે એવા આ બળવાન સિંહે છેવટ રાજાભાઇને ચૂંથી નાખ્યા

ખરે ખબરૂં થાય

નુરમહમદ દોસ્તમહમદ

શ્રી. નુરમહમદભાઇએ નવાબસાહેબના જમાનામાં વર્ષો સુધી ગિરમાં રહીને નોકરી કરી છે. ગિરમાં હજી સિપાહી, સંધી, બલોચ, મકરાણી વગેરે છુટા છવાયા રહેતા મળી આવશે. નુરમહમદભાઈ ગિરના ભોમિયા ને સિંહના અચ્છા જાણકાર છે. મળવા જેવા મરદ આદમી છે. તલવારની ધાર જેવાં એ જમાનાનાં ખમીર જુદાં હતાં. કરડા. મીઠા, ડાંખરા, દિલાવર અને ભડ આદમીઓ હજીએ ગિર અને એની આસપાસની ધરતી સંઘરીને બેઠી છે. જમાનાની પલટ જરૂર થઇ છે. પણ અસલી તોખમના આદમી મળે. નુરમહમ્દભાઈ આજે ઊના તાલુકાના ભાચ્ચા ગામે ખેતી કરે છે, ખેતી કેળવી જાણી છે.–સં.]

નવાબ મહોબ્બતખાનજી જૂનાગઢથી સિંહના શિકારે સાસણ આવ્યા છે. એમના આવતાં પહેલાં એક સિંહને મારણુ આપી આપીને એક અઠવાડિયાથી હેળવવામાં આવ્યો છે. વીસ સાલ પહેલાંની આ વાત છે.

નવાબ સાહેબની સાથે એમનો કેમ્પ ફોજદાર તમાચી હોથીભાઇ પણ છે. પૂરા માપનો આદમી. અંગે રૂષ્ટ પુષ્ટ ને અમસ્થો કોઈને સામો મળ્યો હોય તો સાવઝ જેવો લાગે. શિકાર માટેના કેમ્પની પૂરી જવાબદારી આ તમાચી હોથીભાઇને સોંપાણી છે.

મચાણુ – માચડો બરોબર બંધાઈને એની પૂરી તપાસ થઈ ગઇ છે. અને નવાબ સરકાર માચડા ઉપર ગોઠવાણા. બંદૂકો નિશાન લેવા તૈયાર રાખીને બેઠા છે.

મારણુથી હેળવેલો સિંહ નજીકના જ જંગલમાં હતો ત્યાંથી સિંહને મચાણુ સુધી લાવવા હાકો શરૂ થયો. એ વખતના નવાબના ગિરના શિકારી સિપાહીઓ સિંહની પૂરી તકેદારી રાખતા આવે છે, જેથી સિંહ સીધો મચાણુ તરફ જ જાય, અને છટકી ન જાય. આમ બધા સિપાહીઓ સિંહ સાથે પૂરા અંતર સાથે ચાલ્યા આવે છે.

એમાં સિંહ વીફર્યો અને બીજે રસ્તે વળી કરમદીનું એક ઝાડ હતું તેમાં ઘુસી જઈને બેસી ગયો. સિપાહીઓએ ઘણી મહેનત કરી પણ સિંહ કરમદીના ઢૂવામાંથી ધરાસાર બહાર ન નીકળ્યો.

બહુ મોડું થવા માંડયું. સરકાર માચડા માથે તપતા હતા. કેમ્પ ફોજદાર તમાચી હોથીભાઈ સિપાહીઓ પાસે ઝડપથી પહોંચ્યા ને જરા ઊંચે અવાજે કહે:

"શું થયું ! આટલી બધી વાર કેમ થાય છે. ?"

સિપાહીઓ કહે: "સાહેબ ! શરૂઆતમાં તો સિંહ સીધો સીધો ચાલ્યો આવતો હતો. પણ અચાનક બદલ્યો ને કરમદીના ઢૂવામાં ગરીને બેસી ગયો છે. અમે બધાય પ્રયત્નો કરી છૂટયા પણ ઊઠતો નથી. પૂરો બગડી બેઠો છે. પરાણે ઊભો કરશું તો કો'કને નુકસાન કર્યા વગર નહિ રહે !

ત્યાં તો હોથીભાઇ સાવઝની જેમ ગર્જી ઊઠયો કે: "આપણો ધણી મચાણે બેઠો છે ને આવી કાયર જેવી વાત કેમ કરો છો ? ગમે તેમ કરીને ઊભો કરો. સરકાર તૈયાર થઇને માચડે બેઠા હોય ત્યારે સૌનું પાણી ગુમાવવું છે? સિપાહીના દીકરા છો કે કોણ છો ?"

સિપાહીઓ પણ ત્યારે મરદા મરદ હતા બધા. કચ્છી જમાદાર ડોસલ, તથા સાલેમદમદ, નુરમહમદ જમાદાર, નુરમામદ ગંઝી ને મકરાણી દોસ્ત મહમદ સવનીવાલા. બધાયને ઝાટકો લાગી ગયો. એમ સુબા મારવાની વાત હોય તો ક્યાં પાછી પાની કરવી છે? ફોજદાર તમાચી હોથીભાઇ કહે " હાલો હું ય તમારા ભેગો આવું છું. "

અને ઊપડયા સૌ. આગળ બધા સિપાહીઓ અને જમાદાર અને પાછળ હોથીભાઈ ફોજદાર. જ્યાં સાવઝ બેઠો હતો એ કરમદીના દૂવાથી થોડે અંતરે જઈને માંડયા હાકો કરવા.

એક પછી એક આગળ હાલવા માંડયા અને જ્યાં હોથીભાઇ દૂવાથી થોડેક આઘા રહ્યા હશે ત્યાં બદલી બેઠેલા સાવઝે લા સાધી. લાગલો જ આવ્યો હોથીભાઇ માથે. પહેલી જ તરાપે પાડી દીધા હોથીભાઇને અને ચડી બેઠો માથે. રાડય બોલી ગઈ.

આગળ હાલ્યા જતા બધાએ પાછળ જોયું ને ગભરાણા. સાવધ તો પલકારામાં સૌ થઇ ગયા પણ માણસ માથે બેઠેલા સાવઝને ગોળીએ કેમ દેવો? કાં તો સાવઝની માથે ચડી જઇને મોતનું જોખમ વહોરવુ ને કાં માણસનું જોખમ વહોરવુ.

નુરમહમદ ગંજી આબાદ નિશાનબાજ. ઘડીનોય વિલંબ કરે તો હોથીભાઇને સાવઝ ચૂંથી નાખે. હેઠો બેસીને એણે બંધૂકનું નિશાન લીધું ને અવાજ ભેળું સાવઝનું પડખું વીંધી નાખ્યું.

મરતાં મરતાં સિંહ મોઢું બદલાવવાની (હોથીભાઇ ઉપર બીજુ વડછકું ભરવાની તૈયારી કરતો જણાતાં બંધૂક ચડાવીને બેઠેલા મકરાણી દોસ્ત મહમદે બરાબર ગરદન માથે ગોળી મારતાં સાવઝ હોથીભાઇ ઉપરથી નીચે ગોથલાઇ ગયો.

હોથીભાઇને સિંહ પાસેથી એકદમ ખેંચી લીધા. જોયું તો ખભા ઉપર નજીવી ઇજા થયેલી. હોથીભાઇ માથે સાફો બાધતા, તે સાવઝે પછાડયા ત્યારે સાફો ખભા ઉપર પડી ગયો. સાવઝે ત્યાં જ પહેલું જોર કર્યું એટલે સાફાને કારણે ઇજા ઓછી થઇ. સિહ બીજીવાર મોઢું બદલીને મારે ત્યારે જીવતો રહેવા દેતો નથી. પહેલી પકડમાં એટલું જોર હોતું નથી બીજી વખત સાવઝ હોથીભાઇ માથે પકડ કરે એટલો વખત જ દોસ્ત મહમદની ગોળીએ રહેવા દીધો નહિ.

હોથીભાઇને કપડાં ખંખેરી ઊભા કર્યા. જ્યાં નવાબ સાહેબ મચાણે બેઠા હતા ત્યાં સૌ આવ્યા. બધાને જોઇને સરકાર કહે:

"કેમ બધા અહીં આવ્યા? બંધૂકોના અવાજ કેમ કર્યા? સિંહ ભાગી જ જાય ને!"

પણ જવાબ આપવાના કોઇનામાં શહુર ન હતા. નવાબ સાહેબે હોથીભાઇ સામે જોયું તો પંજાદાર આદમી વેંત એક નીચા વરતાણા:

"કેમ તમે આમ છો?"

એટલે ધીરે ધીરે બધી હકીકત જણાવી. ત્યાં નવાબ સાહેબ એકદમ નીચા ઊતર્યા. પોતાની સાથેના માણસોને હુકમ કરતાં કહે:

"તમાચીને એકદમ જૂનાગઢ હોસ્પીટલે લઇ જાઓ અને ડો. મારટીનને કહેજો કે ખાસ કાંઈ ઇજા નથી થઇ એટલે તમાચીને કાંઈ ન થવું જોઇએ."

તાબડતોબ તમાચીને જૂનાગઢ લઇ ગયા. હોસ્પીટાલે પહોંચતાં નવાબ સાહેબના હુકમની જાણ ડો. મારટીનને કરી મારટીન બહુ કુશળ ડોકટર હતા એકદમ તમાચીને ઓપરેશન હોલમાં લઇ ગયા. હજી તો ઓપરેશનની શરૂઆત કરી ત્યાં તો તમાચી ટેબલ ઉપર જ ગુજરી ગયા. ડોકટરને ય આશ્ચર્ય થયું કે આ શું બન્યું?

નવાબ સાહેબનો રસાલો શિકાર બંધ રાખી જૂનાગઢ આવ્યો. નવાબ સાહેબે તરત ખબર પૂછાવ્યા. ખબર મળ્યા કે તમાચી તો હજી ટેબલ ઉપર લીધા કે ગુજરી ગયા. નવાબ સાહેબના ય આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો.

ડોકટરને પુછાવ્યું. ડોકટરે ત્યાં સુધીમાં તપાસ કરી લીધેલી કે કયા કારણસર તમાચી ગુજરી ગયા છે. ડો. મારટીને નવાબ સાહેબને કહેવરાવ્યું કે "તમાચી ઉપર સિંહે અચાનક તરાપ મારતાં તમાચી એકદમ દેહસત ખાઈ ગયા હશે તે એના લીવરના–કાળજાના ત્રણ કટકા ફડકથી થઇ ગયા છે. એને કારણે તમાચી મરણ પામ્યા છે. ઇજાને કારણે નહિ"

*

માલિકી કે મહોબ્બત ?

જયમલ્લ પરમાર

કહે છે કે રાવણનો વધ કરી લંકા કબજે કર્યા પછી રામે સિંહની જેમ હુંકારીને ગર્જના કરેલી કે હું ક્ષત્રિય, દશરથનો પુત્ર રામ, મારી પત્નીનું હરણ કરી જનાર રાવણનો વધ કરી મેં મારું પરાક્રમ પુરવાર કર્યું છે. મારું કામ પૂરું થયું છે. કહે છે કે વાલ્મિકી રામાયણ પ્રમાણે રામે ત્યારે સીતાની પરવા નહિ કરેલી.

બળ એ જ ન્યાયે રાવણે હરણ કર્યું અને એ જ ન્યાયે રામે રાવણનો વધ કર્યો. આદિકાળથી આજ સુધી આ બળનો ન્યાય જ રાજાશાહીથી સામ્યવાદી સરમુખત્યારશાહી અને ઠેઠ લોકશાહી સુધી એક સરખો પ્રવર્તમાન નથી શું ?

અને બળ એ જ ન્યાય હોય તો તે સદા પુરૂષને પક્ષે જ રહ્યો છે? રામે ધનુષ ટંકારથી સીતાને મેળવ્યાં પણ ખરાં. રાવણનો વધ કરી છોડાવ્યાં પણ ખરાં અને છેવટ સીતાને વનવાસ પણ આપ્યો. એ શું સૂચવે છે?

શું માનવ જગતમાં કે શું પશુ જગતમાં પણ આ ન્યાય એક સરખો પ્રવર્તમાન છે. આ પુરૂષ પ્રધાન સમાજ રચનામાં પુરૂષે એક કરતાં વધુ સ્ત્રી કરતાં પાછું વાળીને નથી જોયું. સવેલાં કે પરસ્ત્રીનાં હરણ કરવાં, જુગારે રમાડીને પણ પરસ્ત્રીને પોતાની કરવી, એકથી અનેકને પરણવી એ એક દિવસ ધર્મ્ય મનાયું. આજે ય ઘણે ઠેકાણે મનાય છે.

એટલે કે પરસ્ત્રીના રૂપ માથે લોભાવું, પરસ્ત્રી હેલ ઊતરાવવાનું કહે તો જાનનાં જોખમ ખેડીને પણ એને ઘરમાં બેસાડવી એમાં એક માત્ર રામના અપવાદ સિવાય અધર્મ મનાયો નથી. જ્યારે પોતાની સ્ત્રી માથે કોઇ બીજો લોભાય તો એને ધરાશાયી કરવાનો ધર્મ મનાયો છે.

ઘર જાતાં, ઘર પલટતાં, ત્રિયા પડંતા તાવ;
તીનું ટાણાં મરણરા, કોણ રંક કોણ રાવ.

એટલે કે પોતે જેની છૂટ લેવામાં ધર્મ માને છે તે છૂટ સામો લે તો તે અધર્મ આચર્યો કહેવાય. અને આ બધા સમય દરમિયાન સ્ત્રીએ તો સતી જ રહેવાનું. પુરૂષે હરણ કરવું એ એનો ધર્મ અને સ્ત્રીએ પોતાનું હરણ ન થવા દેતાં જોહર કરવું એ સ્ત્રીનો ધર્મ. એમાં પણ જોહર થયાં એને બાદ કરતાં હરણ જ વધારે થયાં છે અને બળનો જ ન્યાય પ્રવર્ત્યો છે ને?

એનું ચોથું પરિણામ એક એ આવ્યું છે કે જ્યાં સોરઠી સિંહણ રૂપાં જેવી કોઇ ભેટી જાય (જુઓ 'સ્વયંવરના યુદ્ધે' ચડતી સિંહણો) ત્યારે જોયા જેવી થાય. પણ એવી સિંહણ હોય તો જ વટકે ને? બાકી તો ચાંપલે સાવજે પોતાથી પાડો વાંકળાને કાઢ ન ફેંકાગો ને સિંહણે વધુ બળ દાખવી કાંઠે ફેંકી દીધો (જુઓ 'ચાંપલા સાવજનું નરપણું') એ પણ માદા માટે–નારી માટે મોતનાં જોખમ ઉતારે છે. જેવી રીતે ચાંપલા સાવજે વધુ બળ દાખવતી પોતાની સિંહણને ભોંય ભેગી કરી નાખી તેમ.

એટલે કોઇ એક સિંહણ માટે લડતા બે સિંહોનું દ્વંદ્વ તે પ્રેમનું ગણવું કે માલિકી હકનું–પ્રભુત્વનું ગણવું તે એક પ્રશ્ન જ રહે છે. માનવ જગતમાં એવી ઉદારતા અપવાદરૂપે કોઇ એક પ્રેમી દાખવી શકયો હશે, પણ સિંહને માટે તો એ શકય જ નથી. એમાં તો બળ એ જ ન્યાય નથી? ને એ બળને આધિન સિંહણને એ સિંહની પાછળ ચાલી નીકળવું નથી પડતું ?

આફ્રિકન સિંહણ મિમતિવાબ સાથે સોરઠી સિંહ મોહન પોતાની સિંહણ રૂપાંને પડતી મૂકીને પ્રેમ કરી શકયો, પણ રૂપાં જો આફ્રિકન સિંહ થિઓડોરના પ્રેમમાં પડી હોત તો! અગર થિઓડોર રૂપાંના પ્રેમમાં પડયો હોત તો! સોરઠી સિંહ મોહન આ સાંખી શકત ખરો?

ખ્યાતનામ શિકારી કર્નલ શ્રી. જોરાવરસિંહજી

પોતાના દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રવાસનો એવો એક સુંદર પ્રસંગ વર્ણવે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં પ્રવાસ દરમિયાન એક સ્થળે એક સિંહ અને સિંહણ ઉપર મારી નજર પડી. પણ બન્ને પ્રેમમાં ચકચૂર. પરાક્રમી નરનારીના પ્રેમ પણ પરાક્રમી હોય છે

થોડે દૂર એક સિંહ લપાઇને ઊભેલો. આ પ્રેમમસ્ત બેલાડને રંગ જોઇને પોતે પણ કામાતુર થઇ ઊઠયો. અચાનક સિંહણ સાથે મસ્તીએ ચડેલા સિંહની નજર પેલા લપાઇને ઊભેલા સિંહની માથે પડી. વરતી ગયો કે આ લબાડ મારી સિંહણને પડાવી જવા જ આવ્યો છે

જોતા ભેળી જ એની આંખમાંથી ક્રોધની જ્વાળા ભભૂકી ઊઠી. આંખોમાંથી અંગારા ખરે એવી વાતો જ સાંભળેલી, પણ એ અહીં નજરોનજર દીઠું.

આંખના પલકારામાં પ્રેમની મસ્તીમાંથી ગગનભેદી ગર્જના સાથે સિંહ લપાઇને ઊભેલા સિંહ માથે તૂટી પડયો સામો પણ સિંહણમાળ જ હતો. ગાજ્યો જાય એવો હોય તો બેલાડની મસ્તી વચ્ચે સિંહણને લઇ જવાની લાલચ કરી કેમ ઊભો રહે ?

બે ય જુદ્ધે ચડયા. આમ અમારા જોતજોતામાં જુદ્ધ જામી પડયું બન્નેની ત્રાડોથી આખુ જંગલ ગાજી ઊઠયું જંગલ ભયંકરતાથી છવાઇ ગયું પણ બેય પૂરા બળથી એક બીજા સામે તૂટી પડયા.

ઘડીક એક જીતતો લાગે તો ઘડીક બીજો. આમે ય સિંહોની લડાઇ બહુ ભયંકર હોય છે. એમા સિંહણની હાજરી હોય તો તે વધુ ભયંકર બને છે. (સ્વંયવરોમાં આમ જ બનતુ આવ્યુ છે ને? પૃથ્વીરાજે સંયુક્તાનું હરણ કર્યું ત્યારે બીજુ શુ બનેલુ ? સંયુક્તા ને નામે જેટલા ફૂલ ચડાવવા ઊતારવા હોય એટલાં ચડાવી ઊતારીએ. પણ છેવટે એ જ સંયુક્તાએ પૃથ્વીરાજને ઘોરીનો બંદીવાન બનાવવાની દશાએ પહોચાડયો ને દેશને માથે બર બાદી બેસાડી, પણ સિંને એવા સામ્રાજ્ય ખોવાની તરખડ પોતાના પ્રદેશ પૂરતી જ, બાકી સિંહણ જ એનુ સામ્રાજ્ય.)

અને પ્રેમી સિંહે આમંતુક સિંહને-પોતાના હરિફને પરાસ્ત કરી દીધો પંજાની થપાટો ખાઈ ખાઇને બીજામાં લડવાનું શૂરાતન નહોતું રહ્યું. હિંમત ખોઇ બેઠો ગોથા ખાઇ ગયો મહામહેનતે ઊભો થયો ને નીચી મૂંડીએ, ચૂપ ચાપ લંગડાતો લંગડાતો જંગલમાં ચાલ્યો ગયો

સિંહણ તો વિજયીને વરમાળ પહેરાવવાની પ્રતિક્ષા કરતી જ ઊભી હતી પેલા સિંહે વિજયી નજરે પેલા હરિફને પીઠ ફેરવતો જોયો અને એક લાંબો શ્વાસ લઇ વિજયનો હુંકાર કરતી ભયંકર ગર્જના કરી આખા જંગલને ધ્રુજાવી દીધુ. પરાજિત સિંહે પાછુ વાળીને ન જોયુ। સિંહણને પોતાનો અપમાનિત ચહેરો બતાવે કઇ રીતે ?

સંગ્રામ પૂરો થઈ ગયો, હવે સિંહણ આગળ આવી એના ચહેરા ઉપર લાલીમા પથરાઇ ગયેલી દેખાઇ. મદચક ચાલે સિંહ પાસે આવી ગેલ કરવા લાગી સિંહે તીરછી નજરે સિંહણ તરફ જોયું એની આંખમા હજી ક્રોધ ઝલકતો હતો પણ નારી છટાથી ક્રોધ શમવા લાગ્યો.

સિંહણની ગેલ વધતી ગઈ તેમ તેમ સિંહનો ક્રોધાગ્નિ શાંત થવા લાગ્યો. પૂર્વવત્ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતાં સિંહે પોતાનો વિજયી પંજો સિંહણના માથે મૂકયો સિંહણ ઋજુભાવે સિંહના ઘાવ ચાટવા લાગી આ પ્રેમાળ સ્પર્શે સિંહના ક્રોધથી તંગ બનેલા સ્નાયુઓ શિથિલ કરી નાખ્યા અને સિંહણની ગોદમાં માથુ મૂકી સૂઇ ગયો

એ સમયે સિંહણની મુખમુદ્રા દર્શનીય હતી. એનો ચહેરો અપૂર્વ આભાથી છલકતો હતો. નારીની આ સાહજિક આંતર ચેતનાનું મહત્વ સૃષ્ટિનું એક અમોલું તત્ત્વ છે વિજયી નરના ઘાવ રૂઝવવાની એક માત્ર શક્તિ નારીમાં જ છે,

(૨)

ત્યારે શુ માલિકીનું જ પ્રાબલ્ય છે? મહોબ્બતનું નહિ? સિંહના અતુલ પરાક્રમ પાછળ

સિંહણનું–નારીનું પ્રેરણા બળ નહોતું કામ કરતું? એક માતેલા સિંહને પરાસ્ત કરીને વિજયી બનેલો સિંહ સિંહણની ગોદમાં માથું મૂકીને જંપે છે તે શું બતાવે છે? નારી શક્તિ પણ જ્યારે વાત્સલ્ય મૂર્તિ બને છે ત્યારે વામણામાંથી વીરભદ્રો નથી સર્જાવતી શું? અને પ્રબળ બને છે ત્યારે જગતને ઊંધુંચતું કરવાની શક્તિ નથી ધરાવતી? બળ જેમ પુરુષમાં છે તેમ નારીમાં પણ નથી? માત્ર પ્રકારો જુદા છે. ત્યારે નારી પોતાના બળનો પ્રાદુર્ભાવ નહિ કરી શકી હોય કે પુરુષે નહિ થવા દીધો હોય?

માલિકી અને મહોબ્બત–પ્રભુત્વ અને પ્રેમનો આ સંઘર્ષ અનાદિ નથી શું? છેવટ પ્રેમના બળ આગળ પ્રભુત્વને પરાસ્ત થવું જ પડે છે. એ પછી વિજયી સમ્રાટ હોય, સિંહ હોય કે ચૌદ ભુવનનો નાથ હોય.

જેમ વધુ પરાક્રમ તેમ પ્રેમ વધુ ઉદાત્ત. પરાક્રમીનો પ્રેમ સીધું સ્વાર્પણ માગી લે છે. એમાં નફા તોટાના હિસાબ નથી મંડાતા. પછી શું નર હોય કે શું નારી.

વધુ નહિ હજી ચાર પાંચ વરસ પહેલાંની જ વાત છે. ગિરનો એક વિભાગ તે ધાંટવડ અને દલખાણિયાનો. આ વિસ્તાર દુધાળાં ઢોર અને હિંસક પ્રાણી એમ બેયને ફાવતો આવે તેવો છે. અરે માણસો ય સિંહ દીપડાને માથે પછાડે એવાં પાકે છે. જોકે અંગે ઘણો ઉતાર આવી ગયો છે, પણ પ્રવૃત્તિ કબાલા તોડી નાખે એવી. અમસ્થું થોડું જંગલમાં જીવાય છે? નામખ્યાત સાવઝ ટીલિયો પણ આ પ્રદેશમાં ટલ્લા દેતો.

બીચ ઝાડી, વર્ષંભર નદી શીંગવડો, શીંગવડાનાં ઊંડાં કોતરો અને હાથ તાળી દઈ કોઈ હાલ્યું જાય પછી ભાર છે કોઈના કે પાંચ પંદર દી પાછા હાથ પડે?

આવા ગિરના પ્રદેશમાં દુધાળાં ઢોર મળતાં હોવાથી અવાર નવાર સિંહ ઊતરી પડે છે. એમાં એક ખેલાડ સિંહ ને સિંહણ આવી ચડેલાં. વિહરતાં વિહરતાં એક નપાણિયા કૂવાને કાંઠેથી પસાર થાતાં બેધ્યાન સિંહણનો પગ લપટયો ને કૂવામાં ગોથું ખાઈ ગઈ.

તરત સિંહ થંભી ગયો. જોયું તો સિંહણ કૂવામાં જઈ પડેલી. બેબાકળો થઈ ગયો. ડગલાં માંડી ને ડોકાં તાણે પણ સિંહણ એમ કયાંથી ઉપર આવે? આકળ વિકળ થઈને માંડયો ત્રાડું દેવા. જંગલ ગજાવ્યું. કૂવા પાસે જાય, પાછાં પગલે પાછો ફરે ને ત્રાડું દયે.

ફરતાં સીમ જંગલનાં માણસો સજાગ થઈ ગયાં કે સિંહ કાંઈક ભુરાંટો થયો છે. નજીક હતાં તેમણે નોંધી ને જોયું તો અવાવરૂ કૂવા માથે આઘો પાછો થઈને સિંહ ઝળુંબ્યા કરે ને ત્રાડું દીધા કરે.

છેવટ સિંહ વધુ ધીરજ ન ધરી શકયો અને એણે સિંહણ પાછળ કૂવામાં પડતું મેલ્યું. પણ અટાટનો પડયો તે લોહી ઝાણ થઈ ગયો.

સિંહણના પ્રેમથી સિંહ કૂવામાં ખાબકયો. લોહીઝાણ થયો. ન ચાલ્યું ત્યાં નરનું નરપણું, ન ચાલ્યું પૌરૂષનું પ્રભુત્વ કે ન ચાલ્યું સિંહનું વિશ્વખ્યાત પરાક્રમ. એક પ્રેમનું બળ જ ચાલ્યું. પ્રેમના પ્રભુત્વે સિંહને કૂવામાં ખબકાવ્યો.

પણ સિંહ અને સિંહણને કૂવામાંથી કાઢે કોણ? સિંહ પડયો અજાડીએ, કાઢે એને ખાય. લોકો લાગણીથી દ્રવી ગયા. સિંહ અને સિંહણ કૂવામાં ત્રાડું દઈ દઈને થાકી ગયાં. એવી ત્રણ ત્રણ રાત ને ત્રણ દી પસાર થઈ ગયા.

છેવટ જંગલ ખાતાના અધિકારીઓને તેડાવ્યા. એમણે બેયને ઝકડાવીને કાઢયાં અને જૂનાગઢના વન્ય પ્રાણી સંગ્રહાલયના દવાખાને દાખલ કર્યાં. સારવાર શરૂ થઈ. ઈંજેકશનો માલિશ વગેરે ચાલુ થયાં.

સિંહણને બહું ઓછું લાગેલું. પણ સિંહને એટલે બધું લાગેલું કે તે ખાઈ શકતો નહિ. આજાર થઈને પડયો. સિંહ નથી ખાતો એટલે સિંહણે પણ ખાવાનું છોડયું. સિંહનું નામ પાડયું છે રોહિત અને સિંહણનું નામ પાડયું છે રોહિણી.

રૂડાં નામ પાડવાથી કાંઈ બિમારી ઘટે? સિંહની સાથે સિંહણે પણ માંડી લાંઘણું ખેંચવા.

એમને એમ છેવટ આજાર સિંહનું અવસાન થયું પછી રોહિણીના આક્રંદનું પૂછવુ જ શુ? એણે અન્નજળનો ત્યાગ કર્યો અને સિંહનું મડદુ કોઇને ખસેડવા દેતી નથી પ્રાણી સંગ્રહાલયના સંચાલકોને મૂઝવણનો કોઇ પાર પાર નથી

છેવટ રોહિણીને ઘેનનું ઇન્જેકશન આપી બેભાન બનાવી બીજા પીંજરામાં ખસેડવામા આવી ત્યારે જ રોહિતનું મડદુ ખસેડી શકાયુ ધીરે ધીરે રાહિણીને શોક ને ઉત્તેજનામાથી વાળવાનું શરૂ કર્યું સતત ત્રણ દિવસની મહેનત પછી રોહિણીએ થોડી સ્વસ્થતા મેળવી અને થોડુ થોડુ ખાવા પીવાનું શરૂ કર્યું

રોહિણી હજુય જૂનાગઢના પ્રણી સંગ્રહાલયમાં બંદીવાન છે જ્યારે રોહિતના મૃતદેહમા સ્ટફ ભરીને કાચના પિંજરે રખાયેલ છે

પીંજરે પુરાયેલી રોહિણી હજીયે એના સાજણને શોધ્યા કરે છે ને વેળા કવેળા ગમગીન બની જાય છે

સાજણ સીધાયા હે સખી, સૂના કરે અવાસ,
ગળે પાણી ન ઊતરે, હૈયે ન માયે સાસ
સાજણના સપના રિયા, વા'લા રિયા વિદેશ,
સંદેશો જો સાપડે, જીવન જીવે વિશેષ

(૩)

માનવીનું હૃદય વધુ સંસ્કારી હોવાને કારણે પ્રાણીના પ્રેમ જેટલી ઉત્કટતા નહિ હોય? ઉત્કટતા એ જડતાની નિશાની હશે? તો પછી તાદાત્મ્ય કોને કહેવાતુ હશે? પોતાના પ્રિયતમના અધુરા મૂકેલા કામ એની પ્રેયસી કરે અને પ્રેયસીના અધુરા પ્રિયતમ કરે એવી એક બીજાના અધુરાં પૂરાં કરવાની આપણી મહાન ફીલસુફી પ્રાણી સુધી કોણ પહોંચાડે કા? સિંહના કયા અધુરાં સિંહણ પુરા કરે અને સિંહણના કયા અધુરા સિંહે પૂરા કરવાના?

કારણ કે માનસ્તાન, માનવ ઉત્કર્ષના, માનવ સેવા જેવા કોઈ કામ આ પ્રાણીઓને કરવાના હોતા જ નથી ને! એટલે જ કદાચ એકની પાછળ મરી જવાનું બીજુ ઉતાવળ કરતુ હશે જડસુ રે જડસુ શુ કહેવુ પશુને! આપણે તો એક મૂઓ ને બીજો ઊભો

પંદરેક વરસ પહેલાં સૌરાષ્ટ્ર સરકાર હતી ત્યારે એણે ગિરના બેરિયાનેસમાથી પકડેલાં એક સિંહને સિંહણ બેલાડને અમદાવાદની મ્યુનિસિપલ કોરપોરેશનને ભેટ આપેલા એને કાંકરિયાના વંચ પ્રાણી સંગ્રહાલયમા રાખેલાં

ગિરના જ શુર ગામનો એક સીદી નામે બાલુ એને રખવાળ તરીકે નીમેલો આ સીદી બાદશાહ સિંહોને સાચવે ખવરાવે પીવરાવે, બધી રીતે બેયનુ લાલન પાલન કરે અને સિંહ સિંહણ અંદરના ઓરડામાં ચાલ્યાં જાય ત્યારે એનં એનકલોઝર (વચલુ બારણુ) બંધ કરી આગળનુ મોટુ પીંજર સાફ કરે, પાણીની કુંડી ભરે અને ખાવાનું પણ મૂકી આવે આમ સિંહ સિંહણના લાલન પાલનથી સીદી બાદશાહ સાથે બેલાડ સારીપેઠે હેળવાઇ ગયેલ

એમા એક દિવસ વચલુ બંણુ બંધ કર્યા વિના બાલુ બહારનું પાંજરૂ સાફ કરવા અંદર ગયો અને સિંહણે એને જોયો આવી અંદરના પીંજરામાથી બહાર, ત્યા સિંહ પણ એની પાછળ બહાર નીકળી આવ્યો મોટા પીંજરામા ત્રંણ ભેગા થયા પણ સિંહણ ભુરાઇ હતી એ બાલુની નજીક જવા માડી બરાબર નજીક આવી રહી ત્યાં સિંહે ઝડપથી આવીને સિંહણને પાછી હડસેલી દીધી તીરછી નજરથી ધક્કો મારતા જાણે કહેતા હોય

કે જોતી નથી આ દિનરાત આપણુ ધ્યાન રાખે છે આપણું લાલન પાલન કરે છે તે! એના ઉપર જ નગણી થઇને ધસી?"

સિંહે સિંહણને વારી ને બાલુનો જાન બચાવી લીધો સિંહણ પણ સમજી ગઈ સરદાર પાણીકરે આ સિંહનું નામ વનરાજ અને સિંહણનું નામ વનરાણી રાખેલુ

કેટલોક વખત તો બેલાડનું જીવન આનંદથી નિર્ગમન થયું કુટુંબ પરિવારમાં બે બચ્ચાં પણ થયાં પણ વનરાણી બિમાર પડી ખૂબ સેવા સારવાર થઇ વનરાણીની બિમારીથી વનરાજ અણુમલા થઈ ગયો ઉદાસીનતા ઘેરી વળી અને એક દિવસ

વનરાણી બે ગર્યાં ને વનરાજને છોડીને ચાલી નીકળી.

વનરાજ એકલો થઇ રહ્યો. એનો સ્વાદ જીવનમાંથી ઊડી ગયો. ન ખાય, ન પિયે. પરાણે ખવરાવવાનું કરે, બાણુ સીદી પૂરા પ્રેમથી સિંહને હેત કરે પણ સિંહણની ખોટ કેમ કરીને પુરાય?

સિંહને જીવનમાંથી સ્વાદ ગયો અને એણે સિંહણ પાછળ દેહ છોડી દીધો.

મૂં મન લાગી તૂં મના, તૂં મન લાગી મૂં;
લૂણ વળુંભ્યો પાણીએ, પાણી વળુંભ્યો લૂણ.

પણ એનો કાળજે ઘા લાગ્યો સીદી બાણુને. એનાં ઊંઘ ભૂખ હરામ થયાં. ન સમજ્યો કે આ કાંઇ આપ્તજન થોડાં ગુજરી ગયાં છે? કે ન તો એના જાઇ ભાઇ અવસાન પામેલાં. પણ પ્રિત એવી છે મારા ભાઇ!

"આપ જલે ને જગ હસે."

છેવટ કાંકરિયા પ્રાણી સંગ્રહાલયના સંચાલક રૂબીન ડેવીડે હૈયાધરી આપી આપી ને ખાતો પીતો કર્યો.

(૪)

રામાયણમાં સીતા, મહાભારતમાં દ્રૌપદી અને ઇલિયડમાં હેલન યુદ્ધોનું મુખ્ય કારણ બનેલ છે. એટલે જ કહેવાયું હશેને! કે:

જર જમીન અને જોરૂ,
એ ત્રણે કજિયાનાં છોરૂ.

મૂડીવાદ અને સામ્યવાદનો ઝગડો જ આ જર ને જમીનનો છે ને? પણ લોકશાહીમાં સત્તાની એક ખુરશી માટે અનેક અહિંસક યોદ્ધાઓનાં યુદ્ધો માટે વધુ અવકાશ રહે છે. કારણ કે સત્તા એ જોરૂ–સ્ત્રી સ્વરૂપ છે. ત્યારે સિંહોના જીવનમાં સિંહણને સ્ત્રી ગણો, સત્તા ગણો, જર ગણો કે જમીન ગણો એ એક જ યુદ્ધ માટેનું સાધન બની રહે છે. શેષ માનવ જગતમાં અને પ્રાણી જગતમાં બધું સરખું જ છે.

ગિરના જંગલમાં સિંહનો શિકાર કરવાની મનાઇ થઇ એ પછી પણ સિંહના અકાળ મરણના બનાવો બનતા જ રહ્યા છે.

એક વખતે સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યના સમયમાં એક સાથે સાત સાત સિંહો મરણ પામેલા મળી આવ્યા. અખબારોમાં ઉહાપોહ મચ્યો. સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યની વિધાન સભામાં પ્રશ્ન પૂછાયો:

પ્રશ્ન: સિંહોનાં મરણ કયા સંજોગોમાં થયાં અને કેમ થયાં તે માનનીય મંત્રીશ્રી કહી શકશે?

જવાબ: હા, જરૂર કહી શકશે. ખાતાને મળેલા અહેવાલ મુજબ આ સાત સિંહોમાં છ નર અને એક માદા–સિંહણ હતી. આ માદાનો પ્રેમ જીતવા સિંહ સામસામા લડયા અને લોહીલુહાણ થઇ ગયા. એક બીજાને પંજા મારી ઊતરડવા લાગ્યા અને આખરે મરણને શરણ થયા.

પ્રશ્ન: તો વન્યમંત્રીશ્રી કહેશે કે સિંહણનું મૃત્યુ કેમ થયું?

જવાબ: પોતાના ચાહકોને પોતાની ખાતર અંદરો અંદર લડતા જોઇને છેવટે એ સિંહણે આપઘાત કર્યો.

સિંહ હંમેશાં સ્વયંવરથી વરે છે. અને બળવાન તથા જોમવંતો સિંહ સિંહણ માટે વધુ આકર્ષણરૂપ બને છે. સ્વયંવરમાં ઘણીવાર સિંહો સિંહણ માટે સામસામા યુદ્ધો ખેલે છે. આવાં યુદ્ધોમાં પરાજિત સિંહ નામોશી વ્હોરી ને ચાલતો થાય છે ને ઘણીવાર આવા યુદ્ધોમાં એકાદ હરિફ મૃત્યુ પણ પામે છે. આવા પરાજયોમાં પરાસ્ત થયેલો સિંહ પાછલે બારણેથી પ્રવેશ કરીને વિજયી સિંહ સાથે હુમલો કરવાનો બનાવ હજી સુધી નથી નોંધાયો.

*

માણસથી માછાં ભલાં, સાચી પ્રીત જ જાણ;
જો પાડે જળ જૂજવાં, નિશ્ચે છાંડે પ્રાણ.

પહાડાંમાં ય પ્રસિદ્ધ

રાજવીર ગઢવી

[આ પ્રસંગોના આલેખક જુવાનભાઈ રાજવીર ગઢવી ગિરમાં જ રહે છે ને ધોડકડા ગામે સર્વોદય ઉપકેન્દ્રનું સંચાલન કરે છે—સં.]

કેસર, ચંદન ને નિજ કુરંગ,
ચારણ સે દુર ને સિંહ,
એતા નગર ન નીપજે
પહાડામાં ય પ્રસિદ્ધ

સિંહ અને ચારણોનો આદિ વસવાટ જ પહાડો હતા આજે પણ ગિરના જંગલમાં બન્ને સાથે જ વસે છે અને સિંહની સાથે વસનારા પણ સર્વદમન જેવા જ થાયને ? ગિરમાં વસનારાં ચારણના બાળકો સર્વદમનથી ચાર ઊગાવા ચડે એવા પાકે છે

માલધારી ચારણો એટલે દિન બધો ઢોરને લઈને જંગલમાં જ ભમવાનું એક ગોબા (લાકડી) સિવાય એને બીજું હથિયાર ન હોય તુલસીશ્યામ પાસે જૂનો મીઢાનો નેસ છે આ નેસમાં એક માલધારી ચારણ હતો એને બે દીકરા એકનું નામ રાણો અને બીજાનું નામ રામ હજી તરૂણ વયમાં જુવાનીના મહોરેય નહિ ફૂટલા બેય ભેંસુના ખાડુમાં જાય નવરા પડે ત્યારે માતાજીની સ્તુતિઓ ગાય

પણ બેય રમતિયાળ સિંહ કે સિંહણને જુએ એટલે અટકચાળો કર્યા વગર ન રહે જાનવર (સાવઝ) ભાળે એટલે મનમાં ચટપટી થાય કયારેક પાણા મારીને ચાળો કરે કયારેક લાકડીના ઘોદા મારીને સિંહને કરે ભાગે સાંઢમેડા નેસથી થોડે દૂર આવા અટકચાળા કરવામાં આઠ દસ છોકરા એક દી ભેળા એક સિંહણને કરમદીના ઢૂવાને છાંયે સૂતેલી ત્યાંથી તગડી સિંહણ ઊંઘમાં લીધે જાય તે આગે જઈને એક નાળામાં જઈને સૂતી

છોકરા ત્યાં પહોંચ્યા પાણ મારી મારી ને પાછી ઉઠાડી એમાં સિંહણ છંછેડાઈ ને મારી તરાપ, તે આગલા છોકરાના ડેફરા માથે ઝાપટ કરી લીધું છોકરાઓએ ગોકીરો કર્યો માણસ ભેગું થઈ ગયું ને સિંહણને ભગાડી પણ છોકરાને ખાટલે નાખીને લાવવો પડેલો

રામ ને રાણો એવા અટકચાળા એક દી ખરા બપોરનું ટાણું, જોયું તો એક ભેખડ નીચે વેળુમાં છાંયો ઢળેલો એમાં એક સાવઝ ઘોર્યા કરે બેય છોકરા ભેખડ ઉપર ચડી ગયા બેય ભાઈ વાતું કરે કે "કેવો મીઠી નીંદરમાં ઘોરે છે ? હાલો એને જગાડીએ, ભારે મજો આવશે"

બીજો કહે "પાણા લાકડાંથી જગાડવામાં શું મજો ?"

પેલો કહે "તયેં સિંહને માથે જ ખંભ કિયે જેવા જેવી થાશે"

"હા, ઈ વાત સાચી હો ! ભાર રંગ જામે, તયેં ખાબકવા દે મને !"

બેય નાના મોટા ભાઈ હુંસા તુંસી કરે છે નાનો કહે હું પડું અને મોટો કહે હું પડું ઘડીક વઢવાડ જેવું કર્યું છેવટ રામ કહે "હું મોટો છું, એટલે મને જ પડવા દે"

રામ તો થયો તૈયાર ગોબો રાણાને આપીને પછેડીનો માર્યો કછોટો અને 'હૂપ !' કરતોકને ભેખડ ઉપરથી ખાબકયો બરાબર સૂતેલા સિંહને માથે

સાવઝ પણ કાંઈ ભાગ્યો છે ! કાંઈ ભાગ્યો છે ! પાછું વળીને જુએ ઈ બીજા અને બેય ભાઈ દાંત કાઢી કાઢીને ઊંધા થઈ ગયા "કેવો ભગાડયો કૂતરાને ?"

આ મહા બળવાન પ્રાણી જેટલું બળવાન છે એટલું જ ભડકણ છે જેટલું પરાક્રમી છે એટલું

જ ટરડકણુ છે. એક વખત જો જાગી ગયોને ક્રોધમાં આવી ગયો પછી તો બીજી ભાત્ય છે, પછી તો મોત સામે આવીને ઊભે તો ય છક્કા છોડાવી નાખે.

આ ચારણબાળ રામ અને રાણો પછી તો ચગતા ગયા. નાનો ભાઈ રાણો એક દી રામને કહેઃ "તું સિંહને માથે ખાબકયો તો હું સિંહને ગળે ચામડાની ઢાલ પહેરાવી આવું."

ભારી જોખમનું કામ. જાગતા સિંહને ગળે હાથ નાખવાનું, પણ ભેનું તો રામ કે રાણાને નામ નિશાન ન મળે. બેય જણાએ ગોઠવણ કરી. ભેખડ પાસેથી સિંહ પસાર થાય ત્યારે એ અસાવધ હોય. એટલે ભેખડને અઘોલે બે ય સંતાઈ રહે.

એમાં એક દી લાગ આવ્યો. સિંહ બરાબર ભેખડની અડોઅડ થઈને નીકળ્યો. જેવું સિંહનું માથું બહાર આવ્યું કે રાણાએ ઝબ દઈને ગળામાં ઢાલ પરોવી દીધી. સિંહ અચાનક પહેરામણીથી ભડકયો ને ભાગ્યો. ઢાલ સોંતો ભાગ્યો જાય. મૂંઝવણનો કોઇ પાર નહિં. ગળે ભૂત વળગ્યા જેવું લાગે પણ ઢાલ શ્યે નીકળે?

ઘણાં ઝાવાં નાખ્યાં હશે, માથાં ઉલાળ્યાં હશે, પંજા ભરાવ્યા હશે. પણ ભાગ્યો જ જાય. બીજે દી છોકરા ઢાલ ગોતવા નીકળ્યા. એ ય તે સિંહના સગડે સગડે હાલ્યા જ ગયા. ગોતતાં ગોતતાં બારેક ગાઉ જાતાં ચૂંથાઇ ગયેલી ઢાલ મળી આવી.

(૨)

ગિર–સાસણથી દસેક માઇલને અંતરે કીટા અને કાંટાનેસ આવેલ છે. આ કીટા નેસમાં લખમણની નામે ચારણ માલધારી રહે. લખમણની શાખ ગેલવા એટલે લખમણ ગેલવાના નામથી સૌ ઓળખે.

આ લખમણને દસ બાર ભેંસો, એટલે નાનો એવો માલધારી. પણ ગિરના નેસમાં ગમે તેવી મુસ્કેલી કે સારા નરસા વરસમાં પણ અતિથિને કદી વરસ વરતાવા ન દે એવા દલગજા. આવ્યા ગયાના આદર સત્કારમાં ઓળઘોળ થઇ જાય.

લખમણ ગેલવો માલધારી નાનો પણ ગજાવાળો આદમી. એના દલનું કાઠું જબ્બર. ભેંસું થોડી પણ સૂંઢ વિનાની હાથણી જોઇ લ્યો. સાવજની સામે બથોડાં લ્યે એવી. અને રાત દી સાવજ સાથે રહેનારાં માલઢોર હાઉબળુકાં જ થાય. એ તો જેવો જેનો વાસ અને જેવો જેનો અભ્યાસ. હાલતાં સાવઝ મારણની લાલચે આવી ચડે અને હાલતાં ભેંસું એને તગડી મૂકે.

એકવાર જંગલ ખાતાના ઉપરી અધિકારી અને ખીડગાર્ડ (જંગલ ખાતાના રૂપવાળો) લખમણ ભેંસુ ચારતો હતો ત્યાં શોધતા શોધતા આવી ચડયા. આવીને કહે:

"ગઢવી! આ બાજુના કરમદીના ઢૂવામાં સાવઝ બેઠો છે. એને અમારે ઉઠાડવો છે પણ કેમે ય કરતાં ઊઠતો નથી. તારી ભેંસુને પાણીમાંથી ઉઠાડય ને ઇ હાકો કરે તો કદાચ સાવઝ ઊઠે."

"હવે ઇમાં કઇ મોટી મામલત હતી! સાવઃ ઉઠાડવો છે ને! તે તમારાથી ન ઊઠયો? ઇ ? ગર્યનો કૂતરો કે'વાય. અબઘડી ઉઠાડી દઉં."

લખમણ ગેલવે ભેંસુંને પાણીમાંથી ઉઠાડી સીસકારો કરતાં તો દસે ય ભેંસે પૂંછડાને વળ દઈને માથાં ઉછાળ્યાં. અંગ કબાન જેવાં કરી ત્રાંસે શીંગે દસેય દ્રોડિયું. કરમદીના ઢૂવા ફરતી ગોઠવાઇ ? સિંહને વચ્ચે લઇ લીધો. ઘોડી ઘોડીને સિંહને ઢી? લીધો.

અચાનકના આક્રમણથી સિંહ બેબાકળો થઈ ગયો. ભાગી છૂટવાનો મારગ ન મળે. એક બાજુ ધસારો કરે તો ત્રણ બાજુથી ભેંસું શિંગડે ઉડાડે. ફૂટબોલના દડા જેવી દશા કરી મેલી. થોડીવાર તો જુદ્ધ જામ્યું. પણ સિંહ ઘા કરવા કરતાં તો ભાગવાની જ વેળા સાધતો હતો.

લખમણ ગેલવે ઘડીક ભેંસુને સિંહ સાથે રમાડીને સિંહને જાવા દીધો. પણ લાદોડા કાઢતો ગયો. આ બધું નજરોનજર જોનાર અધિકારીઓ અને ખીડગાર્ડો તો ખુશ થઇ ગયા. ભેંસુ પાછી આવી ને લખમણને ચાટવા માંડી. લખમણે ભલકારિયું દઇ દઇ ભેંસુને માથે હાથ ફેરવી પોરહાવી

પહાડાંમાં ય પ્રસિદ્ધ

રાજવીર ગઢવી

[આ પ્રસંગોના આલેખક જુવાનભાઈ રાજવીર ગઢવી ગિરમાં જ રહે છે ને ધોકડવા ગામે સર્વોદય ઉપકેન્દ્રનું સંચાલન કરે છે—સં.]

કેસર, ચંદન ને નિજ કુરંગ,
ચારણ સેંદુર ને સિદ્ધ;
એતાં નગર ન નીપજે
પહાડામાં ય પ્રસિદ્ધ

સિંહ અને ચારણોનો આદિ વસવાટ જ પહાડો હતા. આજે પણ ગિરના જંગલમાં બન્ને સાથે જ વસે છે. અને સિંહની સાથે વસનારાં પણ સર્વદમન જેવાં જ થાયને ? ગિરમાં વસનારાં ચારણના બાળકો સર્વદમનથી ચાર છોગાંવા ચડે એવા પાકે છે.

માલધારી ચારણો એટલે દિન બધો ઢોરને લઈને જંગલમાં જ ભમવાનું. એક ગોબા (લાકડી) સિવાય એને બીજું હથિયાર ન હોય. તુલસીશ્યામ પાસે જૂનો મીંઢાનો નેસ છે. આ નેસમાં એક માલધારી ચારણ હતો. એને બે દીકરા. એકનું નામ રાણો અને બીજાનું નામ રામ. હજી તરૂણાવસ્થામાં જુવાનીના મહોરેય નહિ ફૂટેલા. બેય ભેંસુના ખાડુમાં જાય. નવરા પડે ત્યારે માતાજીની સ્તુતિઓ ગાય.

પણ બેય રમતિયાળ. સિંહ કે સિંહણને જુએ એટલે અટકચાળો કર્યા વગર ન રહે. જાનવર (સાવઝ) ભાળે એટલે મનમાં ચટપટી થાય. ક્યારેક પાણા મારીને ચાળો કરે ક્યારેક લાકડીના ઘોદા મારીને સિંહને ફરે ભગાડે, સાંઢબેડા નેસથી થોડે દૂર આવાં અટકચાળાં કરવામાં આઠ દસ છોકરા એક દી ભળેલા. એક સિંહણને કરમદીના દૂવાને છાંયે સૂતેલી ત્યાંથી તગડી. સિંહણ ઊંઘમાં લીધે જાય તે આઘે જઈને એક નાળામાં જઈને સૂતી

છોકરાં ત્યાં પહોંચ્યાં. પાણા મારી મારી ને પાછી ઉઠાડી. એમાં સિંહણ છંછેડાઈ ને મારી તરાપ, તે આગલા છોકરાના ડેફરા માથે ઝાનું કરી લીધું. છોકરાઓએ ગોકીરો કર્યો માણસ ભેગું થઈ ગયું ને સિંહણને ભગાડી. પણ છોકરાને ખાટલે નાખીને લાવવો પડેલો.

રામ ને રાણો એવા અટકચાળા. એક દી ખરા બપોરનું ટાણું, જોયું તો એક ભેખડ નીચે વેળુમાં છાયો ઢળેલો એમાં એક સાવઝ ઘોર્યા કરે. બેય છોકરા ભેખડ ઉપર ચડી ગયા. બેય ભાઈ વાતું કરે કે "કેવો મીઠી નીંદરમાં ઘોરે છે ? હાલો એને જગાડીએ, ભારે મજો આવશે."

બીજો કહે : "પાણા લાકડીથી જગાડવામાં શું મજો ?"

પેલો કહે : "તયેં સિંહને માથે જ ખાબકિયે. જોવા જેવી થાશે."

"હા, ઈ વાત સાચી હો ! ભારે રંગ જામે, તયેં ખાબકવા દે મને !"

બેય નાના મોટા ભાઈ હુંસા તુંસી કરે છે. નાનો કહે હું પડું અને મોટો કહે હું પડું. ઘડીક વઢવાડ જેવું કર્યું. છેવટ રામ કહે "હું મોટો છું, એટલે મને જ પડવા દે."

રામ તો થયો તૈયાર ગોબો રાણાને આપીને પછેડીનો માર્યો કછોટો અને "હૂપ !" કરતોકને ભેખડ ઉપરથી ખાબક્યો બરાબર સૂતેલા સિંહને માથે.

સાવઝ પણ કાંઈ ભાગ્યો છે ! કાંઈ ભાગ્યો છે ! પાછું વાળીને જુએ ઈ બીજા. અને બેય ભાઈ દાંત કાઢી કાઢીને ઊભા થઈ ગયા. "કેવો ભગાડ્યો કૂતરાને ?"

આ મહા બળવાન પ્રાણી જેટલું બળવાન છે એટલું જ ભડકણ છે જેટલું પરાક્રમી છે એટલું

જ ટરડકણુ છે. એક વખત જો જાગી ગયો ને ક્રોધમાં આવી ગયો પછી તો બીજી ભાત્ય છે, પછી તો મોત સામે આવીને ઊભે તો ય છક્કા છોડાવી નાખે.

આ ચારણબાળ રામ અને રાણો પછી તો ચગતા ગયા. નાનો ભાઈ રાણો એક દી રામને કહે: "તું સિંહને માથે ખાબકયો તો હું સિંહને ગળે ચામડાની ઢાલ પહેરાવી આવું."

ભારી જોખમનું કામ. જાગતા સિંહને ગળે હાથ નાખવાનું, પણ ભેનું તો રામ કે રાણાને નામ નિશાન ન મળે. બેય જણાએ ગોઠવણ કરી. ભેખડ પાસેથી સિંહ પસાર થાય ત્યારે એ અસાવધ હોય. એટલે ભેખડને અધોલે બે ય સંતાઈ રહે.

એમાં એક દી લાગ આવ્યો. સિંહ બરાબર ભેખડની અડોઅડ થઈને નીકળ્યો. જેવું સિંહનું માથું બહાર આવ્યું કે રાણાએ ઝબ દઈને ગળામાં ઢાલ પરોવી દીધી. સિંહ અચાનક પહેરામણીથી ભડકયો ને ભાગ્યો. ઢાલ સોતો ભાગ્યો જાય. મૂંઝવણનો કોઇ પાર નહિં. ગળે ભૂત વળગ્યા જેવું લાગે પણ ઢાલ સ્યે નીકળે?

ઘણાં ઝાવાં નાખ્યાં હશે, માથાં ઉલાળ્યાં હશે, પંજા ભરાવ્યા હશે. પણ ભાગ્યો જ જાય. બીજે દી છોકરા ઢાલ ગોતવા નીકળ્યા. એ ય તે સિંહના સગડે સગડે હાલ્યા જ ગયા. ગોતતાં ગોતતાં બારેક ગાઉ જાતાં ચૂંથાઇ ગયેલી ઢાલ મળી આવી.

(૨)

ગિર–સાસણથી દસેક માઇલને અંતરે કીટા અને કાંટાનેસ આવેલ છે. આ કીટા નેસમાં લખમણની નામે ચારણ માલધારી રહે. લખમણની શાખ ગેલવા એટલે લખમણ ગેલવાના નામથી સૌ ઓળખે.

આ લખમણને દસ બાર ભેંસો, એટલે નાનો એવો માલધારી. પણ ગિરના નેસમાં ગમે તેવી મુસ્કેલી કે સારા નરસા વરસમાં પણ અતિથિને કદી વરસ વરતાવા ન દે એવા દલગજા. આવ્યા ગયાના આદર સત્કારમાં ઓળઘોળ થઇ જાય.

લખમણ ગેલવો માલધારી નાનો પણ ગજાવાળો આદમી. એના દલનું કાઠું જબ્બર. ભેંસું થોડી પણ સૂંઢ વિનાની હાથણી જોઇ લ્યો. સાવઝની સામે બથોડાં લ્યે એવી. અને રાત દી સાવઝ સાથે રહેનારાં માલઢોર હાઉબળુકાં જ થાય. એ તો જેવો જેનો વાસ અને જેવો જેનો અભ્યાસ. હાલતાં સાવઝ મારણની લાલચે આવી ચડે અને હાલતાં ભેંસું એને તગડી મૂકે.

એકવાર જંગલ ખાતાના ઉપરી અધિકારી અને ખીડગાર્ડ (જંગલ ખાતાના રખેવાળો) લખમણ ભેંસુ ચારતો હતો ત્યાં શોધતા શોધતા આવી ચડયા. આવીને કહે:

"ગઢવી! આ બાજુના કરમદીના ઢૂવામાં સાવઝ બેઠો છે. એને અમારે ઉઠાડવો છે પણ કેમે ય કરતાં ઊઠતો નથી. તારી ભેંસુને પાણીમાંથી ઉઠાડય ને ઇ હાકો કરે તો કદાચ સાવઝ ઊઠે."

"હવે ઇમાં કઇ મોટી મામલત હતી! સાવઝ ઉઠાડવો છે ને! તે તમારાથી ન ઊઠયો? ઇ તો ગર્યનો કૂતરો કે'વાય. અબઘડી ઉઠાડી દઉં."

લખમણ ગેલવે ભેંસુને પાણીમાંથી ઉઠાડી. સીસકારો કરતાં તો દસે ય ભેંસે પૂંછડાને વળ દઇને માથાં ઉછાળ્યાં. અંગ કમાન જેવાં કરી ત્રાંસે શીંગડે દસેય ઢ્રોડિયું. કરમદીના ઢૂવા ફરતી ગોઠવાઇ ને સિંહને વચ્ચે લઇ લીધો. ઘોડી ઘોડીને સિંહને ઢીંકે લીધો.

અચાનકના આક્રમણથી સિંહ બેબાકળો થઈ ગયો. ભાગી છૂટવાનો મારગ ન મળે. એક બાજુ ધસારો કરે તો ત્રણ બાજુથી ભેંસું શિંગડે ઉડાડે. ફૂટબોલના દડા જેવી દશા કરી મેલી. થોડીવાર તો જુદ્ધ જામ્યું. પણ સિંહ ઘા કરવા કરતાં તો ભાગવાની જ વેળા સાધતો હતો.

લખમણ ગેલવે ઘડીક ભેંસુને સિંહ સાથે રમાડીને સિંહને જાવા દીધો. પણ લાદોડા કાઢતો ગયો. આ બધું નજરોનજર જોનાર અધિકારીઓ અને ખીડગાર્ડો તો ખુશ થઇ ગયા. ભેંસુ પાછી આવી ને લખમણને ચાટવા માંડી. લખમણે કારિશ્તું દઇ દઇ ભેંસુને માથે હાથ ફેરવી

પેરહાવીને હેત કર્યું. સરકાર તરફથી એને ૧૦૦ રૂપિયા ઇનામ મળેલું.

(૩)

જામવાળાથી ૭ એક માઇલને અંતરે મોતીડી અને સોમાનીસર નામના નેસ છે. ધાતરડી નદી કાંઠાના આ નેસમાં ચારણ માલધારી વાજસુર રહે. શાખે કેરવા. ત્યારે આ નેસમાં ૭ સાત ઝૂંપડા. ભેંસું ચારે ને માતાજીના મંગળ ગાઇ આનદ કરે.

એક દીનો સમો, વાજસુર અને પાંચ ૭ ચારણો બેઠા બેઠા કાલી ઘેલી ભાષામાં માતાજીના ૭૬ ગાય ને વાતુંના ગલગ્રા કરે. એમાં કોઈ શિકારીએ જંગલમાં સિહને માથે બંધૂકનો ઘા કર્યો તે થોડો ઘણો ઘાયલ થઇને ભુરાટો થયેલો સાવઝ ઓચિંતાનો માલના ઝોકમાં પડયો.

અચાનક સાવઝ ભાળતાં તો ભેંસુંમાં ભંગાણ પડયું ને ઝૂંપડામાં બેઠેલા ચારણો મંડ્યા જેમ આવે એમ ભાગવા. પણ સાવઝ તો સીધો કૂદયો ઝૂપડામાં અને વાજસુરનો જમણો પગ મોઢામાં પકડીને માંડયો ઝોંટા મારવા.

વાજસુર ખાટલા માથે બેઠેલ. અચાનક સાવઝે પગ મોઢામાં લઇ લેવા છતાં જણ થડકયો નહિ. એમને એમ બેસી રહી સાવઝના બે કાન કચકચાવીને પકડયા ને માંડયો આમળવા. સાવઝ વાજસુરના પગમાં દાઢા ભરાવીને ઝંઝેડવા મથે અને વાજસુર સાવઝને જોર કરવા દયે નહિ. વાજસુર પણ સાવઝના કાનને ગૂડની જેમ વળગ્યો.

વાજસુરે ઘણા ચહકા કર્યા કે "ધોડો ! ધોડો ! કોઈ આ સાવઝને ગૂડી નાખો. મેં બરાબર કાન પકડયા છે. ચહકવા નહિ દઉં. મરી જાઇશ તોય નહિ છોડું."

પણ કોઇની હિમત ન હાલી. વાજસુરને તો મરવા મારવાના જ ખેલ હતા. છેવટ એણે સાવઝની ગરદનમા ડાબો પગ ભરાવ્યો અને જોર કરીને એક બાજુ સાવઝ ફંગોળ્યો ને બીજી બાજુ પોતે પડયો. ખાટલો ઉલળ્યો ને ધબાકા બોલ્યા. એમાં સાવઝ ભાગ્યો.

સાવઝે જમણો પગ વીંખ્યો પણ સાજો સારો રહી ગયો. આજે વાજસુરની ઉંમર ૩૭-૩૮ વરસની છે. પગમાં સાવઝના દાઢાની નિશાનીઓ રહી ગઇ છે. આ વાતને હજી દસ અગિયાર વરસ માંડ થયાં હશે. ગર્યમાં સાવઝની હારે જીવનારાને સાવઝ થઈને રહેવું પડે છે. એમાં કો'ક દી સાવઝ શરમાં આવે તો કો'કદી માણસ શરમાં આવે. અને સાવઝ જેવા સાવઝ ભડકે તયેં માણસ પણ ભડકે તો ખરાંજ ને ?

(૪)

ગિરમાં રહેનારાંઓને જાનવર (સિંહ)ની બીક નથી હોતી એટલી ગર્ય (ગિર)ની બીક લાગે છે, એટલે કે ગિરમાં ઝાડનાં મૂળિયાંના ધોવાણવાળું પાણી પીવાથી 'પીઓ' થાય છે. પેટ આફરી ગયા જેવું મોટું થઇ જાય અને શરીર ગળી ને પીળું થઇ જાય છે એની બીક ભારે હોય છે. એક નદી બીજી ગિરની નદીને પૂછે છે :

રાવલ પૂછે જમરીને કે તારાં પાણી કેવાં ?
(તો,કે) હાંફે ઓકે ને આફરે, સવારે એવાં ને એવાં.

નદી જમરીનો ય તે બરો ઓછો ? પાછી એમાં અભિમાન લેતી હોય એમ કહે છે :

જમરી કે' હું જોરાવરી, કાબરો મારો જેઠ;
પે'લાં નાખુ ખાટલે, ને પછી વધારૂં પેટ.

આ જમરી નદીમાં કેક ઠેકાણે ધૂના છે. માલધારીઓ એને પાટ કહે છે. કાળીપાટ, પીળા પાટ, નીંજાશની પાટ ને ધોકડવાની પાટ ને એવી બધી. જે વાઘાભાઇ માલધારીની વાત કરૂં છું એમનું ય ડેબું અત્યારે ગર્ય લાગી હોય એવું વધી ગયેલું છે. પંચાવનેક વરસની ઉમર છે. પણ આ વાત તો પંદરેક વરસ પહેલાંની છે. તે દી વાઘાભાઇની ભરજુવાની. ચાળીસેક વરસનો લોંઠકો આદમી.

દોઢીનેસના આ રબારી વાઘાભાઈનો નાનો ભાઇ ભેંસુ લઇને ચારવા ગયેલ તે ધોકડવાની પાટમાં બેસાડેલી. બપોરનું ટાણું તે વાઘાભાઇ પોતાના નાનાભાઇ માટે ભાત લઈને નીકળ્યા.

પાદરથી થોડેક દૂર એક ખેલાડ ભટકાણું (સિંહ ને સિંહણ). ભૂખ્યું હશે કે ભુરાંટું થયું હશે તે આવ્યું વાઘાભાઈની માથે. વાઘાભાઈએ ખેલાડને આઘું રાખવા પત્થરો લઈને સિંહણ માથે ડોકયો. સિંહણને જડબામાં વાગતાં તો સિંહ ઉશ્કેરાણો અને લાગલી જ વાઘાભાઈના પેટ માથે તરાપ મારી.

વાઘાભાઈએ ઘણું બચવાનું કર્યું પણ બે વખત સાવજે મોઢેથી ઝાવું કરી લીધું. સાવજના નહોરથી અંગ ઊતરડાઈ ગયું. પણ વાઘાભાઈએ મર-ણિયા થઈને સિંહની ગરદન પકડીને માથેથી ફાળિયું ખેંચી સાવજના મોઢામાં ભરાવી દીધું ને ઝપાઝપી થઈ પડી. વાઘાભાઈ સિંહ હારે બથ્થે બથ્થ આવી ગયા ને ગોકીરો કર્યો.

ગોકીરો નાનાભાઈને કાને પડતાં ગોબો લઈને દોડયો. ભેંસુ પણ પાણીમાંથી ઊઠી ઊઠીને દોડી સિંહને સિંહણ માથે. ચારે કોરથી ભીંસ કરીને ખેલાડને ભગાડયું.

વાઘાભાઈને લોહી નીંગળતી હાલતમાં ઘેર લાવ્યા. માલધારીઓના આગ્રહથી ધોકડવે દવાખાને દાખલ કર્યો, પણ સુધારો ન થયો. પેટમાં અને નહોરના ઊઝરડામાં પાક થઈ ગયો. છેવટ ગિરની દેશી દવા કરી. 'વઢવેડીઓ નામના ઝાડની છાલથી સારું થયું

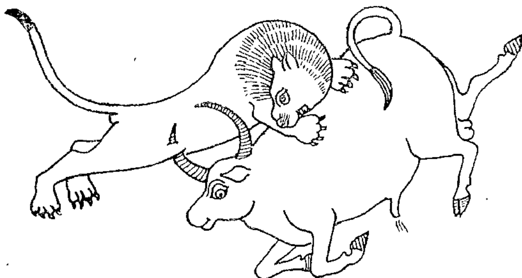
આ વાઘાભાઈને, અત્યારે જોઈએ તો જમરીનો દુહો યાદ આવે એવું મોટું ડેફરું (પેટ) છે. સિંહે મોઢાં માર્યાની અને નહોરના ઊઝરડાની નિશાની છે. એમને કોઈ દિવસ મેં કેડિયું પહેરતાં ભાળ્યા નથી. કોઈ ગામ ગામતરે જતા હોય અને પહેરતા હોય તો ભલે. નહિ તો એક કાછડી ને હાથમાં ગોબો લઈને જ જ્યારે જુઓ ત્યારે મળે. માલઢોરમાં પાછા પડી ગયા છે. હાલ જામવાળા પાસે ભાખા ગામે રહે છે.

(૫)

કોડીનારનું હરમડીઆ ગામ. ગામથી એકાદ માઈલ છેટે અંતુભાઈ ભટ્ટની વાડી છે. વાડી પાસે કરજાળા નામનું નેરડું છે. આ નેરડું એભલવડના પાદરમાંથી નીકળી ને સાંગાવાડી નદીને મળે છે.

જગ્યા રળિયામણી. આઠેક વરસ પહેલાંની વાત. ત્યારે હજી કૂવાઓ ઉપર મશીન નહિ મૂકાયેલાં. નદી ઉપર ઓરીઆથી કે કોસ ગાંડીને પાણી પવાતાં.

કૂવાના પૈવાથી સોએક કૂટને અંતરે એક ઘેઘૂર વડલો છે. એક દીના સમે બપોરના અગિ-

૧૭મી સદીની આખરના બિકાનેરશૈલીના એક ચિત્રમાં સિંહ અને પાડો

પારેક વાગ્યે એક ડાલામથ્થો અચાનક આવી ચડયો, અને પૈના નજીક માલઢાર બાધેલ તેમાંથી વાછરડાને પકડયો અને માંડયો બાગરોટો બોલવા.

ત્યારે બે કોળીના છોકરા ત્યાં. એમાંથી એક ચૌદેક વરસનો ભાણુા નામનો છોકરો ધગી ગયો. લાકડી લઇને દોડયો. પણુ દેવા જ માંડયો સોઇ ઝાટકીને, લાકડીની પ્રાછટ બોલાવવા માંડયો.

સાવઝનો બરડો બેવડ વાળી દીધો. સાવઝના મેઢામાં વાછડો ને માંડયો ભાણુા સામે ઘૂરકવા.

પણુ આ ચૌદ વરસના કોળી બાળે લાકડીઓ સબોડવા જ માંડી. ઝઝકયો જ નહિ.

સાવઝ વાછડાની બોચી માથે જોર કરી શકયો નહિ, પણુ લાકડીની પ્રાછટે સાવઝને વાછડાની બોચી છોડી દેવી પડી લાકડીનો માર તો પડયા જ કરતો હતો, ત્યાં તો હાકલા પડકારા થયા ને લાકડિયુંના માર ખાતો સાવઝ મુંઝાઇ ને ભાગ્યો.

આજે એ વાછડો મોટો બળદ થઇ રહ્યો છે. ને ખેતીમાં સારૂં કામ આપે છે. એનું નામ રાખ્યું છે સાવઝડો. ભાણુો અટાણે જુવાનજોધ થઇ રહ્યો છે. કોઇ મેઘાણી ઈ ટાકણે હોત તો એની છાતી ગજ ગજ ફૂલાઈને માશીકોરથી ગીત ગૂંજવા માંડત કે:

કિશોર કોળી

ચૌદ વરસનો કિશોર કોળી
કાચો કુમળો કિશોર કોળી
આગ ઝરતો કિશોર કોળી
ત્રાડ ગજવતો કિશોર કોળી
ઊભો રહેજે !

ત્રાડ દીધી કે ઊભો રહેજે
ગિરના કૂત્તા ઊભો રહેજે
કાયર કૂત્તા ઊભો રહેજે
ગા ગોઝારા ઊભો રહેજે
ગોબો લીધો

હાથ હીલોળી ગોબો લીધો
કુમળી વયનો કિશોર જોદ્ધો
દુધમલીઓ એ દોડયો. સીધો
મૃગેન્દ્રના મૂંડામાં દીધો
પ્રાછટ બોલી

લાકડિયુંની પ્રાછટ બોલી
વાર કરી વેગે વટોળી
નાનકડા તેં દેહ નીંડોળી
સાવઝના બરડામાં ચોડી
ધૂમ મચાવી

ભડવીર ભાણે ધૂમ મચાવી
પંચાનનને પાઠ ભણાવી
જાખીનાં જડબાં ખોલાવી
વાછરને તેં લીધ બચાવી
ડંકો દીધો

કિશોર ભાણે ડંકો દીધો
ભાણો નહિ તું ભાણ અટકો
અનબંકો બાળકથી બીધો
વનરાવનનો મારગ લીધો
ભાણ પ્રકાશે

ભારતમાં જો ભાણ પ્રકાશે
જ્ઞાન તણી જો જયોત છવાશે
યૌવનનાં અંતર અજવાસે
અંધારાં ઘટશે આકાશે

તરૂણુ જાગે

તરવરિયા જો તરૂણુ જાગે
કુમળાથી કંઠીરો ભાગે
દુબળિયાથી દૈત્યો ભાગે
છોરાથી છોગાળા ભાગે
જય વરતાશે

દીન દુખિયાંનો જય વરતાશે
ખુરાંટ ખેતર છોડી જાશે
ઠોબાંના ડચકારા જાશે
દેશતણું ભાવિ પલટાશે

*

મેણાના માર્યા

સુરગભાઈ વરૂ

[આ અંકમાં સિંહના પ્રસંગો આલેખનારા ઘણા ખરા સ્વાનુભવના જ પ્રસંગો આલેખે છે તે એની વિશિષ્ટતા છે. થોડીક જ કથાઓ એવી હશે જેણે સ્વાનુભવી પાસેથી સાંભળીને લખી હશે. 'મરદોની મરણ મોજ'માં દ. શ્રી પુંજાવાળાએ વાઘણિયા દ. શ્રી અમરૂવાળાનો પ્રસંગ આલેખ્યો છે. આ 'મેણાના માર્યા' પ્રસંગમાં પણ દ. શ્રી અમરૂવાળા આવે છે. આ પ્રસંગના આલેખક શ્રી સુરગભાઈ વરૂ વાઘણિયા દરબાર અમરૂવાળાના બનેવી થાય. એલ. એલ. બી. નો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી શ્રી સુરગભાઈની વાઘણિયા તાલુકાના મેજીસ્ટ્રેટ તરીકે વરણી કરવામાં આવેલી. ભૂપત (ડાકુ) ત્યારે દ. અમરાવાળાનાં ઘોડાં સાચવતો અને ડ્રાઈવીંગ કરતો. 'બહારવટીઆને બદલે સિંહ દર્શન'માં એ સંબંધે પણ ભૂપતને મળવા શ્રી સુરગભાઈ શ્રી રતુભાઈ સાથે જોડાયેલા. આમ ઘણાખરા આ પ્રસંગો સ્વાનુભવના જ છે. અને 'મેણાના માર્યા' પ્રસંગ તો સિંહના શિકારમાં અને સિંહના જીવનમાં એક નવો જ પ્રકાશ પાડે છે.—સં]

વાઘણીઆ દરબાર શ્રી અમરૂવાળાના ફૂઈના દીકરા નાનાભાઈ બસીઆ ભારે મસ્કરા. પંડ્યનું ૭ મણનું વજન, શરીર અદોદળું, માંડમાંડ હાલી શકે, પણ શિકારનો ગજબનો શોખ.

એક વખત અમરૂભાઈએ દીપડાનો શિકાર કરીને નાનાભાઈને ચીડવવા મોટરમાં નાખીને વાઘણીઆ લાવી નાનાભાઈને દીપડો દેખાડ્યો.

"બાપુ! મને તો સાથે તેડતા જાવો તો!" અમરૂભાઈને ઠપકો આપતાં નાનાભાઈએ કહ્યું.

"નાનાભાઈ! દીપડાના શિકારમાં તમે સાથે હો તો તમને મેડે (માચડે-મચાણે) માંડ માંડ ચડાવવા, અને બધાયે છુપાઈ ને દીપડાને શંકા ન જાય તે માટે શાંત બેસવાનું હોય તે વખતે તમે ઝોલે ચડો ને તમારાં નાખોરાં (નસ્કોરાં)ની શરણાયું ચાલુ થાય તમને બુંધિયાળને તે સાથે કોણ લઈ જાતું'તું ?" નાનાભાઈની મશ્કરી કરતાં અમરૂભાઈએ કહ્યું.

"તો પછી મારૂં પેટ બાળવા અને મને દેખાડવા આ દીપડો શું કામ લાવ્યા ?" નાનાભાઈએ ખીજાઈને કહ્યું.

"તે તમે ય શિકાર કરીને અમને ખીજવોને!" નાનાભાઈને વધુ ખીજવવા અમરૂભાઈએ મહર કર્યો.

"હવે બચાડી દીપડી મારી એમાં તો શું ડાહ્યા છો ? એ...સાવઝ મારીને ન લાવું તો મારૂં નામ નાનો બસીઓ નહિ." નાનાભાઈએ મૂછે તા દઈને કહ્યું.

આ વાતને મહિનાક દિવસનાં વહાણાં વિત્યાં હશે. રાતના દસેક વાગ્યાનો સુમાર હશે, દરબારગઢના ચોકમાં દ. શ્રી. અમરૂવાળા બીઝીક ખેલતા હતા ત્યાં હુડૂડૂ કરતીકને મોટર પાસે આવી અને હોર્ન ઉપર હોર્ન વગાડતા નાનાભાઈ મોટરમાં બેઠા બેઠા મરકતા હતા.

"નાનાભાઈ! તમે તે શું ઇંદરિયો ગઢ જીતી આવ્યા તો તે આટલાં હોર્ન વગાડો છો ?"

"એ હા ! હા ! અહીંઆ આવો, કાંક દેખાડું !" નાનાભાઈએ કહ્યું.

"ઈ દેખાડવાનું તમારી પાસે રાખો, તમારે પગે મેંદી થોડી દીધી છે ? ને હેઠા ઊતરો નહિ તો રીંગાટોળી કરીને ઉતારવા પડશે !"

"હું મશ્કરી કરતો હોઉં તો મારા સમ, અને તમે અહીં ન આવો તો મારા સમ." નાનાભાઈએ અમરૂભાઈને સમ દેતાં કહ્યું.

સમ દેતાં અમરૂભાઈ મોટર પાસે ગયા. એટલે મોટરની પાછળની સીટમાંથી તાજા જ મારેલા સાવઝનું ચામડું કાઢીને અમરૂભાઈને દેખાડીને પૂછ્યું :

પારેક વાગ્યે એક ડાલામથ્થો અચાનક આવી ચડયો, અને પૈયા નજીક માલઢોર બાંધેલ તેમાંથી વાછરડાને પકડયો અને માંડયો બાગરોટો બોલવા.

ત્યારે બે કોળીના છોકરા ત્યાં. એમાંથી એક ચૌદેક વરસનો ભાણો નામનો છોકરો ધસી ગયો. લાકડી લઈને દોડયો. પણ દેવા જ માંડયો સોટ ઝાટકીને. લાકડીની પ્રાછટ બોલાવવા માંડયો.

સાવઝનો બરડો બેવડ વાળી દીધો. સાવઝના મોઢામાં વાછડો ને માંડયો ભાણા સામે ઘૂરકવા.

પણ આ ચૌદ વરસના કોળી બાળે લાકડીઓ સબોડવા જ માંડી. ઝઝકયો જ નહિ.

સાવઝ વાછડાની બોચી માથે જોર કરી શકયો નહિ, પણ લાકડીની પ્રાછટે સાવઝને વાછડાની બોચી છોડી દેવી પડી લાકડીનો માર તો પડયા જ કરતો હતો, ત્યાં તો હાકલા પડકારા થયા ને લાકડિયુંના માર ખાતો સાવઝ મુંઝાઈ ને ભાગ્યો.

આજે એ વાછડો મોટો બળદ થઈ રહ્યો છે. ને ખેતીમાં સારૂં કામ આપે છે. એનું નામ રાખ્યું છે સાવઝડો. ભાણો અટાણે જુવાનજોધ થઈ રહ્યો છે. કોઈ મેઘાણી ઈ ટાંકણે હોત તો એની છાતી ગજ ગજ ફુલાઈ ને સાક્ષીકારથી ગીત ગૂંજવા માંડત કે:

કિશોર કોળી

ચૌદ વરસનો કિશોર કોળી
કાચો કુમળો કિશોર કોળી
આગ ઝરંતો કિશોર કોળી
ત્રાડ ગજવતો કિશોર કોળી
ઊભો રહેજે !

ત્રાડ દીધી કે ઊભો રહેજે
ગિરના કૂત્તા ઊભો રહેજે
કાયર હૂત્તા ઊભો રહેજે
ગા ગોઝારા ઊભો રહેજે
ગોબો લીધો

હાથ હીલોળી ગોબો લીધો
કુમળી વયનો કિશોર જોદ્ધો
હુધમલીઓ એ દોડયો સીધો
મૃગેન્દ્રના મૂંડામાં દીધો
પ્રાછટ બોલી

લાકડિયુંની પ્રાછટ બોલી
વાર કરી વેગે વટોળી
નાનકડા તેં દેહ નીંડોળી
સાવઝના બરડામાં ચોડી
ધૂમ મચાવી

ભડવીર ભાણે ધૂમ મચાવી
પંચાનનને પાઠ ભણાવી
જાખીનાં જડબાં ખોલાવી
વાછરને તેં લીધ બચાવી
ડંકો દીધો

કિશોર ભાણે ડંકો દીધો
ભાણો નહિ તું ભાણ અટંકો
બનબંકો બાળકથી બીધો
વનરાવનનો મારગ લીધો
ભાણ પ્રકાશે

ભારતમાં જો ભાણ પ્રકાશે
જ્ઞાન તણી જો જ્યોત છવાશે
યૌવનનાં અંતર અજવાસે
અંધારાં ઘટશે આકાશે

તરૂણ જાગે
તરવરિયા જો તરૂણ જાગે
કુમળાથી કંઠીરો ભાગે
દુબળિયાથી દૈત્યો ભાગે
છોરાથી છોગાળા ભાગે
જય વરતાશે

દીન દુખિયાંનો જય વરતાશે
ખુરાંટ ખેતર છોડી જાશે
ઢોખાંના ડચકારા જાશે
દેશતણું ભાવિ પલટાશે

*

મેણાના માર્યા

સુરગભાઈ વરૂ

[આ અંકમાં સિંહના પ્રસંગો આલેખનારા ઘણા ખરા સ્વાનુભવના જ પ્રસંગો આલેખે છે તે એની વિશિષ્ટતા છે. થોડીક જ કથાઓ એવી હશે જેણે સ્વાનુભવી પાસેથી સાંભળીને લખી હશે. ‘મરદોની મરણ - મોજ ’માં દ. શ્રી પુંજાવાળાએ વાઘણિયા દ. શ્રી અમરૂવાળાનો પ્રસંગ આલેખ્યો છે. આ ‘ મેણાના માર્યા ’ પ્રસંગમાં પણ દ. શ્રી અમરૂવાળા આવે છે. આ પ્રસંગના આલેખક શ્રી સુરગભાઇ વરૂ વાઘણિયા દરબાર અમરૂવાળાના બનેવી થાય. એલ. એલ. બી. નો અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી શ્રી સુરગભાઇની વાઘણિયા તાલુકાના મેજીસ્ટ્રેટ તરીકે વરણી કરવામાં આવેલી. ભૂપત (ડાકુ) ત્યારે દ. અમરાવાળાનાં ઘોડાં સાચવતો અને ડ્રાઇવીંગ કરતો. ‘બહારવટીઆને બદલે સિંહ દર્શન’માં એ સંબંધે પણ ભૂપતને મળવા શ્રી સુરગભાઇ - શ્રી રતુભાઇ સાથે જોડાયેલા. આમ ઘણાખરા આ પ્રસંગો સ્વાનુભવના જ છે. અને ‘ મેણાના માર્યા ’ પ્રસંગ તો સિંહના શિકારમાં અને સિંહના જીવનમાં એક નવો જ પ્રકાશ પાડે છે.—સં]

વાઘણીઆ દરબાર શ્રી અમરૂવાળાના ફૂઇના દીકરા નાનાભાઇ બસીઆ ભારે મશ્કરા. પંડયનું છ મણનું વજન; શરીર અદોદળું, માંડ માંડ હાલી શકે, પણ શિકારનો ગજબનો શોખ.

એક વખત અમરૂભાઇએ દીપડાનો શિકાર કરીને નાનાભાઇને ચીડવવા મોટરમાં નાખીને વાઘણીઆ લાવી નાનાભાઇને દીપડો દેખાડયો.

“ બાપુ ! મને તો સાથે તેડતા જાવો તો!” અમરૂભાઇને ઠપકો આપતાં નાનાભાઇએ કહ્યું.

“ નાનાભાઇ! દીપડાના શિકારમાં તમે સાથે હો તો તમને મેડે (માચડે–મચાણે) માંડ માંડ ચડાવવા, અને બધાયે છુપાઈ ને દીપડાને શંકા ન જાય તે માટે શાંત બેસવાનું હોય તે વખતે તમે ઝોલે ચડો ને તમારાં નાખોરાં (નસ્કોરાં)ની શરણાયું ચાલુ થાય તમને બુંધિયાળને તે સાથે કોણ લઇ જાતું'તું ? ” નાનાભાઇની મશ્કરી કરતાં અમરૂભાઇએ કહ્યું.

“ તો પછી મારૂં પેટ બાળવા અને મને દેખાડવા આ દીપડો શું કામ લાવ્યા ? ” નાનાભાઇએ ખીજાઇને કહ્યું.

“ તે તમે ય શિકાર કરીને અમને ખીજવોને !” નાનાભાઇને વધુ ખીજવવા અમરૂભાઇએ મહર કર્યો.

“ હવે બચાડી દીપડી મારી એમાં તો શું ડાઢો છો ? એ...સાવઝ મારીને ન લાવું તો મારૂં નામ નાનો બસીઓ નહિ. ” નાનાભાઇએ મૂછે તા દઇને કહ્યું.

આ વાતને મહિનાક દિવસનાં વહાણાં વિત્યાં હશે. રાતના દસેક વાગ્યાનો સુમાર હશે, દરબારગઢના ચોકમાં દ. શ્રી. અમરૂવાળા બીઝીક ખેલતા હતા ત્યાં હુડૂડૂડૂ કરતીકને મોટર પાસે આવી અને હોર્ન ઉપર હોર્ન વગાડતા નાનાભાઇ મોટરમાં બેઠા બેઠા મરકતા હતા.

“ નાનાભાઇ ! તમે તે શું ઇડરિયો ગઢ જીતી આવ્યા તો તે આટલાં હોર્ન વગાડો છો ? ”

“ એ હા ! હા ! અહીંઆ આવો, કાંક દેખાડું ! ” નાનાભાઇએ કહ્યું.

“ ઇ દેખાડવાનું તમારી પાસે રાખો, તમારે પગે મેંદી થોડી દીધી છે ? ને હેઠા ઊતરો નહિ તો ટીંગાટોળી કરીને ઉતારવા પડશે ! ”

“ હું મશ્કરી કરતો હોઉં તો મારા સમ, અને તમે અહીં ન આવો તો મારા સમ. ” નાનાભાઇએ અમરૂભાઇને સમ દેતાં કહ્યું.

સમ દેતાં અમરૂભાઇ મોટર પાસે ગયા. એટલે મોટરની પાછળની શીટમાંથી તાજા જ મારેલા સાવઝનું ચામડું કાઢીને અમરૂભાઇને દેખાડીને પુછ્યું :

ધારેક વાગ્યે એક ડાલામથ્થો અચાનક આવી ચડ્યો, અને પૈના નજીક માલઢોર બાધેલ તેમાથી વાછરડાને પકડયો અને માડયો બાગરોટો બોલવા.

ત્યારે બે કોળીના છોકરા ત્યા. એમાથી એક ચૌદેક વરસનો ભાણુ નામનો છોકરો ધગી ગયો. લાકડી લઇને દોડયો. પણુ દેવા જ માડયો સોઇ ઝાટકીને, લાકડીની પ્રાછટ બોલાવવા માડયો.

સાવઝનો બરડો બેવડ વાળી દીધો. સાવઝના મે ઢામા વાછડો ને માડયો ભાણુ સામે ધૂરકવા.

પણુ આ ચૌદ વરસના કોળી બાળે લાકડીઓ સબોડવા જ માડી. ઝઝકયો જ નહિ

સાવઝ વાછડાની બોચી માથે જોર કરી શકયો નહિ, પણુ લાકડીની પ્રાછટે સાવઝને વાછડાની બોચી છોડી દેવી પડી લાકડીનો માર તો પડયા જ કરતો હતો, ત્યાં તો હાકલા પડકારા થયા ને લાકડિયુંના ગાર ખાતો સાવઝ મુંઝાઇ ને ભાગ્યો.

આજે એ વાછડો મોટો બળદ થઇ રહ્યો છે. ને ખેતીમાં સારૂં કામ આપે છે. એનું નામ રાખ્યું છે સાવઝડો. ભાણુ અટાણુ જુવાનજોધ થઇ રહ્યો છે. કોઇ મેઘાણી ઈ ટાકણુ હોત તો એની છાતી ગજ ગજ ફૂલાઈ ને મારીકોરથી ગીત ગૂંજવા માંડત કે:

કિશોર કોળી

ચૌદ ,વરસનો કિશોર કોળી
કાચો કુમળો કિશોર કોળી
આગ ઝરતો કિશોર કોળી
ત્રાડ ગજાવતો કિશોર કોળી
ઊભો રહેજે !

ત્રાડ દીધી કે ઊભો રહેજે
ગિરના કૂત્તા ઊભો રહેજે
કાયર કૂત્તા ઊભો રહેજે
ગા ગોઝારા ઊભો રહેજે
ગોબો લીધો

હાથ હીલોળી ગોબો લીધો
કુમળી વયનો કિશોર જોદ્ધો
દુધમલીઓ એ દોડયો સીધો
મૃગેન્દ્રના મૂંડામાં દીધો
પ્રાછટ બોલી

લાકડિયુંની પ્રાછટ બોલી
વાર કરી વેગે વટોળી
નાનકડા તેં દેહ નીંડોળી
સાવઝના બરડામાં ચોડી
ધૂમ મચાવી

ઝડવીર ભાણુ ધૂમ મચાવી
પંચાનનને પાઠ ભણુાવી
જાળીનાં જડબાં ખોલાવી
વાછરને તે લીધ બચાવી
ડંકો દીધો

કિશોર ભાણુ ડંકો દીધો
ભાણુ નહિ તુ ભાણુ અટકો
બનબંકો બાળકથી બીધો
વનરાવનનો મારગ લીધો
ભાણુ પ્રકાશે

ભારતમાં જો ભાણુ પ્રકાશે
જ્ઞાન તણી જો જયોત છવાશે
યૌવનના અંતર અજવાસે
અંધારાં ઘટશે આકાશે

તરૂણુ જાગે
તરવરિયા જો તરણુ જાગે
કુમળાથી કઠીરો ભાગે
દુખળિયાથી દૈત્યો ભાગે
છોરાથી છોગાળા ભાગે
જય વરતાશે

દીન દુખિયાંનો જય વરતાશે
ખુરાંટ ખેતર છોડી જાશે
ડોબાંના ડચકારા જાશે
દેશતણુ ભાવિ પલટાશે

*

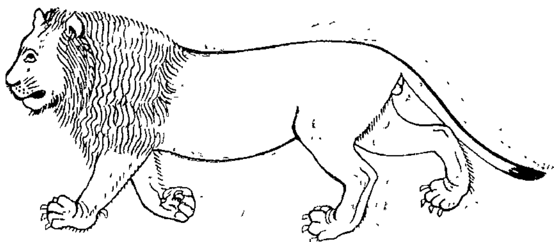
"પણ ખૂબ જ ભૂખ્યા હોય કે કોણ જાણે પણ પાછા આવ્યા ને ત્યાં પડેલા એ સાવઝને ખાવા મંડ્યા. મને ય નવાઇ લાગી સાવઝને સાવઝ ખાય તેની. એ સાવઝને આ છ સાવઝ અડધા અડધા ખાઇ ગયા. એટલે મારો હાથ સખણો ન રહ્યો. એ જોટાળી "એકસપ્રેસ ભરેલી'હતી તે ઉપાડીને એને વીંધી નાખ્યા.

"આમ બધા થઇને ચૌદ માર્યા. આ બંદૂકના ધડાકાથી અને સાવઝની ગર્જનાથી ગામેડુંએ ભેગું થઇ ગયેલું.' એટલે પછી મેં ઉનારામાં પડેલી મોટર બહાર કઢાવી ને સિંહો માથે નખાવી અને ગામેડુંએ હાકલા પડકારા કર્યા ત્યારે બાકીના ભાગી ગયા.

"ઓહો બાપુ ! કોણ બુંધિયાળ ?" નાનાભાઇએ મૂછે તા દઇને હસતાં હસતાં કહ્યું.

"અવરતિયાની જાત જ આળવીતરી,' એક બે ત્રણ "નહિ' ને ચૌદ સાવઝ ધબેડી' નાખ્યા." અમરૂભાઇએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

નોંધ: આ બધો બનેલો "પ્રસંગ' છે. આ ધ્રાંચ"ગામડાં શ્રી. રતુભાઇ અદાણી અને મિત્રો અમરેલીના' તરવડા ગામે'ચર્માલય ચલાવતા એ ચર્માલયમાં રંગાવેલાં. આ પ્રસંગ જોતાં હું માનું છું કે આટલી મોટી સંખ્યામાં અત્યાર સુધીમાં એક સામટા ચૌદ સાવઝ કોઇએ નહિ માર્યા હોય. અને તે રેકર્ડ તરીકે રહે તેટલા માટે તમારા' ઉપર લખી મોકલેલ છે. બીજું આમાં ઘણી વિચિત્ર વાત જાણવા મળે છે તે સિંહને સિંહ ખાઇ જાય તે સિંહનો સ્વભાવ જોવા મળે છે. વાઘણીઆ દરબારે પણ એક વખત સિંહ મારેલો ને બીજા સિંહ' ભાગી ગયેલા, ને થોડીવાર થોભ્યા એટલે ભાગી ગયેલા સિંહોએ પાછા આવીને મરેલા સિંહને ખાધેલો. પહેલાં કહેવાતું કે કે ગિરમાં મરેલ સિંહનું પાહું (મડદું) જડતું નહિ. આ ઉપરથી અનુમાન કરી શકાય કે મરેલ સિંહને સિંહ ખાઇ જતા હશે. મારણ ઉપર ઉંદર મારવાની દવા છાંટવાથી એ મારણ સિંહ ખાય એટલે સિંહ મરી જાય છે તેમ એવા" સિંહને ખાવાથી પણ બીજા સિંહો મરી 'ગયા 'હશે. અત્યારે તો ઉંદર મારવાની દવાથી જેમ આપઘાત સહેલા થઇ 'પડ્યા છે તેમ સાવઝનો પણ સોથ બોલાવી દીધો છે. પરિણામે 'સિંહની વસતી ખૂબ જ ઓછી થઇ ગઇ છે.

"ઓનો, જોઇ બાપુ! આ શેનું ચામડું છે?"

"છે તો સાવજનું" અમરૂભાઇએ કહ્યું

બીજું ચામડું ઉપાડીને નાનાભાઇએ ફરીને પૂછ્યું "આ શેનું છે?'

"હે! હે! નાનાભાઇ તમે ખરેખર એ સાવજ માર્યા?" અમરૂભાઇએ નવાઇ પામીને પૂછ્યું

"હવે હે હે શું કરો છો? તમે તો એક દીપડી મારી'તી અને મારું પેટ બાળ્યું'તું હવે કોઇ દી પેટ બાળશો? ઓનો, કેટના ચામડા દેખાડું?'

'બઉ બઉ તો ત્રણ સાવજ માર્યા હશે એમા તો ચકની કૂવેકે ચડી" અમરૂભાઇએ મશ્કરી કરતા કહ્યું

નહિ વદુ,' 'નહિ વદુ એ તમારા રાજના નખાણ ભારે રૂડા ઓનો જોઉ! કેટના માર્યા હશે?"

'તમે ત્રણ માર્યા હોય તો એક ઘેટો સાચો ને મોણ ગા'ના નગર આ અટોદગા ડીને કેટના સાવજ માર્યા એ કહોને!

'હયો ત્યારે ગણો!' એમ કહીને એક પછી એક ચામડા ઉપાડતા જાય અને એક બે ત્રણ ચાર પાચ એમ ચૌદ ચામડા ગણી દેખાડ્યા તેમા બે અર્ધા ખવાઈ ગયેના ચામડા હતા

'અરે આ તો ચકો રાગો રણ જીતીને સાવજ મારીને પધાર્યા છે શાહબાશ નાનાભાઇ! તમે તો શિકારમા અમારૂ પાણી ઉતારી નાખીને સાવજ મારવામા દુનિયાનો નવો રેકર્ડ ઊભો કર્યો

"ઈ રેકર્ડની વાત કયાક છપાવતા નહિ નહિ તો એજન્સીને જાણ થઇ તો અનીડા તાલુકાને પીખી નાખશે એગને કોઇને ખબર ન પડે ગેમ તરસડા આ ચામડા રંગાવા મોકની દેશે

"એ તો બધુ થઇ રહેશે પણ માંડીને વાત તો કરો! આટના સિંહ કેમ અને કયાથી માર્યા?" અમરૂભાઇએ પૂછ્યું

નાનાભાઇએ માંડીને વાત શરૂ કરી

ક ગિરમા અનીડા તાલુકાના ડેડકિયાળી ગામે વજે (ખજાનો દરબાર ભાગ) જોખવા ગયેલો ગામના ખેડૂતોએ મને કહ્યું કે "નાના બાપા! આ સાવજુએ ભારે ઉપાડો લીધો છે અઢાર સાવજનું ટોળુ એવું હળી ગયુ છે કે રોજ ને રોજ એકાદ ગાય, બળદ કે ભેંસ મારી નાખે છે આનો જો ઉપાય નહિ થાય તો અમારા ઢોર સાફ થઇ જશે'

'મે કહ્યું કે આજે જો સાવજ મારણ કરે તો મને ખબર દેજો હું યે પેટ્રોમેક્સમા ગ્યાસતેલ પુરાવી ને તૈયાર રખાવીશ

'થોડું અંધારૂ થયું ત્યા ગામમા ઉતારાની બાજુમા જ ગામખાડ દાખન થતુ'તુ ત્યા ખાડ ઉપર અઢાર સિંહ ખાબકયા ને એક ભેંસને મારી નાખી ભેંસની મરણ ચીસ સાંભળીને એકદમ પેગવેની બત્તીઓ ઉપડાવીને તરત જ બહાર આવ્યો ભરેલી ત્રણ બંદૂકો પસાયતા પાસે ઉપડાવી

પાદરમા જોયું તો અગ્ગર સિંહ ભેંસને ખાવા લાગી પડ્યા'તા મે બત્તિયુ સાવજ બરોબર દેખાય તે રીતે ઝાડની ડાળે બંધાવી દીધી ને પાસે આવેલા ઉકરડા ઉપર હું ચડ્યો ઓડવો લઇને પસાયતાને બે બંદૂક ઝાલી રાખવા કહ્યું

'અને માઉઝર (બંદૂકની જાત) ખભે ચડાવી ને નિશાન લઇને ભડાકો કર્યો એક ભડાકે એક સાવજ પડ્યો એગને સાવજ ભાગ્યા ભાગતા માથે બીજો ભડાકો કર્યો એટલે બીજો પડ્યો થોડેક સાવજો ભાગ્યા ને પાછા ફર્યા ને પાછા ભેંસને ખાવા લાગ્યા

'એગને મે પાછો ભડાકો કરી ને ત્રીજાને પાડ્યો સાવજ ભાગે ને પાછા આવે બત્તીના તેજમા અંજાઇ જાય એગને કયાથી બંદૂક ફૂટે છે એ ખબર ન પડે એમ મે છ અવાજે છ સાવજ ગાળી દીધા

એગને તો સાવજ ખરેખરા ખારા થઇને કુડાળે પડી ને વે વે કરીને ઘૂમરા માર્યા એગને પસાયતો કહે

બાપુ! આ છ છેડાયેલા સિંહ જીવતા રહેશે તો કોક માણસને વેડશે એગને મે તેની ભરેલ ગ્રેડનીઅર (બંદૂકની જાત) હતી તે ઉપાડી અને બીજા છ અવાજ કરી બીજા છ ને ગાળી દીધા આથી બાકી રહ્યા તે છ પાછા હટી ગયા

ડીમા જંગલ વિસ્તાર કે જ્યાં માનવભક્ષી સિંહે મજૂરોને મારી ખાધેલા ત્યાં આવ્યા. તેઓએ સ્ટેશન નજીક ડબો એક બાજુએ ઊભો રાખ્યો. એ ડબાને બે બાજુએ બારણાં હતાં. એ ડબામાં રસોઇ કરવાનો પણ વિભાગ હતો. એ ડબામાં એક બાજુએથી પ્રવેશીને બીજી બાજુએ જવાની કે નીકળવાની ગોઠવણ હતી. વળી આ રેલ્વેના ડબાને બારીઓ પણ હતી, જે બંધ કરી શકાતી હતી. આ બારીએથી બહાર કોણ ગયું તે પણ જોઇ શકાતું હતું. વળી એ ડબાના એક ભાગ ઉપર નીચે ઊતરવાનાં પગથિયાં પણ હતાં. આ ડબાના બન્ને બારણાં રાત્રે બંધ કરવામાં આવ્યાં. બારી ઉઘાડી રાખીને માનવભક્ષીના આગમનની રાહ જોવામાં આવી. એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે અર્ધી રાત સુધી એકબીજાએ જાગતા રહેવું. તેમજ માનવભક્ષીના આગમન ઉપર નજર રાખતા રહેવું. આ પ્રમાણે નક્કી કરીને પહેલી અર્ધી રાત્રે પેરેન્ટીએ પહેરો ભરવાનું નક્કી કર્યું અને અર્ધી રાતે તે સૂવા જાય ત્યારે હેનરી રિયાલને જગાડીને જાય. એટલે એ પછીના ભાગમાં હેનરી રિયાલને પહેરો ભરવાનું કામ સોંપાયું અને સવાર પછી ત્રીજા જર્મન પ્રવાસી હ્યુનરે પહેરો ભરવો એમ નક્કી થયું.

રાત્રે એ ત્રણેય જણાએ ભોજન લીધું. બાદ હ્યુનરે ડબાના ઉપલા પાટિયાં પર સૂવા માટે લંબાવ્યું. એનો જાગવાનો વારો તો સાવ છેલ્લો આવતો હતો. એમણે સૂતી વખતે હેનરી રિયાલને કહેલું કે છેલ્લે પોતાને જગાડી દે. હેનરી રિયાલે ડબાની નીચેની બેઠકના પાટિયા ઉપર લંબાવ્યું જ્યારે એક બાજુનું બારણું ખોલીને પેરેન્ટીએ પહેરો ભરવાનું શરૂ કર્યું. પેરેન્ટીનો પહેરો શરૂ થયો. અર્ધી રાત થઇ એટલે હેનરી રિયાલનો વારો આવ્યો! એમણે શિકારી રિયાલને જગાડયા અને કહ્યું કે હજુ સુધી કશું જોવા મળેલ નથી. તેમજ માનવભક્ષી સિંહ પણ દેખાયો નથી એટલે હેનરી રિયાલે ચોકી ભરવાનું કામ શરૂ કર્યું અને તેમની જગ્યાએ પેરેન્ટી ધાબળો ઓઢીને સૂઇ ગયા.

રિયાલ ચોકી ભરતાં લાંબા થઇને બેઠા. તેમની ભરેલી બંદૂક બાજુમાં પડી હતી અને સામે ડબામાં પ્રવેશવાનું બારણું ખુલ્લું રાખી માનવભક્ષીને માટે વાટ જોતા રહ્યા. એ અચ્છા શિકારી તો હતા જ, કદી એમનું નિશાન ખાલી જતું નહિ. એટલે એ નરભક્ષીને પૂરો કરવાની રાહ જોતા બેઠા હતા. નરભક્ષી આવે એટલે સામે ખુલ્લા બારણામાં એને આવવાનું આમંત્રણ હતું, એ અંદર આવે એવો જ એને પૂરો કરવો એવું નક્કી થયું.

સ્ટેશન માસ્તરના કહેવા અનુસાર આ ત્રણેય રાતના ૧૦ વાગ્યા સુધી તો અંદરોઅંદર વાતચીતો કરતા હતા, અને એમનો અવાજ સાંભળવા મળતો હતો. પરંતુ અર્ધી રાત પછી ડબા તરફ જોયું તો ડબાની રોશની સાવ ઓલવાઈ ગયેલી અને ડબામાં બધું સૂનમૂન હતું. કંઇ પણ અવાજ સાંભળવા મળતો નહિ.

મેજર જનરલ રોબર્ટના પ્રમુખપદે એક તપાસ સમિતિની સમક્ષ એ રાતના બનાવનું બયાન કરતાં પેરેન્ટીએ કહ્યું કે પોતે જ્યારે ઊંઘમાં ઝબકી ગયેલા ત્યારે હેનરી રિયાલને એમ કહેતાં સાંભળેલા કે સામે ઊંદરની બે ચમકતી આંખો દેખાય છે. આ વાત સાંભળીને સૌ હસી પડયા કે આવા કુશળ શિકારી હેનરી રિયાલ સિંહની ચમકતી આંખોને ઊંદરની આંખો કેમ માની બેઠા હશે? પરંતુ ખરીવાત તો એમ લાગી કે બન્ને માણસખાઉ સિંહ ધીમેધીમે યુક્તિથી બારણા સુધી આવી લાગ્યા. જરા ય અવાજ પણ ન થવા દીધો. એ રિયાલનો ચહેરો દૂરથી જોઈ શકતા હશે અને એમનું નિશાન પણ રિયાલ રહેલું હશે. એ સમયે એક નરભક્ષી સિંહે હળવેથી આગળ વધીને પેલા બારણામાં ઘૂસીને રિયાલ ઉપર તરાપ મારી અને રિયાલને ગભરાવી મૂકેલ. રિયાલને આવી ઓચિંતી એમના ઉપર તરાપ આવશે એવો કયાંથી ખ્યાલ હોય? રિયાલને ખબરે ય નહિ હોય કે એની સામે મોતનો પંજો ખડો હતો. એની સામે મોત ઊભું હતું. આવી કલ્પના કરવાનું આ ખ્યાતનામ શિકારી માટે મુશ્કેલ હતું.

રિયાલ પાસે આવતાં સિંહનો એક પંજો

૧૩ નંબરનો રેલવે ડબ્બો

વજુભાઈ વ્યાસ

[શ્રી. વજુભાઈ વ્યાસે સિંહના જીવનના અભ્યાસમાં એકેય પાસું ફેરવ્યા વગરનું બાકી નથી રાખ્યું, ખૂણે ખાચરે જ્યાં કાંઇક મળે ત્યાં વજુભાઇ પહોંચ્યા જ હોય. સિંહ અંગે જે કાંઇ પૂછો તે એમની પાસેથી અચૂક મળી આવે. એમણે જૂનાગઢના એક સ્વ. ફાટક સાહેબ અંગે નોંધ કરી છે કે ફાટક સાહેબ એટલા સિંહમય થઈ ગયેલા કે સામા મળે એટલે સિંહની જેમ જ ગર્જના કરતા. તેમ શ્રી. વજુભાઈ એટલા સિંહઘેલા થઈ ગયા છે કે એક ગર્જના કરવાનું બાકી રાખ્યુ છે. આ પહેલાં 'ઊર્મિ નવરચના' માં સિંહના વિવિધ અંગોના ૧૮ લેખ તેઓ આપી ચૂકયા છે. આ સિંહકથા વિશેષાંકમાં પણ તેમણે અઢળક સામગ્રી આપી છે. પણ એમાંની ઘણીખરી ગિરના સિંહ અંગેની છે. અહીં આ સત્ય ઘટના તેઓ દક્ષિણ આફ્રિકાના સિંહની રજૂ કરે છે. અદ્‌ભુત ને રોમાંચક ઘટના છે. ગિરના સિંહોનો તો એમનો ઘણો ખરો સ્વાનુભવનો પણ અભ્યાસ છે. જ્યારે દક્ષિણ આફ્રિકાના સિંહ અંગે પણ તેમણે ખૂબ વાચ્યું છે.–સં.]

દક્ષિણ આફ્રિકાના યુગાન્ડામાં રેલ્વે બંધાતી હતી ત્યારનો એટલે કે ૬૫ વર્ષ પહેલાંનો એક રેલ્વેનો ડબો નૈરોબી સ્ટેશન પર હજુ મોજુદ પડયો છે. એ રેલ્વેના ડબા ઉપર કોચ નંબર ૧૩ નો આંકડો લખેલો છે. એ ડબો એક સ્મૃતિરૂપે છે, જે સ્મૃતિ ભયાનક વાતાવરણ ખડું કરે છે, જેની પાછળ એક માનવખાઉ સિંહની લોહિયાળી કથા રહેલી છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાના જંગલોમાં સિંહનો કુદરતી વસવાટ રહેલો છે, અને સિંહને માટે આફ્રિકાના જંગલો જાણીતાં છે, યુગાન્ડાની સરકારે રેલ્વે બાંધવાનું કામ ૬૫ વર્ષ પહેલાં હાથ ધરેલું ત્યારે એ સરકારે સ્થાનિક તેમજ બહારથી મજૂરોને બહુ મોટી સંખ્યામાં બોલાવેલા, પરંતુ રેલ્વે જંગલ વિસ્તારમાં પસાર થવાની હતી ત્યાં એક સિંહ માણસખાઉ બનેલ અને આ સિંહે મજૂરોને બહુ સંખ્યામાં મારી અને ત્રાસનુ વાતાવરણ ઊભું કરેલું. જાણવા મુજબ માણસખાઉ સિંહે દોઢસોથી વધુ માણસોને ફાડી ખાધેલ. પરિણામે રેલ્વે નાખવાનું કામ અટકી પડેલું અને કોઈ પણ મજૂર જંગલ વિસ્તારમા કામ કરવાને તૈયાર ન થાય તેવી સ્થિતિ ઊભી થવા પામી એથી યુગાન્ડાની સરકારે એ માણસખાઉ સિંહનો શિકાર કરવાને લગતી જાહેરાત કરી અને એને માટે ઇનામની જાહેરાત કરેલ. એ માણસખાઉ સિંહે એવો ત્રાસ ફેલાવેલો કે ત્યાં જવાનું નામ ભલભલા શિકારી લે એવી સ્થિતિ રહી નહોતી. અને માણસખાઉ બનેલા સિંહનો શિકાર કરવો, એને મારી નાખવો એ કામ ખૂબ જ મુશ્કેલ બની રહેલું. કારણ એણે ત્રાસનું વાતાવરણ ઊભું કરેલું હતું. છેવટે એ માણસખાઉ સિંહને મારવાનું બીડું પંજાબની પોલીસના વડા અંગ્રેજ અફસર અને અચ્છા શિકારી ચાર્લ્સ હેનરી રિયાલે હાથ ધર્યું અને તેઓએ આ માનવભક્ષીને કોઇ પણ રીતે મારી નાખવાનું કામ હાથ ધર્યું. એથી હેનરી રિયાલે ખાસ રેલ્વેનું સલુન લઇને માનવભક્ષી સિંહનો શિકાર કરવાનો કાર્યક્રમ હાથ ધર્યો. તેઓની સાથે બીજા બે મિત્રો પણ રહેલા હતા. એક હતા હયુનર અને બીજો તે મેરિયો પેરેન્ટી. આ બન્ને વ્યાપારીઓ નૈરોબી પોતાને કામે આવેલા હતા. પરંતુ જ્યારે એમણે જાણ્યું કે એક વિખ્યાત બ્રિટિશ શિકારી રિયાલ આ માનવભક્ષીનો શિકાર કરવાના છે એટલે તેઓએ સાથમા રહેવાનુ સ્વીકાર્યું. તેઓ પણ સાહસિક સ્વભાવના હતા.

હેનરી રિયાલ રેલ્વેના ઇન્સ્પેકશન ડબામાં

ભડ કેસર ને ભૂટિયો

કાનજી બારોટ

"એ પરબત બાપુ, રામ રામ!"

"રામ રામ છોકરા! ક્યાં રે'વાં?"

"રે'વાનું તો હતું ઠાંગો દીમનું. અટાણે તો ઠેકાણું નથી. માલધારી આયરનું છોરૂ છઉં. નામ કાનુડો. સૌએ ચભાડ. માવતર ને મોસાળમાં બધાં મરી ખૂટ્યાં છે. કોઈએ કહ્યું કે પરબત રાવળને આશરે જા. ઈ નકારો નંઈ દયે. તો તમારા ભેળો રે'વા આવ્યો છું. તમારાં વાછરૂ પાડરૂ ચારીશ. તમારા રોટલા ખાલી નહિ ખગાડું."

સાત આઠ વરસની ઉંમર, રૂપાળી કાયા, ટૂંકી પોતડી, ખભે નાનો રાબ્ણનો ગેડિયો, અને માથે ફક્ત જૂના લુગડાનો ફટકો બાંધ્યો છે. બાકી શરીર ઉઘાડું. એવે અનાથ છોકરે નેસમાં આવી પરબત રાવળને રામરામ કરી આશરો આપવા કહ્યું.

પાંચાળની ખડખાઉ ધરતીમાં ધીંગા નેસડાનો આગેવાન પરબત રાવળ પણ ગુણીજનરૂપ પંખીઓનો આગવડ. એની ઉપર જોગમાયાના ચારેય હાથ. ઘરમાં ભરપુર રિદ્ધિ સિદ્ધિ. ધણ ખાડુનાં બો'ળાં દુઝાણાં. ઘરનો સુખી માણસ છે. કોઈ વાતની કમીના નથી. અને મેમાને તો ભલપના શેઢા વળોટી જાય એવો. કાયમ દસ વીસ મહેમાનો તો હોય જ.

બાપા પરબતનો છોકરો જીવરો ને પાણીદાર લાગ્યો. છોકરાને કહે છે:

"વાહ બેટા! તારૂં રૂડું નામ, કાનુડો ચભાડ, તું યે રહી જા. કોને ખબર છે, કોના ભાગ્યનું ખાતા હશું!"

કાનુડો ચભાડ પરબત રાવળ ભેળો રહી ગયો. નાનો હતો ત્યારે વાછરૂ પાડરૂ ચારતો, જુવાન થયો ત્યારે ભેંસું ચારવા માંડયો. આ ખાડુમાં સવાસો જેટલી ભેંસું. એક જુઓ ને એક ભૂલો.

રૈયું અંબાડાળિયું
દોદો શીંગોડા ફુદ

એ ખાડુમાં એક પાડો, પણ હાથીનો પઠ્ઠો હોય એવો ને શીંગના ત્રણ ત્રણ આંટા વળી ગયેલ, આંખ્યુંમાં ટોપા ચડી ગયેલ, આંખ્યું માંડ કળાય. જાણે મેખાસુર, (મહિષાસુર) પાડાનું નામ ભૂટિયો.

એક રાતને સમે કાનુડો ભેંસું ઘોળીને પહર (પાછલી રાતે ઢોર ચારવા જાય તે) ચારવા ગયો છે. ભેંસું કેડ કેડ સમાણા ખડમાં ચરી રહી છે. સામટી ભેંસુંના ચરવાનો અવાજ વડછ વડછ વડછ સંભળાય છે. ભૂટિયો પાડો જ ભેંસું ચારી રહ્યો છે. કાનુડો તો પાણાનું ઓશિકું કરી લાંબું ડીલ કરીને સૂતો છે. પાડો ભેંસુંને એકલ ઢૈયું રાખે છે. આડા અવળિયું થાવા દેતો નથી.

એમાં એક જનાવરે (સિંહે) આવી વાણ્ય નાખી. (સિંહ પોતાના નસ્કોરામાંથી જે ગંધ કાઢે છે તેનાથી ઢોર સમજી જાય કે સિંહ આવ્યો છે, ને પછી ભાગે. ભાગતાં ઢોરમાંથી એકાદને નોખું તારવી ને થાપો મારી પાડી દયે) પાડો સમજી ગયો. એકદમ ચરતી બંધ થઈને ભેંસું નોખનોખી ભાગતી હતી એને એક જથ્થે કરી અને પોતે સાવઝ સામે મંડાઇ ગયો.

ભેંસું ભૂટિયે પાડે એકલઢૈયું કરી નાખતાં સિંહનો લાગ ફાવ્યો નહિ. એટલે ખીજાઇ ને પાડા સામે મંડાણો. કાનુડો જાગી ગયો. પામી ગયો કે ભૂટિયા ને સિંહનું જુદ્ધ જામવાની તૈયારીમાં છે. પણ કાનુડાને ભૂટિયા માથે પૂરો ભરોસો. એટલે પડયો પડયો જુએ છે. મનમાં વિચાર્યું કે જો જનાવર પાડાને વેડે (નુકસાન કરે) તો જ ઊભા થાવું છે.

સિંહે લાગલી જ પાડા માથે તરાપ મારી પણ પાડો તો તૈયાર થઇને જ ઊભો' તો. જેવો સિંહ કૂદયો કે પાડો એક છોટિયાવા પાછલે પગે હટી ગયો. અને સાવઝના બેય પંજા ભોંય માથે ભટકાઇ ને ભોંઠા પડયા.

પેરેન્ટીના શરીર ઉપર પણ પડયો. એ પંજો નરભક્ષી સિંહના પાછલા પગનો હતો. એ પંજાથી પેરેન્ટી જાગી ગયેલ અને જોયું તો નરભક્ષીએ રિયાલને બરાબર ગળાથી પકડયો હતો. આ સમયે હયુનર પણ જાગી ઊઠેલ પણ સિંહ એવી સ્થિતિમાં હતો કે એને હટાવવો કે ભગાડવો મુશ્કેલ બનેલ. કારણ એના જડબાની પકડમાં રિયાલ આબાદ રીતે ફસાઈ ગયેલ. એટલે પેરેન્ટી તથા હયુનરના ગમે તેટલા પ્રયાસો છતાં રિયાલ બચી શકે એમ નહોતું. નરભક્ષી અંદર આવીને પોતાનો શિકાર કરવા જે આવેલ તે રિયાલને લઇને બારણામાંથી નાઠો અને દૂર ગાયબ થઇ ગયો. ચોતરફ અંધારું હતું એટલે કઇ બાજુ એ ગયો તેના પણ ખબર ન રહ્યા. અને રેલ્વેના ડબામાં તો ગભરાટ અને અવ્યવસ્થાનું વાતાવરણ ફેલાઇ ગયેલું હતું.

પેરેન્ટીની ભરેલી બંદૂક પણ બાજુમાં હતી. છતાં એ ગભરાટને લીધે કંઈ ન કરી શકેલ. જ્યાં નરભક્ષી શિકાર લઇને બહાર નાઠો કે તરત પેરેન્ટી બહાર આવ્યા અને શોરબકોર મચાવ્યો, પરંતુ કોઈએ માન્યું નહિ કે આવા મશહૂર શિકારી રિયાલનો આમ આખના કણાની જેમ શિકાર થઇ પડશે. એ વાત કોઇ માનવા તૈયાર પણ ન થયું. પેરેન્ટી સ્ટેશન પાસે ગયા અને તુરત ચેતવણીની ઘંટડી વગાડી. સ્ટેશન માસ્તર પણ આવા સમયે શું કરે? તાર કરીને ચોતરફથી મદદ માગી અને તાર મુજબ મદદ આવી, પણ ઘણું મોડું થઈ ગયેલું. બીજે દિવસે પોલીસ આવી પહોંચી અને નરભક્ષીને માટે તપાસ કરી. ખૂબ ખૂબ તપાસ કરી, છેવટે એ રેલ્વે ડબાથી બરાબર એક ગાઉ દૂર એ ખ્યાતનામ શિકારી રિયાલનું અર્ધ ખવાઇ ગયેલું શબ હાથમાં આવ્યું. એ ખૂબ ખરાબ હાલતમાં ખવાઇ ગયેલું હતું. આ ખ્યાતનામ શિકારી ખૂદ નરભક્ષીનો ભોગ થઈ પડેલ તો બીજાનું તો શું ગજું? એટલે આ ગભરાટ ભર્યા વાતાવરણને કારણે બધા રેલ્વેના મજૂરો નૈરોબી તરફ ચાલ્યા ગયા. કોઈ કામ કરવા તૈયાર ન થયું.

એ સમયે રેલ્વે એન્જીનિયર તરીકે પેટરસન નામના અંગ્રેજ હતા. તેમણે આ ખબરથી પ્રતિજ્ઞા કરી કાં તેઓ નરભક્ષીને મારે છે, કાં પોતે મરે છે અને તેમણે એક ગાડા ઉપર મંચ ગોઠવ્યો અને રાતે નરભક્ષીની શોધમાં એ અંગ્રેજ એન્જીનિયર ઊપડ્યો. તેવામાં સામે જ નરભક્ષીનો ભેટો થયો. ધડ... ધડ... ગોળીઓ છૂટી અને નરભક્ષી ત્યાં જ ઢળી પડયો. આ એક આકસ્મિક રીતે જ આ નરભક્ષીનો શિકાર ખેલાયો અને એ ઢળી પડયો. આ મરેલો નરભક્ષી સિંહ ભયંકર સિંહ હતો. એની નાકથી પૂંછડી સુધીની લંબાઇ ૯ ફૂટ અને ૮ ઇંચ હતી. ત્રણ ફૂટ અને ૯ ઇંચ એ ઊંચો એના માથા ઉપર બન્ને ગોળી વાગેલી હોઇ એ ઢળી પડયો હતો. એને ઉપાડવા માટે આઠ માણસોની જરૂર પડેલી. એ ખૂબ જોરાવર સિંહ હતો ને માનવભક્ષી બની ગયેલો.

આ નરભક્ષીના મોતના ખબર, દુનિયાભરમાં ફેલાયા. અમેરિકાના પ્રમુખ ખુદ રૂઝવેલ્ટે પણ અભિનંદનનો તાર મોકલેલો. એ પછી થોડા સમય બાદ બીજો માનવભક્ષી સિંહ પણ એવી રીતે મરાયો. આજે એ સફેદ રંગનો રેલ્વેનો ડબ્બો નૈરોબી સ્ટેશન પર મોજુદ છે, જે આ પ્રસંગનો પૂરેપૂરો સાક્ષી છે. ૬૫ વર્ષ પહેલાની આ ઘટના આ ડબો જોઇને તાજી થાય છે અને માનવભક્ષનું ભયાનક દૃશ્ય ખડું કરે છે.

*

છોટે મોટે કામ જિહિ, કરને લાયક હોય;
સિદ્ધ કરત સો ચાહતે, સિંહન કે ગુન સોય
ગજ હણવાના ગર્વથી, અધિક કરે ઉતપાત,
સાવજ તું શૂરો ખરો, તદપિ તામસ તાત.

ભડ કેસર ને ભૂટિયો

કાનજી બારોટ

"એ પરબત બાપુ, રામ રામ!"

"રામ રામ છોકરા! ક્યાં રે'વાં?"

"રે'વાનું તો હતું ઠાંગો ઠીમનું. અટાણે તો ઠેકાણું નથી. માલધારી આયરનું છોરૂ છઉં, નામ કાનુડો સાખે ચલાડ. માવતરં ને મોસાળમાં બધાં મરી ખૂટ્યાં છે. કોઈએ કહ્યું કે પરબત રાવળને આશરે જા. ઈ નકારો નંઈ દયે. તો તમારા ભેળો રે'વા આવ્યો છું. તમારાં વાછરૂ પાડરૂ ચારીશ. તમારા રોટલા ખાલી નહિ બગાડું."

સાત આઠ વરસની ઉંમર, રૂપાળી કાયા, ટૂંકી પોતડી, ખભે નાનો રાણ્યનો ગેડિયો, અને માથે ફક્ત જૂના લુગડાનો ફટકો બાંધ્યો છે. બાકી શરીર ઉઘાડું. એવે અનાથ છોકરે નેસમાં આવી પરબત રાવળને રામરામ કરી આશરો આપવા કહ્યું.

પાંચાળની ખડખાઉ ધરતીમાં ધીંગા નેસડાનો આગેવાન પરબત રાવળ પણ ગુણીજનરૂપ પંખીઓનો પ્રાગવડ. એની ઉપર જોગમાયાના ચારેય હાથ. ઘરમાં ભરપુર રિદ્ધિ સિદ્ધિ. ઘણ ખાડુનાં બો'ળાં દુઝાણાં. ઘરનો સુખી માણસ છે. કોઈ વાતની કમીના નથી. અને મેમાને તો ભલપના શેઢા વળોટી જાય એવો. કાયમ દસ વીસ મહેમાનો તો હોય જ.

આપા પરબતનો છોકરો જીવરો ને પાણીદાર લાગ્યો. છોકરાને કહે છે:

"વાહ બેટા! તારૂં રૂડેરૂં નામ, કાનુડો ચબાડ, તું યે રહી જા. કોને ખબર છે, કોના ભાગ્યનું ખાતા હશું!"

કાનુડો ચલાડ પરબત રાવળ ભેળો રહી ગયો. નાનો હતો ત્યારે વાછરૂ પાડરૂ ચારતો, જુવાન થયો ત્યારે ભેંસું ચારવા માંડયો. આ ખાડુમાં સવાસો જેટલી ભેંસું. એક જુઓ ને એક ભૂલો.

કોચું અંઆડાળિયું
દોદો શીંગોડા દ્રઢ

એ ખાડુમાં એક પાડો, પણ હાથીનો પઠ્ઠો હોય એવો ને શીંગના ત્રણ ત્રણ આંટા વળી ગયેલ, આંખ્યુંમાં ટોપા ચડી ગયેલ, આંખ્યું માંડ કળાય. જાણે મેખાસુર, (મહિષાસુર) પાડાનું નામ ભૂટિયો.

એક રાતને સમે કાનુડો ભેંસું ધોળાને પહર (પાછલી રાતે ઢોર ચારવા જાય તે) ચારવા ગયો છે. ભેંસું કેડ કેડ સમાણા ખડમાં ચરી રહી છે. સામટી ભેંસુંના ચરવાનો અવાજ વડછ વડછ વડછ સંભળાય છે. ભૂટિયો પાડો જ ભેંસું ચારી રહ્યો છે. કાનુડો તો પાણાનું ઓશિકું કરી લાંબું ડીલ કરીને સૂતો છે. પાડો ભેંસુંને એકલફૈયું રાખે છે. આડા અવળિયું થાવા દેતો નથી.

એમાં એક જનાવરે (સિંહે) આવી વાણ્ય નાખી. (સિંહ પોતાના નસકોરામાંથી જે ગંધ કાઢે છે તેનાથી ઢોર સમજી જાય કે સિંહ આવ્યો છે, ને પછી ભાગે. ભાગતાં ઢોરમાંથી એકાદને નોખું તારવી ને થાપો મારી પાડી દયે) પાડો સમજી ગયો. એકદમ ચરતી બંધ થઈને ભેંસું નોખનોખી ભાગતી હતી એને એક જથ્થે કરી અને પોતે સાવઝ સામે મંડાઇ ગયો.

ભેંસું ભૂટિયે પાડે એકલફૈયું કરી નાખતાં સિંહનો લાગ ફાવ્યો નહિ. એટલે ખીજાય ને પાડા સામે મંડાણો. કાનુડો જાગી ગયો. પામી ગયો કે ભૂટિયા ને સિંહનું જુદ્ધ જામવાની તૈયારીમાં છે. પણ કાનુડાને ભૂટિયા માથે પૂરો ભરોસો. એટલે પડયો પડયો જુએ છે. મનમાં વિચાર્યું કે જો જનાવર પાડાને વેડે (નુકસાન કરે) તો જ ઊભા થાવું છે.

સિંહે લાગલી જ પાડા માથે તરાપ મારી પણ પાડો તો તૈયાર થઇને જ ઊભો' તો. જેવો સિંહ કૂદયો કે પાડો એક છોટિયાવા પાછલે પગે હટી ગયો. અને સાવઝના બે ય પંજા ભોંય ભટકાઇ ને ભોંઠા પડયા.

સાવઝ લા સાધે તે પહેલાં પાડે ગડગડતી મેલી ને ઢીક ભેગો છોટિયાવા ઉલાળી દીધો વળી સાવઝ ઊભો થયો ને ધ ધ ધ ધ ધ કરતો પાડાને પજ્જે ઠપકારવા ગયો ને પાડો હડફ હટી ગયો સિહનો પજ્જો હેઠો પડતા તો ભૂટિયે દોડીને સાવઝને એવી જન્મર ઢીક મારી કે એક છોટિયાવા ઉનાળી મેલ્યો

કાનુડાને તો જુદ્ધ જોવામાં ભારી રસ પડયો આડે પડખે થઈને પડયો પડયો ભૂટિયા ને કેસરીનું જુદ્ધ નિરખ્યા કરે છે સાવઝ ઢીકુ ખાઈને બદલી ગયો પણ પાડા ભડકી ને પાછો ભાગતો નથી તેમ પજાની લાણમા આવતો નથી ખારો થઈ જાય પણ ભૂટિયો બેકાર બનીને છી કોટા નાખીને સાવઝને એની ઢીકે ચડાવે છે કે સાવઝના હાડકા ખોખરા કરતો ઉલાળિયો કરે છે

આવુ ધીંગાણુ દી ઊગ્યા સુધી ચાલ્યુ. દી ઊગતા ભૂટિયે એવી ઢીક સાવઝને મારી કે સિહના નસોડા ખખડી ગયા ઊભા થાવાની સો ન રહી પછી થાપો મારવાની તેવડ કયાથી રહે? અને માડ માડ સાવઝ ભાગ્યો

મોર (આગળ) સિહને પાછળ ભૂટિયો રફૂક રફૂક કરતો દોડયો જાય છે ત્યારે કાનુડાને થયુ કે માળુ જનાવર (સિહ) છે ગાઉવેરે લઈ જઈને મેડી દેશે એટલે ખભે ગેડિયો લઈને બેયની પછવાડે હાલ્યો પણ સિહ તો પાછુ વળીને જુએ બીજા ભૂટિયાનો ભેરો હોય એમ જ ઊન્ડી ગયો

સાવઝને અરધોક ગાઉ તગડી પાડો પાછો વળ્યો કાનુડાને સામો આવતા જોયો ત્યાં તો ભૂટિયો જીતના પોરહમા ને પોરહમા રણકવા માડયો ને કોઈ જોદ્ધો રણસગ્રામ જીતીને ઘેર આવતો હોય એવા પોરહના ડગલા દેતો કાનુડાના ખભે ડોક નાખી દીધી ભૂટિયાને કયાક કયાક સાવઝના નહોર વાગવાથી ડીલે કયાંક કયાક લોહીના ટશિયા આવી ગયા છે

કાનુડે ભૂટિયાનો વાસો થાબડયો "રંગ ભૂટિયા! રંગ મેવાડા!" (પાડો)

કાનુડાને મોજના તજલ્લા છૂટવા માડયા. રાત દિવસ પરબત રવાને ત્યાં સાધુ સત, કવિજન ચારણ બારોટોનો કાનુપાને સહવાસ કથા કાવ્યનો અનુભવી બની ચૂકેલો

કરત કરત અભ્યાસ, જડ બુદ્ધિ હોત સુજાન,
રસરી આવત જાતતે, શિલપર પરત નિશાન

ત્યારે કાનુડો તો વિચક્ષણ હતો જન્મથી કવિ હ્રદયનો એમા પરબત રાવળના દિનરાત છુકળતા કવિ–પડિતના ડાયરાનો સમાગમ થયા કર્યો અને મોજમા આવી ભૂટિયા પાડાને કાવ્યમાળા પહેરાવી

ભડ કેસર ને ભૂટિયો, બે આવ્યા બાથે,
પડ લીધા પૃથ્વી તણા, મેવાડે માથે

આહા હા હા હા! શૂરવીર સિહ અને ભૂટિયો પાડો મેય બથો બથ આ ના ત્યારે ભૂટિયો વધ્યો, એણે તો સચોડી પૃથ્વીના પડ માથે લીધા

ભૂટિયો કવિતા સમજતો હોય તેમ ધીરે ધીરે રણકતો કાનુડાના દેહને પોતાની જીભથી ચાટી રહ્યો છે બેય આવ્યા ખાડ ઊભુ હતુ ત્યાં ભેસુ હાકી કાનુડો નેરુડે આવ્યો ભેસુ દોવાનું ટાણુ થયું કાનુડો બે ગોઠણ વચાળે બોઘરું લઈ એક પછી એક ભેસ દોહી રહ્યો છે પણ દેતા દોતા પેલો દુહો રાબ્યા કરે (બોલ્યા)

ભડ કેસર ને ભૂટિયો, બે આવ્યા બાથે
પડ લીધા પૃથ્વી તણા, મેવાડે માથે

એ જ વખતે પરબત રાવળ ત્યાંથી નીકળ્યા સફેદ બાસ્તા જેવા કપડા, બગસરાની ગરેડી કોરની પછેડીની ભેટ બધી છે દસેય આગળીએ વેઢ અને હાથમા રૂપેરી હોકો એમણે કાનુડાને દુહો બોલતા સાભળીને કહ્યુ

"એલા કાનુડા! કાણુ બકય છો?"

કાનુડો કહે, "બાપુ! આજ તો આપણે ભૂટિયે પરાક્રમ દરશાવ્યું પણ ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ કાણુ પાડો સાવઝ સામો ધીંગાણુ કરતો રૂડો લાગ્યો છે"

"પણ ઇમા તને કાણુ લવરા ઊપડી ગ્યો છે?"

"બાપુ એનો દુહો બની ગ્યો!"

પરબત રાવળ કહે "એલા પાડાનો!"

કાનુડો કહે : "હા બાપુ ! પાડાનો કેમ ન હોય? મરદને તો બિરદાવવા જ જોઇએ ને!" આપો પરબત કહે : "ભણ્ય જોઇ !"

કાનુડો કહે :

ભડ કેસરને ભૂટિયો, બે આવ્યા બાથે;
પડ લીધાં પૃથ્વી તણા, મેવાડે માથે.

ત્યારે પરબતદેવ પણ વેધુ પુરૂષ. એણે કાનુડાને કહ્યું :

"એલા પૃથ્વીના પડ માથે લીધાં ઈ તો ઠીક, પણ સંગોઠી પૃથ્વી પાડો માથે લ્યે ત્યારે ઈ પગ કયાં રાખે ? લે બોલ્ય !"

કાનુડો મનમાં કહે : "માળું ગપ તો ઘડયું પણ પાયા વિનાનું થયું. વિચારીને કહે છે :

"બાપુ ! સાંજે જવાબ આલીશ. આપો પરબત કહે : સાંજે જવાબ નહિ દે તો કાઢી મેલીશ !"

કાનુડો કહે : "ભલે બાપુ !"

કાનુડો તો વળી ખાડુ હાંકી વગડામાં ગયો. ભેંસું ચરે છે ને વિચારે ચડયો કે પાડો પૃથ્વી માથે ઉપાડી લ્યે ત્યારે એના પગ કયાં રાખવા ? જૂનવાણી વિચારો પ્રમાણે સૃષ્ટિના મંડાણનો કાનુડે વિચાર કર્યો :

અમર મેર આધાર, મેર ધરા આધારે;
ધરા શેષ આધાર, શેષ કુરમ આધારે.
કુરમ નીર આધાર, નીર અનિલ આધારે;
અનિલ શકત આધાર, શકત કિરતાર સધારે.
કિરતાર સદા નિરધાર કહ્યાં,
લખતંગ વાતું શું લહે.
એટલાં થોક અવની તણાં,
કવિત ભેદ પિંગલ કહે.

આકાશને મેરૂ પર્વતનો આધાર, મેરૂને ધરતી-પૃથ્વીનો આધાર, પૃથ્વીને શેષનો આધાર, શેષને કાચબાનો આધાર, કાચબો નીરને આધારે છે. નીર પવનને આધારે, પવનને શકિતનો આધાર, શકિતને કિરતારનો આધાર, કિરતારને તો કહે એને કોઇનો આધાર નથી, અથવા એ નિરાધાર છે. એને કોઇના આધારની જરૂર નથી. અવનીના થોકની વાતું કવિ પિંગળ કહી ગયા છે.

એમાંથી આકાશ પછી મેરૂ, પછી ધરતી, પછી શેષ, પછી કુરમ કહેતાં કાચબો" ત્યાં કાનુડો અટકયો ને દુહાનો જવાબ રચ્યો :

ભેંસે ભારથમાંય, ધરણ લઇ માથે ધરી;
કોરંભ તણે કપાળ, ભૂટિયે ચરણ ભરાવિયા.

ભેંસો કહેતાં પાડે ધીંગા ણુદ્ધમાં પૃથ્વી માથે લીધી ત્યારે કોરંભ કહેતાં કાચબાની પીઠ માથે ભૂટિયો પગ ભરાવીને ઊભો રહ્યો.

કાનુડાથી દુહો બની ગયો કે તરત ભેંસું ઘોળીને નેસે આવ્યો. પરબત રાવળ સામા જ ઊભેલા. તરત જ પૂછયું :

"કાં કાનુડા ! બણ્યો જવાબ ?"

"હા બાપુ ! સાંભળો."

ભડ કેસર ને ભૂટિયો, બે આવ્યા બાથે;
પડ લીધાં પથ્વી તણાં, મેવાડે માથે,

પરબત રાવળ કહે : "પૃથ્વી પાડે માથે ઉપાડી પછી ભૂટિયે પગ કયાં મેલ્યા ?"

"ઈ જ કહું છું બાપુ, સાંભળો :

ભેંસે ભારથ માંય, ધરણ લઇ મ.થે ધરી;
કોરંભ તણે કપાળ, ભૂટિયે ચરણ ભરાવિયા.

"એલા કાનુડા તું સીધ્યો !" પરબત રાવળે ખુશ થઇ કહ્યું.

"બાપુ તમારે પરતાપ, હેં બાપુ ! તમારો દુહો ભણું ?"

પરબત રાવળ કહે : "એલા અમારો ?"

"હા બાપુ, કહેવા દયો ની ! મને મોજ આવી છે."

"ભલે તંઇ ભણ્ય !"

કાનુડો કહે :

પાથર્ય છો પયાં તણે, પાંભુ પરબતિયા;
આથર કોઇ નઇ તેના, રાહોળ રખૈયા.

હે પરબત રાહોળ ! (રાવળ) એવો સમો છે કે કોઇ ગોદડાનો ગાભોય ન પાથરી દયે, પણ તું તો પયાં કહેતાં મેમાનને પાંભુ કહેતાં હથેળિયુંનાં પાથરણાં કર છ, બાપ !

કાનુડાને પરબત રાવળે પાડિયાળી હાથણી જેવી ભેંસ દઈને કહ્યું : "કાનુડા ! હવે તને રજા આપું છું, તું એક કવિ ભણાહ (કહેવાય).

કાનુડે રજા લીધી ને ફરતાં ફરતાં મોટા તરીકે પંકાઇ ગયો.

હીરણ હલકાળી

દાદુભાઇ પ્રતાપદાન ગઢવી

[ગિર જેમ સિંહની તેમ અન્ય પશુ પંખીઓ અને નદીઓની પણ જનેતા છે. ગિરની એ એ અથાક સમૃદ્ધિ વચ્ચે જ સિંહ રૂપાળા લાગે છે. ગિરનાં રૂપકડાં ઝરણાં ને નાની મોટી નદીઓ એ પશુ, પક્ષી અને વનશ્રીની જનમદાતા છે. નદીઓને કાકા સાહેબે લોકમાતા કહી છે, એનાં વર્ણન પણ કાકા સાહેબથી વધુ સારાં જડવા મુશ્કેલ છે. પણ લોકકવિ એવા લેખને સાથે મેખ મારે એવા નદીઓનાં અઢળક રૂપને પોતાની પ્રાસાદિક શૈલીમાં રેલાવે છે. નવયુવાન ચ.રણ કવિ દાદુભાઇ પ્રતાપદાન ગિરની માના હૈયાં જેવી હેતાળવી હીરણ નદીનાં અથેક રૂપને કલકલ નિનાદે પ્રસન્નછટાનાં શિકરો વડે આ ગીતમાં રેલાવે છે.–સં]

ડુંગરથી દડતી ધાર ઊતરતી, પડતી પડતી આખડતી,
આવે ઊછળતી જરા ન ડરતી, હરતી ફરતી મદ ઝરતી;
કીલકારા કરતી ડગલાં ભરતી, જાય ગરજતી જોરાળી,
હીરણ હલકાળી જોબન વાળી, નદી રૂપાળી નખરાળી–હીરણ

આંકડિયા વાળી વેલ્ય ઘટાળી, વેલડિયાળી વૃક્ષ વાળી,
અવળાં આંટાળી જામી જાળી, ભેખડિયાળી ભે વાળી;
તેને દઈ તાળી જાતા ભાળી, લાખણિયાળી લટકાળી–હીરણ

જોગંદ જટાળા ભૂરી લટાળા, ચાલ છટાળા ચરચાળા,
ડણકે ટાઢાળા સિંહણ બાળા, દસ લુયાળા દઇ તાળા;
મોટા માયાળા ગજવે ગાળા, હીરણિયાળા હુંકારી–હીરણ

ગાગડિયાવાળી મા મમતાળી, ખોડલ માડી ખપરાળી,
બેઠી ત્યાં બાળી કાયમ કાળી, જતન કરાળી જોરાળી;
થાનક લઈ થાળી નિવેદ વાળી, માનવ આવે સરધાળી–હીરણ

ડેંડાં ડળવળતાં ઝૂડ ઝળંબતાં, મઘરાં ફરતાં મોં કાઢી,
જળ કૂકડાં તરતાં અતક વિહરતાં, દાદર ડહતાં દન દાડી;
માછલિયુ ટોળાં કરે કિલોળાં, બગલાં બો'ળાં બહુ ભારી–હીરણ

ફૂળફૂલ ખીલંતાં કીશ કલંતાં, પૂચ્છ ફીરંતાં પચરંગી,
થૈયૈ થનગનતાં મયુરાં કરતાં, નિત નાચંતાં નવરંગી;
ઢલડિયું ઢુંગાં ચલતી રુગાં, એવાં મૂંગાં દ્રશ્ય વાળી–હીરણ

ખળખળતાં ઝરણાં લીલાં તરણાં, ચરતાં હરણાં ઠેક ભરે,
કઈ શ્વેત સુવર્ણા નિલ વરણાં, કંકુ ચરણાં ફૂલ કરે;
મધુકર ગુંજારં ભાત અઢારં, બની બહીરં બ્રદ વાળી.–હીરણ

રાણ્યું કોળંબા લઈ અવળંબા, જુવે ઝળુંબાં જળ બંબા,
કરી કેશ કલંબા, ખીખરી લંબા, જે જુગદંબા અન અંબા
'દાદલ' દિલરંગી છંદ ત્રિભંગી, બની ઉમંગી બરદાળી–હીરણ

સાવજે મરજાદ ન લોપી

મહંતશ્રી હરિકૃષ્ણામાચાર્ય

તાલાળા મહાલના જંગલ વિસ્તારમાં આવેલ સાંઢબેડા વનરાજોના વસવાટના પાડોશમાં આવેલ માલધારીઓની જીવન વસાહત છે. અહીં કેટલાક માલધારીઓ ઝૂંપડા બાંધી કાયમને માટે વસેલા છે અને પશુપાલન તેમનો વ્યવસાય છે. પાડોશીના નાતે માલધારીઓ અને વનરાજો વચ્ચે નિકટનો સંબંધ સૈકા જૂનો છે. રસ્તા ઉપર આવતા માલધારીની ઘ્રાણથી સિંહ પોતાનો રસ્તો બદલી માનવીઓની અદબ કરે છે.

સિંહ મોટે ભાગે પોતાનો ખોરાક જંગલના રાની પશુઓમાંથી મેળવી લેતા હોય છે. માલધારીઓના પશુધનને તે ભાગ્યે જ જફા પહોંચાડે છે. ભૂખના દબાણને વશ બની માલધારીઓના ઝોક ઉપર આવતો સિંહ શરમ સાથે ચોરી કરવા જતો હોય તેવી લાગણીથી મારણ કરવા આવે છે. માતેલો મદમસ્ત સિંહ એક નાનકડા માલધારીના બાળકના હાકાથી શરમનો માર્યો મારણ છોડીને ભાગી દેખાયો છે.

ચોમાસા દરમિયાન જંગલમાં ઘાસ અને બીજી વનસ્પતિ ઊગી નીકળવાથી ઝાડવાના ઘટા ટોપમાં મચ્છર, માખી, અને ડાસડાંનો ઉપદ્રવ વધી પડવાથી સિંહ પોતાની સુંવાળી કાયામાં આવા ડંખ સહન કરી શકતો નહિ હોઈ જંગલના કિનારા ઉપરની છાવડ જગ્યામાં ઊતરી આવે છે.

ગિરમાં ઊછરેલી ભેંસો સાવજની સમોવડી ગણાય છે. જંગલમાં પસર ચરવા ગયેલ ભેંસોના ખાડુ ઉપર સાવઝ ભાગ્યે જ હુમલો કરી શકે છે, કારણ કેટલીક ભેંસોને માલધારીઓએ બાણુ નાખવાની તાલીમ આપેલી હોય છે. આવી બાણુ નાખનારી ભેંસો સાવજને જોતાંની સાથે મોઢામાંથી જીભ બહાર કાઢી જોરદાર રણકોટા સાથે સાવઝનો પીછો પકડી તેને જંગલની સરહદ છંડાવી બહાર તગડી આવે છે. કેટલીક વખત, એક કરતાં વધારે સાવઝ સાથે ધીંગાણાનો વખત આવે ત્યારે ભેંસ પોતાની પીઠનો ભાગ કરમદી અથવા બીજા ઝાડના ઠૂંગામાં ભરાવી સાવઝની સામે કલાકો સુધી શિંગડા ફેરવીને ઝઝુમે છે અને સલામત પોતાની ઝોક ઉપર પાછી ફરવાના દાખલા જંગલના જીવનમાં બહુ સામાન્ય ગણાય છે.

ચરાણની અછતવાળા વિસ્તારના માલધારીઓ માઠા મેના કારણે પોતાના પશુધનને જીવાડવા માટે ગિરમાં જતા રહે છે. આમ સીમરોલી ગામનો રબારી સીદી કરમટો, પોતાની ઓરત વાલી, બે દીકરાઓ અને ચારપાંચ ભેંસો અને એકાદ બે ગાયો સાથે સાંઢબેડાના નેસમાં ઝૂંપડી બનાવી માલ નભાવવા માટે આવી વસેલ છે. સીદી કરમટો મૂળ તો મહંત સીમરોલી ગામનો વતની છે પણ પોતાનું સાસરિયું ગિરમાં હોવાથી વખતો વખત સાંઢબેડા જાનવરો સાથે નબળા વરસ દરમિયાન આવ જા કરે છે. આમ વખતોવખતની અવરજવરથી ગિરનો મુલક તેનાથી અને જાનવરોથીથી અપરિચિત નથી.

એક રાતે બધા માલધારીઓ સૂતા બાદ પાછલી રાતના એક સાવઝ અને શેણુ (સિંહણ) ઝોક ઉપર ઓચિંતાં ચડી આવ્યાં. સાવઝ અને શેણુની ઘ્રાણથી વાડામાં પૂરેલ ભેંસુ ઊભિયું થઈ ગયું અને પારૂ વાછરૂને વચમાં રાખી ફરતી પોતાની કાયાની વાડ કરી છીંકોટા મારી સૂતેલા ગોવાળોને આવેલ આફતથી સાવધાનીની સંજ્ઞા બતાવી. દરેક વાડાના ધાંગણિયારા આગળ સૂતેલા ગોવાળોને જગાડે છે. જાનવરોના સંજ્ઞાવાચક છીંકોટાથી પરિસ્થિતિ સમજી ગયેલા ગોવાળો જાગી ગયા અને ગોવાળોના હાકાથી આવેલ સાવઝ અને શેણુ ભાગી નીકળ્યાં. સાવઝ અને શેણુ જતાં જતાં સીદીના વાડા તરફ મરડાયા. પાછળથી માલધારીઓના હાકાથી શેણુ ભાગી છૂટી પણ સિંહ સીદીના વાડાની ઊંચી વાડનો

ઓથ લઈ લપાઇ ગયો હાડો આમળ નીકળી ગયો અને સીદી પણ બધા ગોવાળની સાથે રોયુ પાછળ નીકળી ગયો વાડાની ઓથે લપાયેલ સાવઝ લાગ જોઇ છલાગ મારી વાડામા કૂદી પડયો ઊભી થઈ ગયેલ ભેસોએ સાવઝની સામે છીકોટા સાથે આક્રમણ કર્યું બહાર નીકળવા માટેનો રસ્તો બધ હોવાથી છલાંગ મારી સાવઝ ઝૂપડા ઉપર કૂદી પડયો જૂના અને ભેજાઇ ગયેલા લાકડાનું વળણુ વાળા ઝૂપડાનુ છાપરૂ તૂટી પડયુ અને સાવઝ ઝૂપડાની અદર જ્યા સીદીની ઓરત અને બચ્ચા સૂતા હતાં ત્યા જઇ પડયો

ઓચિતાના અવાજથી સીદીની ઓરત વાલી જાગી ગઈ જાગતાની સાથે ઝૂપડાના સામા કરે બે આખો તગતગાવતો સાવઝ બહાર કૂદી પડવા માટે ત્રાટાના ભીતડા ઉપર પજા લબાવી બહાર નીકળવા ફાળ ભરતો દેખાણો, પણ છાપરા ઉપર ન પહોંચતાં પાછો નીચે પડયો આ તમાસો જોતાંની સાથે વાલી પરિસ્થિતિ પામી ગઇ કે ઝૂપડામા જનાવર આવી ગયુ છે છાતી સ્થિર રાખવા હીમત એકઠી કરી પણ જીવતા જાગતા મોતને નજરે જોયા બાદ ભલભલા મૂછાળાના પગ નીચેની ધૂળ નીકળવા માડ, ત્યારે આ તો ઓરત જાત કેટલી હીમત કરી બતાવે? વાલીના મોમાંથી ચીસ સરી પડી બહાર કૂદવા ફાળુ મારતો સાવઝ ઓરતના અવાજથી ખસિયાણો પડી સામેના ખૂણામા ઊભી ગયો માને રાડુ નાખતી સાભળી ઊઘમાથી છોકરા જાગી ગયાં અને માની સાથે તેમણે પણ આક્રદ શરૂ કર્યું

વાલી ગભરાણી છતાં તે રબારીની દીકરી હતી, ગિરમાં ઊછરીને મોટી થઇ હતી આવા અનેક પ્રસગોની વાતોથી તે વાકેફ હતી એટલે ખાટલા માથી ઊભી થઇ, કપડાં સભાળ્યા, મોટા દીકરાને બાધેલા સીકામા ચડાવી ઉપર પોતાનુ ઓઢણુ સીકાને ફરતુ બાંધી દીધું નાના દીકરાને ઝૂપડાની આડીએ બાધેલ કામચલાઉ ઘોડિયામા નાખ્યો, ખાટલાને ઉપાડયો પોતાના શરીરની આડે ખાટલા ને ઢાલ માફક રાખી બે ડગલા આગળ ચાની ઝૂપડાનુ ધાગણિયુ ખોલી નાખ્યુ રસ્તો ખુલ્લો થતાની સાથે સાવજ ભાગ્યો ભાગતા ભાગતા તેણે ઝૂપડાની આગળ બાંધેલ વોડકી ઉપર છલાગ મારી પણ પાછળથી વાલીએ સળગતા લાકડાના વેઢા સાથે હાક મારી વોડકીને બચાવી લીધી

ત્યાં તો ગોવાળો પણ રોયુ (સિહણ)ને તગડી ઝોકમા પાછા ફર્યા વાત સાભળતાની સાથે ગોવાળો માં સણેણાટો ફેલાઇ ગયો, એક નાનકડા ઝૂપડા મા એક ઓરત અને બે માસુમ બાળકો સાથે પુરાયેલ સાવઝને ત્રણે જીવને મારતા કેટલી વાર?

પણ અનુભવી ગોવાળોએ અભિપ્રાય આપ્યો કે આગણામા સૂતા હોઇએ ત્યારે ઘણી વખત સાવજ બાજુમા આવી જાય છે રગીન કપડ ઓઢયુ હોય તો પણ ઘ્રાણથી માણસને ઓળખી કાઢે છે માનવીની મરજાદા સાવઝ જને ત્યાં સુધી ન લોપે સાકડમાં આવી પડયો હોય તો બીવરાવીને પાતાનો મારગ મોકળો કરી જતો રહે એ માઝા મૂકે તો અહી વસાય કેમ? એતો આપણો રાજા કહેવાય

વાલી જીવતી હતી ત્યાં સુધી પ્રસગોપાત આ વાત ગર્વપૂર્વક કહી સભળાવતી અત્યારે પણ તેનો દીકરો ભગવાન વાત કરતો હોય છે કે મારી માને સાવઝ સામસામા આવી ગયેલા

*

જોરાવરસિહ રાઠોડે સાવઝ સાથે બથોબથ આવી સાવઝને જમૈયાથી ઠાર કરેલો તેના બે દુહા

ડક્કર કેર ડાલામથ્થો, કાયર ફફડે કૈક,
અડર મહિપત એક, જોયો રાઠોડ જોરસિંહ.

મહિપત મારે કૈ'ક સિહ જબ્બર આડે ચડી,
જોરો ઝગડે એક, બાહુબળ બાથે કરી

સાવજનાં સરવડાં

એકે હજારાં

સિંહ અને સિંહણને વાદ થયો. સિંહણ કહે કે આપણાં બાળ હાથીના કુંભસ્થળ તોડી નાખે તે મારા દૂધનો પ્રતાપ છે. સાવજ કહે એ મારા બિરદનો પ્રતાપ છે.

એમાં એક શિયાળનું બચ્ચું હાથ આવ્યું. સિંહ કહે જો તારા દૂધનો પ્રતાપ હોય તો આ બચ્ચાંને ધવરાવીને મોટું કર. એટલે સિંહણ તો છડે છડે શિયાળના બચ્ચાંને ધવરાવવા લાગી. પોતાનું બચ્ચું ભૂખ્યું રહે પણ શિયાળના બચ્ચાને વધારે ધવરાવે.

એક વરસ થયું ત્યાં તો શિયાળિયો ફાટયો. આકાશ ખાઉં કે પાતાળ ખાઉં ! જેને તેને સોણ-કાઇ માંડયો કરવા. સિંહ તો બેઠો બેઠો બધું જોયા જ કરે. સિંહણ શિયાળીઆની સબળાઇ જોઇ મલ-કાયા કરે.

સાવજના બચ્ચાંને દૂધની તાણે પંડય ઉપર પૂરાં રૂંવાડાંય નથી આવ્યાં. ખહુરિયા જેવું લાગે.

એક દિવસ મોકો જોઇને સાવજ કહે "આજે આ હાથીના ટોળામાં છેલ્લો મોટો હાથી છે તેનો શિકાર કરવો છે. તો તારા શિયાળિયાને કહે કે હાથીને પાડે." સિંહણે શિયાળિયાને બિરદાવ્યો "જો જે હો, મારૂં દૂધ ન લાજે, માર્ય પેલા હાથીને !"

શિયાળિયો તો ભાથામાંથી તીર છૂટે એમ છૂટયો. હાથીને સાત આંટા માર્યા. વિચાર કર્યો કે ક્યાં બટકું ભરવું ? અને હાથીના પૂછની ડોડીએ બાધી પડયો. હાથીએ સૂંઢ ફેરવીને શિયાળિયને પકડયો. ત્રણ વખત હીલોળીને આકાશમાં ઉછાળ્યો તે ગયો ઘરરરર કરતો આકાશમાં ને હેઠો પડયો ત્યારે જમીન સાથે એવો ચોટી ગયો કે તાવીથે ઊખેડવો મુસ્કેલ બન્યો.

હાથીએ પોતાના બચ્ચાને હાક્લ કરી. લડ-થડિયાં લેતો સિંહ બાળ ઊઠયો. પૂછ ઝાટકી ડણક દીધી ને ઘણુણુણુ હાથીએ ઢોલ ઢોલ જેવડા પોદળા માંડયા કરવા. એ તો કૂદયો તે ગયો કુંભા-થળ ને માથે. પાછલા પગની ભીંસ દીધી. ચરકલી માથે સોઇ ઝાટકીને પંજો પ્રાછટયો માથામાં, તે હાથી પડયો મોઢવું પડે તેમ. સિંહણ ઝંખવાઇ ગઇ. સિંહ પોરહાણો. પણ શિયાળિયો સિંહણના પેટમાં પાકેલો નહોતો. (દંતકથા)

બાપલભાઈ ગઢવી

જો થઈ છે !

એક વખત જામનગરના જામવિભાએ સિંહના શિકારની તૈયારી કરી. હયદળ, પાયદળ અને શિકારી ફોજના માણુસો સાથે ગિરના સાંઢબેડાના નેસમાં પડાવ નાખ્યો ને કીધું કે : "મારે હાથણી ઉપર બેસીને શિકાર કરવો છે."

ગિરના માલધારીઓએ અને ચોકીદારોએ સમજાવ્યા કે :

"બાપુ ! મેડા ઉપર રહીને શિકાર કરો તો સારૂં"

પણ હઠીલો જામ માન્યો નહિ. માણુસોને કીધું કે :

"જાવ હાકોકરો અને જનાવરને આ તલા-વડીના આરા પર લાવો, અમે અહિ હાથણીને ઊભી રાખીએ છીએ."

આગલે દિવસે મારણ કરી એક સિંહનું કુટુંબ કરમદીના ઝૂંડમાં સૂતું હતું. એમાં શિકારી ફોજના માણુસોએ ઝૂંડ ફરતા હાકલા પડકારા અને છીપરાં ઉડાડતા હાકો કર્યો. ગોકીરો સાંભળી સિંહના બે બચલાં બહાર નીકળ્યાં, પાછળ ખારી ખારી થાતી અને ઘૂરકિયું કરતી સિંહણ પણ બહાર આવી. કોઇના હાથનો કાંકરો અડી જાતાં ડાલામથ્થો સાવજ આળસ મરડીને ઊભો થયો. પૂંછને આમળેટી ત્રાડ દીધી અને પહાડમાં પડછંદા પડયા.

વિભોજામ હાથણીને માથે અબાડીમાં બંધૂક લઈને બેઠા છે ફરતા સોળ હથિયારધારી અંગરક્ષકો ગોઠવાણા છે હાથણીના માવતે બરાબર કબજે રાખેલી હાથણીના સિંહની ત્રાડ સાંભળીને ગાઢ છૂટી ગયા ને કુડાળે પડી ગઈ, અંગરક્ષકો ઉપાધિમા પડયા કે હથિયાર સાચવવા કે પડને સાચવવુ કે બાપુને સાચવવા! જામવિભાએ હાકલ કરી કે

માવત! હાથણીને સંભાળજે

ચારેકોરથી ત્રાભેડા બોલ્યો, અને હાથણી ભાગી પણ જેમ મરતીકપનો આચકો લાગતાં સંગ્રહાલયના પૂતળા પડે તેમ અબાડી પરથી અંગરક્ષકો જઈ પડયા મોઢામા સૂઢ લઈ ઢોલ ઢોલ જેવા પોદળા પાડતી હાથણી ભાગી જામવિભો એક ઝાડવાની ડાળે બાઝી પડયા ને કીધુ કે

"હાથણીને રોકો!"

પણ ઘોડાં વાસે કરેય હાથણી શેની આબવા દે! અબાડી તૂટી ગઈ માવત ઝાડવામા કયાક અટવાઈ ગયો, શિકાર શિકારને ઠેકાણે રહ્યો અને વિભાજામના હાથીખાનામા હાથણી પહોચી ગઈ

કરશન પઢિયાર

*

સુરગભાઈ વરૂ રચિત સોરઠા

ડણુક દીયે ડાલા મથ્થો (ન્યા) ભેંસા દળ ભગાણ
છૂટે પેટેથી છાણ વાણય સૂણી વનરાજની

હરણુ રોઝ ને શેમરા, (એ) વગડો વાઢી જાય,
કેફરા ફાટી જાય વાણય સૂણી વનરાજની.

ડણુકે ડુંગર ડોલતા, પહાડે પડે પડઘાવ,
ગજદળ ભાગે ગાવ, વાણય સૂણી વનરાજની

ધન્ય સોરઠ ધરા, ધન્ય ધન્ય ગિરનાર,
(જ્યા) ધીંગી ભેંસ ધરાર સાવજ તગડે સૂરના

ગજદળ ગોત્યા ના જડે, શેમર જાય સંતાય,
(ત્યારે) વારાહ વગડામાય, સિંહ જગાડે સૂરના

ઘેટા ઘૂમે ઘમસાણવા, કરતા ઢીંકા ઢીંક,
જરા ન ઝાલે ઝીક, સાવઝ વાળી સૂરના

પંજાળો લાભે પને, માથુ ઝોળા માણ,
જમદઢ ગરેડા જાણ, જમૈયા નળે જડ્યા

*

સિંહ પ્રાચીન તથા અર્વાચીન

(પ્રકાશન અને સંપર્ક અધિકારી વનવિભાગ : ગુજરાત રાજ્ય) પ્રસન્નકુમાર વસાવડા

ઇતિહાસના આદિ સમયમાં સિંહો મધ્ય યુરોપમાં ગ્રીસ અને બાલ્કન દેશમાં મળી આવતા હતા. એ પછી પણ ઘણા સમય સુધી સિંહોનું અસ્તિત્વ હતું. ખ્રિસ્તિ ધર્મની શરૂઆતના સમયમાં સિંહો પેલેસ્ટાઇન, ઈરાન વિગેરે દેશોમાં પણ હતા. આપણા દેશમાં સેંકડો વર્ષો પહેલાં સિંધથી બંગાળ સુધી ઉત્તર ભારતમાં સિંહો મળી આવતા અને દક્ષિણમાં છેક નર્મદાના કાઠાં સુધી સિંહો હોવાના ઐતિહાસિક પુરાવા છે. ૧૬૫૦માં માળવાના જંગલોમાં સિંહો હતા, અને મોગલ સલતનતના સમય વખતે શહેનશાહ જહાંગીરે માળવાના જંગલોમાં સિંહનો શિકાર કર્યાની ઐતિહાસિક હકીકત મળી આવી છે. તે જ અરસામાં આબુ પર્વત ઉપર અને સાબરમતીના કિનારા ઉપર સિંહો હોવાનું માલુમ પડેલ છે. અંગ્રેજોના સમયમાં લગભગ ૧૮૩૨ સુધી ઘોડા ઉપર બેસીને સિંહનો શિકાર કરવાનો રિવાજ પ્રચલિત હતો. ગુજરાતમાં અમદાવાદ અને વડોદરા પાસે ૧૮૩૬ સુધી સિંહો જોવા મળેલા છે. ડીશા પાલનપુર અને આબુમાં ૧૮૮૧ સુધી સિંહોનું અસ્તિત્વ હતું. પોરબંદર પાસે બરડાના ડુંગરમાં ૧૯મી સદીમાં સિંહો હતા.

વાઘ અને સિંહનું સાથે રહેવું અશક્ય હતું, કારણ કે સિંહનો સરળ સ્વભાવ અને હિંમતની સામે વાઘની લુચ્ચાઇ અને ઝપટ સિંહને માટે હાનીકારક નિવડયા. તે ઉપરાંત અંગ્રેજોના સમયમાં અંગ્રેજો તથા બીજા મોટા ભારતીય ઓફિસરો અને લશ્કરી અધિકારીઓના સિંહના શિકારના શોખે હિંદુસ્તાનના લગભગ બધા જ ભાગમાંથી આ પ્રાણીનો સદન્તર નાશ કર્યો ને છેવટે ગિરના જંગલમાં રડયા ખડયા સિંહો બચી ગયા, અને સદ્ભાગ્યે તેમને રક્ષણ મળવાથી ભારતમાં સિંહનું અસ્તિત્વ કાયમ રહ્યું. સિંહની વસ્તી ગણત્રી ઘણાં વરસોથી કરવામાં આવતી. તેમાં ભૂતકાળની ગણત્રીઓ, ખાસ કરીને સાધારણ નિરક્ષણ પર આધારિત હતી, પરંતુ ૧૯૫૦ ના વર્ષથી દર પ્રત્યેક પાંચ વર્ષે વસ્તીગણત્રીનું કામ હાથ ધરવામાં આવ્યું છે. અને અત્યાર સુધીની વસ્તી ગણત્રીના જુદા જુદા આંકડાઓ નીચે પ્રમાણે છે.

વરસ	સિંહનો અડસટો
૧૮૮૦	૧૨
૧૮૮૩	૩૧
૧૯૦૫	૧૦૦
૧૯૧૧	૨૦
૧૯૨૦	૫૦
૧૯૩૬	૨૮૭
૧૯૫૦	૨૧૯ થી ૨૨૭
૧૯૫૫	૨૯૦
૧૯૬૩	૨૮૫
૧૯૬૮	૧૬૦

સિંહ ખુલ્લા જંગલમાં રહેતું પ્રાણી છે. તેની લંબાઇ લગભગ નવ ફૂટ જેટલી હોય છે. તેનું વજન લગભગ બસોથી સવાબસો કિલો જેટલું હોય છે, સિંહ કરતાં સિંહણ કદમાં નાની હોય છે. અને સિંહના જેવી કેશવાળી તેને હોતી નથી. બચ્ચાંઓ ઉપર દીપડા જેવા ઝાંખા ગુલ હોય છે. જે પુખ્ત ઉંમરે અદશ્ય થઇ જાય છે. સિંહ બિલાડીની જાતનું પ્રાણી છે. આ જાતના પ્રાણીઓમાં સિંહ એક જ એવું પ્રાણી છે કે જેની પૂછડી ને છેડે વ.ળનો ગૂંચ્છો હોય છે. સિંહની શારીરિક ખાસિયતો તેના માંસાહારી સ્વભાવની જરૂરત માટે સંપૂર્ણપણે બનેલી હોય છે. સિંહના મોઢામાં કુલ ૨૬ દાંત હોય છે. તેમાંથી આગળના નાના દાંત મારેલા જાનવરનાં હાડકાં ઉપરનું માંસ તથા રેસાઓ કોતરી ખાવામાં વપરાય છે. આ દાંતોની બન્ને બાજુ ઉપર તથા નીચે જડબામાં બે રાક્ષસીઓ હોય છે.

નીચેનું જડબુ આડા ચાલતા મજાગરાની માફક બધ થતા ઉપર નીચેની રાક્ષસીઓ એક બીજાને સાથે એની મજબુત પકડ કરે છે કે જેથી અદરથી પકડયા પછી કોઇપણ શિકારને છટકવુ અશકય બની જાય છે રાક્ષસીની બાજુમા ઉપરના જડબામા ત્રણ અને નીચેના જડબામા બે છરી જેવી ધારવાળી તિક્ષ્ણ એવા કાપવાના દાત હોય છે જે કાતરની માફક માસના ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખે છે

સિહની જીભ અત્યત ખરબચડી હોય છે અને તેની ઉપર અણીદાર નાની ગાંઠો હાય છે જેનાથી તે તેના બચ્ચાને બ્રશની માફક સાફ કરી શકે છે અને તેનાથી તે હાડકા ઉપર ચોટેલુ માસ સહેલાઈથી ઉખેડી ચાટી જઇ શકે છે સિહનો ખોરાક મોટા માસના ટૂકડાઓ ગળી જવા સાથે સકળાયેલો હોઇ તેની જીભ ઉપર સ્વાદ બિદુઓ ઘણા ઓછા હોય છે તેમના પગ અને પજાઓ શિકાર માટ સપૂર્ણ ઉપયોગી અવયવો છે અને તેની મદદથી સિહ બિલકુલ અવાજ કર્યા વગર ઘાસ અને સૂકા પતામા પણ ચાની શકે છે

પજાના અઢાર નખો પ્રત્યેક આગલા પગમા પાચ અને પાછળના પગમા ચાર તેઓ ચાલતી વખતે અદર લઇને ચાલે છે પરતુ લડાઇ કરતી વખતે અથવા શિકાર વખતે આ અઢાર તિક્ષ્ણ છરીઓ કોઇપણ પ્રાણીના ટુકડે ટુકડા ઉડાવી દે તેવી શક્તિ ધરાવે છે સિહના આ નખોની અદરના પોલાણમા હરહમેશ ભયાનક જીવાત રહે છે જેથી તેનાથી થયેલો ઘા તાત્કાલીક સારવાર ન લીધી હોય તો અવશ્ય તે જીવાતથી થતા ઝેરને લીધે પ્રાણઘાતક નીવડે છે નરના પગની નિશાની માદા કરતા મોટી હોય છે અને લગભગ ગોળાકાર હોય છે જ્યારે માદાના પગની નિશાની સાધારણ લબગોળ હોય છે

ચાલતી વખતે સિહના આગલા પગની નિશાની ઉપર જ પાછલા પગની નિશાની નહી પડતી હોવાથી તેના નિશાનો બેવડા માલુમ પડે છે શિકાર કરતી વખતે સિહ માથુ નીચુ કરી પગના ટેરવા ઉપર જરાય અવાજ કર્યા વગર આગળ ધસે છે અને છેવટે સપૂર્ણ ઝડપથી તરાપ મારી પ્રાણીને પકડી પાડે છે સિહની સાંભળવાની શકિત તથા જોવાની શક્તિ અત્યત તીવ્ર છે પરતુ તેની સુઘવાની શક્તિ સાધારણ નબળી છે આ એક તેની ખોટ, બીજા પ્રાણીઓના બાગ્ય માટે ઘણી જરૂરી છે કારણ કે પરમાત્માએ જો સિહને તેની જોવાની અને સાંભળવાની શક્તિ જેવી જ શક્તિ વાળુ નાક આપ્યુ હોત તો દુનિયાનુ એક પણ પ્રાણી બચવા પામ્યુ ન હોત

સિહ કુટુબપ્રેમી છે અને હમેશા ટોળામા ફરે છે આવા સિહના ટોળાને અગ્રેજીમા "પ્રાઇડ' કહેવામાં આવે છે શિકાર વખતે નર એક બાજુથી શિકારના પ્રાણીને હકારે છે જ્યારે બીજી બાજુ માદાઓ તથા નાના બચ્ચાઓ તૈયાર જ બેઠા હોય છે જે ઝડપભેર શિકારને પકડી પાડે છે સિહો માટે નર માદાના સયોગ બાબતે કોઈ ખાસ ઋતુ નથી, પરતુ ગિરમા આ સયોગ ઓકટોબર, નવેમ્બર માસમા થાય છે અને લગભગ ચાર મહિના પછી જાન્યુઆરી, ફેબ્રુઆરી માસમા માદા ઘણુ ખરુ બે બચ્ચાનો જન્મ આપે છે કે કેટલીક વખતે ત્રણને કવચિત પાચ બચ્ચાનો જન્મ આપે છે બચ્ચાઓની ઉછેરવાની તાલીમ આપવાની ક્રિયા માદા કરે છે પરતુ નર તેઓની સાથે રક્ષક તરીકે રહે છે બચપણથી બચ્ચાઓને તેઓને શિકાર કરવાનો ભયકર ખેલ સારી રીતે શીખવાડવામા આવે છે આ તાલીમ પૂરી થય લગભગ પાચ વર્ષની ઉમરે નર તથા લગભગ ત્રણ વર્ષની ઉમરે માદા સપૂર્ણ યુવા અવસ્થામા પહોંચે છે આપણા દેશમા અમુકમા પ્રાણી સગ્રાહલયના સિહ પિતા અને વાઘણ માતાથી થયેલા બચ્ચાને 'લાયગર' કહેવામાં આવે છે જ્યારે વાઘ પિતા અને સિહણ માતા તરીકે હોય અને તેનાથી થયેલા બચ્ચાને 'ટાઇગોન" કહેવામા આવે છે

*

૮

સેંજળના સાદુળનો સાવઝ

કાનજી બારોટ

'સરવો સોરઠ દેશ, જ્યાં સાવઝડાં સેંજળ પીએ;
બાળું પાટણ દેશ, જ્યાં પાણી વિણ પોરા મરે.'

એમ રાણક દેવડીએ અમથું નહિ કીધું હોય. એવા સરવા સોરઠ દેશમાં દસ દસ માઈલે ડુંગરા; ડુંગરે ડુંગરેથી દડતી સેંજળ નદિયું અને નદીએ નદીએ સાવજડાં સેંજળ પીતાં ઇ ઝાઝા વરસની વાત નથી.

કેટલાક કુદરતી જોગ બાધી જાય છે. સોરઠના ખુમાણ પંથકમાં સેંજળ ગામ, ઘટાટોપ ઝાડી, સેંજળ નદી અને સાદુળ ખુમાણની વારિયું. આ સેંજળ નદીમાં આજથી સવાસોક વરસ પહેલાં સાવઝડાં પાણી પીતાં.

સાદુળ ખુમાણ પણ નામ એવા જ ગુણ. એમણે કૈંક સાવઝ દીપડાના શિકાર ખેલેલા. સાદુળ ખુમાણને આભને ટેકા દયે એવા બે દીકરા. મોટાનું નામ કાથડ અને નાનાનું નામ માણસિયો.

સેંજળ પાસે જ મદાવાનો ને બાવળાનો ડુંગર. એમાં મેપો કરી ને એક ભરવાડનો દંગો. આ મેપાની એક ખડાઇ ભેંસ ઉપર સાવઝ ત્રાટકયો ને મેપો મેખાસુર થઇને દોડયો. હાથમાં કુવાડી ને ક્રોડી ને સાવઝને ફટકારી. ઘવાયેલો સાવઝ ખડાઇનું મારણ પડતું મેલી ને ભાગ્યો. હાકલા પડકારા થયા, ગામેડું ભેગું થઇ ગયું ને ઘવાયેલો સાવઝ કાંટયમાં ભરાઇ ગ્યો.

સાદુળ ખુમાણ ડાયરો ભરીને બેઠા છે. ત્યાં ખબર પડી. સાદુળ ખુમાણનો નાનેરો દીકરો માણસિયે બંધૂક ઉઠાવી. સાવઝના લોહી નીતરતા સગડ લીધા, કાંટયમાંથી ગોતીને પડકારો કરી બંધૂકની ગોળીએ ઠાર માર્યો.

કવિજનની તો રત પાકી. માણસિયાની મરદાનગીરી બિરદાવળીઓ રચાવા માંડી. પંદર દી થયા ત્યાં અને એકાદ ચારણ બારોટે બિરદાવળી રચી નથી. કોઇને કેંવરાવવાની જરૂર ન પડે કે આપા માણસિયે સાવઝને બંધૂકે દીધો. સાદુળ ખુમાણના ડાયરામાં કસુંબાની ને કવિતાની ધક બોલે છે.

એક દીનો સમો ને ડાયરો જામ્યો છે. સાદુળ ખુમાણના મોટા દીકરા કાથડ પણ બેઠા છે. ઓછા બોલા પણ બોલ્યે પળે એવા. કવિઓની જુક્તિ જોયા કરે છે. એમાં આવી ચડયા એક કવિ અને માણસિયાની મરદાનગીનો દુહો ફટકાર્યો :

ધીંગો ગરવરનો ધણી, ડણકંતો દહીવાણ;
માર્યો સાવજ માણસી, રંગ ખુમા વજરાણ,

દુહો સાંભળીને ડાયરાએ વધાઈયું દીધી. ત્યાં કાથડ ખુમાણ પોતાના બાપને કહે: "બાપુ ! ભાઈએ સાવઝ માર્યો ઇ તો જાણે બરાબર, પણ એમાં આ બિરદાવળીનાં લાંબાં લપસીંદર આળસતાં જ નથી અને કાણુક આ બધાય વારાઘડીએ વખાણ્યુ કરૂં રિયા છે? સાવઝ બંદૂકે માર્યો ઇ તો સંદેશે મોત!"

એમાં એક કાઠી મરમ કર્યા વગર ન રહી શકયો :

"સાદુળ બાપુ! આપણા કાંથડભાઇ તો બંધૂકને અડે ય નહિ હો! સાવઝને ભણ્યે તરવારે જ વાંતરૂં નાખે હા આઆ!"

કાંથડ ખુમાણ મરમને પી ગયા. જવાબ ન વાળ્યો. મુનિની જેમ જ અબોલ બેઠા રહ્યા. પણ આપા સાદુળ સમજી ગયા કે વાત વહમી થઇ ગઇ. પોતાના પેટને તો ઇ ઓળખે જ કે કાથડ બોલ્યું પાળ્યા વગર નહિ રહે, એટલે સૌને સાનમાં સમજાવી દીધું કે હવેથી સાવઝના ખબર કાથડને કાને ન પડવા દેવા.

એવામાં એક દી સેંજળની સીમમાં સાવઝ ઊતર્યો, પણ કેવો સાવઝ!

ઓપે ડુંગરાં જંગરાં નદીનાળા ગામ મીતિયાળા,
જોરાળા પજાળા સિંહ વસે છે જરૂર;
કરે કોણુ હાળા ચાળા ભુહરી લટાળા કહું,
ક્રોધાળા ખેધાળા તેમ હઠાળા કરૂર.

જોયે જેની બેય આંખો બેરના ઇંગારા જેવી,
ખરા દાત ગરેડીના ખીલા જેવા ખાસ;
તીવ્ર શસ્ત્ર ધાર જેવા ચમકે નખાળા તેજ,
તેને જોતાં વેત લાગે કાયરાને ત્રાસ

બીજીયો નખમે ડારા રહે સદા ખારા ખારા,
પીઠ ડોલે વસુધરાયીક સાંભળી ડણુક,
મેખારા પછાડ તાડફાડ છે અજારા માર,
બડા હાથિયારા ગ્રાહ કરકે બણુક.

છોકરા છાનાં રિયે એવો ડાનામથ્થો. પીઠ વડીને મારગે આવેલ આપા સદુળની વાડીમાં એક વોડય (વિયાણુ વગરની) ગાયને મારી ને ખાય છે.

આપા સાદુળને સાદુગ નામના કોળીએ વાવડ દીધા કે'

"બાપુ ! સેંજળમાં બે સાદુળા છે ને એક ત્રીજો આવ્યો." [બીજો સાદુળ કોળી પોતે]

આ સાંભળીને આપા સાદુળે તો સાવઝના શિકારે ચડવાની કરી તૈયારી. હજી સાદુળ ખુમાણુ સિંહના શિકારે ઊપડે તે પહેલા તો કાથડ ખુમાણુ ઢાલ ને તરવાર લઇને નીકળી ગયા. જીવલા ગોવાળે કાથડ ખુમાણુને જાતા જોયા એટલે કહે :

"ભાઇ ! હુ યે આવુ ?"

"તુ યે હાલ !"

બેય નીકળ્યા.

સેંજળિયા નદીને કાંઠે વાડીમાં રાવણાના ઝાડ હેઠ ગાયનું શરીર નોરને મોઢાથી ઝઝેડી માંસના લોચા ગળી રિયો છે

કાથડ ખુમાણે જીવા ગોવાળને આથમણી કોર રહેવાનું કહ્યુ, પોતે ઊગમણી બાજુ આવ્યા જીવા ગોવાળે સામી બાજુ જઇ સાવઝને પડકારીને કુવાડી તોળી

કાથડે જાણ્યું કે જીવલો ગોવાળ જશ ખાટી જશે, એટલે પોતે સિંહ જેવી જ ત્રાડ મારીને કહે'

"હે ગાયના ખાનારા ! માટી થાજે !"

સાવઝે જાણ્યું કે ખરો શત્રુ તો આથમણે છે, અને ઓંદગાને કાથડ ખુમાર માથે દોટ દીધી ધ-ધ-ધ-ધ કરતોક ને કાથડને ફીણુને ફોહે ભરી મેલી તરાપ મારીને કાથડ ઉપર પજો ઝીંકયો

ત્યા તો કાથડ ખુમાણુ ગોઠણિયાભર થઇ ગયા ને ડાબે હાથે ઢાલ ઉપર સાવઝનો પજો ઝીલી જમણે હાથે સાવઝના પેટાળ માથે તરવારનો ઘા કર્યો. પેટના નળ કાપી નાખ્યા, સાવઝનો બરડો વળગ્યો રિયો.

કાળઝાળ સાવઝે એવા કપાઇ ગયેલા દેહે કાથડ ઉપર ઝપટ કરી પોતાના લોહીથી આપાને તરબોળ કરી ઢાલ માથે બેય પજા ઝીંકી ઢાલને ડાચામા લઇ લીધી

લાગ મળતાં આપાએ અગને સેરવી લીધુ. સાવઝે મરતાં મરતા ઢાલને ચાવીને જમીનમાં ધાલી દીધી.

હજી આપો સાદુળ તો શિકારીઓ સાથે હાલ્યા આવે છે જ્યા વાડીએ આવી ને જુએ ત્યા તો દીકરાને લોહીબોળ દીઠો. બાપે નવાઇ કરી.

"જનાવરે લગાડયુ ?"

"ના, બાપુ ! આ તો સાવઝનું લોહી છે. મને જરાય ઇજા નથી થઇ. અને કવિઓ ગહેકી ઊઠયા :

કટો કૂલ તો મદમાતસંહ, ઝુલ તો સેલાન કેહા,
ક્રોધમેં હુવંતો જોર ભરતો કઠાર:
ગરવરા ધરા માથે, કેરહી કરતો ગાઢા,
ઝડાફેહી માલ ઢાર ભાંગતો જગીર–૧

ધરંતો મદ ફૂરતો ઊતરતો કાઠિયા ધરા,
અજગી ભારથે જગી ભાખ્યો અદ્દભુત,
અરાડો ભરતો ફાળ, ભાગિયા સધીર કેતા,
કેડે કેડ બાધી રાડય પડાવે કપૂત-૨

મદમેં તોડંતો માલ, મેલાવે મનુષ પ્રાણ,
પ્રચંડ થાપહી ઝોંટ પાડંતો પંજાળ;
ખંકા વાત સૂણી ઝંકા સેંજળકા નાથ ખંકા,
કડંકી ઉઠાયા ભડાં વેરિયા કા કાળ –૩

સાદુળકો નંદ ચાલ્યો, સિંહપે ચોગાન સામે,
કરી હાક જંગી વીર ભડાંક કાંથડેશ;
ખંકા શૂર ધીર થઇ જા સિંહકા બેટા,
છોડું નહિ ધીંગાણે મેં ખડા સમરેશ –૪

ઝપટ બોલહી સૂણી, હડેડી ઊઠયો જંગી,
સામો એક રંગી ખુમો હટયો ના સધીર;
ક્રોધમેં છકેલ ખડો, વિરોધ મેં ભૂપ કંટો,
ઝપટ થાપરી કરી પંજાળે જંગીર–૫

બછૂટી મ્યાન સે તેગ, હથા કાંથડેશ વીર,
મહા શૂર ધીર વીર હટયો ના મેરાણ;
પડી વીજ આભ થકી, પટાળે કેસરી પરે,
પા'ડ જયું પ્રચંડ પડે (એમ) પાડિયો પંચાણ–૬

ખડા એક ઘાયે કાયા ટુકડા બિલંક ખાંકા, વિંધ્યાકુળ સુભટરા રાખવા વેંડુર;
પટાળા પાહોર પતિ નાહોર મારિયો પંડે, કહે સામતેશ કવિ રાખિયું શહુર–૭

આ કાંથડ ખુમાણ સં. ૧૮૯૯માં કમળપૂજા ખાઇને દેવલોક પામેલા.

*

વનરાજ વિહોણું વન

રજુઆત: કવિ કાનજી ગગુભાઇ લીલા

એક સમયે એક જંગલમાં હાથી, વરાહ, વાઘ, ચિત્તા, હરણાં, શિયાળ ને સસલાંને ઉન્મત્તપણે વિચરતાં જોઇને કવિને કલ્પના આવે છે કે:

ઉન્મત્ત મતંગ લતા દ્રુમ તોરે, નિશંક વ્હૈ દોરે હે સ્યાર સસા;
બિનચિંત વ્હૈ ચિત્તે ચરિત્ર કરેરૂ, બઘેરે બડપ્પન લાય નસા;
મૃગ વ્હૈ ગતિ મંદ તહાં બિહરે, મિલિ ખોદત સૂકર વૃંદ રસા;
બનરાજ બિહિન બડે બનકી જુ, ભઈ કછુ ઓરકી ઓર દસા.

જુઓ તો ખરા! હાથીઓ મદોન્મત્ત થઇ આજે વેલીઓ ને વૃક્ષો તોડી રહ્યા છે, શિયાળ અને સસલા જેવાં નમાલાં પ્રાણીઓ પણ નચિંત થઈને દોડી રહ્યાં છે. ચિત્તાઓ મનથી ચિંતવી પણ ન શકાય તેવાં ચરિત્રો કરી રહ્યા છે, અને વાઘ તો મોટો બની વનનો રાજા બની બેઠો છે. હરણાં જે છલાંગતાં હોય તે ધીમી ગતિથી નિર્ભયપણે ફરી રહ્યાં છે. આ સુરવડાંનાં જૂથનાં જૂથ દાતરડીઓથી ધરતી ખોદી ને ધૂળ ઉછાળી રહ્યાં છે. નક્કી આ વનમાં વનરાજ ચાલ્યો ગયો છે. નહિ તો આવા વનની આ દશા ન હોય.

મૂળ તો ચિતોડના મહારાણા સજ્જનસિંહજી ગુજરી જતાં ચિતોડમાં નાના માણસોનું જોર જામ્યું, પડોશી રજવાડાં પણ ભીંસ કરવા લાગ્યાં, આ બધી પરિસ્થિતિ જોઇ સાઝ જેવો પુરૂષ ચાલ્યો જતાં આ બધું થઈ રહ્યું છે તેવી કવિએ તુલના કરી છે.

*

માનવ માબાપની સિંહણ દુહિતા

સક્ષેપક : વજુભાઈ વ્યાસ

[જેની ફિલ્મે જગત આખામા સનસનાટી મચાવી અને જે પુસ્તકનો જગતની ૨૧ ભાષામા અનુવાદ થયો છે, ને જેની લાખો નકલો ખપી ગઇ છે તે BORN FREE પુસ્તકનો ગુજરાતી સક્ષેપ કરી ને અહી સિંહજીવનના વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસી શ્રી વજુભાઈ વ્યાસે રજૂ કરેલ છે એ પુસ્તકના લેખિકાનુ નામ છે જોય એડમસન એના પતિનુ નામ છે જ્યોર્જ એડમસન એમના જીવન અગેની વિગતો તો આ સક્ષેપમા જ આપેલ છે. આ પુસ્તક સૌ પ્રથમ ૧૯૬૦મા પ્રગટ થયેલુ, ઇગ્લેંડની પ્રકાશક પેઢી વિલિયમ કોલીન્સ તરફથી એ પ્રગટ થયુ છે દુનિયા આખીમા આ સત્ય ઘટનાની ફિલ્મ બતાવાય છે, મુબઇના માટુગાના થીએટર 'અરોરા' મા ગત ફેબ્રુઆરીમા એ ફિલ્મ પાચમી વાર આવી ગઈ

આ સિહણ એલ્સાને ચાર વાસાથી દીકરી તરીકે રાખેલી તે અઢી વર્ષની પુખ્ત વયની થઇ ત્યા સુધી એના માનવ માબાપને છોડવા માગતી નહતી એની રમ્ય, વાત્સલ્યમય, ભવ્ય, માનવ અને હિંસક પ્રાણીના અદ્ભુત સ્નેહની આ રોમાચક ઘટના પુસ્તકના પ્રકાશક સત્ય માનવા તૈયાર ન હતા એથી તેમને ઇગ્લાડથી વિમાનમા બેસાડીને એડમસન દપતી કેનિયાના જગલ વિસ્તારમા લઈ ગયા. જ્યા એલ્સાનુ રહેઠાણ હતુ તે વિસ્તારમા

પોતાના માટે તબુ ખેચીને જગલમા અદરના ભાગે જઇને એલ્સાને સાદ પાડવા જે રીતે જ્યોર્જ એડમસન બદૂકનો અવાજ કરતા તે રીતે અવાજ કર્યો અને એમના પત્ની જોય એડમસન જેમ પોતાની ખોવાયેલી પુત્રીને સાદ કરતા હોય તેમ સાદ કર્યો "એલ્સા ! એલ્સા !" ને માબાપના વિયોગથી દુખી એલ્સા હરખભેર આવી દોડતી પણ લાબા વિયોગે માબાપને મળવા દીકરી દોડે તેમ આવી અને જોય એડમસનને ભેટી પડી પુસ્તકના પ્રકાશક પેઢીના સચાલકો હેરત પામી ગયા એલ્સા આવી, ભેગા એના ત્રણ બચ્ચાને તેડતી આવેલી અને સાથે એનો સિંહ પતિ પણ ખરો સિહ આવો ઊભો રહી ગયેલો છેવટે એલ્સાને પટાવી ફોસલાવી અને કુટુબ પરિવાર સાથે જગલમા અદરના ભાગે દૂર સુધી મૂકી આવવા પડ્યા

આ બનાવે જગતને હેરતમા મૂકી દીધુ પુસ્તક પ્રકાશન પામ્યુ પછી તો એની ફિલ્મ પણ ઊતરી અને જગપ્રસિદ્ધ બની સૌરાષ્ટ્રમા સિહ સાથેની ભાઈબધી સિહ સાથેનો સ્નેહ એ કોઈ નવી વાત નથી જૂનાની ભેણુપરીના કાઠી દરબાર માત્રા આપાની વાત ખૂબ પ્રસિદ્ધ છે અને આપણા સતોને વચને સિહ પગના આવે છે એ તો હજી ગિરના જગલ માટે રોજમરોજની ઘટના છે આ કથા અહીં આપી છે જ એટના માટે કે સિહ સાથેના માનવ સ્નેહની પ્રતીતિ થાય ચિત્રો ઘણામાથી માત્ર ચાર જ અહીં આપ્યા છે અને પુસ્તકમાથી સિહના, શિકારના, જગલના વર્ણનો છોડીને, સિહણ બાબતની બીજી બાબતો છોડી ને માત્ર સ્નેહભાગ જ આપ્યો છે—સ]

'એય જોય, જો તો ખરી હુ તારે માટે કઈક ભેટ લાવ્યો છુ !" એમ જ્યોર્જે કહ્યુ એટલે જોય એકદમ મકાનમાથી બહાર આવી, સ્ટેશનવેગનનુ ખાનુ ઉઘાડીને જોયુ તો એમા ત્રણ બચ્ચા લથડિયા ખાતા અને ભૂખથી પીડાતા મ્યાઉ મ્યાઉ કરતા હતા એ બચ્ચા ને જોઇ ને જોયનુ માતૃવાત્સલ્ય છલકાઈ

ફોડયું અને એણે ત્રણે ય બચ્ચાંને ઊંચકી લીધાં.

માઉન્ટ કેનિયાથી એબેસિનિયા સુધી ઝાડા ઝાંખરાં અને અર્ધજંગલ જેવો વિશાળ પટ પથરાયેલો છે. જ્યાં ઊંચા ઊંચા ઘાસ થાય છે. જ્યાં ઘણાં પશુપક્ષીઓનો કાયમી કુદરતી વસવાટ છે. એ પ્રદેશના એક ભાગ તરીકે દક્ષિણ આફ્રિકાના કેનિયાની પૂર્વ સરહદ પર જ્યોર્જ એડમસન તે એમનાં પત્ની બન્ને જંગલનું જીવન ગાળતાં હતાં. જ્યોર્જ એડમસન એ સરકારી વન્યપ્રાણી રક્ષક તરીકે હતા. તેમનું કાર્ય પ્રાણી રક્ષા ઉપરાંત જંગલી પ્રાણીઓથી લોકોને બચાવવાનું પણ હતું. તેઓ એક અચ્છા શિકારી હતા. એડમસન દંપતીને જંગલી પ્રાણીઓ પરત્વે ભારે મમતા હતી. ઈસીઓલો (ગામ) નજીક એમનું નિવાસસ્થાન હતું. જંગલમાં આ એડમસન દંપતી અવારનાર સફરે સાથે ફરતાં હતાં.

૧૯૫૬ના ફેબ્રુઆરીમાં આ પ્રદેશમાં એક કરૂણ બનાવ બની ગયો. બોરન જાતિના એક સીદીને તે જંગલમાં કામે ગયેલ ત્યારે માણસખાઉ સિંહે ફાડી ખાધો. આ સિંહની સાથે બે સિંહણો પણ હતી. આ માણસખાઉ સિંહના ભયથી આખું ગામ થરથરી ગયું. સીદીઓ જ્યોર્જ પાસે આવ્યા અને આ માણસખાઉનો નાશ કરવા વિનંતી કરી. એથી જ્યોર્જ અને તેમના સાથીદારો સ્ટેશનવેગન લઈને માણસખાઉનો નાશ કરવા ઊપડયા. આ માણસખાઉ સિંહનો ઝાડી ઝાંખરાવાળા એક ખડકાળ પ્રદેશમાં વાસ હતો, ત્યાં જ્યોર્જ અને એમના સાથીદાર ગયા. સિંહને શોધીને એને ગોળીએથી ઠાર કર્યો, પરંતુ સિંહણને મારવી પડી કારણ કે એ સિંહથી વિખૂટી પડવા માગતી ન હતી, અને સિંહના રક્ષણ આડે ઊભી હતી. સિંહ અને સિંહણ બન્ને ઢળી પડયાં.

જ્યોર્જ સિંહણ પાસે ગયા તો એના આંચળ દૂધથી ભરેલા હતા. એટલે એ તાજી વિયાણી હતી. થોડે દૂર બેખડ તરફ જતાં એની આખળી (વિયાંવાનું સ્થળ) જોઈ અને બેખડ નીચે ત્રણ બચ્ચાં મ્યાંઉ મ્યાંઉ કરતાં હતાં. જ્યોર્જે એને ખેંચી કાઢયાં અને સ્ટેશન વેગનમાં નાખ્યાં. મા વિનાનાં બચ્ચાંને થોડાં ભૂખે મરવા દેવાય ! એટલે એ ઘેર લઈ આવેલ. જોય તો એને જોઈને રાજી રાજી થઈ ગઈ. એ ત્રણેયને ઘરમાં લઈ ગઈ અને સૂવાડયાં.

પણ હવે કરવું શું ? એ ખૂબ નાનાં માંડ ત્રણ ચાર દિવસનાં હશે. એને પાવું શું ? દૂધ પાવું જોઈએ પણ કેવી રીતે પાવું ? એટલે ૫૦ માઈલ દૂરના શહેરેથી દૂધ પાવાની શીશી અને ટોટી મગાવ્યા. બાળકની માફક દૂધ પાવાનું શરૂ કર્યું. પણ રબ્બરની વાસ મારતી ટોટીથી બચ્ચાં શે દૂધ પીએ ? એ તો છી....છી....છી કરવા લાગ્યાં. જોય નિરાશ થઈ ગઈ. એને થયું બચ્ચાં મા વિનાના ભૂખે મરી જશે! પરંતુ જ્યોર્જે યુક્તિ લડાવી, દૂધનાં ટીપાંને આંગળી ઉપર લઈને બચ્ચાંને ચટાડવા લાગ્યા, બચ્ચાંને સ્વાદ લાગ્યો અને આંગળી ચાટવા લાગ્યાં, આમ ધીમે ધીમે એને શીશીના દૂધ ઉપર ચડાવ્યાં.

પરંતુ આ એકલા દૂધથી એને શે નિરાંત

બાળક વિહોણાં જોય એડમસનને બાળક મળ્યાં. માના હેતથી ત્રણેય સિંહબાળાને ઉછેર્યાં. આ ચિત્રમાં પચાસેક દિવસનાં ત્રણેય બચ્ચાંને પ્રેમથી હૈયા સરસાં લઈ જોય એડમસન બેઠાં છે.

રહે ! અને આ પાઉડરના દૂધમા કસ પણ કેટનો ? એટલે જોયે ગ્લુકોઝ, કોડલીવર તેલ વગેરે મગાવી, દૂધમા ભેળવીને પાવા માંડયુ બચ્ચા હોશે હોશે પીવા લાગ્યા અને મોટા થવા લાગ્યા

બચ્ચાને રાખવા માટે રજા લઈને હબસીઓને જઈ લાકડાનું પીંજરૂ તૈયાર કરાવ્યુ અને જ્યોર્જ એડમસનને એ પ્રદેશનુ કામ પૂરૂ કરીને ઠાવણી સહેજી ઈસીઓલો બાજુ રહેઠાણ ફેરવ્યુ સાથે આ ત્રણેય બચ્ચાને પણ ભેગા રાખ્યા આખો દિવસ આ બચ્ચા એડમસન દંપતીની સાથે જ ઘરમા રહેતા રાત્રે ઘરમા જ લાકડાના પીંજરામા સૂઇ રહેતા નાના નાના બાળકોની જેમ જ એડમસન દંપતીને ખોળે ઊછરવા લાગ્યા

આ ત્રણેય બાળ માદા હતા સિંહણો હતી. મોટાનુ નામ રાખ્યુ મોટી વચલીનુ નામ રાખ્યુ લાસીકા અને સૌથી નાનુ જે દેખાવે સુંદર હતુ, નબળુ હતુ તેનુ નામ રાખ્યુ એલ્સા. એલ્સા દૂબળું ખરૂ પરંતુ તરવરિયુ અને સમજુ હતુ, મમતાળુ હતુ એ જો એની મા સિંહણ પાસે રહ્યુ હોત તો કદાચ જીવત પણ નહિ સામાન્યત આવા નબળા બચ્ચા મરી જતા હોય છે પરંતુ અહીં તો ત્રણેય ઉપર ધ્યાન અપાતુ હતુ નબળા ઉપર વિશેષ ધ્યાન અપાતુ હતુ

સિંહના બચ્ચા નાના હોય છે, ત્યારે એના શરીર ઉપર દીપડા-વાઘની જેમ આછા આછા ગૂલ હોય છે જે મોટા થયે ભૂંસાઈ જાય છે એમ આ ત્રણેય બચ્ચા ગૂલથી શોભતા હતા અને રમતિયાળ હોઇ, આખો દિવસ કૂદાકૂદ કરી મૂકતા તોફાન કરતા અને ભાંગફોડ કરતા હતા રસોડામા જઈને બધુ વેરણ છેરણ કરી મૂકતા ઢોળી મૂકતા અને કનડગત કરતા હતા પણ જોય એડમસન મા તરીકે એમને લાડ લડાવીને ખુશ રાખતી બચ્ચાને સાચવવા માટે નુરૂ નામના એક માણીને (હબસીની જાત) નોકર તરીકે રાખેલો, જે આખો દિવસ બચ્ચાની દેખભાળ રાખતો અને તેની પાછળ પાછળ ભમતો હતો

આ સિંહણના નાના બચ્ચાએ જ ગંભનુ જીવન જોયુ ન હતુ એને મા પણ યાદ ન હોતી જોય એમની મા અને જ્યોર્જ એમના પિતા હતા એડ મસનનુ ઘર એ એમનુ વર હતુ આ પાલક મા-બાપ બચ્ચાને રમવા માટે ફૂટબોલ રબરના ટ્યૂબ ટાયર, દડા વગેરે આપતા હતા દીવાનખાનામાથી શયનખંડમાથી ઓશિકા ચાદર અને કપડા ખેચી જતા અને તેનાથી રમતા એકબીજાની સામે ઘૂરકતા, તોફાન કરતા અને શિકાર કરતા હોય તેમ હુમલો પણ કરતા શિકાર માટે લપાતા છુપાતા અને જે આ ધુ તે પાડી દેતા કોઈવાર એડમસન દંપતી ઉપર પણ હુમલો કરતા પરંતુ એ નિર્દોષ ભાવે ખાસ કરીને જોય એમને ખૂબ સાચવતી પોતાના સંતાન હોય તેમ એના પર પ્રેમ કરતી, વહાલ કરતી આમ સવારથી રાત સુધી ધીંગામસ્તી અને તોફાન કરતા રાત્રે પણ માંડ સૂએ અને કોઈવાર દોડીને અંધારામા દૂર ચાલ્યા જાય તો એને શોધવા જવુ પડે રાતે એ તો દેખે, પાછળ જનાર જોઈ શકે નહિ

એક દિવસ એડમસન દંપતીને ત્યાં મહેમાન આવ્યા એ તો આ સિંહણોને જોઈને ઝબકી ગયા અને ઓરડામાં દૂર એનો સામાન પડ્યો હતો તે આ ત્રણેય બહેનોએ વેરણછેરણ કરી મૂકયો ફેંદી નાખ્યો રમકડાની જેમ રમવા લાગ્યા

આમ કરતા કરતા કરતા ત્રણ માસના થવા એટલે દૂધને બદલે માસરસ પાવાનું શરૂ કર્યું પણ તે શે પીએ ? પરંતુ ધીમેધીમે માસરસ ઉપર ચડાવ્યા એટલે તો હૃષ્ટપુષ્ટ થવા લાગ્યા જોત જોતામાં ત્રણેય બહેનો વધી ગઈ પાંચ મહિને તો મોટી ડંગિના કૂતરા જેવી લાગવા માંડી એ ત્રણેયને ઘરમા કયા સુધી રાખવી એ કોયડો થયો એક બાજુ મમત્વ બીજી બાજુ આવા જોખમી પ્રાણીઓને જાળવવાની સમસ્યા હતી ગમે તેમ તો ય આ રાની પ્રાણીઓ અને એય સિંહણ એટલે સાચવવા મુશ્કેલ હતા વળી એક બે નહિ પણ ત્રણ હતા આડોશી પાડોશી સૌને એના વિ। ચિંતા અને ભય રહેતા મોટી કરેલી દીકરીઓને વિદાય આપવાનુ પણ મૂંઝવણભર્યું હતુ અને તેમાય મા-જોયને માટે તો વસમુ હતુ એક દિવસ દીકરીને ય સાસરે વળાવવી પડે છે,

એટલે એમ નક્કી થયું કે મોટી બન્નેને રોટરડામ પ્રાણીબાગમાં મૂકી આવવી, અને નાની એલ્સાને રાખવી. એ મુજબ મોટી બન્ને બેનોને નૈરોબી વિમાની મથક પરથી વિમાનમાં રોટરડામ મોકલી. બહેનોને વિદાય થતી એલ્સા જોઇ રહી, જોયને તો એથી ય વસમું લાગ્યું, એની આંખો આંસુઓથી ઊભરાઇ ગઇ.

હવે એલ્સા એકલી રહી, એણે થોડા દિવસ સુધી બહેનોને ગોતી, વારંવાર ઝાડી તરફ જાય અને પાછી ફરે, પણ એ બહેનો ન મળી એટલે એડમસન દંપતી તરફ વધુ ખેંચાઇ. ખાસ કરીને જોય તરફ. એ એની પાછળ પાછળ પડછાયાની માફક ફરતી. એલ્સાનેય ઊંડી બીક લાગી કે રખેને એને એની બે બહેનોની જેમ છોડી દેવામાં આવે! રાત્રે એ લાકડાના પીંજરામાં સૂતી નહિ, એને બદલે એડમસન દંપતીની સાથે કે નજીક સૂવા લાગી અને ઘણીવાર તો રાત્રે એક પગ જોયને અડાડી રાખતી. અંગૂઠો મોંમા લઇને ચાટતી પરંતુ એમાં ય જોખમ તો હતું, કારણ એની કાચકાગળ જેવી જીભ વધુ ચાટવા દેવામાં આવે તો ચામડી ઉખેડીને લોહી નીકળી આવે.

એલ્સા મોટી થઇ હતી, એનો ધક્કો લાગે તો પણ પડી જવાય. એ એડમસન દંપતી સાથે સ્ટેશન વેગનમાં ફરવા જતી, ગાડીમાં પણ જોયની બાજુમાં બેસવાનો આગ્રહ રાખતી અને ન બેસાડે તો મસ્તી કરતી, તોફાન કરી લાડ લડતી એટલે એના તોફાનમસ્તી આ માબાપને ભારે પડવા લાગ્યાં. એક બાજુ જોયની એકની એક દીકરી એટલે ખૂબ ખૂબ માતૃવાત્સલ્ય, બીજી બાજુ આ જાજરમાન સિંહણને સાચવવાની જવાબદારી. આમ મનુષ્ય પ્રાણી વચ્ચેની અતૂટ મમતાનું ખેંચાણ માનવ મા બાપ અને સિંહણ પુત્રી વચ્ચે સમસ્યા બની રહ્યું.

જોયને ઘણીવાર એમ લાગતું કે આ ત્રણેય બહેનોને જંગલ જીવનની સ્વતંત્રતામાંથી ઝૂંટવી લઇને ઘરમાં રાખવામાં ભૂલ કરી છે. તેમનું સ્થાન ઘર નહિ, સરકસ નહિ, પ્રાણીબાગ નહિ પરંતુ વનવગડામાં જ હોઇ શકે. પેટની દીકરી કરતાં ય સારી રીતે મોટી કરેલી એલ્સાની જવાબદારી એડમસન દંપતીને ભારે ચિંતાનો વિષય બન્યો હતો.

એલ્સા પહેલાં પાણીથી ભડકતી પરંતુ એડમસન દંપતી રજા લઇને હિંદી મહાસાગરના કિનારે હવા ખાવા ગયાં ત્યારે એલ્સા દરિયામાં નહાવા પડતી અને જોયની પાછળ પાછળ પાણીમાં ફરતી, છબછબિયાં બોલાવતી. એ એક વર્ષની થવા આવી હતી.

એલ્સાને જંગલજીવનની કશી જ તાલીમ નહોતાં એને શિકાર અને જંગલજીવનની બધી તાલીમ આપવામાં આવેલી. આ તસ્વીરમાં એલ્સાને સ્નાન જોય એડમસન કરાવી રહ્યાં છે.

એને અન્ય પ્રાણીઓનો પરિચય થવા માંડ્યો હાથીને જોઈને એ ઉશ્કેરાતી પરંતુ અંતે ફરીને પાછી માબાપને ઘેર આવી જતી એડમસન દંપતી માછી મારી કરવા જતા તો એ માછલીને મોમાં લઈને કિનારે મૂકી આવતી અને સૌની સાથે જમવા બેસતી અને ફરવા જતી વખતે જોયને વસાતી ચાલતી જોયનો તો કેડો છોડવો એને ગમતો નહિ માના પડખામાથી દૂર જતી નહિ જાય તો પાછી આવી જતી

પ્રવાસ દરમ્યાન એકવાર એલ્સા માંદી પડી ગઈ, એને માંદી થઈ ગયેલી એટલે વનવગડામાં સાધનો મેળવીને એને એનિમા આપવો પડેલો એકવાર તો એ ઊડે જ નહિ છેવટે એને પલંગ સાથે ઊંચકવી પડી એનું એકલીનું વજન ખાસ્સુ ૧૮૦ પાઉન્ડ હતું દરમ્યાન ઉત્તરનાયરો નદી વિસ્તારમાં માણસખાઉ સિંહનો રંજાડ વધી પડવાથી એડમસન દંપતીને એ બાજુ રહેવું પડ્યું એલ્સા પણ સાથે રહી માણસ ખાઉ સિંહને મારવામાં રાત દિવસ હેગનગતિ વેઠવી પડતી અને જ્યોર્જ થાકીને ટે થઈ જતા પરન્તુ જ્યારે આવીને એલ્સાને હાથ ફેરવતા ત્યારે એનો બધો ય થાક, એનો બધો ય કંટાળો ઓગળી જતા

એડમસન દંપતી પાછા ઇસીઓલો આવી ગયા એલ્સી ૧૮ મહિનાની થવા આવી અને ઋતુમાં બેસવા લાગી એના ઋતુકાળ દરમ્યાન શરીરમાંથી એક પ્રકારની સખત ગંધ આવતી હતી પાંચેક માસ એડમસન દંપતીને જુદા જુદા સ્થળોએ ફરવાનું થયું તો બધા સ્થળોએ એલ્સા સાથે જ રહી કેટલેક સ્થળે તો એ સાથે ચાલતી અને રાત્રે થાકી જાય એમને પડખામાં સૂઈ જતી પરંતુ કોઈ કોઈ રાતે તે ઝાડી ઝાંખરામાં ચાલી જતી લાંબો સમય રોકાઈને પાછી આવતી ઋતુમાં આવેલી યુવાન સિંહણ એલ્સાને એક તરફથી સિંહને ભેગવાની ઉત્સુકતા જાગી, બીજી બાજુ માબાપનો પ્રેમ છોડાતો નહોતો એડમસન દંપતીને પણ ધ્યાન આવી ગયેલો કે હવે એ યુવાન સાથીદારની શોધમાં બેચેન છે

એકવાર નુરૂ સાથે એ ફરવા ગઈ પણ નુરૂને હાથતાળી આપીને એ સરકી ગઈ જ્યારે મા બાપને જાણ થઈ ત્યારે તેઓ ગાડી લઈને શોધવા નીકળ્યા તો એ રગદોળાયેલી હતી, શરીર ઉપર ઊઝરડા હતા, જખમ પણ હતા એ સિંહને મેળવવામાં બીજી કોઈ સિંહણની ઈર્ષ્યાનો ભોગ બની હોય એમ લાગ્યું એ સવા બે વર્ષની થઈ એના અવાજમાં ફેરફાર થઈ ગયો એના શરીરમાં ફેરફાર થઈ ગયો અને વારંવાર નાસી જઈને સિંહનો સમાગમ શોધવા લાગી

એડમસન દંપતી સાથે ફરવા નીકળે તો પણ એ એવી દિશા તરફ દોરી જતી કે જ્યાં સિંહ પાઠડો (યુવાન) ગયો હોય એડમસન દંપતીને સ્પષ્ટ જણાયું કે તે હવે સાથીોની બની છે એનું માનસ બદલાઈ ગયેલું વારંવાર જંગલમાં જવા લાગેલી માત્ર એ જમવા માટે અને મા-બાપના લાડ માટે જ ઘેર આવતી હતી પરંતુ એ સ્થિતિ જ્યોર્જ એડમસન માટે માથાના દુખાવા સમાન બની કારણ એલ્સા જ્યારે બહાર ચાલી જતી અને રાત પડવા છતાં ય પાછી ફરતી નહિ ત્યારે જોય વારંવાર જ્યોર્જની પાછળ લાગતી અને કહેતી "જાઓ જાઓ, એને શોધી લાવો, એ હજુ આવી નથી બિચારી ભૂખી તરસી હશે, ક્યાં ગઈ હશે! અને જ્યોર્જ સ્ટેશન વેગન લઈને આંટા મારી આવે, શોધીને થાકે પણ એ સાવનો પત્તો ન લાગે અને ઘેર પાછા ફરે ત્યારે જોય સૂન મૂન બની બેઠી હોય એને એની આ એલ્સા છોકરી વગર ગમતું જ નથી! એમને જ્યોર્જને ફરીને શોધવા જવું પડતું અને બંદૂકના અવાજ કરીને એ સાવને સાદ પાડવો પડતો એલ્સા બંદૂકનો અવાજ પારખી શકતી અને ગમે ત્યાં હોય ત્યાંથી આવી જતી

હવે એડમસન દંપતીએ એલ્સાના ભાવિ વિષે નિર્ણય કરી લેવાનો સમય પાકી ગયો હતો પરંતુ ત્યારે વિમાસણ ઊભી થઈ તેને મુક્ત જંગલ જીવન માણવા છૂટી મૂકી દેવી? જ્યોર્જ અને જોય એલ્સા જંગલમાં વસીને તેનું ઘર માંડે તેમ ઇચ્છતા હતા અને એલ્સા પણ તેના પ્રિયતમની શોધમાં હતી છતાં મા-બાપ-દીકરી વચ્ચેના સ્નેહ અને વાત્સલ્ય એમને છૂટા પડવા દેતા નહિ મા-બાપને લાગ્યું કે હવે જ્યારે એ જંગલના સિંહના સમાગમમાં આવી છે ત્યારે એને પરણાવી જંગલમાં સાસરે વળાવવી જોઈએ

એવામાં એક પ્રસંગ બની ગયો. ચાંદની રાત હતી. મધરાત થઈ હશે. દૂર દૂરથી એલ્સાને બોલાવતો સિંહનો અવાજ થયો. પરંતુ એલ્સા એડમસન દંપતીને છોડીને કેમ જઈ શકે ? છતાં એ પેલા આકર્ષિત અવાજને કારણે ઊભી થઈને ચાલવા લાગી તો જોયે જોરથી કહ્યું, "એલ્સા ત્યાં જવાનું નથી. ત્યાં બીજી સિંહણ હશે તો તને મારી નાખશે." એટલે એલ્સા પાછી આવીને બેસી ગઈ. પરંતુ એનું મન તો ચકળ વકળ થઈ રહ્યું. પરંતુ એણે કહ્યું માન્યું. આથી એડમસન દંપતીને વિચારતું કરી મૂક્યું. આમ ક્યાં સુધી એને રોકી શકાશે !

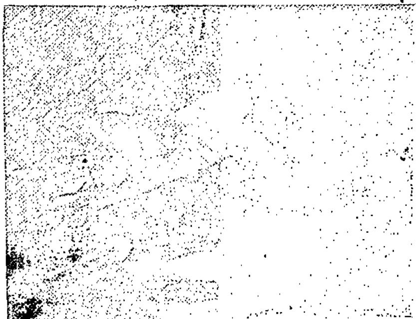
દર અઢી મહિને એ ઋતુમાં આવતી ત્યારે એના શરીરમાંથી એક પ્રકારની ગંધ પ્રસરી જતી અને એના સ્વભાવમાં ફેરફાર થઈ જતો. ત્યારે એ ફરવા તુરની સાથે જતી તો પણ આગળ ચાલવાનો આગ્રહ રાખતી અને લાગ મળતાં દૂર ડુંગરાળ ભાગ તરફ સાથીની શોધ માટે સરકી જતી.

હવે એલ્સા ૨૭ મહિનાની થઈ હતી અને પૂરી યુવાનીમાં આવી હતી. હવે તો એ બે રાત સુધી બહાર ફરી આવતી હતી અને ઘરે આવતી ત્યારે નિરાંતે ઊંઘતી હતી. પહેલાં તો ગમે ત્યાંથી ખાવા અને પીવા આવતી પરંતુ છેલ્લે કેટલોક સમય તો એ ખાવા માટે પણ આવતી નહિ. એને ધીમે ધીમે શિકાર કરતાં પણ થોડું આવડી ગયું હતું. અન્ય સિંહના ટોળામાં જઈને એ ખાવાનું પણ મેળવી લેતી હતી.

એડમસન દંપતી કેન્યા છોડવા માગતા હતા પરંતુ એલ્સાની ચિંતા હતી. એડમસન દંપતીને લાગ્યું કે માબાપનો દીકરી પર સાચો પ્રેમ હોય તો દીકરીને સાસરે વળાવી દેવી જોઈએ. દીકરી ગમે તેટલી વહાલી અને લાડકી હોય તો પણ આખરે તો તેને પતિગૃહે જ મોકલી આપવી જોઈએ.

એવી વિદાય વેળા આવી ત્યારે માને ખાસ કરીને જોયને બહુ જ વસમું લાગ્યું. એયને લાગ્યું કે એલ્સાને જો હંમેશને માટે જંગલને અને સિંહને સ્વાધીન કરી દેવી હોય તો તેની સાથેનો સંબંધ કાપી નાખવો જોઈએ. અને માબાપે તેને અહિં મૂકીને ચાલ્યા જવું જોઈએ. એથી તેમણે પોતાનું ઘર સમેટવાનું શરૂ કર્યું પણ એલ્સાને એનો વહેમ ગયો. એથી એ વધુ ને વધુ વિહ્વળ બન્યે જતી હતી અને જોયને છોડવા માગતી નહોતી, એને વળગી પડતી હતી, એટલે જ્યારે જ્યોર્જે ઘર સમેટવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે જોય એને દૂર લઈ જઈને તેની સાથે વધુ વહાલ કરતી, દીકરીને પહેલી જ વાર સાસરે વળાવતી વખતની માની મનોવ્યથા જોય અનુભવી રહી હતી.

એલ્સાથી હંમેશને માટે છૂટા પડવાનું છે એ

રાતની વખતે એલ્સા પોતાનાં માનવ મા બાપથી જરાય વિખૂટાં પડવાનું પસંદ ન કરતી. પડખે જ સુઈ રહેતી અને મા બાપ પથારીમાં છે કે નહિ તેની ખાત્રી રહે તે માટે એક પંજો તેમની પથારીમાં જ રાખીને સૂતી.

ખ્યાલ દીકરી કરતાં ય મા જોયને બહુ સતાવી રહ્યો હતો. કેટલાય દિવસથી માની આંખો પાણીથી ભરાયેલી રહેતી દીકરીની વિદાય એને બહુ વસમી લાગી. ચારવાસાની હતી ત્યારથી ખોળે લીધેલી આ દીકરીને એવા લાડકોડમાં રાખી, ઊછેરી, એની ખાતર ટાઢ–તડકા સહ્યાં, એની ખાતર લાંબા પ્રવાસે જવાનું પણ ટાળ્યું. પરંતુ છેવટે એ વેળા આવી પહોંચી કે એને કાયમ માટે છોડીને જવાનું છે.

ઘર સમેટાઇ ગયું સામાન બંધાઇ ગયો. ગાડી ભરી લેવામાં આવી એલ્સાના ગળે બાંધેલો પટ્ટો છોડી લેવામાં આવ્યો. એડમસન દંપતી એલ્સાને લઇને જંગલમાં દૂર દૂર નીકળી પડ્યાં. જુદા જુદા સ્થળોએ છાવણી નાખી સિંહ–પાઠડાની શોધ કરવા માંડી. એમા એક અઠવાડિયા પછી એક સિંહ–પાઠડો જોવા મળ્યો. એ એલ્સાને માટે યોગ્ય સાથીદાર જણાયો એ યુવાન અને દેખાવડો હતો. એલ્સા એના તરફ આકર્ષાઇ પણ એને ખ્યાલ આવી ગયો કે એડમસન દંપતી તેને છોડી જવાનાં છે, એટલે એ ગાડીથી નીચે ઊતરી નહિ, એક હરણાને જોઇને એલ્સા એના ઉપર કૂદી એટલે લાગ જોઇને એડમસન દંપતી એને છોડીને ભારે હૈયે પાછા ફર્યાં

એડમસન દંપતીએ વિચારેલું કે અઠવાડિયા સુધી જોવું કે એલ્સા એકલી રહી શકે છે કે કેમ! એને એનો પ્રિયતમ તો એ જ સ્થળે મળી ગયો હતો, પરંતુ જોયનું હૃદય ઝાલ્યું ન રહ્યું, એ શું કરતી હશે, એણે ખાધું હશે? પાણી પીધું હશે? પ્રિયતમે એને સાચવી હશે? વગેરે વિચારમાં જોયને અઠવાડિયાનો સમય તો અસહ્ય થઇ પડ્યો માબાપ દીકરીને મળવા અધીરાં બન્યાં તેઓ તેને મળવા જ્યાં એલ્સાને મૂકી ગયેલા ત્યાં ગયા. જોયે બૂમ પાડી, "બેટી એલ્સા! એલ્સા!"

અને આશ્ચર્ય વચ્ચે એલ્સા નદીને સામે કાંઠેથી શ્વાસભેર દોડી આવી. આવીને એકદમ એ ચાટવા લાગી, જોયના આગળા મોંમાં લઇને ધાવવા લાગી અને એનું આખુંય શરીર જોય ઉપર ઢાળી દીધું. જ્યોર્જની સાથે શરીર ઘસ્યુ, ઘુરરાટી કરી એના પ્રેમ અને સંતોષ વ્યકત કર્યાં. મા એને ફોસલાવી છોડી ગઇ એથી એ થોડીવાર તો જોયની સામે ટગર ટગર જોઇ રહી એની આંખોમાંથી પાણી ટપકવા લાગ્યાં. જોયે એના મોં પર હાથ ફેરવીને આશ્વાસન આપ્યું. વહાલ કરી મા–દીકરી બન્ને ભેટ્યાં.

થોડા દિવસ માબાપ અને દીકરી સાથે રહ્યાં, સાથે ફર્યાં પરંતુ માબાપને હવે ખાતરી થઇ કે એલ્સા હવે એકલી રહી શકે એમ છે, એણે એનો પ્રિયતમ શોધી લીધો છે, એ શિકાર પણ કરી શકે છે. પૂરેપૂરી દેખભાળ કરીને એડમસન દંપતીએ દીકરીને કાયમને માટે સાસરે વળાવી.

એકની એક દીકરીને સાસરે વળાવીને મા–બાપ એકલતા અનુભવે એવી એકલતા જ્યોર્જ અને જોય અનુભવી રહ્યાં હતાં પણ એમને સંતોષ હતો કે દીકરીનું મન હવે શ્વસુરગૃહે વસી ગયું છે.

આમ છતાં માબાપ એલ્સાની ખબર કાઢી જતાં હતા. એડમસન દંપતીનું રહેઠાણ એલ્સાના શ્વસુરગૃહથી લગભગ અઢીસો માઇલ દૂર હતું. એડમસન દંપતીએ એ જંગલના રખેવાળોને ભલામણ કરી, એલ્સાનું ધ્યાન રાખવા કહેલું પરંતુ જોયનું મન

અદ્ભુત ને રોમાંચક દશ્ય છે આ સિંહણ પુત્રી અને માનવ માતાના આલિંગનનું. એલ્સાને આઠ દિવસ જંગલમાં મૂકી આવ્યા બાદના પ્રથમ મિલને મા દીકરી ભેટી પડે છે.

જ્યારે ઊચક થતું ત્યારે તેઓ એલ્સાને મળી આવતાં.

એવામાં એડમસન દંપતીને ખબર પડી કે એલ્સા ગર્ભવતી છે. એથી તેમને ખૂબ ખુશી ઉપજી. જોય એની દીકરીને આવે સમયે મળવા ખૂબ આતુર હતી. તેઓ મળવા ઊપડયાં. જોયના મનમાં થયું કે એલ્સા તેને ઓળખશે! તેની પાસે આવશે! તેની સાથે પ્રેમ કરશે! એલ્સાના વનપ્રદેશમાં આવીને જોયે બૂમ પાડી, "બેટી એલ્સા! એલ્સા!" અને જયોર્જે એલ્સાને બોલાવવાના સંકેત તરીકે બંદૂકના ધડાકા કર્યા. ખાત્રી હતી કે એલ્સા આવ્યા વગર નહિ રહે.

અને એલ્સા આવી. નદી કાંઠેથી એ દોડતી આવી. એના આંચળમાં દૂધ ભર્યા હતાં. એ આવી તો ખરી પણ સાથે એક પછી એક એમ ત્રણ નાનાં બચ્ચાંને મોંમાં પકડીને લાવી. જાણે તે તેની માને કહેતી ન હોય! "મા! મા! જો તો ખરી! તું નાની થઈ છો! આ તારાં દોહિત્રો કેવાં છે! હવે તું એને રમાડ!"

અને દોહિત્રોને ખૂબ પ્રેમથી રમાડી, એલ્સાને વહાલ કરી અને એડમસન દંપતીએ ભારે હૃદયે વિદાય લીધી.

*

વેટિકનના માસિઆઇ ભાંડુ–અમર અને આશા

નામદાર પોપ પોલ છઠ્ઠાના રાજ્યના પાટનગર વેટિકન શહેરમાં બે માસિયાઈ ભાંડુ વસે છે. એ છે ગિરના સિંહ–બચ્ચાં અમર અને આશા. ના. પોપને ભારત સરકારે બે બચ્ચાં ભેટ આપ્યાં છે. એ ગિરના જંગલના સિંહ બાળ છે. ભારત સરકારે ના. પોપને ભેટ આપવા આ બચ્ચાંને મેળવવા ગિર જંગલના સત્તાવાળાઓને જણાવ્યું. જેના ઉપરથી ૪ થી ૬ મહિનાનાં બચ્ચાંની શોધાશોધ ચાલી. ગિરના ગાળેગાળા અને ધારેધાર જોઈ વળ્યા. પછી એવાં નાનાં બચ્ચાંવાળી સિંહણ મળવી મુશ્કેલ બની. છેવટે સિરવાણ નેસ પાસે એક સિંહણ અને બે બચ્ચાં મળી આવ્યાં. આ સિંહણ અને બચ્ચાંને મેળવવા મારણ અપાયું. પરંતુ જ્યારે બે બચ્ચાંને લેવા જંગલના અધિકારીઓ ગયા ત્યારે પેલી સિંહણની બે બેનો–અન્ય બે સિંહણો પણ આવી ચડી. આમ ત્રણ સિંહણો અને બચ્ચાંની સંખ્યા થઈ. આ બે આગંતુક સિંહણોને ખસેડવાનું કાર્ય બહુ મુશ્કેલ બન્યું. દિવસો પછીની મહેનત પછી બે સિંહણોને દૂર ખસેડી શકાઈ.

હવે બે બચ્ચાં અને એની માને પીંજરામાં પૂરવાનું નક્કી થયું. મારણ ગોઠવાયું, સિંહણ અંદર ગઈ પરંતુ મારણ કરીને ઝડપે બહાર નીકળી ગઈ. બે નાનાં બચ્ચાં પુરાઈ રહ્યાં. પણ એને લઈ કેમ જવાં? પેલી મા તો પીંજરા ફરતી ઘૂમતી રહી. એ ચક્કર ચક્કર ફર્યા જ કરે. કોઈને નજીક ન જવા દે એને બચ્ચાં ઘેલી બની ગઈ. ન ખાય, ન પીએ. ખૂબ જ ઉશ્કેરાયેલી રહે. એને ખસેડવા ઘણા પ્રયત્નો થયા, પણ સિંહણ એકની બે ન થઈ. અને કામ જોખમ ભર્યું બન્યું. સિંહણને એનાં બચ્ચાં માટે માથાં પછાડતી જોઈને સૌ મૂંઝાયા. છેવટે એમ નક્કી થયું કે બે બચ્ચાંમાંથી એક માદાને ઊઠાવી લેવું અને બીજા નર બચ્ચાંને છોડી દેવું, જેથી સિંહણ શાંત બને. એ મુજબ માદા બચ્ચાને છૂપી રીતે ઊઠાવી લઈ, નરને છોડી દેવામાં આવ્યું. અને એટલી જ ઉમરનું નર બચ્ચું વિસાવદર બાજુ કૂવે પડી ગયેલું તેને લઈ આવવામાં આવ્યું.

આમ નર બચ્ચાંને માદા બચ્ચાં સાથે હેળવી, બંનેને સાથે શાંતાક્રુઝથી વિમાન રસ્તે વેટિકન મોકલી દેવામાં આવ્યાં નરનું નામ રખાયું અમર અને માદાનું નામ રખાયું આશા. આજે બંને ના. પોપની નગરીમાં બંદીખાને ઉછરી રહ્યાં છે.

શા'બાશ બેટા !

સુરગભાઇ વરૂ

ધોડાવડીના નેસમાં બાધો ભગત નામે રબારી મિર ઓબાદની સારી સારી વીણાત પચાસેક ગાયોનું ધણ રાખીને રહેતો. એને રાણા નામનો સોળ વરસનો દીકરો ગાયુંના ઊભા ઊભા બોઘરણુ દૂધ પીઇ જાય સોળ વરસની ઉમર, પણ કાઠું ઘણું કરી ગયેલો.

એક દી બાધા રબારીને ત્યા મેમાનો આવેલા એટલે ગાયોને પહર ચારવા રાણાને મોકલ્યો અને પોતે મેમાનોની સરભરા કરવા રોકાયા. સવારમાં રાણાએ ગાયુંને પહર ચરાવીને ઝોકમાં પૂરી અને બાધા પાસે જઇને પોક મૂકી કે : "પાછા વળતાં હમણા જ ગોરી ગાયને સાવજે મારી નાખી."

બાધાએ વાત સાભળતાં જ ઊભા થઇને રાણાને જોરથી લાફો માર્યો. લાફા ભેળો રાણો જોરથી ગડથોલુ ખાઇ ગયો. બાધાએ રાણાને કહ્યુ .

"શરમ નથી આવતી ? રબારીનો દીકરો રોતો રોતો આવીને વીલડનો થઇને કહે 'બાપા આપણી ગાયને સાવજે મારી નાખી !"

આમ થપાટ પડતાં તો રાણામા સૂતેલુ દેવાતન થપાટ ભેગુ સફાળુ જાગી ગયુ રાણાએ કડિયાળી ડાગ લઇને દોટ મૂકી.

મેમાનોએ બાધાને ઠપકો દીધો કે આમ દીકરાને મરાય ? બાધાએ કહ્યું :

"રબારીનો દીકરો રોતલ થાય અને સાવઝ ગાયને મારી જાય તો ગિરમાં ગાયું રાખી રિયા."

રીસમાં ને રીસમાં દોડયા જતા રાણા પાછળ તેનો બાપ ને મેમાન પણ ઊપડયા

સાવઝ જ્યા ગાય ખાતો હતો ત્યાં રાણાએ સૂસ ભર્યા આવીને ફડાક ફડાક એમ લાકડીથી પ્રાછટ બોલાવી. લાકડીની પ્રાછટ પડતા સાવજ ભાગ્યો. થોડે ભાગીને પાછા આવીને જોયું ત્યા ગાય પાસે નાનકડો છોકરો લાકડી તોળીને ઊભો હતો. આવો છોકરો તેને મારી જાય તેથી સાવજને વસમુ લાગ્યું અને ત્રાડ દેતો પાછો ફર્યો પણ રાણો લાકડી વીંઝતો સામો થયો.

સાવજના વેંતમાં રાણો કેમે ય આવે નહિ રાણાને પાછા હટાવવા–તેને ડરાવવા સાવજે ઘણા આવલા માર્યા. રાણાને બીવરાવવા ઘણી ઘુરકિયું કરી, ત્રાડો નાખી પણ આજ રાણોયે છોકર મટી ગયો હતો. બાપના બોલે નચિકેતાએ જેમ જમના દ્વાર ખખડાવેલાં તેમ રાણો વિકરાળ સાવજને પડકારી ઊભો રહ્યો

બાધો અને મેમાનો રાણાને સાવજ સાથે ઝૂઝતો ભાળી, આ તાસીરો જોતા થંભી ગયા મેમાનોએ બાધાને હાકો કરવા કહ્યું એટલે રાણાએ તેમને વાર્યા અને કહ્યુ :

"રાણાને સાવજ સાથે એકલો ઝૂઝતા શીખવા દયો પછે એને કોઈ દી વાંધો નહિ આવે."

બાધો અને મેમાનો ફડે કલેજે સાવજ અને રાણાનો જંગ જોતા રહ્યા ત્યા તો સાવજે વધરાયા થઇને રાણા માથે હલ્લો કર્યો. રાણો સાવચેત હતો. રાણો કુદીને બે ડગલા પાછો હટી ગયો અને સોઇ ઝાટકીને સાવજના માથામાં કડિયાળી ઝીકી. માથામા લાકડી પડતાં સાવજ ફેર ગટી ખાઇને જઇ પડયો રાણાએ બીજી લાકડી ફટકારી. સાવજ લથડિયું ખાતો ભાગ્યો અને કળ વળતા પલાયન થઇ ગયો

"શાબાશ બેટા !" કહી બાપાએ દોડીને રાણાને તેડી લીધો. અને બે–ચાર બકા ભરી લીધા.

નરસંગ દર્શન

નાગેશ્રીમા નાજાભાઇ વરને ભક્તિનો રંગ લાગી ગયેલો ભક્તિ અને વેરાગમાં શરીર અને મનને ગાળી નાખીને શામળિયા સાથે સૂરત સાધી દીધેલી. લોકો તેમને ભગતબાપુ કહે. એક વખત તેઓ તુળશીશ્યામ દર્શન કરીને ખજૂરીના નેસ

ગયેલા. ત્યાં જગાભાઈ મનને ત્યાં આસન રાખેલું. બે ત્રણ માલધારીના જુવાનોએ આવીને તેમને કહ્યું:

"ભગતબાપુ! સાવજ જોવો હોય તો બાજુમાં જ મારણ કર્યું છે. જોવો હોય તો હાલો!"

"નરસંગના દર્શન કરવાની તો ઘણા દી થી ઈચ્છા છે. ભારે કામ થયું પણ આપણા રામ તો હથિયાર રાખતા નથી, અને ધારો કે સાવજ સામો થાય તો શું કરવું? એની કો'ક સમજ પાડો તો આવીએ." નાજા ભગતે જવાબ આપ્યો.

જગાભાઈ–મન નાજાભગતની વાતનો અર્થ સમજી ગયા પરંતુ જુવાનો તેમની વાતનો અર્થ ન સમજ્યા, એટલે તેમણે જવાબ આપ્યો:

"સાવજ સામો થાય અને જો માણસ ભાગે તો સાવઝ પાછળ થાય અને જો માણસ સામો ઊભો રહે તે માણસને નુકસાન ન કરે."

"અમે તો ભાઈ બિન અનુભવી અને તમે અનુભવી અને જાણકાર કહેવાવ, એટલે તમે તો જાણે નો ભાગો, અને તેથી તમારી ઓથે ઊભા રહીને અમે નરસંગના દર્શન કરશું." નાજા ભગતે કહ્યું.

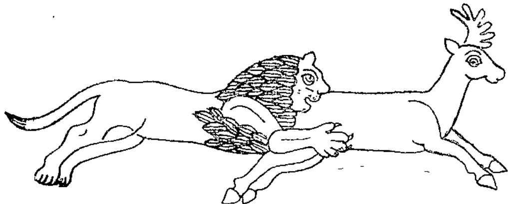
આમ વાત કરી આ ત્રણ માલધારી જુવાનો સાથે જગાભાઈ મન અને નાજાભાઈ સાવઝ જોવા ઊપડયા. જુવાનો સાવજે જે ઠેકાણે મારણ કરેલું તે ઠેકાણે જવાની બીજી કેડીએ જઈ ચડયા અને અચાનક સાવઝ જ્યાં મારણ ખાતો હતો તેની બગબર માથે જઈને ઊભા રહ્યા. સાવજ મારેલું ખાતો હતો ત્યાં આ બધાને ધડબડ કરતા સાથે આવતા ભાળીને ઘેં ઘેં કરતોકને મંડળી સામે ઘૂરકાટી કરતો દોડયો. તાજા જ મારેલા રોઝને ફાડીને ખાતા સિંહનું મોઢું રગતે લાલબંબોળ થઈ ગયું હતું. કેશવાળીઓ લોહીથી રંગાઈ ગઈ હતી અને લોહી ટપકતું હતું. લોહીથી ભેળુત બનેલા એવા વિકરાળ સાવજને ભાળ્યા ભેળા તો કાચા પોચાનાં છાતીનાં પાટિયાં બેસી જાય. કાળજું અને છાતી થડક ઉથડક, થડક ઉથડક સોવાવા માંડે.

"આવા કરાળ સાવઝને પોતાના તરફ દોટ મૂકતાં જે જુવાનો આગળ ચાલતા હતા તેના તો છક્કા છૂટી ગયા અને મૂઠિયું વાળીને ભાગ્યા અને બાજુમાં આવેલ ઝાડ ઉપર ચડી ગયા. બડાઈ હાંકનાર જુવાનોને ભાગતા ભાળી જુવાનોને નાજાભગતે કહ્યુ:

"એ ભણે જુવાનો! આમ ભાગીને અમને ભૂંડા લગાડોમાં, ભલા માણહ કાળથી ભાગીને કયાં જાહો, એતો તમે જ્યાં હશો ત્યાં ઝડપી લેશે."

નાજાભગતની આ વાત સાંભળે તો તો જુવાનો શેના? સાવઝ નાજાભગત અને જગાભાઈ મનની નજીક આવી જતાં તેની સામે ડગલાં આગળ વધી નાજાભાઈએ કહ્યું:

"હું તો તમારી કે'દુની વાટ જોઉં છું. તમારા ખપમાં આ શરીર આવતું હોય તો એનાથી રૂડું

પિત્તળની તાસકમાં તીક્ષ્ણ, ઓજારથી કોતરેલું ચિત્ર 'સાબર અને બારાશીંગુ'

રીતે જોર છે અને કલ્પનકલાથી અણુદીઠા સાવઝને મહારી–કંડારીને વાતોના પોરસીલા રૂપવર્ણે મઢીને વધારે રૂપકડો તેઓ બનાવી દે છે. જેનું વર્ણન આપણને પછી તો અનેક લોકવર્ણનોમાં ચીલાચાલુ ઢબે સાંભળવા મળે જ છે. બાકી લોકજીવનમા વિશેષત: તો ગિરના માલધારીઓ, તેમજ બહારથી વાઢયે આવેલા લોકો ઉપરાંત બહુ ઓછા લોકોએ ગિરના સિંહને છૂટા જોયો હશે. બાકી તો રાજરજવાડા શિકાર કરતા તે તો વાત જ અલગ રહી. પણ સૌરાષ્ટ્રના મોટાભાગના લોકજીવનમા તો સાવઝની વાતો જ સાંભળી હોય તેવા વધારે લોકો છે. તેઓએ માલધારીઓ પાસેથી તેમજ કર્ણોપકર્ણ જ સાવઝની વાતો સાંભળી છે. હમણા જ ભારતે સાવઝને રાષ્ટ્રીય પ્રાણી તરીકે નવાજ્યો છે પણ સૌરાષ્ટ્રના લોકોએ તો સાવઝ અને સિંણ (સહણ)ને રાજારાણીનું બિરુદ સદીઓથી આપી જ દીધુ છે. રૂપ, ખાનદાની, અને બહાદૂરાઈને નવાઝનાર સૌરાષ્ટ્રની લોકજનતાએ સાવઝ સિંણની કઈ કઈ અદ્ભૂત વાતો વહેતી મૂકીને તેને વધારે ગૌરવ આપ્યુ છે. અશકય, અલભ્ય વિગતને મૂલવવા અને કંડારવામાં સૌરાષ્ટ્રીજન પાછા નથી પડયા, તેથી સાવઝબેલડીના ગૌરવને તો તેઓએ શગે જ ચડાવ્યા છે. જીવતા સાવઝની બેલડી ભલે કલ્પનાના કંડાર જેવી રૂપવત ન હોય, પણ જે લોકોએ તેને જોવા જ નથી અને આવા રાજવી પ્રાણીને કલ્પનાની દેખાથી જ અભરે ભરીને વર્ણવ્યાં છે, તેની જીવનલીલાને પણ તેણે ઉચ્ચ આદર્શ ભરી જ કલ્પી છે. જેમકે "સિંહણનું દૂધ તો સોનાના પાત્રમા ઠરે, પાત્ર સોનાનું ન હોય તો દૂધ ફૂટીને બહાર નીકળી જાય." જેનો ભાવાર્થ સિંહણનુ દૂધ સાચી સિંહણનું બાળ જ જીરવી શકે, તે પચાવવાનું રેંજીપેંજીનું કામ નહિ.

લોકજીવન તો સાદુ અને સરળ છે, પણ ઉચ્ચજીવનના આદર્શને તે વખાણે છે જ. જેને બધી રીતે આંબી ન શકાય જેની જોડય ન જડે, તેવા માટે તેઓ થોડાંક પ્રતીકો અને વળી (Mo-[illegible]નો ઉપયોગ કરે છે. જેમકે સિંહણ પશુઓમાં ઉચ્ચસ્થાને રાજવણરૂપ હોવાથી જીવનભરમાં એક જ વાર સાવઝની સોડ સેવે છે અને એકજવાર તે વિયાય છે, અને તે પણ માત્ર એક જ બચ્ચું. અને તેથી તેની કહેણીપણ ચલણ રૂપ થઈ ગઈ છે ને ?

"બાકરબચ્ચાં લાખ, લાખે બચ્ચારા !
પણ સાવઝ બચ્ચુ એક, એકે હજારા."

સિંહણ આયખાભરમા એક જ બચ્ચાને જન્મ આપે તે વાત સત્યથી વેગળી છે. સૌરાષ્ટ્રના બહુ ઓછા ગ્રામ લોકોએ સાવઝના જીવનનો અભ્યાસ કર્યો હશે. માત્ર અપૂર્ણ માહિતી અને પરંપરાગત સાંભળેલી જ સાવઝની વાતો સામાન્યજનના ખ્યાલમા હોવાથી જ આમ બન્યુ છે વળી સમગ્ર લોકજીવનથી દૂર હોવા ઉપરાત તે બળવાન અને હિંસક હોવાથી બહુ ઓછા લોકોએ તેની ઝીણવટભરી જીવનચર્યા જાણવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે એટલે દૂરથી જ, સિંહબેલડીનું ગૌરવ ખંડક ન થય, તેવી કલ્પનાથી જ આવુ તેવું કલ્પી લીધુ હશે સિંહ તો વનકેસરી, જંગલનો રાજા તેથી તે કોઈની ગર્જના તો શે સહન કરી શકે? તેથી લોકજીવનમાં એવી એક રસિક વાત કહેવાય છે કે જ્યારે જ્યારે ધમ્મરઘોર ચોમાસે અકાશપટમા વાદળાઓના થર પર થર જામે છે અને ધડૂકાટે ઇંદરરાજા ગેડીને ગેડીદડો રમવા મંડાય છે ત્યારે તે ધડૂકાટને રાજવીરૂપ સાવઝ સહન નથી કરી શકતો, મેઘગર્જના સામે ગાઉ ઉપર ગાઉ નાખીને તે માથા પછાડીને મરણ પામે છે. આ રીતે વનકેસરીના અખંડિત ચક્રવર્તીપણાનું ગૌરવ લોકજીવનમા અનેરી રીતે કલ્પના ખંડિત રીતે અંકાઈ ગયુ છે. વળી સાવઝ કરતા સિંણ વધારે તેજીલી અને ખાટી છે, જો કોઇ પણ તેના બચ્ચા કે નરને મારે કે છંછેડે તો સિંણ તેનું વેર લીધે જ ઝંપે છે, તેવુ મનાય છે. એના પરથી જ કોઈ સ્ત્રી અતિ ઝનૂનમા આવી કોઈને વળગે છે ત્યારે કહેવાય જ છે ને "કેવી સિંણના જેમ ચોંટી પડી!"

ગિરના ઠાર પડયા માલધારીના ખાડુમાં જ્યારે

સાવઝ ત્રાટકે છે ત્યારે ગિરવાસી મદગળ ભેંશો છીંકોટા નાખીને એકીસાથે સામનો કરી કોઈવાર સાવઝને ભગાડી મૂકે છે, પણ ઝનૂને ચડેલો સાવઝ એક જ પંઝાની થપાટે ભેંશને ફાંડી નાખે છે. વળી ગિરના માલધારીઓના ડોબા, ખડાયાનો કથીરી રીતે સાવઝ ઘાણ કાઢી નાખે છે ત્યારે ગિરનો જબ્બર અને માંકડેડેર જેવો માલધારી ઝનૂને ચડીને સાવઝની સામે મંડાઇ પડે છે. અને પછી તો મર્યે કે માર્યે જ રહે છે.

લોકજીવનમાં સાવઝ એ ચક્રવર્તી રાજવીનો પ્રતીકરૂપ તો છે, પણ સાથેસાથ બળ, પરાક્રમ, ખાનદાનીમાં અતુલનીય હોવાથી માનવીઓએ તેના નામોની પાછળ 'સિંહ' શબ્દ લગાડવાનો નમેરો પ્રયત્ન કર્યો જ છે. તેમાંય ક્ષત્રિયમાં ગરાસિયા અને રજપૂતોમાં 'સિંહ'નું શંગ અપભ્રંશ આજે ગામડાંઓમાં ઠેર ઠેર સાંભળવા મળે છે, જેમકે નરશંગ. રાજશંગ, કેસરીશંગ વગેરે. પોતાનો બાળક નિર્ભય બને, કોઈથી ન બીએ અને સિંહ જેવો બહાદૂર બને તે માટે ઘણી માતાઓ સિંહનખ મેળવી, મઢાવીને પોતાના બાળકના ગળામાં પહેરાવે છે. વળી દરેક માતા લાડમાં તો પોતાના બાળકને "અરે, મારો સાવઝ" કહે છે. વળી કોઇ મોટું અને અગત્યનું કામ પતાવીને કોઇ આવે ત્યારે તેને કોઈ સીધું જ એમ પૂછી નાખતું નથી કે કામ પત્યું કે નહિ? પણ ગુઢાર્થમાં જ પૂછે છે, "શું સાવઝ કે સ્યાળ?" અહીં સાવઝનો અર્થ ફતેહ અને સ્યાળનો અર્થ નામાં આવે છે.

સામાન્ય રીતે લોકજીવનમાં સાવઝ બહુ ઓછો ગવાયો છે. તેનું કારણ ગ્રામવાસી બહુ ઓછા લોકોએ સિંહને જોયો છે તેથી. હિંદુ ધર્મમાં સિંહને ભગવાનના અવતારીરૂપે લેખ્યો હોવાથી નરશંગરાય (નૃસિંહરૂપ)નું દશાવતારની આરતીમાં રૂપવર્ણવવામાં આવ્યું છે :

"નરશંગરાયે નો'ર વધાર્યા
હરણાકંશ્યને હાથે માર્યા.
પ્રેલાદને ઉગાર્યા રે."

તેમજ કોઇ કોઈ માતાજીના ગરબામાં પણ શક્તિના વાહન તરીકે સાવઝને વર્ણવ્યો છે.

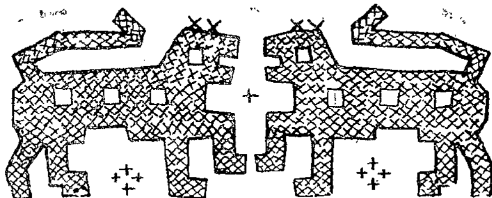
"અંબાજીમા ભરપૂરમાં, સાવઝના અસવાર."

તરી કે ભાટના પ્રશસ્તિ ગીતમાં કોઇવાર રાજવીને કે શીલવંતા બહારવટિયાને સાવઝરૂપના સંબોધન લાગે છે.

ગોંડળના એક પુરૂષ સામે મોઢે સિંહનો શિકાર કરતા મૃત્યુ પામ્યા, તેનું પણ એક ગીત રચાયું છે.

"સૂતા રે સાવઝને નો'તો મારતો
જગાડીને કરવો થો પડકાર રે નટવરશંગ બાપુ
સૂતા રે સાવઝને નો'તો મારવો,"

લોકજીવનમાં લોકવાર્તા, તેમજ બાળબોધની

કેનવાસના ભરતમાં સાવઝનું સુશોભન

ગિરનો રાજા ગોવિંદો. તસ્વીરકાર શંકરની સાહસિકતાનું માન કરવા આ સાવઝનું નામ ગોવિંદાને બદલે શંકર રાખવામાં આવ્યું છે.

'વાર્તાઓમાં તો સાવઝના જીવનરૂપની અનેક વાતો વર્ણવાઈ છે. જેમાં રાજવીરૂપની મોટપ 'સિંહ અને ઉંદર'ની વાર્તામાં દેખાય છે. તો બળ ઉપરની મુસ્તાકી અને ભોળપણુ 'સિંહ અને શિયાળ'ની વાતોમાં વર્ણવાયું છે. વળી સંપની સાથે દોસ્ત જેમ રહેતા સાવઝ સોરઠીવાતોમાં ઠેર ઠેર વર્ણવાયાં છે.

સાવઝના કંડારરૂપો સાંચી, ભારહૂત પહેલાંના મળે છે. તે જૂના કાળથી જ ચક્રવર્તીના પ્રતીકરૂપે જ લેખાયો છે. બળવાન રાજવીઓના ગર્વ, અભિમાનનું પ્રતીકરૂપ સિંહાસન, જેના ઉપર તે રાજવી ઠાઠમાઠથી બેસે છે, તેમાં પણ સિંહમુખના જ કંડાર હોય છે. તેથી તે લોકગીતોમાં પણ રૂડી રીતે ગવાયું છે. "પરણુ સોનાના સિંધાસણ, રૂપલાના બાજોઠ." વળી સાવઝ અમાપ બળવાળો હોવાથી તે મહામાયાશક્તિના વાહનરૂપ પણુ લેખાયો છે. જેમકે શક્તિશાળી હાથીની સૂંઢ, સિંહના પંજા અને લોઠકુ શરીર, આ બધી શક્તિઓ ભેગી કરીને લોકકલાકારોએ એક નવુ જ પ્રાણી બનાવ્યું જેમાં અમાપશકિત હોય છે તેને "ગજમુખ સિંહવ્યાલી" કહે છે. અને તેને મહાશકિત પોતાના વાહન તરીકે વાપરે છે.

લોકકળા અને કારીગરીમાં સાવઝ અવનવા રૂપે અને શોભનક્ષમ આકારે વિહરતો દેખાય છે. તેમાં ભરત, ચિત્રમાં તો સાવઝના અનેક રૂપશોભનો જોવા મળે છે. તદ્‌ઉપરાંત લાકડાના નાના રમકડામાં, સાવઝમુખા હાથવલયોમાં, લાકડીના હાથા ઉપર એમ જુદા જુદા માધ્યમની કલા, કારીગરી અને કસબમા સાવઝના અનેકરૂપ જોવા મળે છે.

સૌરાષ્ટ્રના દેશી રાજરજવાડાના રાજા મહારાજાઓ આ સૌરાષ્ટ્રના સાવઝનો શિકાર બહુ શોખપૂર્વક ખેલતા, પણુ સામાન્ય ગ્રામજનોએ સાવઝને બહુ નજદીકથી તો ભાગ્યે જ જોયો હતો. શહેરોના સંગ્રહસ્થાન અને સરકસમાં પાછળથી લોકોએ સિંહને જોયો. સ્વરાજ આવ્યા પછી તો ગિરના જંગલમાં મુક્ત રીતે વિહરતા સાવઝના 'સિંહ દર્શન' યોજાય છે, તેનો લાભ લઈને ઘણા લોકોએ હવે સાવઝને છુટ્ટો ફરતો જોયો છે. વળી સિંહ વિષે અનેક વિદ્વાનોએ રસભરી ઘણી માહિતીઓ આપી, તેના પુસ્તકો લખ્યાં, અનુભવો લખ્યા અને સાવઝની રહેણીકરણીની અનેક પ્રકારની છબીઓ પણુ છાપી, તેથી સાવઝના જીવન સંબંધે આજે તો લોકોને ઘણી માહીતિ મળી ગઈ છે.

સાવઝ પાંજરે પુરાય પછી તેની સ્થિતિ દયનીય બને છે. તે જોરાવર હોવા છતાં કશું જ કરી શકે તેમ નથી, તેથી તેના અનુસંધાને કોઈ જુવાનજોધ માણસ રોગમાં સપડાય અને પથારીવશ થઈ જાય, ત્યારે તેને માટે કહેવત કહેવાય કે, "કુવો શીળ (સિંહ) સાંકળ્યો છે." (સિંહને સાંકળે બાંધ્યો છે.) જેને બંધન ન હોય તેને બંધનમાં જકડી લીધો છે

લોકપ્રજાએ સિંહને પાતળી કેડના આદર્શરૂપ વર્ણવ્યો છે. તેથી લોકસાહિત્યમાં જ્યારે જ્યારે કેડનુ વર્ણન આવે ત્યારે સાવઝની કેડની જ ઉપમા અપાય છે. જેમ કે.

"હાંરે વણઝારા રે, તારી કેડયનો વળાંકો વણઝારા રે,
કે જાણે સાવઝનો સંકો વણઝારા રે.

નારીરૂપના વર્ણન પણુ સિંહણની કેડ સાથે સરખાવાય છે.

"હામ કામ લોચના, રૂપ રંગ અથોકના"
"ભૂખી સિંહણના જેવો કેડનો વાંક."

ખરેખાત સિંહસિંહણની કેડ આવી પાતળી નથી હોતી. ગધૈયા કરતાં વેલરની કેડ પ્રમાણમાં પાતળી હોવા છતાં તે આટલી બધી તો નહિ જ.

લોકજીવનમાં સાવઝ નામથી ખૂબ પ્રખ્યાત હોવા છતાં તેને જૂનાકાળમાં બહુ ઓછા લોકોએ જોયો હતો. તેથી તેના મૂળરૂપ કરતાં તેના કલ્પિત રૂપનાં ગ્રામલોકોએ રૂપસુંદર વિધાનો અને વર્ણનો આપ્યાં છે. અને આજે તો અનેકોએ સિંહને જોયો છતાં તે ચીલાચાલુ વર્ણન ચાલ્યા જ કરે છે તે જ કંઠસ્થ રૂપવર્ણનની દૃઢરેખ કરામત છે ને !

*

વાર્તાઓમા તો સાવઝના જીવનરૂપની અનેક વાતો વર્ણવાઈ છે જેમા રાજવીરૂપની મોટપ 'સિંહ અને ઉંદર'ની વાર્તામા દેખાય છે તો બીજી ઉપરની મુસ્તાકી અને ભોળપણુ 'સિંહ અને શિયાળ'ની વાતોમા વર્ણવાયું છે વળી સંપની સાથે દોસ્ત જેમ રહેતા સાવઝ સોરઠીવાતોમા ઠેર ઠેર વર્ણવાયા છે

સાવઝના કંડારરૂપો સાંચી, ભારહુત પહેલાના મળે છે તે જૂના કાળથી જ ચક્રવર્તીના પ્રતીકરૂપે જ લેખાયો છે બળવાન રાજવીઓના ગર્વ, અભિમાનનું પ્રતીકરૂપ સિંહાસન, જેના ઉપર તે રાજવી ઠાઠમાઠથી બેસે છે, તેમા પણ સિંહમુખના જ કંડાર હોય છે તેથી તે લોકગીતોમા પણ રૂડી રીતે ગવાયું છે "પરણુ સોનાના સિંઘાસણ, રૂપલાના બાજોઠ" વળી સાવઝ અમાપ બળવાળો હોવાથી તે મહામાયાશક્તિના વાહનરૂપ પણ લેખાયો છે જેમકે શક્તિશાળી હાથીની સૂંઢ સિંહના પંજા અને લોઠકુ શરીર, આ બધી શક્તિઓ ભેગી કરીને લોકકલાકારોએ એક નવું જ પ્રાણી બનાવ્યું જેમા અમાપ શક્તિ હોય છે તેને "ગજમુખ સિંહવ્યાલી" કહે છે અને તેને મહાશક્તિ પોતાના વાહન તરીકે વાપરે છે

લોકકળા અને કારીગરીમા સાવઝ અવનવા રૂપે અને શોભનક્ષમ આકારે વિહરતો દેખાય છે તેમાં ભરત, ચિત્રમાં તો સાવઝના અનેક રૂપશોભનો જોવા મળે છે તદ્ઉપરાંત લાકડાના નાના રમકડામા સાવઝમુખા હાથવલયોમાં, લાકડીના હાથા ઉપર એમ જુદા જુદા માધ્યમની કલા કારીગરી અને કસબમા સાવઝના અનેકરૂપ જોવા મળે છે

સૌરાષ્ટ્રના દેશી રાજરજવાડાના રાજા મહારાજાઓ આ સૌરાષ્ટ્રના સાવઝનો શિકાર બહુ શોખપૂર્વક ખેલતા, પણ સામાન્ય ગ્રામજનોએ સાવઝને બહુ નજદીકથી તો ભાગ્યે જ જોયો હતો શહેરોના સંગ્રહસ્થાન અને સરકસમા પાછળથી લોકોએ સિંહને જોયો સ્વરાજ આવ્યા પછી તો ગિરના જંગલમા મુક્ત રીતે વિહરતા સાવઝના 'સિંહ દર્શન યોજના' છે, તેનો લાભ લઈને ઘણા લોકોએ હવે સાવઝને છૂટ્ટો ફરતો જોયો છે વળી સિંહ વિષે અનેક વિદ્વાનોએ રસભરી ઘણી માહિતીઓ આપી, તેના પુસ્તકો લખ્યા, અનુભવો લખ્યા અને સાવઝની રહેણીકરણીની અનેક પ્રકારની છબીઓ પણ છાપી, તેથી સાવઝના જીવન સબંધે આજે તો લોકોને ઘણી માહીતિ મળી ગઈ છે

સાવઝ પાંજરે પુરાય પછી તેની સ્થિતિ દયનીય બને છે તે જોરાવર હોવા છતા કશુ જ કરી શકે તેમ નથી, તેથી તેના અનુસંધાને કોઈ જુવાનજોધ માણસ રોગમા સપડાય અને પથારીવશ થઈ જાય, ત્યારે તેને માટે કહેવત કહેવાય કે, 'કેશરી (સિંહ) સાંકળ્યો છે' (સિંહને સાંકળે બાંધ્યો છે) જેને બંધન ન હોય તેને બંધનમા જકડી લીધો છે

લોકપ્રજાએ સિંહને પાતળી કેડના આદર્શરૂપ વર્ણવ્યો છે તેથી લોકસાહિત્યમા જ્યારે જ્યારે કેડનું વર્ણન આવે ત્યારે સાવઝની કેડની જ ઉપમા અપાય છે જેમ કે

'હારે વણઝારા રે, તારી કડયનો વળાંકો વણઝારા રે,
કે જાણે સાવઝનો સંકો વણઝારા રે

નારીરૂપના વર્ણન પણ સિંહણની કેડ સાથે સરખાવાય છે

"હામ કામ લોચના, રૂપ રંગ અથોકના"
"ભૂખી સિંહણના જેવો કેડનો વાંક"

ખરેખાત સિંહસિંહણની કેડ આવી પાતળી નથી હોતી ગધૈયા કરતા વેંઘરની કેડ પ્રમાણમા પાતળી હોવા છતા તે આટલી બધી તો નહિ જ

લોકજીવનમા સાવઝ નામથી ખૂબ પ્રખ્યાત હોવા છતા તેને જૂનાકાળમા બહુ ઓછા લોકોએ જોયો હતો તેથી તેના મૂળરૂપ કરતા તેના કલ્પિત રૂપના ગ્રામલોકોએ રૂપસુંદર વિધાનો અને વર્ણનો આપ્યા છે અને આજે તો અનેકોએ સિંહને જોયો છતાં તે ચીલાચાલુ વર્ણનો ચાલ્યા જ કરે છે તે જ કંડારેલ રૂપવર્ણનની દઢરેખ કરામત છે ને !

*

ગિરનો રાજા ગોવિંદો. તસ્વીરકાર શંકરની સાહસિકતાનું માન કરવા આ સાવઝનું નામ ગોવિંદાને બદલે શંકર રાખવામાં આવ્યું છે.

ગિરના જંગલમાં પોતાની સામે લા સાંધતા સાવજ ગોવિંદાની સાતેક ફૂટ દૂરથી તસ્વીરકાર શંકરે ખેંચેલી તસ્વીર

ધર ધીંગા ગરવો ધણી, માડુ ધીંગા મજ્જ
નકલંક કેસરી નીપજે, ધીંગા ખોખડ ધજ્જ

ગોવિંદો શંકર ને હૈદુ

જયમલ્લ પરમાર

ટીલિયા સિંહનું અવસાન થતાં આજે સિંહ ગોવિંદો ગિરનો ખ્યાતનામ સિંહ બન્યો છે. આ ગોવિંદો ગિરના પશુરક્ષક માંહેનો ભાઈ હૈદરઅલી-હૈદુનો ખાસ મહોબ્બતી છે.

સિંહની છેલ્લી વસ્તી ગણતરીના દિવસો અને એ જ ટાણે સિંહનું રેકર્ડીંગ અને કચકડે મઢવાનું કામ જોડાજોડ થાય. ગુજરાત રાજ્યના માહીતિ ખાતાના ફાટેલ પિયાલાના ફોટોગ્રાફર શંકરને ગોવિંદાની, રેખા એ રેખા ખેંચતી અતિ નિકટથી તસ્વીરો ખેંચવાની અદમ્ય તલપ. સિંહ હજી સંયમમાં રહે પણ શંકર ન રહે.

શંકરની આ ગાંડી ધૂને શંકર પાસે અનેક સાહસિક કામો કરાવ્યાં છે. અપ્રાપ્ય એવી તસ્વીરો પડાવી છે. જેવો એ ભોળો ને નિખાલસ એવો જ એ નિડર ને સાહસિક જેવો એ ઉદ્દંડ ને મરણિયો એવો જ એ સ્નેહાળ ને દિલાવર. પ્રેમ ને વિરોધ એકસાથે જગાવે એવો. ઉતાવળ ને ઉગ્રતા એનાં લક્ષણો પણ પ્રેમ ને સમજદારીથી વાળ્યો વળી ને સ્વાર્પણનાં ડગલાં દેતો રહે એવો સિંહના સંસ્કારોવાળો.

ભયને એ કદી પીછાનતો નહિ, તેમ બે છેડા કદી મેળવી શકતો નહિ. સ્નેહ માટે સદાય ખપાતો રહેતાં આર્થિક બેહાલી એને ગુંગળાવ્યા કરતી છતાં એટલો જ બેપરવા ને બેનમા.

સાહસિક સ્વભાવે એને અખાડિયન બનવેલો અને રાજકોટ સત્યાગ્રહ દરમિયાન જાનને હોમીને ઝૂઝેલો અને તસ્વીરો દ્વારા પણ રાજકોટ રાજ્ય અને એજન્સી સામે એણે જુદ્ધ જ માંડેલું. ઘણું ઘણું સહન કરેલું એણે એ કાળે.

એ પછી સૌરાષ્ટ્ર રાજ્યની રચના થતાં એના માહીતિ ખાતાનો તસ્વીરકાર બન્યો પણ પટાવાળાથી માંડી ને પ્રધાનો સુધી એ બધાને એક સરખા જ લેખતો. સ્નેહ ભાળે ત્યાં માથું આપવા તૈયાર અને માથું ફરી જાય ત્યાં મોટા અમરબંધીની મર્યાદા તોડતાં તે કદી ન અચકાતો.

રાજકોટના સત્યાગ્રહથી ફૂલછાબ દૈનિકના મારા સંચાલન દરમિયાન મને એણે ઘણું ઘણું કામ આપેલું. એના સિવાય સૌરાષ્ટ્ર સરકાર સામે ઘરખેડની, ભૂપતની ડકાયતીથી ઊભા થયેલા સંજોગોની, વેચાણવેરાની ને ફી વધારાની લડતો અને બબ્બે ચૂંટણીઓમાં પત્રકારત્વને ક્ષેત્રે હું અધુરી જ લડતો લડી શક્યો હોત.

'ફૂલછાબ' ના આજના તસ્વીકાર ભાઇ ગુણવંત સેદાણીને મેં ભાઇ શંકર પાસે જ તૈયાર કરવા મૂકેલા. ભાઈ ગુણવંતના ઝડપ વેગ અને જોખમ વહોરીને કામ કરવાના કેટલાક ગુણો કેટલેક અંશે ભાઇ શંકરને આભારી છે.

સૌરાષ્ટ્ર રાજ્ય દરમિયાન ગિરના સિંહોના શિકાર માટે બહારથી આવતા મહેમાનો અને ત્યાર-પછીના સિંહ શિકારના પ્રતિબંધ સુધીમાં શંકરને સિંહો સાથે સ્નેહ સંબંધ બંધાઇ ગયેલો. વિકરાળ સિંહોની અપ્રાપ્ય તસ્વીરો એ દિવસોમાં 'ફૂલછાબ'-ને પાને શંકરને કારણે જ પ્રસિદ્ધ કરી શકાયેલી. સિંહ સૌરાષ્ટ્રનું ભૂષણ છે એવી લાગણી ત્યારે હજી કેળવાતી હતી.

સિંહ પ્રત્યેનું શંકરનું આકર્ષણ વધતું જ ગયું. કોઈએ ન ખેંચી હોય એવી સિંહની તસ્વીરો ખેંચવાની એની ઝંખના ઉત્તરોત્તર બળવત્તર બનતી ગઇ. એ મોકો શંકરને સિંહની છેલ્લી વસતી ગણતરી દરમિયાન મળી ગયો. એના જીવનનો એ પહેલો ને છેલ્લો ચિરંજીવી પ્રસંગ બની ગયો.

એવી અતિ નિકટની, છતાં સિંહના વિવિધ ભાવોની તસ્વીરો ખેંચવા ગુજરાત રાજ્યના જંગલ ખાતાના ઉપમંત્રી શ્રી પરમાણંદ ઓઝા અને પશુ

સ્વ. તસ્વીરકાર શંકર

રખેવાળ એવા હૈદુનાં સહકાર ને ઉત્તેજન મળી ગયાં.

સિંહનાં તમામ લક્ષણો ધરાવતા ગોવિંદાની એવી તસ્વીરો ખેંચવા નક્કી થયું. શ્રી પરમાણંદભાઈ ઓઝા અને શંકર ગોવિંદાસિંહની નિયત જગ્યાએ નિયત સમયે પહોંચી ગયા. પણ હૈદુ ત્યારે એ વખતે ન પહોંચી શકયો.

સિંહ ગોવિંદો એના બાદશાહી દબદબા સાથે બેઠેલો શંકરે જોયો. હૈદુની ઠીક ઠીક વાટ જોઈ. શંકર અધીરો બન્યો, સિંહને સિંહના વિવિધરૂપે પછી તસ્વીરો ખેંચવાનું ન પે બને.

સાવઝની પાસે જતાં સાવઝને શાનો ડર લાગે ? ખૂબ નજીકથી તસ્વીરો ખેંચવા શંકર તો ધસ્યો ગોવિંદા તરફ. ઘણું કરીને એ વખતે લખમણ કરીને એક રક્ષક સાથે હતો. પણ વણ હથિયારે સિંહને માથે ધસતા શંકરને એ કેટલોક બચાવી શકે ? પાછો રોઈ વાહનમાંથી નહિ, જમીન ઉપર જ.

એમાં સિંહ ડાલો ને શંકર ગાંડો ઠીક ઠીક નજીક જઈને એક ફોટો પાડી લેતાં વનના બાદશાહ ગોવિંદાને થયું કે આ કોક પોતાની સામે કાંઈક તાકી રહ્યું છે ને પાછું ઊંચું નીચું થઈ રહ્યું છે. એટલે ગોવિંદો ખબરદાર બનીને થયો બેઠો.

પણ હવે શંકરને કોઈ રોકી શકે તેમ ન હતું. શંકરમાં શંકરનાં ત્રણેય લક્ષણ, ભોળપણ, ઉગ્રતા ને ઉદારતા. એમાં શંકરની લાગણીઓ ત્યારે ઉગ્ર બની ગયેલી. ધારી તસ્વીર લીધે જ છૂટકો. સિંહ ગોવિંદો શંકરની સામે મંડાણો, પણ શંકર અડગ રહ્યો, અંગમાં જરાકે ય થડકાટ અનુભવે તો તસ્વીર કયાંથી ખેંચાય ? અણીના ટાણે શંકર અપૂર્વ સ્વસ્થતા મેળવી લેતો. બાકી અસ્વસ્થ.

શંકરે બીજો ફોટો લીધો ને ગોવિંદે પેંતરો લીધો, ત્યાં ત્રીજો ફોટો લીધો ને સિંહ તરાપની તૈયારીમાં આવ્યો, બન્ને લગોલગ આવતા જાય. બરાબર બેય વચ્ચે સાતેક ફૂટનું અંતર રહ્યું ત્યાં સિંહે લા સાંધવાનું કર્યું ને શંકરે ચોથો ફોટો ઝડપી લીધો ને હળવેકથી પાછે પગલે પાછો ફરતો ગયો. એ ચોથા ફોટાએ સિંહને, ગિરને, અને ગુજરાતને ખૂબ જગ પ્રસિદ્ધિ અપાવી. શંકરના જીવનનો એ અવિસ્મરણીય ને જીવનમાં એક વિજયી નેમ હાંસલ કર્યાના આનંદ અને સંતોષનો બનાવ બની રહ્યો. એ તસ્વીરોમાંથી બે મુખ્ય તસ્વીરો વાચકો આ અંકમાં આર્ટ પેપર ઉપર પ્રગટ થયેલી જોઈ શકશે. એક છે ગોવિંદો બેઠેલો તેની. બીજી છે શંકર ઉપર તરાપની તૈયારીમાં આવતા ગોવિંદાની. સાચી વાત એ છે કે ગોવિંદે જ શંકરની લાજ રાખી. નહિ તો સાત ફૂટ પાસે આવેલાને પાછો શું કરવા જવા દયે ? ગોવિંદે જ શંકરને મોતના મોંમાંથી જાવા દીધો.

પણ હજી શંકરના દિલને સોધરી નહોતી વળી, હજી એના જુદા જુદા કોણથી ફોટા લેવાની તો મનની મનમાં જ રહી ગયેલી. એટલે બપોર થતાં હૈદરને લઈને પાછો ગોવિંદા પાસે પહોચ્યો. ગોવિંદાની ગર્જના ને ઘૂરકિયુંનું રેકોર્ડીંગ કરવા માટે માઈક વગેરે રાખવાની જગ્યા પણ નક્કી કરવાની હતી. ગોવિંદો એના મિજાજમાં અને મસ્તીથી ત્યાં જ આરામમાં પડયો હતો.

હૈદરે જેમ માણસ માણસને જગાડે એમ

ગોવિંદાને જગાડવા ગોવિંદા સાથે વાત કરવા લાગ્યો.

"એલા આપણે ત્યાં કોણ મેમાન આવ્યા છે ઈ તો જો! આમ પડયો છો શું? બેઠો થા, બેઠો થા!"

આમ સિંહને હૈદર બેઠો કહી રહ્યો છે ને અક્ષરે અક્ષર સમજતો હોય તેમ સિંહ બેઠો થયો. પણ શંકરને સળવળિયો ઊપડેલો. એટલે પોતે ને કેમેરા બેય ઊંચાનીચા થયા કરે. એટલે શંકરને જોતાં જ ગોવિંદે ઘૂરકાટી નાખી. આ વખતે તો નજીક જતાં ભોળા શંભુય શંકરની લાજ રાખે તેમ ન હતું.

વનના રાજાને થયું કે પોતાની આણદાણનો અનાદર કરનારું કોઈ માનવી પોતાની બે ઇજ્જતી કરી રહ્યું છે. ગોવિંદે ઘૂરકાટી નાખતાં શંકરે હૈદર સામું જોયું ને હૈદરે સિંહ સામું જોઈને કહ્યું કે:

"ગોવિંદા! આ તું શું કરી રહ્યો છો? આ તો તારી છૂબિયું ખેંચવા આવ્યા છે. આપણા મેમાન છે. એની સામે ઘૂરકિયું કરાય! એટલું તો સમજ!"

હૈદરનું માન રાખીને ગોવિંદા ચૂપચાપ બેસી રહ્યો. માઈક વગેરે માટે જગ્યાનું માપ વગેરે લઈ લીધું પણ શંકરને જુદી જુદી તસ્વીરો ખેંચવી હતી એનું શું? સિંહ આઘો ન હટે એટલા માટે અગાઉથી એને માટે ત્યાં જ બધી સગવડ રાખવામાં આવેલી. પાણી ભરેલું લોઢાનું એક બકડિયું પણ થોડેક આઘે પડેલું.

શંકર હૈદુને કહે: "હૈદુ! દોસ્ત, ગોવિંદાને આ બકડિયામાં પાણી પીવરાવ તો ફોટો ખેંચવાની ભારે મજા આવે."

હૈદુ આઘે પડેલું પાણીનું બકડિયું લઈ આવ્યો અને સિંહની ઠીક ઠીક નજીક મૂકીને પાછા થોડાક આઘે ઊભા રહીને ગોવિંદાને કહે:

"ગોવિંદા! પાણી પી લે!"

પણ ગોવિંદો ન હલ્યો કે ન ચલ્યો. પોતાના મિજાજમાં જ બેઠો રહ્યો. એટલે હૈદુ કહે:

"એલા ગોવિંદા! આજ તો મારી લાજ રાખ! હું તારી કેટલી સેવા કરું છું? દોસ્ત થઈને આજે આબરૂ ગુમાવવા કાં બેઠો? આટલી ય મારી વાત આજ નહિ માને! ઊઠ! ઊઠ! પાણી પી લે દોસ્ત!"

અને સરવા કાને હૈદરની વાત સાંભળી ધીરેથી ગોવિંદો ઊઠયો. ગૌરવથી પાણીના બકડિયાં તરફ ડગ માંડયાં ને હૈદરને ખુશ રાખવા, એની ઇજ્જતથી બકાડયામાંથી થોડું પાણી પીધું.

શંકર એક તો ગાંડો હતો અને આ જોઈ ને વધુ ગાંડો થયો. એણે ખેંચાય એટલી તસ્વીરો ખેંચી. અને આ બધો સમય નજીકના એક ઝાડની બેલાખી સાથે બેઠાં બેઠાં ઉપમંત્રી શ્રી. પરમાણંદભાઈ ઓઝા આરામથી આ બધો તમાશો જોયા કરતા હતા.

હૈદરે કોઈ વીજળીના હંટરથી નહિ, તેમ કોઈ લાંબા અણીદાર હથિયારથી નહિ, તેમ કોઈ તત્કાલિન લાલચથી નહિ પણ લાંબાકાળના સહવાસની માનવીની મહોબ્બતથી જ સિંહ પાસેથી ધાર્યું કામ લીધું. પ્રેમની એ તાકાત છે. આજે એ જ તાકાતને કારણે હૈદર અનેક માણસોને ગોવિંદા નજીક લઈ જઈને દેખાડી શકે છે. એ સંસ્કાર ભયનો નહિ પણ પ્રેમનો છે.

ગોવિંદાના વિવિધ કોણથી પાડેલી તસ્વીરો લઈને એક રાતે શંકર ઉમંગથી મને બતાવવા આવ્યો ત્યારે એણે અતિ ઉત્સાહથી અને પાગલપ્રેમથી આ બધી વાતો માંડીને કરેલી.

વાત કરતાં શંકર ઉત્કટ ભાવમાં આવી જતો ત્યારે પૂરી પ્રગટ ન કરી શકતો. એટલે પછી બધું ઊભા થઈને પૂરા અને જોશીલા અભિનયથી બધું સમજાવતો.

શંકરના આ પરાક્રમી સાહસથી ખુશી થઈને શ્રી. પરમાણંદભાઈએ ગોવિંદાનું નામ શંકર રાખ્યું. પણ અફસોસ કે શંકરનું એ છેલ્લું જ પરાક્રમ બની રહ્યું ને એ પછી થોડા જ મહિને બ્રેઇન હેમરેજથી શંકરનું અવસાન થયું. એ અકાળ અવસાન અમ જેવા મિત્રોને કાળજે ઘા મારી ગયું. એ સિંહ તો ગયો, માત્ર શંકર નામ રહી ગયું.

શીખામણ સિંહને હોય

કાનજી બારોટ

બિચારી સુઘરીની પણ માણસે આપદા બેસાડી છે. કોક બાધના વાળ જીંથરચીંથર હોય તો કહે 'સુઘરીના માળા જેવુ માથું છે.' ઈ જીંથર ચીથર માથા ઉપરથી સુઘરીનો ખ્યાલ કરતા થઈ જવાય પણ એનું નામ તો છે સુગૃહી, એમાંથી સુઘરી થઈ ગયું.

આ ચકલી જેવડું નાનકડું પક્ષી એવી ખૂબીથી માળો બાંધે છે કે મે અનરાધાર વરસતો હોય, પશુ પક્ષી ઝાડમીંડનો દાળોવાટો નીકળી ગયો હોય, પણ આ પક્ષી એવી સુઝનારણું છે કે બારેય મેઘ ખાંગા થાય તો પણ એના માળામાં પાણીનું ફોરું'ય ન પડે. એવુ વૃક્ષ ગોતીને એની ડાળે એવો રૂપાળો માળો ગૂંથે છે. માળામાં પણ બેત્રણ ખાનાં હોય, એક ચણ રાખવાનું અને બીજું બચ્ચાંને રાખવાનું. અને જ્યારે આ માળામાં બેસીને એ પક્ષી ઝૂલતું હોય ત્યારે ભારી રૂડું દેખાય છે.

એક દિવસનો સમો—ત્રણ ત્રણ દિવસ થયાં વરસાદ બંધ નથી થતો એવી હેલી મચી છે. એમાં સુઘરીના માળા નીચે એક સિંહ વરસાદમાં પલળતો પલળતો ઓથ લઈને ઊભો રહ્યો.

જે ઝાડે સુઘરીને માળો તે ખજૂરીનું ઝાડ હતું. એમાં સિંહને ઓથ કેવીક મળે? ભીંજાઈ રહ્યો છે. આવી સિંહની દશા જોઈ સુઘરી પોતાના ધણીને કહે છે કે:

"હે સ્વામીનાથ! તમે કહો તો સિંહને શીખામણ આપુ?"

સુઘરીનો નર કહે છે: "દેવી! એમાં શું! થોડીક જીભ ચલાવવાથી કોઈનું ભલું થાતું હોય તો સારું ને!"

નીચે વરસાદમાં પલળતા સિંહને સંબોધીને સુઘરીએ કહ્યું:

"હે વનના રાજા! આપ શા માટે દુ:ખ વેઠો છો. આવા સમયે તો કોઈ ઘાટો ઝાડનો ઢૂવો ગોતીને એમાં બિરાજોને! આ ખજૂરીનું ઝાડ આપ જેવાનું રક્ષણ ન કરી શકે."

સિંહ કહે: "બાઈ! સાચી વાત છે. લે ત્યારે તારી વાત માની કરમદીના ઢૂવામાં ચાલ્યો જાઉં છું." એમ કહી સમજી કરીને સિંહ ચાલતો થયો.

સિંહે પોતાની શીખામણ માની એમ જાણી સુઘરી તો પોરહાણી. ત્યાં એક વાંદરો પણ આ વરસાદમાં પલળી, ઠરીને ઠીકરા જેવો થઈ થર થર ધ્રુજતો ધ્રૂજતો દાંતની કડકડાટી બોલાવતો ખજૂરીના ઝાડ નીચે આવીને બેઠો.

સુઘરી વળી એના પતિને કહે છે:

'હે સ્વામીનાથ! આ વાંદરજી ભાઈને ઉપદેશ આપું?"

સુઘરીનો વર સુઘરો કહે:

"એને શીખામણ આપવી રહેવા દે, ઈ શીખામણ જોગ નથી. પેલો તો સિંહ હતો, ઈ સમજ્યો, આ વાંદરો નહિ સમજે."

સુઘરી કહે: "સમજે ન સમજે ઈ એનાં તકદીર, આપણે કહીએ તો ખરા!"

સુઘરો કહે: હું તો તને ના પાડું છું, પછી તારી મરજી. થાવા દે."

સુઘરી વળી પોતાના પતિની થોડીક રજા મળતાં ડાહી ડમરી થઈને કહે છે કે:

"હે વાંદરજી ભાઈ! મનુષ જેવા ઈશ્વરે આપને અવયવ આપ્યા છે. તો આવા વિકટ સમયમાં કાંઈ ઝૂંપડું બાંધીને રહો તો ઠીક ગણાય.

અંગ હાલે ને આળસ કરે, મોટી ખોટ નરાં;
તરણે તરણે સુઘરી, આદરતી જ ઘરાં.

વાંદરે આ શબ્દો સાંભળતાં વાંકું ડાચું કરીને ઊંચે જોયું તો વેંઢા જેવડું પંખી પોતા જેવા મોટાને શીખામણ આપતું સાંભળ્યું. વાંદરાનું અભિમાન ઘવાણું ને બોલ્યો :

"અરે તારી જાતની સુઘરી ! તું ટચૂકડી મને શીખામણ દે છે ? તારો માળો સલામત છે એટલે ને ?"

એમ કહીને જે કૂદયો સુઘરીના માળા તરફ તે ઝાલી ઝીંકી ને ફેંકી દીધો. સુઘરા ને સુઘરીને જાન બચાવવા માળામાંથી બહાર ઊડી જાવું પડયું.

સુઘરો સુઘરીને કહે :

"લે લેતી જા ! ફાઢય ફાયદો શીખામણ દઇને, શીખામણ સિંહને હોય, વાંદરાને ન હોય :

શીખામણ સિંહકો દિયે, શીખામણ ઈસકો સુહાય;
શીખામણ બંદરકો નદિયે, અપના ઘર લુટાય.

*

બોકડા ને દીપડાનું જુદ્ધ

રજુઆત : વૈદ્ય મોટાભાઈ (ગઢડાવાળા)

સિંહ સામે જે સુવર, પાડો ભેંસ અરે ઘોડાં ગાય જેવાં પ્રાણી પણ લડે તો પછી બોકડો દીપડા સામે કેમ ન લડે ? આમ તો સિંહ દીપડા ને વાઘનું બોકડો મારણ ગણાય છે. એટલા માટે એ બધાને 'અજમાર' કહેવાય છે. અને હજી સિંહ દીપડાને હેળવવા બોકડાનું જ મારણ મુકાય છે ને ! કવિઓ ગાઈ ગયા છે કે "સિંહ અજામાં કરે ગરજના, કસ્તુરી મૃગ રાજન." અને બકરીના વાઘમાં સિંહનું બચ્ચું મોટું થયેલું અને જ્યારે એને ભાન કરાવવામાં આવ્યું ત્યારે બેં બેં કરવાનું ભૂલી ને ડણક દેતાં શિકાર પાડેલાની કથાઓ પણ આપણે ત્યાં કયાં નથી ? બોકડો ને દીપડો જુદ્ધે ચડયા હશે કે નહિ એ તો રામ જાણે. પણ કવિની કલ્પનાએ તો બોકડાને ય દીપડામાર બનાવી દીધો છે. બધાંયનાં ગીતો હોય અને બોકડાના જુદ્ધનાં ન હોય એમ કેમ બને ? અહીં એવું એક ગીત ભાવનગરથી વૈદ્ય મોટાભાઈ (ગઢડાવાળા) એ મોકલ્યું છે તે આપ્યું છે. સં.

બોકડો દીપડો જંગલમાં બાટકયા,
દીપડે બોકડાને ભલો દાઢયો;
બોકડે શીંગડી ભરાવી આલમાં
વજરની કટારીએ જેમ વાઢયો – ૧

દૈવના દીકરા આફળ્યા ડુંગરે,
ડુંગરે ડુંગરે હાક દીધી;
શિયાળિયાં લોંકડા કહે જે શેઢાડાં,
(આતો) લાખની બોકડે લાજ લીધી. – ૨

જીવતા હશું તો મનમાં જાણશું,
કો'ક દી અસલી વાત કાઢી;
બરદ છોડીને આવિયો દીપડો,
બોકડે ભલી તરવાર બાંધી – ૩

સિંહ અને સૂવર

નુરમહમદ દોસ્તમહમદ

પાંચ છ વર્ષ પહેલાંનો પ્રસંગ છે. સાસણ અને કાળિયાનેસ વચ્ચે આવેલા આલાવાણી નેસ પાસે સમી સાંજે મારણ માટે નીકળેલ સિંહ અને સૂવરડાનું ટોળું ભેટી ગયું. સૂવરડાના ટોળા ભેળો એનો એકલ સરદાર પણ ખરો.

સિંહને જોતાં જ જૂના વેર યાદ કરતાં હોય તેમ સૂવરડાં સાબદાં થઈ ગયાં. એકલદંતા વરાહે પગની ખડતાલ મારીને છીંકોટા કર્યા. પોતાના અગેવાનના જોરે સૂવરડાં જોરમાં આવી ગયાં અને સિંહને ઘેરી વળ્યાં.

સિંહભાઇને સંગ્રામ ખેડવાની વેળા ન રહેવા દીધી, ચારેકોરથી સૂવરડાંએ સિંહને ભીંસમાં લીધો અને એકલિયો સિંહની સામો મંડાઇ ગયો. સિંહભૂનો ભડવીર ભાગીને જાય ક્યાં? પાસે જ સાગડાનું ઝાડ. સિંહભાઈએ છેવટ ઝાડે ચડીને જાન બચાવ્યો. સૂવરડાં સિંહ વળગ્યો હતો એટલે થ સાગડાના ઝાડે ચડી શકે તેમ નહતું એટલે વિજયના હુંકાર કરીને હાલતાં થયાં. આવા મહા બળવાન પ્રાણીના ક્યારેક આવા હાલ પણ થાય છે.

સિંહ હિંમતવાન અને જેમ બળવાન પ્રાણી છે તેમ વાઘ જેટલી તો નહિ પણ શિકાર માટે થોડી કુનેહ પણ વાપરનારું પ્રાણી છે. એટલે જ્યારે હાથી જેવાં પ્રાણી સિંહની ગંધથી ભાગે છે ત્યારે પ્રાણીઓમાંથી એકમાત્ર સિંહ સામે થનાર વરાહ–સૂવરથી ક્યારેક સાંડસામાં સપડાતો હોવા છતાં સૂવરડાંનો શિકાર ખેલી પણ જાણે છે.

ગાય અને બીજાં પ્રાણી ઉપર મોટે ભાગે પાછળથી સિંહ તરાપ મારી પીઠ માથે થાપા સાથે ભીંસ દઈને કાંતો પોતાના પ્રચંડ બળથી કેડ ભાંગી નાખે છે અથવા સિંહના પીઠ પાછળના ઘાના જોરથી ..નાવર પછડાઈ ને ચત–ચિત્તં થઈ જતાં જનાવરના .. વચ્ચે આવી પરભારું ગળું પકડી એનું લોહી .. માંડે છે.

પણ સૂવર સિંહને જોઈને ભડકતો પણ નથી તેમ ભાગીને પીઠ પણ ફેરવતો નથી. એટલે સૂવર જ્યારે સિંહની સામો થાય ત્યારે સિંહ બેસી જાય છે.

સિંહને એકલો જોઇ સૂવર જેવો દોટ મેલે છે કે સિંહ એને નજીક આવવા દઈને છલાંગ મારીને સૂવરને ટપી જાય છે. અને ટપતી વખતે પંજાથી ખરડતો જાય છે.

આથી છંછેડાઈને સૂવર ભારે ગુસ્સામાં આવી દાતરડી ને પગ વડે એકદમ ધૂળ ખોદવા માંડે છે. એનું જોર ત્યાં લગાડે છે સૂવર ધૂળ ખોદતો બંધ થાય એટલે વળી સિંહ ભીંસ કરે છે એટલે ફરી પાછો સૂવર ધૂળ ખોદવા માંડે છે.

આમ આમ સિંહ અને સૂવરની જાનની રમત ચાલ્યા કરે. વખત આવ્યે સિંહ સૂવર ઉપરથી છલાંગીને પંજાથી છંછેડતો રહે, સૂવર ધૂળ ખોદતો રહે ને સિંહ ભીંસ કરી કરીને સૂવર પાસે ધૂળ ખોદાવી સૂવરને થકવી નાખે છે.

સૂવર થાકેલો દેખાય એટલે એને છેતરવા સિંહ સૂવર સામે આંખ રાખીને એની આસપાસ આંટા મારે છે. મલ્લકુસ્તીના દાવમાં એક મલ બીજા મલને પકડ લેવા કુંડાળે પડી જાય તેમ સિંહને આંટા મારતો જોઇ સૂવર સિંહની સામે જ અંગ ફેરવતો રહે છે. પણ ધૂળ ખોદી ખોદીને થાકી ગયો હોય એટલે સિંહની માથે બહુ ઝપટ કરી શકતો નથી.

સૂવરને સિંહના લાગમાં ન આવવા ચક્કર ચક્કર ફરવું પડે છે. એમાં સિંહનો લાગ આવી જતાં જોશીલી તરાપ મારીને સૂવરની ઉપર બરાબર ગરદન માથે કૂદીને સૂવરને ભોંય ભેગો કરી પોતાના પ્રચંડ બળથી ભીંસ દઈ સૂવરના હાડકાના ચૂરા કરી નાખે છે.

સૂવર ચીસા ચીસ કરી મૂકે છે. જ્યાં સુધી સૂવરની ચીસ ચાલુ રહે ત્યાં સુધી સિંહ પંજાથી અને મોઢેથી લીધેલી પકડ છોડતો નથી અને ભીંસ દઈને દાઢા દબાવતો જ રહે છે ને સૂવરને જમીન સાથે મસળતો જ રહે છે. આમ સૂવર ખલાસ થઈ ગયા પછી પંજાની પકડ ચાલુ રાખીને પછી જ મોઢું બદલી સૂવરને દાઢાથી ઝંઝેડીને, ઉતરડીને ખાય છે.

મનમોર બની થનગાટ કરે

પિંગળશીભાઇ ગઢવી

ગિર મોરાં, સર દાદુરાં, અમરત ફળ ચુવાં;
હેતુ જો કુવચન, જનમભોમ, વિસરશે મુવાં.

ગિરના વનનો મોરલો, તળાવ સરોવરનાં દેડકાં, આંબાની પરિપકવ શાખ, સ્નેહીજનનું કુવચન અને જનમભોમ એટલાં તો મરીએ ત્યારે જ વિસરાય, બાકી અવિસ્મરણીય રહે છે. ગિરના સિંહને જેમ રાષ્ટ્રીય પ્રાણી તરીકે માન્ય કરવામાં આવેલ છે તેમ મોરને રાષ્ટ્રીય પક્ષી તરીકે માન્ય કરવામાં આવ્યું છે. ગિરની શોભા એકલા સિંહની નથી. અન્ય પ્રાણીઓ સાથે વિપુલ પક્ષીવારિધિ ન હોત તો ગિર એકલા સિંહગર્જનથી બિહામણું જ લાગત. સિંહ ગર્જન સામે મયુરોના ગહેકાટથી અને પક્ષીઓના કલરવથી ગિર જેમ નયનરમ્ય તેમ કર્ણપ્રિય લાગે છે. ગિરની વારણું લેતી વનરાઇ આ પશુ પક્ષીઓથી દિલડોલાવણુ લાગે છે: બધું ભરીને બેઠીએ એવી હેતાળવી લાગે છે. એકલા સિંહને જોવા હોય તો જૂનાગઢના સક્કરબાગમાં કે અનેક પ્રાણી સંગ્રહાલયો કે સરકસમાં ક્યાં નથી જોવા મળતા!

પણુ સિંહનું દર્શન રળિયામણું લાગે છે ગિરના જંગલને કારણે, અને એ જંગલ રળિયામણું લાગે છે એનાં પશુ પંખીઓથી. જેમ ગર્જન, ગૌરવ, ખમીર, ખાનદાની અને પરાક્રમથી સિંહ શોભે છે તેમ રંગ, રૂપ, છટા, પિચ્છ, અભિમાન અને ગહેકાટથી મયુર શોભે છે. અરે આ મોરલાને જોઈને તો માણસ ગાંડાં ગાંડાં થઈ જાય છે. એના ગહેકારે કંઇક માણસો ગામડામાં મોરલાની જેમ હજી યે ટેહૂક, ટેહૂક ગહેકાટ કરવામાં મસ્તી માણે છે હાલારના એક ગામમાં સાત ભરવાડ જુવાનોએ મોરલાના વાઘા સજ્યા, પિચ્છના ઝૂંડ પાછળ બાંધ્યાં, એક ઊંચા કોઠે ચડયા અને સાતેયે જુવાનો એક સાથે ટેકારવ કરતા કરતા કોઠેથી ઊડવાનું કરી પડીને સાતેયે પ્રાણ છાંડેલા. આજે સાતેયની ખાંભિયું પૂજાય છે.

આવા મોરલાનું કવિવર ટાગોરનું શ્રી. મેઘાણીભાઇનું રૂપાંતર શ્રી. પિંગળશીભાઇએ સાંભળ્યું અને એમનું હૃદય પણુ ગહેકાટ કરી ઊઠયું: 'ઘનઘોર ઝરે, ચહું ઓર મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે.' મેં તો એમને લોકસાહિત્યમાં મોરે જે નવેય રસ પૂર્યા છે તેની મદીલી રંગભરી રસભરી રજુઆત કરવા કહેલું. પણ કવિનો પ્રાણ પુલકાટ કરી ઊઠયો, હાથ ઝાલ્યા ય કેમ રહે? મેઘાણીભાઈની મોરની કડી એમના મનમાં ગુંજારવ કરી રહી. છંદની મદ ઝરતી ચાલ, આવી તો કહે પચીસેક કડી હોય તો પણુ જાણે ગાયા જ કરીએ. કવિનું મન વળ્યું જ નહિ. દિવસ આખો ગુનગુનાટ ચાલ્યા જ કરે, છેવટ મદનરસ્ત રસઝરતી ને રંગભરી આઠ કડી લખાણી ત્યારે જ દિલ જંપ્યું. એ મોર વગર તો ગિરની કે સિંહની પણુ શોભા શી? માણવા જેવું ગીત છે. સિંહની અને ગિરની પણુ શોભા વધારે એવું. ખુશ નસીબી એ છે કે ચારણુ બારોટોની ઊગતી પેઢીમાંથી નિસર્ગની મમતા છૂટી નથી.

મનમોર બની થનગાટ કરે

વનરાઇમાં કુંજ આલાપ કરી
પચરંગીય કેશ કલાપ કરી
મન લેત હરી સુમલાર કરી

મહાદેવ સમી જગ તારક મૂરત, કંઠ નીલે, વિષપાન કરે
તવ સૂરત મૂરત જોઇ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે
મન મોર બની થનગાટ કરે

શિરપે વિધ ફૂલનકી કલગી
લંબ, કોમળ ડોક, નીલામ્બરશી
ઘનઘોર ચઢયો ગગને ગરજી
કલશોર સુણી મન મસ્ત વિજોગણ વામ પિયુ પિયુ સાદ કરે
તવ સૂરત મૂરત જોઈ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે

અધરો મધરો મલકાટ કરે
સંગ ઢેલડિયે ગહેકાટ કરે
જાણે ઝૂલતો હીંડોળ આટપરે
નવ જોબન વ્રજ ગોવાલનમાં વર સાંવરિયો ચળકાટ કરે
તવ સૂરત મૂરત જોઈ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે

ઢળકે જટ કેશ કલા ધરકે
નગ નીલમ શ્વેત હીરા ઝળકે
નભ મંડળ ચાંદલિયા ચળકે
સુવરણ તણા મયુરાસન ઉપર શાહ નવો દમદાટ કરે
તવ સૂરત મૂરત જોઇ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે

લખી દામની બાદલમાં ભડકા
કરી ડોકની સાંકળના કટકા
પ્રતિ ઉત્તર દેત પડે પડઘા
ઘન ઘોર તણા હડેડાટ સુણી ગિરિ કંદરાઓ ગડેડાટ કરે
તવ સૂરત મૂરત જોઇ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે

થનગનતો સોવર પાળ પરે
મન ગમતો જંબૂર ડાળ પરે
ગઢ કાંગરેને ગિરિમાળ પરે
વન વાડીએ ને પનઘટ દીઠો ચોક મેડીએને મહેલાત પરે
તવ સૂરત મૂરત જોઇ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે

તવ પિચ્છ એવો પમરાટ કરે
જોઈ બાળકડાં ખખળાટ કરે
કાન કુંવર મુગટ માથ ધરે
કંઈ નાર સુહાગણ પિવ વજોંગીને વીંઝણુલે ઉકળાટ હરે
તવ સૂરત મૂરત જોઇ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે

તારો કઈ વિધાતાએ ઘાટ ઘડ્યો
કઈ પીછીએ અજબ રંગ પૂર્યો
ગણુ ચંખિયાંનો શણગાર કર્યો
વૃદ્ધ બાલ જુવાન કવિ નર નારનાં ચિત્ત હરી સવળાટ કરે
તવ સરત મૂરત જોઈ મારૂં મન મોર બની થનગાટ કરે

મરદાઈના મામલા

કવિ કાનજી ગગુભાઇ લીલા

પચ્ચીસી પહેલાંના બે વીસીના સિંહના શિકાર અર્ધા સોરઠ સરકારની ગિર, કાંઇક મિતિયાળાનો ડુંગર ને અર્ધામાં ચાચઇ પાણિયાના કાઠી દરબાર જીવાવાળાનો ભાગ પડે. અર્ધામાં જૂનાગઢ અને અર્ધામાં સીતાફળીની જેમ જ.

ચાચઈ પાણિયાનો ગિર વિસ્તાર એટલો ઘટાટોપ. સાગ, બોરિયાં, રાણ્ય, કરમદાં, ખજૂરી ને ખાખરાનું અડાબીડ જામેલ છે. વનસ્પતિની કઠઠ ઝાડી, શેત્રુંજીનો કાંઠો અને અવળાં સવળાં ફાટેલા નેરણાં, વંકી જગ્યા. સિંહના શિકાર માટે આથી વધુ અનુકૂળ જગ્યા ગોતવી મુશ્કેલી પડે.

વળી માલધારીનાં નેસડાં પડયાં જ હોય એટલે માલઢોરનું મારણુ પણ સિંહને મળ્યા કરે, એથી સાવઝનો વસવાટ રહ્યા જ કરે.

દ. જીવાવાળા બધી રીતે ગજાદાર આદમી. અઠંગ શિકારી, અચ્છા નિશાનબાજ અને દિલાવર આદમી. વરસમાં બે ચાર રજવાડાંના કેમ્પ સિંહના શિકાર માટે ચાચઈ પાણિયા પડયા જ હોય. દ. જીવાવાળા બધી જ સગવડ કરી આપે.

શિકાર મચાણુ બાંધી, નીચે મારણુ બાંધી અને મચાણુ ઉપરથી થાય અને મચાણુ ઉપર બેસી શિકારીઓ અને પગીઓના હાકાથી સિંહને મચાણુની દિશામાં વાળી ને સામો આવતાં મચાણુ ઉપરથી બંધૂકે દેવાય.

એમાં એક દી બિકાનેર મહારાજાનો સંદેશો શિકાર માટે આવ્યો. દ. જીવાવાળા ઘણા રાજી થયા ને લખી મોકલ્યું કે ખુશીથી પધારો.

બિકાનેર મહારાજાનો કેમ્પ પાણિયાના પાદર પડયો. તંબુ બેંચાણા, શિકારીઓ, પગીઓ ને કંઇક માણસો ભેગાં થયાં. ભેગા કવિ કરણીદાન જેવા બિરદાવવાવાળા કવિઓ પણ ખરા.

પગીઓ સાવઝની શોધખોળમાં પડયા અને સગડ વરતી કાઠી એક વિકરાળ સાવઝને ગોતી કાઢયો. મહારાજાના રસાલાને તૈયાર થવા હુકમ થયો દ. જીવાવાળાએ મચાણુ તૈયાર કરવા અને મારણુ બાંધવા વરધી આપી ત્યાં મહારાજા બોલી ઊઠયા :

“નહિ જીવાભાઇ ! હું મચાણુ ઉપરથી શિકાર નથી કરતો. હાકો કરી સાવઝને કાઢે અને સાવઝ સામો આવે એટલે જમીન ઉપર મેજ કે ખુરશી માથે બેસીને શિકાર કરું છું. મચાણુ ઉપર બેસીને શિકાર કરવો એ મારા સિદ્ધાંતની વિરૂદ્ધ છે.”

“પણ બાપુ આ તો ફાટેલો સાવઝ છે. જેનો જોટો ન જડે એવો, એટલે મચાણુ બંધાવીએ તો ઠીક.” યજમાન દ. જીવાવાળાએ સલામતીના ખ્યાલથી કહ્યું.

મહારાજાએ દઢતાથી કહ્યુ : “નહિ, જીવાભાઇ ! શિકાર તો જમીન ઉપર રહીને જ કરવો, મચાણુ ઉપરથી તો નહિ જ.”

હાકો કરવાના હુકમ દેવાણા. હાકા કરવામાં તો મરદ માણસનું કામ છે. શિકાર કરનારા તો વધુમાં વધુ જળવાય એટલી સલામતી જાળવે છે પણ હાકા કરનારા તો જાનના જોખમમાં જ હોય છે. એણે તો દરેક શિકારે જમીન ઉપર રહીને જાનના જોખમ ખેડીને જ શિકારની સગવડ ઊભી કરી દેવાની હોય છે.

આવા હાકા કરવામાં જીવાભાઇ ધાધલ મરદા મરદ આદમી. હજુ હૈયાત છે. ઓછા બોલો આદમી પણ કાળનો ય કોળિયો કરી જાય એવો જવાંમર્દ. એવા બે ચાર જણાએ સાવઝ હતો ત્યાંથી હાકા શરૂ કર્યા.

બિકાનેર મહારાજા માટે એક મેજ રાખવામાં આવ્યું. મેજ ઉપર પોતે બેઠા. પડખે બે એ. ડી. સી. તૈયાર બંધૂકે ઊભા રહ્યા.

પણ મારણુ કરીને સૂતેલા સાવઝને જગાડી ને ધાર્યા માર્ગે લઈ જવો એ તો શેષનાગની મૂછ ખેંચવા જેવુ કઠીન કામ, હાકો થાતા સાવઝ જાગી ગયો. પૂછનો ઝંડો ઝાટકી આળસ મરડીને બેઠો થયો પગની ખડતાળ મારી હૂક દીધી

હૂક દેતા તો ગિરના ડુંગરાઓમા પડછંદા પડયા. માણસોના મનમા એમ થયું કે સાવજ અમારા પાસે આવી ગયો. જેમ હાકલા પડકારા થયા કે સાવજ ભુરાંગો થઈ ને બિકાનેર મહારાજા બેઠા હતા તે તરફ ધસ્યો

મહારાજાના બે હાથમાં મેનલીકર બંધૂક. પડખે બાર નંબરનો જોગ પડયો છે અને સાવઝ આવવાની દિશામાં નજર નોંધીને બેઠા છે સાવઝ તદ્દન નજીક આવી ગયો પણ મહારાજા શાંત છે,

પડખે દ જીવાવાળા મોટરો પાસે ભરી બંધૂકે બેચાર માણસો સાથે ઊભા છે. વખત છે ને મહારાજાની બંધૂકનો ભાર કદાચ ખાલી જાય ને સાવઝ લગાડી દયે તો પોતાને મરવુ પડે એટલે પૂરી સાવધાનીથી ઊભા છે.

સાવઝ નજીક આવતા દ જીવાવાળાએ મહારાજાને ચેતવ્યા મહારાજાએ હાથની ઈશારતથી તૈયારી બતાવી

મહારાજાએ મેનલીકર ઉપાડી, ત્યા તો આવ્યો મહારાજાની ઉપર સાવઝનો લા સાધવો ને બંધૂકનું છૂટવુ બેય એક સાથે બન્યું બરાબર માથામા ગોળી લાગતાં સાવઝ એક છોટિયાવા ગોથુ ખાઈને પડયો.

દ. જીવાવાળાએ મહારાજાને બથમા લઈ લીધા કહે કે . "ઘણાને શિકાર કરતા જોયા છે, પણ આટલી સ્વધરાઈ, આટલી હિંમત ને જમીન ઉપરથી શિકાર કરતાં આ પહેલીવાર જોયા."

મહારાજાએ માણસોને ઈનામ અકારામ આપ્યા ને દ જીવાવાળાને ઉંચા સાયલી બે બંધૂકા આપી. દ. જીવાવાળા બીજુ ઈનામ સ્વીકારતા નહિ.

*

ટાઢા પહોરના

ગિરના જંગલમાં નીલા જેવા સિંહ છે એ બધા એક યોગીનો પરિવાર છે અને એટલે તો જ્યારે ભજન–કિર્તન હોય છે ત્યારે સિંહો ભજન સાભળવા આવે છે!

મુંબઈના પત્રકાર શ્રી, કમળા માનકેકરે ગિર જંગલનો સિંહ દર્શનનો પ્રવાસ કર્યા પછી મુંબઈના અંગ્રેજી અખબાર 'સનડે સ્ટાન્ડર્ડ' માર્ચ ૧૯૬૫ ના અંકમા સિંહ અંગે અંગ્રેજીમાં એક લેખ લખ્યો છે.

એમાં એમણે એવુ નોંધ્યુ છે કે ગિરના સિંહ માનવભક્ષી કદાપિ બનતા નથી, અને માનવભક્ષથી દૂર જ રહ્યા છે કારણ ગિરના લોકોની માન્યતા મુજબ અગાઉ લોકોએ ત્રણ સિંહને મારી નાખેલા અને સિંહણ બચી ગયેલી આ સિંહણોએ કાળો કેર વર્તાવી દીધો. એટલે લોકો એક યોગી પાસે ગયા અને સિંહણોથી બચવા પગે પડયા

પેલા યોગીએ લોકોને કહ્યુ, "બચ્ચાઓ! હું સિંહણોને સમજાવીશ" એમ કહીને મંત્રબળે યોગી સિંહ સ્વરૂપ ધારણ કરીને સિંહણો પાસે ગયા સિંહણોને સમજાવી પરંતુ સિંહમાથી માનવી સ્વરૂપ ધારણ કરવાનો મંત્ર જ એ ભૂલી ગયા! બસ, એ તો સિંહને સિંહ જ રહ્યા આ સિંહ અને પેલી ત્રણ સિંહણો ગીરના જંગલમા સાથે રહીને દાંપત્ય જીવન ગાળ્યુ અને અત્યારે ગિર જંગલમા જે સિંહનો પરિવાર છે તે આ યોગીનો પરિવાર છે.

અને એટલે તો જ્યારે ગિરમા ભજનકિર્તન હોય છે ત્યારે આ સિંહો (યોગીનો પરિવાર ખરોને!) ભજનકિર્તન સાભળવા આવે છે! આમ આ મુંબઈના પત્રકારે ખરી શોધ કરી

ભૂવાને ભૂત ભેટયો

સુરગભાઇ વરૂ

ઇંટવાયા ગામમાં કાના નામનો ડાકલિયો જોગી રહે. તે ધુંધવાણા ગામે ગયેલો. ત્યાંથી દસેક બકરાં ખરીદીને સરકડીઆ નેસમાં જતો હતો. આજે ભૂવો થાપવા માટે સરકડીઆ ભોજા ભગતને ત્યાં ભેગા થયેલા અને કાને માતાજીનો ભૂવો થાપવો તે માટે ડાકલું વગાડવા કાનિયો પોતાનાં બકરાં સાથે સરકડીઆ તરફ જતો હતો.

ત્યાં રસ્તામાં બાવળની કાંટય આવી અને કાંટયમાંથી ડણુક દેતો ડાલામથ્થો નીકળ્યો. સાવજને ભાળતાં જ બકરાં બેં બેં કરતાં ભાગ્યાં. કાનિયાથી રાડય પડાઇ ગઇ. 'એ માર્યો !' 'એ ખાધા !'

સાવજ બકરાંની પાછળ પડે એ પહેલાં તો કાનિયો જોગી ડાકલું વગાડતો સાવજની આડો પડયો અને સાવજ સામે ડુહૂક ડુહૂક ડાકલું મંડયો વગાડવા. સાવજે તો બકરાંની પાછળ પડવાનું છોડીને કાનિયોની સામો ડાકલું સાંભળવા મંડાણો. સાવજને ડાકલું સાંભળવાની મજા પડી. જોર કરીને ડાકલું વગાડતાં કાનિયો થાકી ગયો, અને એનું ડાકલું વાગવું જ્યાં ધીમું પડે ત્યાં સાવજ કાનિયા સામો ઘૂરકે અને પાછો કાનિયો મંડે ડાકલું વગાડવા, ડુહૂક ડુહૂક.

કાનિયો ડાકલું વગાડતો ભાગવાનો લાગ શોધી ભાગવા જાય ત્યાં 'ઊંહહ' કરતોક ને સાવજ આડો પડે. પાછો કાનિયો ડાકલું વગાડે. કાનિયાના ડાકલાંએ તો જંગલને જગવી મૂકયું. આજ જંગલમાં જાણે ભૂતાવળ ભેગી થાતી ડાકલાંના તાલે નાચતી હોય તેવું વાતાવરણ ખડું થયું.

આમ ખરે બપોરે ડાકલાંનો અવાજ સાંભળીને મીંઢાતર નેસમાંથી માલધારીઓ દોડીને આવ્યા. ત્યાં તેમણે ડાકલા વગાડતા કાનિયાને અને ડાકલાના નાદ ઉપર મંડાયેલા સાવજને ભાળ્યા, એટલે હાકલા પડકારા કરીને સાવજને ભગાડયો. કાનિયાના બીકમાં ડોળા ફાટી ગયેલા અને "એ માર્યા !" "એ ખાધા !" બોલતો ડાકલું વગાડતા કાનિયાને પકડીને ટાઢો પાડયો. આમ ભૂવાને ભૂત ભેટી ગયો.

સાવજે પાણી ઉતાર્યું

લેરીઆના નેસમાં દેવાત કાતીઆળ કાઠી ત્રીસેક ભેંસું રાખીને રહે. સ્વભાવે ભારે રમુજી. તેમની બાજુમાં માધો રબારી રહે. એક વખત માધા રબારીની ચાર ભેંસું સાવજે મારી નાખી. દેવાત કાતીઆળ ભેંસુનો ખરખરો કરવા ગયા. અને ખરખરો કરી તેને પૂછયું :

"હેં માધાભાઈ ! તમે સાથે હતા ને સાવજે એક બે નહિ ને ચાર ભેંસ મારી નાખી ?"

"એ આપા દેવાત ! ડાઢવું રેવા દ્યો, ખોખરો ભેટી ગયો હોય તે દી ખબર પડે, અને પહેલાં મારી વાત સાંભળીને પછે ઠપકો આપવો હોય તો આપજો. આજ સવારે હું ભેંસું લઈને પહર ચારવા ગયો હતો. ભેંસું દાણો દાણો થઇને ચરતી હતી. મારા ખાડુએ કેટલાય વખત સાવજને તગડેલા, એટલે હું તો નિરાંતવો થઇને ઊભો હતો. ત્યાં તો ખોખરો એની સિંહણ સાથે ખાડુમાં પડયો અને મારી પૂતળની (ભેંસુંનું નામ) મધરી મોઢામાં લઇને મોઢાની ભીંસ દેતાં તો પૂતળ ફસાઇ પડી. ભેંસે રાડ પાડી. અને હું ગોબુ લઇને દોડયો.

ત્યાં તો ખોખરો ઝપટ કરીને ભગરને લાગમાં લઈને તેને પણ પાડી અને ઘટાક ઘટાક બન્ને ભગરનું લોહી પીવા માંડયો. હું તેના તરફ દોડું ત્યાં તો ઢીંગલ માથે પડયો અને તેને પણ ઢાળી નાખી.

મેં ખાડુને વાંભ્યું. ખાડુ ભેગું થાય તે પહેલાં તો ભૂરીના ભૂકા બોલાવી નાખ્યા. મેં તો લાકડી ફગાવી દીધી અને શામજી મારાજને ધા નાખી. હે લીલી ઝંડીવાળા ! હવે તો તારો આશરો.

તું જ મારૂં ખાડુ બચાવ્યું. "સિંહ અને સિંહણ ભૂરીને ખાવા વળગ્યા એટલે મેં બાકીના ખાડુને ભેગું કર્યું અને આ ખોખરાને વધારે વતાવવો સારો નહિ, એમ માનીને ઘેર આવ્યો. આજ મારી આંખ સામે મારી ચાર ચાર હાથણી જેવી ભેંસુને મારી નાખી તયેં મેં કાંઇ આવલાં મારવામાં થોડી મણા રાખી હશે ? આપા દેવાત ! કોક દી બેલાડ બેટી જાય અને રમતે ચડે ત્યારે હો તો ખબર પડે."

"હવે ખબર પડવાં પડ્યાં, એ બચારૂં ખોખરૂં શું કરતું તું ?" દેવાત કાતીઆળ આમ કરીને પોતાની ઝોકે આવ્યા.

બીજે દિવસે સવારમાં તેની ઝોકમાં તેના વાછડાને પંપાળતા બેઠા હતા સાવજ ખાડુ માથે આવી ન શકે એટલે દોઢ દોઢ માથોડું વાડ ઝોક ફરતી કરી હતી.

ત્યાં અચાનક તેમના હાથમાંથી કોઇકે વાછડાને ખેંચ્યો. આમ સામુ જુએ તો ખોખરો. દેવાત કાતીઆળ પાસેથા વાછડાને મોઢામાં લઈને ખોખરે આચકી લીધો. દેવાન કાતીઆળે પાસે પડેલો જોડો ઊપાડીને સાવજના મોઢા માથે માર્યો.

પાસે ઊભેલ પાડો ભડકીને ભાગ્યો તે પાસે બેઠેલ ઊંટ ઉપર પડયો. ઊંટ બેબાકળો બનીને પાડા સોતો ઊભો થઇ ગયો, અને દેવાત કાતીઆળ કાંઇ કરે તે પહેલાં વગર સંચળે જેમ સાવજ આવ્યો હતો તેમ દોઢ માથોડું વાડ કૂદીને વાછડો લઇને ચાલ્યો ગયો.

દેવાત કાતીઆળે માધા રબારીને સાદ કર્યો: "એ માધાભાઇ, અહીંઆ આવજો, કાંક રોનક દેખાડું !" માધા ભગતે આવીને જોયું તો પાડો ઊંટ માથે ચડયો હતો. આ દશ્ય જોઇ અને ખડખડ હસી પડયા અને દેવાત કાતીઆળે માધા રબારીને બધી વાત કરી.

"કાં આપા દેવાત ! ખોખરે પાણી ઉતારી નાખ્યું ને ?" માધા રબારીએ કહ્યું.

"પણ મેં એને મોઢા માથ જોડો તો માર્યો ને !" દેવાત કાતીઆળે પોરહ કર્યો

સાધુની શેખી

ગિરમાં ખજૂરીના નેસમાં ઉદાસી સંત પ્રેમદાસજીનો ધૂણો અને ખજૂરી એ સાવજનું ઘર. જ્યારે પ્રેમદાસજી તેમની મઢીએ રહેતા ત્યારે ઘણીવાર સિંહ તેમના ધૂણા આગળ તેમના આશ્રમમાં આવીને ચાલ્યા જાય. સવારમાં માલધારીઓ મહારાજના દર્શને આવે ત્યારે સાવજના સગડ ભાળે. પ્રેમદાસજી મઢીએ હોય ત્યારે માલધારીઓને નિરાંત. તેમના ઢોરને પણ સાવજ ન મારે. આવી ઘણી વાતું માલધારીઓ કરે, પ્રેમદાસજી તો પોતાની મઢી છોડી આદસંગ ચાલ્યા ગયેલા.

એક ઉત્તર હિંદુસ્તાની સાધુ ગિરમાં આવ્યા અને તેમણે ખજૂરીના નેસમાં આસન જમાવ્યું. માલધારીઓએ તેમને ઉદાસી મહારાજની આવી ઘણી વાતો કરી. રાત પડી એટલે માલધારીઓએ મહારાજને કહ્યુ:

"બાપુ આ નેસમાં સાવજ રોજ પાણી પીવા આવે છે તો નેસમાં ચાલો, રાત વરતના તમને કદાચ હેરાન કરે."

માલધારીઓની વાત સાંભળી સાધુ ગુસ્સે થઇ ગયા અને બોલ્યા:

"ક્યા ઉદાસી મહારાજ શેરકી સાથ રહ સકને થે તો ક્યા હમ સાધુ નહીં હૈ ? હમ ભી ઇધર રહેંગે"

"બાપુ ! ઈ વેન રેવાદ્યો, આ જંગલમાં તમને કંઇ થયું તો અમને નેસવાસીઓને બટો બેસે. એટલે તમને કહીએ છીએ."

આમ મહારાજને ખૂબ સમજાવ્યા પણ મહારાજ એકના બે નો થયા અને હઠે ચડી ગયા. નેસવાસીઓને સાધુનું પારખું કરવાનું મન થયું. એટલે તેમણે બે જુવાનોને અંધારૂં જામતાં પિત્તળનાં બોઘરડાં સાથે મોકલ્યા. આ બેય જુવાનો બોઘરડામાં મોઢું નાખીને અબેહૂબ સાવજ હુકાવી બેય જણા મહારાજની બે બાજુ સામસામા જઇને ઓથે ઊભા રહ્યા, અને એક જણે બોઘરડામાં મોઢું ઘાલીને 'ઊં...હ !' કરતાં તો મહારાજને સાવજની ગર્જના

લાગી. મહારાજના ગાઢ મોકળા રહ્યા, ત્યાં તો બીજી બાજુથી સાવજની ગર્જના સંભળાણી.

મહારાજને ચીપિયો ને ઝોળી લેવાની ફુર્સદ નો રહી અને ભાગ્યા. બેય જુવાનો તેમની પાછળ સાવજ હુંકાવતા પાછળ પડયા. મહારાજને કોઠામાં શ્વાસ ન માય. છાતી ધમણની જેમ ધમાવા માંડી. નેસમાં માંડમાંડ પૂગ્યા. પણ નેસવાસીમાંથી કોઇનું નામ નો જાણે. નેસને બદલે 'નીસ' આવડે, એટલે ફાટેલ સાદે એ "નીસભગત! એ નીસભગત!" એમ બે-ત્રણ સાદ કરતાં તો મહારાજનો સાદ ફાટી ગયો. પછી તો બોલાય પણ નહિ.

નેસ ભેગા મહારાજ થઇ જતાં જુવાનો મહારાજની પાસે ગયા અને ટોર્ચ કરી તો મહારાજના ડોળા ફાટી ગયેલા. અને બોલવા માટે ખાહી કરે પણ અવાજ નો નીકળે અને કોપીન બગાડી મૂકેલી તેની વાસ છૂટે. જુવાનોએ જઇને મહારાજને ટાઢા પાડયા અને નવરાવી ધોવરાવીને સાફ કર્યા, અને મહારાજની પાસે ત્રણ ચાર જણા સૂતા પણ બેબાકળા બનીને જાગી જાય. મહારાજનો ફાટી ગયેલો સાદ છ મહીને પાછો આવ્યો.

*

તરવરતી મારકણી બે આંખો

ગિરના જંગલમાં વિચિત્ર અનુભવ એક મામલતદારને થયેલો. દસેક વર્ષ પહેલાં ગિરના જંગલમાં સિંહોની સાથે વસતા માલધારીઓને જમીન ઉપર વસાવવા મામલતદાર અને માલધારી કાર્યકરો જીપમાં ફરતા હતા. એમાં એક સમી સાંજે જીપ રસ્તાના વળાંક આગળથી પસાર થઈ. જયાં આગળ સિંહ માટેનું મારણ ગોઠવાયેલું. અને મારણ ઉપર સિંહ ત્રાટકવાની તૈયારીમાં હતો. જેવી જીપ મારણ પાસે પહોંચી કે સિંહ કૂદયો. અને મારણ ઉપર જઈ પડયો. જીપના આગળના ભાગમાં લોહી ખરડાયેલા મોંએ એણે ત્રાડ મારી, બે પાંચ સેંકડમાં જીપમાં બેઠેલા સૌને સ્વર્ગ નજીકમાં દેખાયું. મામલતદાર કે જેમણે સિંહનું આ વિકરાળ સ્વરૂપ પહેલી જ વાર જોયું તેમની તો છાતી બેસી ગઇ. શરીર ધગ્યું અને તાવ ચડી ગયો. એમને બોલવાની પણ હોશ ન રહી એટલે બાજુના કદકિયા નેસના ઝુંપડામાં એમને લઈ જવામાં આવ્યા, ખાટલા ઉપર સૂવડાવ્યા. એને બીક તો એવી પેસી ગયેલી કે હમણાં સિંહ આવશે, હમણાં સિંહ ત્રાટકશે એવા વારંવાર ભણકારા લાગવાથી એમના ખાટલા પાસે બીટગાર્ડ—જંગલના ચોકીદારને રાત્રે સુવરાવવા પડયા. ઓછામાં પૂરૂં ઝુંપડાના બારણા બંધ કરી, જીપને આડી રાખવામાં આવી જેથી અંદર સૂતેલા મામલતદાર સાહેબને હિંમત રહે! મામલતદારને આખી રાત એમ થયું કે હમણાં સિંહ આવશે! સિંહ આવશે!

અને હજુયે એ મામલતદારને સિંહની રૌદ્ર સ્વરૂપી પેલી બે આંખો નજરે તરે છે. જિંદગીના આ અનુભવને હજુયે તેઓ યાદ કરે છે.

*

સિંહની છેડતી

નુરમહંમદ દોસ્તમહમદ

ગિરના જામનાળા રેઈન્જમા બામરિયા નામે ગામ છે ૧૯૪૦ના અરસાની આ વાત છે રાતના દશેક વાગ્યાનો સુમાર હશે અમે મકરાણી અબ્દ રહેમાનને ત્યા વાતુ કરતા હતા ત્યા ઢોરનો બામ રોટો ભેલ્યા ને હોકારા સાભળ્યા

મકરાણી અબ્દેરેમાન કહે કો કની ઝોકમા જનાવર (સિંહ) પડયુ લાગે છે જમવાનુ છોડી ને તરત અમે બહાર આવ્યા જ્યા જઈને જોયુ તો એક ખેડૂતની છ સાત ફૂટ ઊંચી વાડ ઠેકીને અદરથી વોડકા ગાયને સિંહે બહાર ફેંકી દીધેલી જોઈ આ વોડકુ સાસ લેતુ હતુ અને ખેડૂતના તમામ ઢોર ભડકીને વાડ તોડીને બહાર નીકળી ગયેલ

આ બહાર નીકળી ગયેલ માનમાથી એક પૂરી ઉમરના ગોધનાને ભગાડી બામરીઆ ગામની બાજુમા આમા પટેલનુ ખેતર છે એ ખેતર વચ્ચે વેણ્યનો ઊંડો ઝરેરો છે તેમા ગોધાને પછાડીને તેના ઉપર સિંહણ બેઠી હતી અને સિંહ ઊભો ઊભો પોતાના પૂછને વળ દેતો હતો

અમારી સાથે ફોરેસ્ટ ખાતાનો હાસમ બીજલ ગાર્ડ અને અમે બધા છ સાત જણ હતા ઘડીક તો અમે સિંહણને મારણ કરતા જોઈ ને એનો આનદ લેતા સિંહ પણ જોયો ગોધનો મરી ગયો છે એ જાણી અબ્દેરેમાને મેટરી ફેંકી લાકડી સાથે ઘસી કરતા સિંહણ મારણ માથેથી ઠેક મારીને ઊઠીને સિંહ સાથે ચાનની થઈ નજીક જઈને જોયુ તો ગોધનો સાવ ખલાસ હતો

હવે સિંહણ ને સિંહ શુ કરે છે તે જોવા અમે ત્રણ ચાર સિપાહી અને ખેડૂતો જરા આઘા જઈને ઊભા રહ્યા ત્યા તુરત બ ને જનાવર મારણ ઉપર આવી ગયા અજવાળી રાત હતી એટને બધુ દેખાતુ હતુ, અને અમારી પાસે બેટરી હતી

પ્રથમ સિંહણ મારણ ત્રણેક ફૂટ ખાડામા પડયુ હતુ તેને વચ્ચેથી મોઢામા પકડીને બહાર ફેંકવા કોશીશ કરતી હતી સિંહ તેની બાજુમા ઊભો ઊભો સિંહણની કોશીશ રમુજથી જોતો ગેલ કરતો દેખાતો હતો સિંહણે ખૂબ ખેંચતાણ કરી પણ ગોધનાને બહાર ન ફેંકી શકતા છેવટ નિરાશ થઈને ઊભી રહી એટને પછી સિંહ બાજુમા આવ્યો સિંહણ આઘી ખસી ગઈ સિંહે ગોધલાને વચ્ચથી મોઢાથી પકડી બે પગ ઝરેરાના કાઠા ઉપર ભરાવી ઝોટ મારી એટલે તેના માથા ઊપરથી તેનાથી આસરે ૧૫ થી ૨૦ ફૂટ ને ગોધાને ફેંકી દીવો

ગોધનો ઉપર ફેંકાતા સિંહણ તેના ઉપર છવરાઈ ગઈ અને સિંહ પણ મારણના પાછના ભાગથી માસ તોડવા લાગ્યો અમે સિંહની તાકાતની અને મારણ કરવાની મજા લઈ રહ્યા હતા સિંહને સિંહણની મારણ ઉપર પૂરી જમાવટ થઈ ગઈ હતી ત્યા અમે અબ્દેરેહમાનને કહ્યુ કે

'હવે ભાગી જા' તો ખરો " એટને અબ્દેરેહમાને અમને ત્યા જ ઊભા રહેવાનુ અને બે ત્રણ જે નબળા હોય તેને ચાલ્યા જવાનું કહ્યુ કારણ કે દસ માણસના ટુ ગામાથી એકાદ પણ માણસ ભાગે તો બાકીના નવેય જણાનો સિંહ સામનો કરે છે

અમારામાથી એક બેટરી લઈ ઊભો રહ્યો અને બીજા ઝાડની ઓથ લઈ ઊભા રહ્યા અબ્દેરેહમાન લપાતો છુપાતો સિંહ અને સિંહણથી દસ બાર ફૂટ છેટે રહી મારણ ઉપર એક મોટા પથ્થરનો ઘા કર્યો ત્યા સિંહ અને છનાગ મારી ને થોડે છેટે જઈ ઊભા રહ્યા ને ધીરે ધીરે ચાનતા થયા

અમે મારણ પાસે ગયા ત્યા મારણથી થોડે છેટે એક ત્રણ ચાર પાઉંડ વજનનો માસનો લોચો પડેલો જોયો અબ્દેરેહમાનનો પથ્થરનો ઘા કરવો અને સિંહને લોચો તોડવો એ બેય એક સાથે બનતા

સિંહથી માંસનો લોચો ફગવાઇ ગયો હશે. ઘણીવાર ખરાબ માંસ હોય તોપણ તોડીને આઘે મૂકી આવતા હોય છે ને સારો ભાગ ખાય છે.

અમે પાછા હટી જતાં ફરી બેલાડ મારણ ઉપર આવેલ. ફરી અબ્દેરેમાનને રમત કરવાની ચાનક ચડી પણ અમે એને વાર્યો. કારણ કે મારણ ઉપરથી એક બે વાર હટાવ્યા પછી જો એને છંછેડવામાં આવે તો સિંહ બદલી જાય છે ને હટવાને બદલે સામો થાય છે. જ્યારે પૂંછડાનો ઝંડો માથે લઈ પૂંછડાને ઝટકો મારે છે ત્યારે સમજી લેવું કે હવે સિંહ બદલ્યો છે. પછી છંછેડવામાં પૂરું જોખમ.

મારણ કર્યા પછી બચ્ચાં ભેગાં ફરવા જેવડાં હોય ત્યાં બચ્ચાંને મારણ ઉપર છૂટાં મૂકે છે. બચ્ચાંને ત્યારે તાલીમ પણ આપે છે. પછી સિંહણ મારણ ઉપર બેસે છે ને ત્યારપછી સિંહ મારણ ખાય છે. બચ્ચાં સાથે ફેરવવા જેવડાં ન હોય ત્યાં સિંહણ પેટની નળી સુધી મોઢામાં માંસ ભરીને બચ્ચાં પાસે લઇ જાય છે ને બચ્ચાં પાસે જઇ અંદરથી માંસ કાઢવા ઓકતી હોય તેટલું જોર કરીને બહારથી અન્નનળી સુધી ભરેલું માંસ કાઢે છે.

પૂરું મારણ કર્યા પછી સિંહ કે સિંહણ નઘરોળની જેમ ઊંઘતાં હોય છે. એક વખત હું જાનવડલા થાણા ઉપર ઘાસનું કામ ચાલતું હોઇ ગયેલો. મારી સાથે બેલીમ સિપાહી હાસમ તથા મકરાણી શાહ મુરાદ હતા. સડક નજીક મોતીપાણી નામનું છેલું છે. ત્યાં એક મોટો વડલો છે. આ વડલાના થડનો ટેકો લઇને સડક ઉપરથી જોઈ શકાય તેમ સૂતો હતો.

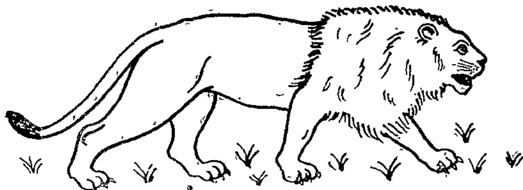
મારા સાથીદારોએ ઇશારો કરીને મને બતાવી કહે આ સિંહની ઊંઘની ખાત્રી કરવી હોય તો બતાવીએ. એટલે સિપાહી હાસમ ઘોડી ઝાલીને ઊભો રહ્યો અને શાહ મુરાદ તેની પાસેનો રૂમાલ લઈ સિંહને માથે ઓઢાડીને આવતો રહ્યો. ફરી પાછો મોકલતાં તે રૂમાલ પાછો લઇને આવતો રહ્યો.

એટલા વખતમાં સિંહે એક બે વખત પડખાં ફેરવેલ, પણ ફરી પાછો ઘસઘસાટ ઊંઘી ગયો. શાહ મુરાદે પાછા આવી ને એક પથરો લઈ સિંહ માથે ફેંક્યો. એટલે એકદમ સિંહ ઊભો થઇ જોવા માંડ્યો ને ફરી પાછો પડખાભર થઇ સૂઈ ગયો.

સિંહની ઊંઘ અઘોરી જેવી હોય છે. મારણ કર્યા પછી પાણી પીને એક બીજા સાથે કૂતરા માંદડાંની જેમ ગેલ કરે પછી સારી જગ્યાને છાંયો જોઈ સૂઇ જાય. પછી ઘોર્યા જ કરે, અઘોરીની પેઠે :

સિંહ ઊંઘતો હોય ત્યારે કાગડાને જલસો પડે છે. સિંહ સૂતો હોય ત્યારે એના મોઢા ઉપર બેસી સિંહના દાંતમાં ભરાઈ રહેલ માંસ ખેંચીને ખાય છે. એમાં ભૂલથી કાગડાથી ચાંચ લાગી જાય તો ' હુંઊંઊં ' જેવો થોડો અવાજ કરી પાછો સૂઇ જાય છે. ઊંઘમાં આવો અઘોરી હોય છે.

*

ચાંપબાઇની ચોકી

પિંગળશીભાઈ ગઢવી

એક હાથે બળદિયો, બીજે હાથે સિંહ;
ચોરાડી ચાંપલતણી, કોઇ ન લોપે લીહ.

ટંકારા ગામમાં ચારણ હરપાળ કવળને ઘરે બહુ જ મોટી ઉંમરે એક દીકરીનો જન્મ થયો. દોઢેક મહિને નાઈધોઈને ચારણ્ય રેણાકને ઓરડે આવી ત્યારે હરપાલને બોલાવીને વાત કરી કે : "જુઓ તો ખરા આ દીકરીને ! એનું નામ શું રાખશું !"

હરપાલે આવીને દીકરી સામે જોયું તો હાથની મૂઠિયું વાળી ને ધુધલાં કરે છે. પગ સામે નજર કરી તો બેય પગે ચાંપલી. હરપાલ કવળ ઘડીક તો ચારણ્ય સામે જોઇ રહ્યા. પછી મોઢું મરકાવતો બોલ્યો:

"ચારણ્ય ! આ દીકરીનું નામ કોઇ બ્રાહ્મણને પૂછવાપણું નથી. નામની સાથે જન્મી છે. એના પગ સામે તો જુઓ ! હું જ નામ આપી દઉં 'ચાંપબાઈ'. બરાબર છે ને ? તને ગમે છે ને ?"

"હા, ચાંપબાઈ તો મને બહુ ગમે છે." ચારણ્યે વળતો જવાબ આપ્યો.

દીકરી બેય પગે ચાંપલી હોવાથી હરપાલે ચાંપબાઈ નામ આપ્યું.

એક દિવસ બેય માણસો બેઠાં છે, એમાં દીકરીની ચિંતા કરતાં હરપાલથી બોલાઈ જવાયું કે: "અરે આ દીકરીનું શું થાશે ? કાઇ આરોવારો છે? બિચારી પાંગળી અવતરી."

"ચારણ ! સતનાં તેજ તો એવાં ચેહરડાંમાં જ હોય છે એ કાંઈ જોવાનું નથી. આ દીકરીનો જનમ થયો ત્યારથી આપણું ઘર અભરે ભરાણું છે. મને તો આ દીકરી જોગમાયાનો અવતાર લાગે છે, નહિતર આવું તેજ હોય નહીં."

આવી વાતો કરી બેય માણસ દીકરી ચાંપબાઈ ઉપર અનોધાં હેત વરસાવે ને લાડકોડમાં ઉછેર કરે.

હરપાલને દીકરી ચાંપબાઈ ઉપર અનહદ હેત છે. દિવસ આખો મીઠા મલાવામાંથી નવરોજ ન પડે. વાતની વાતમાં કહે : "ચાંપબાઈ તો મારી ચાંપબાઈ છે, ચાંપબાઇ જેવી દીકરી ક્યાંથી ? ભગવાનની પૂરી કૃપા હોય તો જ મળે."

ગાલ ઉપર હાથ ફેરવીને પૂછે :

"હેં મા ! તું કોનો અવતાર આવી છે, કે તો ખરી ! તારી આંખોનાં તેજ જોતાં તો જાણ્યે અંબા આવી હોય એમ લાગે છે હાથ જોતાં લાંબા લાંબા અન્નપૂર્ણા જે । એટલે અન્નપૂર્ણેશ્વરી હોય તો પણ કહેવાય નહીં, કારણ કે તું આવી ત્યારથી કોઠારિયામાં જુવાર ખૂટતી જ નથી, અને તારો વાન જોતાં તો અસલ વરવડી-મહુ શામળી."

આમ હરપાલ ચારણ હમેશાં કાલી કાલી વાતો કરતો દીકરીનાં લાડ લડાવે

હવે તો ચાંપબાઈની ઉમર પણ સત્તર અઢાર વરસની થઈ ગઇ છે પણ કોઇ ચારણ આવીને માગું નાખ્યું નથી. દેખીતા જ અપારીંગ અંગવાળાનું કોણ કરે ? હરપાલને એ ચિંતા નથી. ચાંપબાઇ આખી જીંદગી બેઠાં બેઠાં ખાય તોય ખૂટે એમ નથી. ઘરે જમીન ઘણીય છે. માલઢોરનો પણ મોટોથી ઝખીરો છે, ફક્ત કામમાં એકાવાઈ ખરી.

ચાંપબાઈ દૂઝાણાના કામકાજમાં સાંજ સવાર ટેકો દિયે ને નવરી થાતાં માતાજીના થડા પાસે બેસીને ધૂપ ધ્યાન કરે. આખા ગામમાં ચાંપબાઈ આઈ તરીકે જ ઓળખાય છે.

એક દિવસ ચાંપબાઈએ હરપાલ ગઢવીને વાત કરતાં કહ્યું : "બાપુ ! મારે હીંગળાજ જવું છે."

"અરે દીકરી ! બહુ વિકટ મારગ. તારા અપારીંગ શરીરે ત્યાં કેમ પોગાય ? અને મારે આટલો ઝખીરો મૂકીને નીકળવું કેમ ! હીંગળાજ તો આપણે જવું જોઇએ, પણ અહીં કોઈ સંભાળે એમ છે ?"

"બાપુ તમારૂં કોઈનું કામ નથી. મને રજા આપો તો બધાના સાટાની હું જ જઈ આવું, આપણા સાથીને ગાડું જોડીને મોકલો. મારે બીજા કોઈનું કામ નથી. ત્યાં રસ્તામાં મને કોની બીક છે?"

"ના ના ના મા! તારે બીક કોની હોય? હું તને ઓળખું છું કે તું કોણ છે, એમાંય વળી જેની રગમાં સતનાં, તેજ રમતાં હોય એને બીવાનું હોય જ નહિ. ચારણની દીકરી જો બીએ તો અમે આશરો કોનો લેશું? મને એ વ્યાધિ નથી, પણ તું પગે પાંગળી રહી એટલે ચિંતા રહે છે."

"ના બાપુ, એ વ્યાધિ કરતા નહિ, મને ગાડું જોડાવી આપો તો હું જઈ આવું." દીકરી ચાંપબાઈએ આમ વાત પકડી રાખી એટલે હરપાલે કહ્યું: "ભલે મા! જેમ તું કહે એમ"

હરપાલે સાથીને કહી ગાડું જોડાવી આપ્યું. આઈ ચાંપબાઈએ જોઈતી કરતી વસ્તુ તૈયાર કરી ભાતું પાણીનું ઠામ, પાગરણ, લઈને હીંગળાજ પરસવા રવાના થયાં.

જ્યાં સાંજ પડે ત્યાં રાતવાસો રોકાઈને દિવસ ઊગતાં રવાના થાય. એમ થાતાં કચ્છમાં અંજાર મૂકતાં સીનોગરા પાસેના ખેડોઈ ગામની સીમમાં આવ્યાં. દિવસ આથમવાની તૈયારી છે, એટલે ખેડોઈ ગામની સીમમાં રાત રહેવ તું નક્કી કર્યું, એક ચરિયાણ આવતાં ગાડું છોડીને પડાવ નાખ્યો.

ગામમાં જતાં આવતાં માણસોએ આઈ પાસે આવીને વાત કરી કે: "અહિં અંતરિયાળ રાત રહેવામાં જોખમ છે. સાવઝનો ત્રાસ બહુ જ છે. હમેશાં એકાદ ઢોરનું મારણ કરે છે, માટે ગામમાં રોકવાનું રાખો."

આમ વાત થતાં આઈએ સાથીને કહ્યું કે: "તો ગામમાં જ જઈ ને તપાસ કરો કોઈ સગવડ આપે તો ગાડું જોડીને ગામમાં જઈએ. આવું જોખમ શા માટે ખેડવું?"

સાથી ખેડોઇ ગામમાં આવ્યો. ગામમાં રજપૂતની વસ્તી છે. ભીમાજી કરીને ટીલાત માણસ છે, એને જ ઘરે આવીને વાત કરી કે: "આઈ ચાંપબાઈ હીંગળાજની જાત્રાએ જાય છે. આજની રાત અહિંયા રોકાવું છે. સગવડ કરી આપો, તો અમારે તો સીમમાં જ રહેવાનું હતું પણ સૌ કહે છે કે સાવજની બીક લાગે છે માટે રાતની રાત આશરો આપો."

અવળ ચંડીલો ને અભિમાની ભીમોજી બોલ્યો કે: "આઈને વળી બીક શેની? સાવજથી બીતી હોય તો આઈ શેની હાલી નીકળી છે તે આઈ થઈ ને?" આમ મશ્કરી કરતાં ઉડાઉ જવાબ આપ્યો.

ગાડા ખેડુ તો તરત જ હાલી નીકળ્યો. આઈ ચાંપબાઈપાસે આવીને વાત કરી કે: "ગામના આગેવાન ભીમાજીએ મશ્કરી કરીને ઉડાઉ જવાબ આપ્યો કે આઈ હોય તો કાંઈ સાવજથી બીએ? આઈ તો સાવજ ઉપર સવારી કરે!"

સાથીને મોઢેથી ભીમાજીની વાત સાંભળીને આઈએ કહ્યું કે: "હશે ભાઈ! દુનિયા છે, એના બોલવા સામે ન જોવાય.

જામે જીતની બુદ્ધ હે, ઈતની દેત બતાય;
વાકો બુરો ન માનીએ, ઓર કહાંસે લાય:"

"કાંઈ નહી, ગામમાં નથી જાવું, અહિંયા જ રોકાઈ જઈએ. જરા જાગો રાખશું." આમ નક્કી કરી એક વોંકળાને કાંઠે ગાડું છોડીને પડાવ નાખ્યો.

રાતે વાળુ પાણી કરીને લંબાવ્યાં. ઘડીએ ઘડીએ જાગો રાખીને અવાજ કરે છે, ચારે બાજુ નજર કરે છે. રાતનો ગજર ભાંગતાં થાકોડાની ઘસઘસાટ ઊંઘ આવી ગઈ, એમાં ડાલામથો સાવજ આવ્યો ને બળદનું મારણ કર્યું. બળદે રાડય નાખીને તરત જાગી ગયાં. હાકો કર્યો એટલે સાવજ તો ભાગી ગયો પણ બળદ મરી ગયો.

સવાર થયું. રવાના થવું છે પણ એક બળદે ગાડું થોડું ચાલે? એટલે આઈએ સાથીને કહ્યું કે: "ભાઈ, ગામમાં જા, કોઈ બળદની સગવડ કરી આપે તો!"

સાથી ગામમાં આવ્યો. ભીમાજી પાસે જઈને વાત કરી કે સાવજે અમારા બળદને મારી નાખ્યો છે, માટે એક બળદની સગવડ કરી આપો ત્યારે થાય, આઈએ કહેવરાવ્યું છે."

ભીમાજીએ કહ્યુ "આઈના બળદને કાંઈ સાવજ મારે? બળદ મારી નાખ્યો હોય તો આઈ શેની કહેવાય છે? આઈ હોય તો સાવજને જ ગાડે જોડી લિયે. બળદ માગવા હાલી નીકળ્યો છે!" આમ ઉડાઉ જવાબ આપીને મશ્કરી કરી એટલે ગાડા ખેડુ ઠાલો હાલી નીકળ્યો. આઈ પાસે આવ્યો વળી વાત કરી કે "આઈ! આ ભીમાજીએ તો હદ કરી દેવુ ન દેવુ એની મરજી પણ મુસાફરોની આમ મશ્કરી કરી હેરાન કરે છે આ વખતે પણ કહ્યુ કે આઈ હોય તો સાવજને ગાડે જોડી લિયે, બળદ માગવા શું હાલી નીકળ્યો છે?"

ભીમાજીની આવી તોછડાઈથી આઈ ચાપબાઈને દુઃખ થયુ કે વાટમારગુને સગવડ આપવી તો ર્યા રહી, ઉલટાનો આમ ઠઠ્ઠામશ્કરી કરી માણસોને મુસીબતમાં મૂકે છે આઈને ક્રોધનો આવેશ આવ્યો રૂપ બદલ્યુ ને દૈવી સ્વરૂપ ધારણ કરતા સાથીને કહ્યું કે

"જા ઝટ, ગામમાં ભીમાજીને કહે કે સાવઝને ગાડે જોડે છે, હાલ્ય જોવા માટે"

સાથીએ ગામમાં આવીને વાત કરતા ભીમાજીને ગ્રામવાસી સૌ પડાવ પાસે આવ્યાં, એટલે આઈ એક હાથમાં પરોણો લઈ પાસેની બાવળની કાંટયમાં ગયાં તો સાવઝ પડયો પડયો નીદર ઘોરે છે પરોણાની ઝાપટ મારી એવો ગર્જના કરતો ઊભો થયો, ને લા નાખી એવી આઈએ કાનની બૂટ પકડી લીધી ત્યાં સોજી બકરી જેવો થઈ ગયો

આઈ દોરીને હાલી નીકળ્યાં. સાવજને લઈને આવતાં જોઈ માણસોના હાંજા ગગડી ગયાં, સૌ ધ્રુજી ઉઠ્યાં, હાથ જોડી લાગે સાદે કરગરવા લાગ્યાં. "એ આઈ ચાંપબાઈ! માફ કરો, અમે અપરાધી છીએ"

ભીમાજીની છાતી તો ડાકલાના પડ જેમ સોવાવા લાગી જાણે પોતાના માટે જ આવતો હોય એમ થવા લાગ્યુ. ભાગીને પણ કયાં જવુ! ત્રુટતે સાદે રાડય નાખી બોલી ઊઠયો "એ આઈ મારો ગનો માફ કરો, હુ પાપી છુ, મે તમને ન ઓળખ્યાં હુ જ બળદ લાવી આપુ છુ"

ભીમોજી આમ કરગરતો હતો ત્યાં આઈ નજીક આવ્યાં ભીમોજી છેટેથી નોધારી લાકડી પડે એમ પગમાં પડીને માફી માગી "આઈ હવેથી કોઈનું દિલ દુખાય એવુ નહી બોલુ, માફ કરો"

ગ્રામજનો અને ભીમાજીની કાકલુદી સાંભળી આઈ શાંત થયાં મીઠા મીઠા વેણથી ગામને કહ્યુ "ભાઈઓ! વાટ મારગુને બને એટલી સહાય આપવી જોઈએ એ ગામની ફરજ છે. એક ઝાડને છાંયે બેઠેલા માણસ પાસે બીજો આવે તો પ્રથમ બેઠેલાએ આવકાર આપવાની ફરજ છે તમો ગામના આગેવાન ઊઠીને આમ મુસાફરને હેરાન કરો તો જાવુ કોની પાસે? આશરા ધરમ પાળતા શીખો માણસનો દેહ મળ્યો છે, કાંઈક ભલાઈ કરી છૂટો"

એમ કહી સાવજને છોડી મૂકતાં કહ્યુ કે. 'જા સામે જોયા વિના સીધો તારા રહેઠાણે વયો જા" સાવજ પછુ વાળીને જોયા વિના કાંટયમાં જતો રહ્યો

ભીમાજીએ ગામમાંથી એક બળદ લાવી આપ્યો આઈ ગાડુ જોડાવી રવાના થયા. પણ ગામને બીક બેસી ગઈ કે આઈ કોપવાળા છે એ આપણે માટે સારૂ નથી થયુ, એટલે ગામ આતરવાસુ પાઘડી નાખીને આડુ ફરી ને વિનતી કરી કે. "આઈ! આ સાવજ અમને જીવવા નહિ દિયે અમારૂ મન બહુ બીએ છે

આઈએ ગામને આશીર્વાદ આપ્યા ગામને ફરતો આંટો દઈને એક રેખા દોરીને આણ આપી. ત્યારથી ખેડોઈ ગામમાં કોઈ રાની જનવર રંજાડ કરતું નથી

ખેડોઈ ગામે ઝાંપામાં આઈ ચાપબાઈની દેરી ચણાવી સામે એક સાવજ આળેખીને ઊભાડયો છે આખુ ગામ રાતે સુતી વખતે ચાંપબાઈની ચોકી આપતાં આ દુહો બોલે છે

એક હાથે બળદિયો, બીજે હાથે સિંહ
ચોગડી ચાપલ તણી, કોઇ ન લોપે લીહ

ગિરના માલધારીઓ પણ રાતે સુતી વખતે 'આઇ ચાપબાઈની ચોકી' એમ કહીને લબાવે છે

❋ ०

મે ગાજે સાદુળો મરે !

સુરગભાઇ વરૂ

એક વખત નાગેશ્રીના દેવાતભાઇ વરૂ તેમના પંદર વીસ મિત્રો સાથે તુળશીશ્યામ દર્શને જતાં રસ્તામાં બેડીઆ ગામે પરમાણંદભાઇ પાસે રોકાણા અને પરમાણંદભાઈને (બેડીઆ સરકારને) સાથે લઇને ઉપડયા. એક તો આપા ડાયરો અને તેમાં શેતરંજીમાં ગાગડીઓ ભળે તેમ પરમાણંદભાઇ ભળ્યા. પછી પૂછવું જ શું ? આનંદની અને મશ્કરીની છોળું ઊડે ? (આજે પરમાણંદભાઈ ઉપમંત્રી છે તે.)

તુળશીશ્યામના દર્શને ફરીને ડાયરો મીંઢાને નેસ આવ્યા. વડલા હેઠ ડાયરો ખાટલો ઢળાવીને બેઠા હતા ત્યાં બે સાવજ મેમાનોના ઘોડાં ચરતાં હતાં તે તરફ આવતા ભાળી પરમાણંદભાઇએ મશ્કરી કરતાં કહ્યું:

"એ આપાઓ! મલકને બીવરાવો છો પણ આ મામાઓ તમારાથી નહિ બીએ અને જો કો'કના ઘોડાને મારશે તો સામાન માથે લઇને જાશો તો ભારે રૂડા લાગશો ! "

થોડા જુવાનો ઘોડા સાચવવા દોડીને ઘોડા તરફ ગયા અને દેવાતભાઇ અને પરમાણંદભાઇ ભગવાનભાઇ બોરીચાને સાથે લઈને સાવજ જોવા સાવજ તરફ ગયા. આ ત્રણે જણાને પોતા તરફ આવતા ભાળી સાવજ પાછા ફરી ગયા. એટલે ત્રણે જણા તેમની પાછળ પાછળ ગયા. દેવાતભાઇએ ભગવાન બોરીચાને પૂછ્યું:

"હેં આપા ભગવાન! બધા વાતું કરે છે કે સાવજમાં એક સાદુળો થાય છે. તેનો દુહો છે. 'મે ગાજે સાદુળો મરે, જેને આઠે મહીનાની આશ' એ પ્રમાણે મે ગાજતાં સાદુળો માથાં પછાડીને મરે તેવી વાત સાંભળી છે તો એ વાત સાચી ?"

"આગુના જુગમાં હોય તો કોણ જાણે. મે ગાજવાથી માથાં પછાડીને સાવજ મર્યો હોય એમ અમે તો કાંઇ જાણ્યું નથી, પણ આ બે સાવજ હાલ્યા જાય છે તેમાં ઓલ્યો જેનું ગોળા જેવડું માથું છે અને લાંબી કેહવાળી છે એને અમે કેસરી કહીએ છીએ, અને ઓલ્યો બઠકા જેવડો હાલ્યો જાય છે જેનું માથું નાનું અને પૂછડું ટૂંકું છે એને અમે ગધૈયો કહીએ છીએ. એમાં એક ત્રીજી જાત થાય છે. એ આ બન્ને કરતાં લાંબો હોય છે, એને કેશવાળી પણ થોડી હોય છે એને અમે વેલર કહીએ છીએ. આ બધામાં કેહરીને બહુ વતાવવા જેવો નહિ. ગધૈયામાં તો તેના નામ પ્રમાણે ગુણ છે એ બીકણ ખરો."

આમ સાવજની જાતની ઓળખાણ આપી ભગવાન બોરીચાએ આગળ ચલાવ્યું :

"મે ગાજે સાવજ મરતો નથી પણ ક્યારેક બરોબરની એલી જામી હોય અને ખરેખરો મે મંડાણો હોય અને સમ વળળક સમ વળળક વીજળી સળકા, કરતી નાચતી હોય અને ફુફુફુ કરતો મે ધણેણતો હોય ત્યારે ક્યારેક ક્યારેક એની સામો વાદ માંડીને આવો કોઇ કેસરી હડેડતો મંડાય ત્યારે કહેવું પડે કે, ખરેખરો સાદુળો. "

" એ આપા ! ટાઢા પોરની હાકેઃમાં, અમેય ગર્ય વેઠી છે પણ આવું કોઇ દી સાંભળ્યું નથી," પરમાણંદભાઈએ ભગવાન બોરીચાને ધખવવા કહ્યું.

"તમે ગર્વ વેરી પણ બેડીઆમાં અને ક્યારેક નેસડાના ઝૂપડામા, અને પારખુ કરવુ હોય તો ઓલ્યો જુઓ જાખ્મી હાલ્યો જાય દેવાતભાઇ તેમની માથેથી ગોળી જાય તેમ બધૂકનો ભડાકો કરે તો પછી જુઓ મજા! કેહરી અને ગધૈયાનું પારખુ થઇ રેશે"

"તે આ તમારા આપા દેવાતમાં ક્યા હિમત છે? કરેને ભડાકો! આમ કૂતરાની જેમ ચાલ્યા જતા સાવજ જોવાની મજા યે શુ પડે?" પરમાણુ દભાઇએ દેવાતભાઇ પાસે બધૂકનો અવાજ કરાવવા મેણું માર્યુ.

એટલે દેવાતભાઇએ હવામા ગોળી બેય સાવજની સાથે જાય તે રીતે ગોળીબાર કર્યો અને હમમમ કરતી ગોળી છૂટી સણુણુણ કરતીકને મેય સાવજ માથેથી ગાજતી ગઇ બધૂકનો ભડાકો સાભળીને ગધૈયો તો સૂડલો લાદોડો વરતો પલાયન થઈ ગયો અને સાદુળો પૂછ્યાને ગુસ્સામા વળ દઇને ચક્કર ખાઇ સામો ફરી ગયો અને ગોધલો ગોધલાને ભાળીને ત્રાડ નાખે એમ ત્રણેય જણા સામે ત્રાડ નાખી ડૂંક ડૂંક મોરલા કપી ઊઠયા, અને ડુગરાના ગાળે ગાળામાથી પડછદા ઊઠયા

"હ, હવે જોવાની મજા પડી" પરમાણુ દભાઇએ કહ્યુ થોડીવાર આ સાવજને ડણકતો જોઇને ત્રણેય જણા પાછા ફર્યા બપોર સુધી ગર્જના કરતો સાવજ ડણુક્યા કર્યો પરમાણુ દભાઈએ કહ્યુ "આપા ભગવાન! તમારી વાત સાચી આજ કેસરી અને ગધૈયાની ઓળખાણુ થઇ ગઈ."

"સાવજ મળે તો આમ મારૂ'

પદરેક વર્ષ પહેલા ગિરમા મરજીનો ત્રાસ વધવાથી એક સિહ નાગેશ્રીની સીમમાં આવી ચડેલો બે ત્રણ દિવસ બે ત્રણ ઢોર મારી નાખ્યા અને ઘોગાદ્રાના નેરાની દોઢ દોઢ માથોડુ ઊચી પાન્યમાં (નદીનુંઘાસ–પાનબાજરિયું) દિવસે પડયો રહે ગોવાળીઆ એક દિવસ જતા સાવજને જોઈ ગયા, એટલે ગામમા આવીને જુવાનીઆઓને વાત કરી કે સાવજ જોવો હોય તો પાન્યમા પડયો છે બધા જુવાનો ભેગા થઇને દેવાતભાઈ પાસે ગયા અને તેમને વાત કરી કે "ભાઇ સાવજ જોવા આવવું હોય તો ચાલો.

સો દોઢસો માણસો અને સાથે સો બસો છોકરા ભાળી દેવાતભાઇએ તેમને સાવજ જોવા જવા ના પાડી આમ છોકરાંઓને સાથે લઈ જઈને સાવજ જોવા ન જવાય, પરતુ જુવાનો તો દેવાતભાઇને બપોરે સુવા દઇને સાવજ જોવા ઊપડયા સાથે ઢોલ ઊપડાવ્યો દસ વીસ ડબા લીધા અને હાથમા લાકડિયુ, કુહાડિયુ અને ધારિયા સાથે ઊપડયા ઘોળાદ્રીના નેરા પાસે જઇને ઢોલને ધડૂકાવ્યો અને ડબા વગાડીને હાકલા પડકારા કરીને વગડાને ગજાવી મૂક્યો પણ સાવજ તો આ અવાજની પરવા કર્યા સિવાય પાનમાં પડયો પડયો ઘોર્યા કર્યો

આટલા બધા અવાજ કર્યા છતા સાવજ ન ઊઠતા જુવાનોએ માન્યુ કે સાવજ ચાલ્યો ગયો હશે એટલે જુવાનોએ સાવજને જોનાર ગોવાળને ક્યા સાવજ સૂતો છે એવુ પૂછતા તેણે ઠેકાણું બતાવ્યું એટલે જુવાનો ટીંબગે ચડી ગયા અને પાન્યમાથે લાકડિયુની પ્રાછટ બોલાવવા માડયા અને બધા કહેવા માડયા કે 'સાવજ મળે તો આમ મારી નાખીએ" પણ આ સાવજનો ભડનો દીકરો જરાય જાગ્યો નહિ

ત્યાં ઓચિતાની ભોજ વડ નામના જુવાનની લાકડી સાવજના ઢીઢા માથે પડી લાકડી પડતાં સાવજ ઓંકળ્યો અને ભોજ ભાગતા પાછળ પજાતુ ઝાવુ કરીને ભોજનો વાસો નોરથી ઉતરડી નાખ્યો અને જુવાનો ભાગ્યા રીડીઆ રમણુ થઇ ગઇ કેટલાયની કાછડિયુ પડી રહી સાવજ તો પજાતું ઝાવુ કરતોકને નદીનો કાંઠો ચડીને ચાલતો થયો, એટલે ભેજને ઘર તરફ વળાવીને જુવાનો પાછા સાવજની પાછળ ગયા

કડીઆળીના ખારા સુધી સૌ સાવજની પાછળ પાછળ ચાલ્યા જાય ત્યા કડીઆળીના બે કોળીના જણુ સામા ચાલ્યા આવતા હતા તેને સાદ કરીને કહ્યુ "પાછા ફરી જાવ! સાવજ આવ્યા" એમાથી એક પાછા ફરી જાવને બદલે આડા ફરી

જાવ એમ સમજતાં લાકડી લઇને આડો ફર્યો. એટલે સાવજે તેના તરફ ઘૂરકી કરતાં તે ભાગ્યો. સાવજે તેના વાંસામાં પંજાની ઝપટ કરીને તેનાય વાંસાને ઊતરડી નાખ્યો અને સાવજ સાણાના ડુંગર તરફ વે'તો થયો. જુવાનોને કોકે કહ્યું. 'આમ મામાઓ વહિ પડયા છો તો કો'કને પીંખી નાખશે માટે ગામ ભેગા થઇ જાવ." એટલે જુવાનો ગામમાં આવ્યા.

ભોજને આજે ય લોકો "સાવજ મળ્યો હોત તો આમ મારી નાખું" એમ કહીને ચીડવે છે.

શિકારીનો શિકાર

એક વખત વાઘણિયા દરબાર શ્રી. અમરભાઈએ સાવજનો શિકાર કરતાં સાવજ ઘાયલ થઇને ભાગી ગયેલો. તેને ગોતવા સવારે તે જતા હતા ત્યાં તેમની વીડીમાં ઢોર રાખીને પડેલ ચારણે આડાફરીને કહ્યું.

"બાપુ ! મારી એક વાત સાંભળીને પછી સિંહને ગોતવા જાવ."

"વારૂ, ટુંકાણમાં પતાવો." અમરભાઇએ કહ્યું.

"એ બાપુ ! એક જ મિનિટમાં." એમ કહી ગઢવાએ વાત શરૂ કરી.

"હું ગોંડળ તાબાની ગિરમાં નેસ નાખીને પડેલો. ત્યાં ગોંડળ દરબાર શ્રી. ભગવતસિંહના નાનાકુંવર— નામ તો મને નથી આવડતું એ શિકાર કરવા આવેલા. શિકારી કરાફાતના. દોડતા હરણને ત્રણસો કરમથી પાડી દે. ઊડતા પંખીને પણ પળવારમાં પાડે એવી બંધૂક હાથ બેસી ગયેલી. અમારા સામે જ માંચડો નાખીને કુંવરસા'બ શિકાર કરવા બેઠા અને મારણ બંધાવ્યું. સાવજે મારણ કરતાં કુંવર સાહેબે ગોળી છોડી. સાવજને ગોળી વીંધી કોમાં નીકળી ગઈ, પણ ગોળી ત્રાસી વાગતાં સાવજ મર્યો નહિ અને ઘાયલ થઇને ભાગ્યો.

કુંવરસા'બ રાત હોવાથી નીચે ઊતરીને ઉતારે ગયા. અને સવારે એક નોકર સાથે સાવજને ગોતવા ઊપડયા. પોતા પાસે બંધૂક અને નોકર પાસે પણ બંધૂક. સાવજ ઘાયલ થઇને એક જાળામાં પડયો હતો. કુંવરસા'બ અને આ માણસ જેવા તેની પાસેથી નીકળ્યા તેવો જ સાવજે કુવંર માથે હલ્લો કર્યો. કુંવરે બંધૂકનો સાવજ માથે ઘા કર્યો. આ ગોળી પણ ત્રાસી વાગી. સાથેનો નોકર સાવજનો હલ્લો થતાં ભાગી ગયો, સાવજે બીજી વખત કુંવર ઉપર હલ્લો કર્યો. કુંવર બીજી વખત ભડાકો કરવા જાય ત્યાં બંધૂકમાં બીજું કારતુસ નહિ.

"આમ જુએ ત્યાં નોકરને ભાગતાં ભાળ્યો એટલે કુંવરે બંધૂક સાવજની આડે ધરી. સાવજે મોઢામાં બંદૂક લઇને બંદૂકના બૂકડા બોલાવી દીધા. કુંવર આ ઝપાઝપીમાં પડી જતાં સાવજે કુંવરનું ગળું મોઢામાં લઈને ભીંસ દીધી અને ઝંઝેડો દઇને કુંવરને ચૂંથીને ફગવી દીધા. સાવજને બે બંદૂકના ઘા પૂરતા હોવાથી તે પણ કુંવરને પાડીને મર્યો.

"અમે બધા દોડીને ત્યાં ગયા. કુંવર સાહેબને મરેલા જોયા. નોકરે આવીને પોક મૂકી. ગોંડળ મહારાજા ભગવતને ખબર પડતાં તેઓ મોટરને લઇને પધાર્યા. પોતાના કુંવરની આવી દશા જોઇ તેમની આંખમાંથી ટપટપ આંસુ ટપકી પડયાં. તેમણે કુંવર તરફ આંગળી ચીંધી કહ્યું : 'શિકારીનો પણ આવી રીતે કોઇવાર શિકાર થઇ જાય છે.'

"બાપુ ! મારી વાત પૂરી થઇ." એમ કહીને ચારણે વાત પૂરી કરી, ત્યાં તેમના વોળિયાએ આવી વાત કરી કે સાવજ સુસાતીઆમાં મરેલો પડયો છે. સાવજને ઉતારે લઇ આવવાનું કહી અમરભાઇ ઉતારે ગયા.

*

જા કુલ એસી રીત હે, તાકો એસો ભાવ;
આધા માંકે પેટમેં, આધો ગયંદ સર ઘાવ.
મિટે ન સેજ સ્વભાવ, જેહિ બિધિ જિનકું દલ્લો;
દેખત સિંહન દાવ, ગર્ભ ત્રોડી કુંજર ગ્રહ્યો.

સિંહના સોબતી

વજુભાઈ વ્યાસ

નવાબી કાળમા જંગલના વડા તરીકે શ્રી. હરિપ્રસાદ દેસાઇ કામ કરતા. જેઓ પાછળથી જાણીતા બહારવટિયા કાદુમકરાણીને પણ મળેલા. તેઓ ગુજરાતના જાણીતા મહિલા આગેવાન શ્રી પુષ્પાબહેન મહેતાના પિતા થાય. શ્રી પુષ્પાબહેન ઘણીવાર કહે છે કે પોતાનો ઉછેર આ ગિરના જંગલમા થયો છે એમણે ગિરનુ ઝાડવે ઝાડવુ જોયેલુ. એ સમયે તો ગિરનું જંગલ ખૂબ ગીચ અને રમણીય હતુ શ્રી પુષ્પાબહેન નાનાં હતાં ત્યારે સાસણ ગામના ચોકમા હાલ જ્યાં મસ્જીદ છે તેના ઓટલા આગળ રમતા હતા. બાજુમા ગાય બાંધેલી એમા એક સવારે સિંહ અને સિંહણ ગાય ઉપર કૂદ્યા. એમા સિંહણે શ્રી પુષ્પાબહેનને બાજુએ હડસેલી મૂક્યાં અને બંને સિંહ સિંહણ ગાય ઉપર તૂટી પડયા દરમ્યાન કોલાહલ થતા બંને ભાગ્યાં પણ પુષ્પાબેનને સિંહણે બચાવી હજુયે શ્રી પુષ્પાબહેન મહેતા આ સ્મરણ વર્ણવે છે અને સિંહણે એમને કેવી આસાનીથી બચાવેલ એને યાદ કરે છે સિંહ અને સિંહણમા સિંહણ સ્વભાવે વધુ વાત્સલ્ય ભરી અને મમતાળુ છે એનું કારણ એનું માતૃત્વ હશે સિંહણમા માતૃત્વની ઘણી પ્રબળ લાગણી રહેલી છે

મરણિયુ માતૃત્વ

(૨)

જૂનાગઢ રાજ્યના સમયમા રેલવેના પાટા નખાતા હતા ત્યારની એટલે ૧૯૧૪ના અરસાની આ વાત છે. વિસાવદર અને સાસણ ગામ વચ્ચે પાટા નખાયા અને એના ઉપર પહેલ વહેલુ રેલ્વેનું એન્જીન દોડયુ એવામાં સાસણ ગામ તરફ રેલ્વેના પાટા ઓળંગતા સિંહણની પાછળ પાછળ દોડયે આવતું બચ્ચુ એન્જીનમા કચરાઇ ગયુ. એન્જીન ડ્રાયવરે ઘણી મથામણ કરી પરંતુ ન બચાવી શકાયુ. તો કૂદી ગઇ પરંતુ બચ્ચુ એટલી ઝડપે ન કૂદી શક્યું. આ સમયે પેલી સિંહણ પાછી ફરી અને એન્જીનને રોકવા તરાપ મારી, અંદર ચડતી ચડતી રહી ગઇ. બચ્ચાને કચરી નાખનારનું એ વેર લેવા અર્ધો માઇલ સુધી પાછળ પાછળ દોડી, બહાવરી બની ગઇ. પછી તો જ્યારે જ્યારે એ સ્થળે એન્જીન નીકળે ત્યારે પેલી સિંહણ ગમે ત્યા હોય, દૂર હોય કે નજીકમા હોય પરંતુ રેલ્વેના એન્જીનનો અવાજ સાંભળી એ દોડી આવતી અને એન્જીન ઉપર તરાપ મારતી લાગલગાટ ત્રણેક મહિના સુધી સિંહણે આમ કરેલુ. આ કિસ્સો એ સમયના રેલ્વેના બાબુ શ્રી. ફાટકે નોંધેલો અને આ પ્રસંગ પછી શ્રી ફાટક સિંહના ભારે પ્રસંશક બની ગયેલા.

આવો જ કિસ્સો દક્ષિણ આફ્રિકાના જંગલમાં બનેલો જે કર્નલ જોરાવરસિંહજીએ નોંધ્યો છે તેઓએ નોંધ્યું છે કે થોડા વર્ષ પહેલા એક સિંહણ પોતાના બચ્ચાને શોધતી શોધતી ૮૦ માઇલ દૂર નીકળી ગઇ બન્યુ એવુ કે કેટલાક શિકારીઓ આ સિંહણના બચ્ચાને પાળવા માટે પકડીને લઇ ગયા સિંહણને એની જાણ થઇ ત્યારે એ બચ્ચાને શોધવા નીકળી અને ગંધે ગંધે ભૂખી તરસી એકધારી ચાલતી રહી. આખરે એક રાતે જે પીંજરામાં એના બચ્ચાને પૂરવામાં આવ્યું હતુ એ પીંજરાને શોધી કાઢ્યુ. પીંજરાનું બારણું બંધ હતુ એટલે પીંજરાના નીચેના ભાગમાં બખોલ કરી ત્યાંથી તોડી નાખીને એ બચ્ચાને લઇ જઇને જ જંપી.

સિંહઘેલા ફાટક સાહેબ

માનવી સિંહની જેમ ગર્જના કરી શકે? હા એક માનવી એવો હતો જેમને સિંહની જેમ ગર્જના કરવાની લત કહો કે આદત પડેલી એ એમની સ્વાભાવિકતા હતી. એ માનવી તે સ્વ. દત્તાત્રય મોરેશ્વર ફાટક મૂળ દક્ષિણિ બ્રાહ્મણ, જૂનાગઢ સ્ટેટની રેલ્વેના એ બાબુ સાસણ વિસાવદર રેલ્વે લાઇન એમણે નાખેલી.

એમાં રેલ્વેની હેલણગાડીએ ફરતા ફરતાં એમણે વિસાવદર પાસેના કાસિયા નેસના પાદરમાં બે બચ્ચાં વાળી સિંહણ જોઇ. રેલ્વે શરૂ થઇ અને શ્રી. ફાટક રેલ્વેના એન્જીનને લઇને વિસાવદરથી સાસણ તરફ ઊપડયા. માર્ગમાં બરાબર કાંસિયાનેસ પાસે જ આ સિંહણનું બચ્ચું એન્જીનમાં કપાઇ ગયું. સિંહણ કાળ ઝાળ બની અને દિવસો સુધી એન્જીનની પાછળ પાછળ બહાવરી બનીને દોડતી રહી બસ, ત્યારથી શ્રી ફાટકને સિંહ-સિંહણના જીવનમાં રસ લાગ્યો,

પછી તો તેઓ નિવૃત થયા પછી યે જંગલમાં જતા. કોઇ વાર ઘેરથી પૂછયા વિના ગિરના જંગલમાં ફરતાં, સિંહ-સિંહણનું ટોળું જોઇને ગાંડા ગાંડા થઇ જતા. એમાંથી એમને એવો રસ લાગ્યો કે જ્યારે એમને ઘરે મળીએ ત્યારે એ સિંહની જેમ ગર્જના કરીને સ્વાગત કરતા. એ હંમેશા કહેતા કે સિંહ આમ ગર્જે, સિંહણ આમ ગર્જે, બચ્ચાં આમ બોલે ફરે વગેરે. એમને સિંહના જીવનમાં ખુબ રસ પડયો, એમણે લેખન કાર્ય પણ કર્યું અને ખાસ કરીને સિંહના જીવનમાં રસ લેનારાઓનું એક વર્તુળ જૂનાગઢમાં એમણે ઊભું કરેલું.

થોડા વર્ષ પહેલાં સિંહ....સિંહ કરતાં એમનું અવસાન થયું. એમના પલંગ પાસે સિંહના ફોટા, સાહિત્ય અને સિંહ અંગેનું વસ્તુ તેઓ રાખતા. તેઓ કહેતાઃ "સિંહના જીવનમાંથી મને ઈશ્વરની પ્રેરણા મળે છે. મને થાય છે કે હું મારી વૃદ્ધાવસ્થા પેલા સિંહ, સિંહણ અને બચ્ચાંની વચ્ચે ગાળું." તેઓ અનેક સિંહને ઓળખતા, દેખભાળ રાખતા, અને મરતાં સુધી તેઓ સિંહ...સિંહ કરતા મર્યા. સિંહનું પુરૂં જતન નથી થતું એ એમના જીવનનો મોટામાં મોટો વસવસો હતો.

સિંહ-સંગાથી કાંથડ, વિરમ અને હૈદરઅલી

ગિરના સિંહની રગે રગ અને પગે પગ જાણકાર છે ત્રણ શિકારીઓ, જેઓ હાલ રખેવાળનું કામ કરે છે-કાંથડ, વીરમ અને હૈદરઅલી. તેઓ પહેલાં સિંહના શિકાર માટેની ગોઠવણોનું કાર્ય કરતા, માંચડા બાંધતાં, હાકો ગોઠવતા અને સિંહના શિકાર માટેની જંગલની બધી વ્યવસ્થા ગોઠવતા. પરંતુ શિકાર ઉપર પ્રતિબંધ આવ્યા પછી તેઓ રખેવાળીનું કામ કરે છે. જંગલના જુદા જુદા પ્રદેશમાં રહીને સિંહની દેખભાળ રાખે છે.

કાંથડના પિતા રાજાભાઇ પણ ગિરમાં હતા. સિંહથી એનું મરણ થયું. હૈદરઅલી હૈદુને નામે ઓળખાય છે તે તથા વીરમ જૂના શિકારીઓ છે.

આ ત્રણેય રખેવાળો ચાંપલો, ભૂરિયો, ટીલિયો, લાંબડો વગેરે સિંહોના ખાસ ઓળખીતા. એવી રીતે લાસુડી, હેમકુંવર, બાડુડી વગેરે સિંહણોના પણ ઓળખીતા. ચાંપલો અને ટીલિયો સિંહ મરણ પામ્યા. સિરવાણનેસ પાસે એક ઝરડાની ઇજા થવાથી આંખે બાડી બનેલ બાડુડી સિંહણ પણ ટીલિયાની પાછળ મરણ પામી. આ સિંહો-સિંહણોને તેઓ પગલાંથી, હુકવાના અવાજથી ઓળખી જાય છે.

સિંહ દૂર હોય, એકાદ માઇલ દૂર હોય પરંતુ એના હુકવાના અવાજ પરથી એ કયા રસ્તે, કઇ ઢોર કેડીએ નીકળશે એ આ રખેવાળો કહી શકે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ પગલાં ઉપરથી સિંહ કે સિંહણ કયા રસ્તે પસાર થયાં, હાલ ક્યાં હશે, ક્યાં રાત રોકાશે, બપોરા કરશે વગેરે પણ તેઓ અજબ રીતે વર્ષો જૂના તેમના અનુભવોના આધારે કહી શકે છે. જેમ પગી પગેરૂં કાઢીને ચોર લૂટારાને શોધી કાઢે છે એમ સિંહના આ ત્રણ દોસ્તો એમના પગલાં જોઇને એમની હિલચાલ કહી આપે છે.

આ રખેવાળો સિંહ સાથે એટલા પરિચિત થઇ ગયા છે ને સિંહના સ્વભાવને એટલા ઓળખી ગયા છે કે રાતે કે દિવસે સિંહની ભાળ મેળવવા નિર્ભયપણે ગિરના જંગલમાં ભમતા હોય છે. બકરૂં હાથમાં લઇને પાછળ ધાર્યા સ્થળે પાછળ પાછળ સિંહની હેરફેર કરાવે છે. અને આમ હેરફેર કરાવતી વખતે કેટલીવાર એમની અને સિંહની વચ્ચે કયારેક કયારેક માત્ર પાંચ દસ ફૂટનું અંતર જ રહેતું હોય છે.

ઘણીવાર લાકડીના ઘોદા મારીને પણ સિંહને

જગાડે છે સ્વ નેહરૂજી સિંહ જોવા આવેલા ત્યારે મધરાતે પણ ઊંઘતા સિંહને લાકડીના ગોદા મારીને ઉઠાડેલો.

પણ હંમેશા એમનું જીવન આસાન હોય છે એમ માની લેવાની જરૂર નથી જીવને મૂઠીમા લઈને જ જીવવાનુ હોય છે પણ એટલી તૈયારી ને હિંમત સાથે તેમનામાં વર્ષોના અનુભવથી એક આત્મવિશ્વાસ પેદા થઈ ગયો હોય છે.

સિંહણના મોંમાંથી

શિકારીઓમાના વીરમે એકવાર કમાલ કરેલી. સાસણ-ગિરથી પાંચ માઈલ દૂર સુરતગઢમા મધરાતે સિંહણ એક ઓરડીમા ઘૂસી ઓરડીમા આગળ પુરૂષ સૂતેલો. પાછળ એની ઓરત અને બાજુની ખાટલીમા નાની બાળકી

સિંહણ ઘરમાં ઘૂસી જતા, એની છલાંગથી પુરૂષ સફાળો જાગી ગયો. એ બહાર ભાગ્યો, એની પાછળ એની ઓરત પણ ભાગી અને ઓરડીનુ બારણુ બંધ કર્યું પછી ખ્યાલ આવ્યો કે હજુ નાની બાળકી તો પેલી ખાટલીમા અંદર રહી ગઈ છે. છાપરાના નળિયા ખસેડીને જોયુ તો સિંહણ ઘંટી પાસે ખૂણામા લપાઈને બેઠી હતી. એ બકરી જેવો અવાજ સાંભળીને અંદર ધસી આવેલી. દરમિયાન શિકારી વીરમે આવીને નળિયા ખસેડી એ ઓરડામા કૂદકો માર્યો અને સિંહણથી થોડે દૂર સૂતેલી બાળકીને લઈને બારણામાથી એ બહાર આવ્યો સિંહણ તો વીરમને જોતી રહી. કદાચ એને ઓળખી પણ ગઈ હોય. પણ એણે ન તો બાળકીને ઈજા કરી કે ન તો શિકારીને. આજ રખેવાળ અને સિંહનો માનીતો માનવી વીરમ એક-વાર સિંહના મોમાથી જીવતુ મડદુ લઈ આવેલો.

એક વખત આ જંગલી સિંહોએ ભારે કડવો અનુભવ કરાવી દીધેલો એક શિકાર સમયે સિંહો હતા પણ સિંહણ ન હતી. એટલે વીરમે એને હટાવવા બંદૂક તાકી, પરંતુ બંદૂક ફૂટે તે પહેલાં સિંહણ છલાંગ મારી વીરમ ઉપર આવી પણ એવી રીતે આવી કે પેલી બંદૂકની નળી એના મોમાં ભરાઈ જવાથી ફૂટી અને એ ઢળી પડી બીજી બાજુ વીરમ પણ પડયો પરંતુ દૈવ યોગે બચી ગયો

સાઢિયા બેડા નેસના માલધારી ગલો સાજણ હજુયે એ દિવસની યાદ કરે છે અને વાત કરે છે ત્યારે ચારે તરફ જોઈને વાત કરે છે, કેમ જાણે સિંહ એના ઉપર ત્રાટકવાના ન હોય! સિંહની વચ્ચે ઉછરેલા, ધોળા પૂણી જેવા વાળ અને દાઢી ધરાવતા આ ગલા રબારીને સિંહનો ભારે કડવો અનુભવ થયો છે.

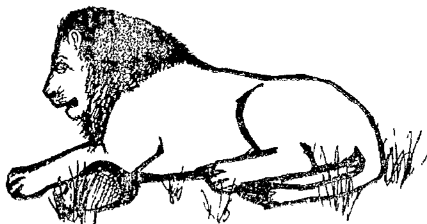
ગલો રબારી કહે "તે દી સાંજે સાઢિયા-બેડા નેસમા માલભેંસોના ખાડુ સાથે હું પાછો ફરતો હતો ત્યાં નજીક આવતા જોયુ તો ભૂખ્યોડાંસ થયેલો સિંહ પચ્ચીસ ફૂટ દૂર ભેંસોના ખાડની પાછળ પાછળ પગલાં દબાવતો આવતો હતો પણ લાગ સિવાય એને ભગાડવો મુશ્કેલ ખુલ્લા મેદાનમા ઓળખ્યા બાદ હાકોરો કર્યો પણ સિંહ પાછો ન હટયો એટલે હાથમા ખૂંટો-લાકડી હતો તેને ફેરવીને તેના ઉપર છૂટો ઘા કર્યો. ઘા કરતા તો એ ભેંસ ઉપર ત્રાટકવાને બદલે મારા ઉપર ત્રાટકયો મારા જમણા પડખાને પકડયુ. ત્યાં બીજા માલધારીઓના હાકોટા પડકારાથી એ ભાગ્યો, પણ ખાસ્સો ત્રણ મહિનાનો ખાટલો થયો."

પછી ગલો કહે, : "ખાટલો તો થયો પણ એ સિંહે મારો કેડો છોડયો નહિ." ગલાના કહેવા મુજબ લાગલાગાટ છ મહિના સુધી જ્યારે જ્યારે એ સિંહ એને જોતો ત્યારે એના તરફ ઘૂરકયા કરતો, ખીજવાયેલો રહેતો અને એને કારણે ઝૂંપડા બહાર જવાનું પણ ગલાને માટે મુશ્કેલ બની ગયુ હતું.

છેવટ જ્યારે એણે એનો વનપ્રદેશ બદલ્યો ત્યારે એણે એનો કેડો છોડયો. સાઢિયા બેડા એ સાસણ ગામથી સાત માઈલ દૂર સિંહ જોવાનું સ્થળ છે જ્યા અચૂક સિંહ જોવા મળે છે, વળી ત્યાં માલધારીઓનો મોટો નેસ હોઈ, ભૂખ્યા સિંહોને મારણ મળવાની પણ લાલચ રહ્યા કરે છે.

ચાંપલો સાવઝ

કવિ મેકરણ ગગુભાઇ લીલા

હોથલ પદમણી અને ઓઢાજામનું એસણું ગિરના કનરા ડુંગરા અઘોલમાં ડેરા તંબુ નખાઈ ગયા છે. બસો ત્રણસો માણસોની હલક બોલે છે. ઝાડવે ઝાડવે માનવીની ઠઠ લાગી છે. અઢારભાર વનસ્પતિથી ભરેલી ગિર માનવીના અવરજવરથી સજીવન બની ગઈ છે.

જૂનાણાના બાદશાહના શાહજાદા 'છોટામિયાં' ગિરમાં સાવઝના શિકારે પધાર્યા છે. આમ તો નામ હતું શેર જુમ્માખાન. પણ હુલામણું નામ છોટામિયાં સાહેબ. જૂનાગઢ નવાબ રસુલખાનજી ના – જે –

રસુલખાની બાગમાં
લીલો લીંબડો રે લોલ
અંદર છે કાંઈ એલચડીનાં ઝાડ રે

એ રસુલખાનજીના ગાદીવારસ બડા શાહજાદા છોટામિયાં. એમના કોઇ અંગ્રેજ મિત્ર પોતાની મેમ સાથે આવેલા. શિકારનો ઘણો શોખ અને મેમ સાહેબને સાવઝને જંગલમાં જોવા ઘણી રઢ.

જેતપુર દ. મૂળુવાળા રાજકુમાર કોલેજમાં સાથે ભણેલા. એથી ખાસ ભાઇબંધી. દ. મૂળુવાળાની હદમાં કનરા ડુંગરની અઘોલમાં શાહજાદા છોટામિયાંના રસાલે મુકામ નાખ્યો.

આ તો શાહજાદાનો પડાવ, એમાં શું કમીના હોય? બહારવટીઆ કાદુ મકરાણીના ભાણેજ ગુલમહમદભાઇ એવખતે જંગલના ઉપરી માણુસોને હુકમ છૂટયા. ગાંડીતુર ગિરમાં વનરાઇનો રાજા એવો ડાલામથ્થો સાવઝ ગોતવો છે. પહેલાં મેમ સાહેબને નજરે જોવો છે, પછી શિકાર કરવો છે.

ગુલમહમદભાઇ નીચેના મહિયા રાજાભાઇ જમાદારને હુકમ થયો. પગી શિકારીઓ મળી ગિર આખીને ઢંઢોળી, ખૂંદીવળી ડાલામથ્થો સાવઝ ગોતે. બલી રાજાના વખતમાં વામન ભગવાને ધરતીને પગે ખૂંદી હતી એટલી ઝડપથી ગિરની ધરતી ખુંદાવા લ ગી.

ગોતતાં ગોતતાં મધુવંતી નદીના પહોળા વહેણુ પટમાં સાચાં મોતીડાં પાથરેલ હોય એવી વેળુડીમાં બન્ને બાજુ વનરાઇનો વીંઝણો વાહર ઢોળી રહ્યો છે, કઠ્ઠ ઝાડી. નદીના એક કાંઠે ઝાડવાંની કતાર લાગેલી ત્યાં બીછાનું બીછાવી વનરાઇનો રાજા ભર નીંદરમાં ઘોરી રહ્યો છે. પડખે જ એની માદા સિંહણુ સૂતી છે.

રાજા જમાદાર આ જોઇ ગયા. સીસોટી થઇ. ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમાં નદી કાંઠાના સાગડાના ઝાડ ઉપર માચડો બંધાઇ ગયો. ફરતાં નસંચલ માણુસો ગોઠવાઇ ગયાં. અને એટલી જ ઝડપથી શાહજાદા છોટામિયાં, દ. મૂળુવાળા, શાહજાદાના અંગ્રેજ મિત્ર અને એનાં મેમ તથા અન્ય રક્ષકો માચડા ઉપર ગોઠવાઇ ગયા.

મેમ સાહેબને નદીના પટમાં ઊંઘતું સાવઝ યુગલ બતાવવામાં આવ્યું. મેમ સાહેબ ખુશ ખુશ થઈ ગયાં. હવે સાવઝ કેમ ઊઠે, ચાલે અને કૂદે છે

કેમ તે જોવુ છે ગુલમહમદભાઇએ રાજા જમાદારને સંકેતથી હુકમ કર્યો રાજભાઈ જમાદારે મધુવંતીના ઊંચા કાંઠા ઉપર ઊભા રહી હાથે ભરવાની મેં જોગળી બંધૂક સાથે હાકલ કરી

"અહીં નર સરકનો ધણી આ યો છે ને તુ શુ સુતો છો? ઊઠ! ઊભો થા!"

આમ કહીને એક મોટા કાંકરાનો ઘા કર્યો પત્થર બરાબર સાવઝના ડેબામાં લાગ્યો ચારે બાજુ નજર કરી રાજા જમાદારને નદીના કાંઠા ઉપર ઊભેલા જોતા સાવઝે એક તરાપ દેતા નદીના કાંઠા ઉપર સાવઝના આગના પંજા અને મોઢુ લાગ્યા

રાજા જમાદારના હાથમાંથી બંધૂક પડી ગઇ એમને પનિયાનો ગોટો કરી હાથ આડો દીધો સાવઝ રાજા જમાદારનો ડાબો હાથ ચાવી ગયો હાથ કોણીથી જુદો પડી ગયો

છોગામિયા સાહેબ તથા તેમની શિકારી મંડળી ચીતરામણમા આળેખાઇ ગયા છોટામિયાએ બંધૂક ઉપાડી પણ ગુલમહમદભાઇએ ના પાડી કે રાજભાઇ ને લાગી જાય હાકોટા પડકારા થતા એટલે ડાબા મથ્થો સાવઝ ત્યાથી થોડોક હટયો રાજા જમાદારે ઊભા થઇ, હડી કાઢીને એક ઝાડ આડા આવી ગયા અને છોગામિયાની બંધૂક ફૂટી. સાવઝના પગના પંજામા ગોળી લાગી સાવજ ઘાયલ થઇને ઘાટી વનરાઇમા ગેબ થઇ ગયો

મેમ સાહેબે તથા છોગામિયા એ સિંહણ ઉપર બંધૂકનો ઘા કરવાની ના પાડી સિંહણ ગભરાતી ગભરાતી ત્યાથી ચાલી ગઇ.

પછી સાવઝની ઘણી ગોતણ થઇ, પણ સાવઝ જૂનાગઢની ગિરની હદ મૂકી ગાયકવાડની ચાચઇ–પાણિયા ગિરની હદમા ઊતરી ગયો પગે લૂનો થઇ ગયો પણ અજાનૂડ જનાવર પછી નેસડાવાળીઓએ એનુ નામ પાડયુ ચાપનો ના તો પાછળથી રૂઝાઇ ગયેલો પણ એના પગના સગડ ઉપરથી પરખાઇ જાય કે ચાપનો કઇ બાજુ ગયો હશે

અને કાળ છોગામિયા સાહેબનુ તે દિવસે બન્યુ

અલી બ્રિજલોટ, આધા કોસ કે ગીરદ મારે,
અવાજે અસલ, મેઘનાદ જૈસી માને હૈ;
ધડકકે ધરતી, ફડકકે નારિયા વેરી,
કીરતી જહાન મધ્યે, જાહેર સુજાને હૈ,
નાહેર બિકરાલ તાકો, હરદમ હી નાશ કરે,
કહે કવિરાજ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ દરસાવે હૈ,
શેર જુમ્માખાન તેરી બહાદુરી બંધૂક કહુ,
કલકત્તા બંબઇ ઔર બિલાત મે બખાને હૈ

અને સાવઝને સામે પડકારો કરનાર રાજભાઇ જમાદારનો હાથ ચવાઇ ગયો, તેને મેં સાતીની જમીન મળી

પછી આ ચાપના સાવઝના શિકારની બધા રાજા મહારાજાઓને રઢ લાગી ચાપનાના શિકાર માટે કંઇક રાવ રમી ગયા પણ ચાપનાનો શિકાર ભારે પડી જાય એવો

જામ રણજીતસિંહને છોગામિયાના શિકારની જાણ થઇ થઇ અને એક દિવસ ચાચઇ પાણિયાના દ જીવાવાળાને ત્યા જામ રણજીતસિંહ મહેમાન થયા એ પ્રદેશ ગાયકવાડી એટલે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પણ બંદોબસ્ત થયો

એ ગિરમા શેત્રુંજી નદીના બંને કાંઠે ઢળી પડેલ વનરાઇવાળા ભાગને અંધારી કહેવામા આવે છે ત્યા સાત આઠ નેસડા છે આ વડલાના ઝાડમા ઉપર જામ રણજીત તથા દ જીવાવાળા અને સાત આઠ માણસો ગોઠવાઇ ગયા

ચાપનો સાવઝ એ અંધારીમા આમલીના ઝૂંડમા મોટા મૂળિયામા સંતાઇ ગયેલ હાકો થાય હાકોટા પડકારા થાય પણ સાવઝ બહાર નીકળે નહિ પરભાતના ચા નાસ્તો કરી ને ઝાડ માથે બેઠેલા પણ સાવઝ કોઇ રીતે બહાર નીકળે નહિ શિકારીઓ પગીઓ બધા થાકી ગયા

જામ રણજીતે કહ્યુ 'સાવઝ છે કે નહિ?'

જવાબ મળ્યો કે સાવઝ અંધારીમા જ છે, પણ બહાર નીકળતો નથી બપોરના રોંઢા ટાણા આવ્યા ઝાડમાંથી મામોલભાઇએ કહેણ મુક્યુ કે "બાપા! મોડુ કરી જાય છે (જમવાનુ મોડુ થાય છે)

પડધરી તાબાના ગોલીટા ગામના દરબાર જાડેજા મેરૂભા જામ રણુજીતના એ ડી સી. એમણે વિનંતી કરી કે : "બાપુ ! બહુ મોડું થઇ ગયું છે. દ. જીવાવાળાને ત્યાં ગઢમાં બધાં જમવાની રાહ જોઇ બેઠાં છે, પછી આપની મરજી."

જામ રણજીત કહેઃ "મેરૂભા ! ચાંપલો નીકળ્યા વગર જમવું નથી.

મેરૂભા કહેઃ "તો આપ કોઇને હુકમ કરો અંધારીમાં ઊતરે."

જામ રણજીત કહેઃ "મેરૂભા તમે જ જાઓ."

તરત હાથમાં રીવોલ્વર લઇને મેરૂભા અંધારીમાં ઊતર્યા. પાછળ ચાર લેન્સર્સના માણસો જામ સાહેબે મોકલ્યા.

ગિરના શિકારીઓ અને પગીઓ તો કરાફાતના ચાલાક હોય છે એટલે સિંહની ઝપટથી પાકા માહિતગાર.

મેરૂભા કાંઠેથી ઊતરતાં ખખડાટ થયો અને ચાંપલા સાવજે સામેથી લા સાંધી હડી કાઢી. મેરૂભા અને સાવજનો ભેટો થઇ ગયો. મેરૂભાએ એક હાથે પનિયાનો ગોટો કરેલ ને બીજે હાથે રીવોલ્વરનો ઘા કર્યો. સાવઝ ઘાયો બહાર કૂદતાં રીવોલ્વરનો ઘા ખાલી ગયો. સાવઝ વાંસો પડતાં એક હળદરવાના ઝાડ સાથે ભટકાણો. ત્યાં તો લાન્સર્સના ચારેય માણસોની બંધૂકો છૂટી ધન...ધન...ધન. પણ સાવઝને એકે ય ઘા લાગ્યો નહિ. અને ચાંપલો સાવ સાજો નરવો વનરાઇમાં ઊતરી ગયો. આજની ઘડી અને કાલનો દી. જામ રણજીતે મેરૂભાનો વાંસો થાબડયો. મેરૂભાની મરદાનગીનાં વખાણ કર્યા.

આમ ચાંપલાને ભીડવવા ને શિકાર કરવા કૈંક રાજા મહારાજા અને શિકારીઓ કારતુસો મોંઘા કરી ગયા, પણ ચાંપલો અણીશુદ્ધ બધાં ધીંગાણાંથી પાર થતો ગયો. ચાંપલાની રાડ બોલી ગઇ.

માચડે ચડીને વગર સિંહ માર્યે જો શિકારીઓનાં કવિત જોડાતાં હોય તો પછી ચાંપલાના પરાક્રમોનાં કવિતો જોડ્યા વગર લોકો રહે ? માલ ઢોરને નુકસાન કરતો હોવા છતાં ચાંપલો ગિરવાસીઓનો લાડકો બન્યો. અને સિંહના ઇતિહાસમાં કોઇ એક સિંહને બિરદાવતા ઘણા બધા દુહા જોડાયા હોય તો તે ચાંપલાના. ગિરના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધી એ દુહા ગાજતા આખી સોરઠ સાથે ગાજતા થયા:

છોટામિયાંના શિકારમાં, ભારે થયેલ ભીંસ;
લાંકાળા તે ફી લૂલો થયો, ચાંપલિયો ભડસિંહ.
છોટામિયાંના શિકારમાં, વતળકયો હથ્થાં વીસ;
લાખેણો લૂલો થયો, ચાંપલિયો ભડ સિંહ.
પંડ મોટું ને પગ લૂલો, તળપે હથ્થાં ત્રીસ;
ડણુકે ગિરના ડુંગરે, ચાંપલિયો નરસિંહ.
ગિર ડુંગરની ગાળિયે, ડણુકે દશે દિશ;
સાવઝમાં છોગાળો કહું, ચાંપલિયો નરસિંહ.
ભડાં ભડ ભડકી જતા, ઘટાટોપ ગર્ય ધીંસ;
વનરાઇયુંમાં વિચરે, ચાંપલિયો નરસિંહ.

ચાચઇ પણિયા દરબાર જીવાવાળા અને દરબાર ભાણવાળા. બન્ને ભાઇયું. અફુડાટ રોટલો. એ ગામ વચ્ચે એક માઇલનું છેટું થાય. પણ બન્ને ભાઇ એકબીજાથી ઘડીભર છેટા ન રહી શકે. ચાચઇ ગામથી દ. ભાણવાળા સવારમાં પાણિયા ગામે દ. જીવાવાળા પાસે પહોંચી જાય. અને ક્યારેક વાળુ કરી રાતે એકાદ માણસ સાથે લેતા જાય અને ચાચઇ વળ્યા જાય.

એક વખત વાળુપાણી કરી દ. ભાણવાળે પોતાની રોઝી ઘોડી તૈયાર કરી. દ. જીવાવાળે સાથે માણસ મોકલવાનું કહ્યું. પણ દ. ભાણવાળે કહ્યું : "આપણી રોઝી ઘોડી રાંગમાં હોય પછી ચાચઇ ક્યાં છેટું છે ?"

ઘોડી કરાફાત, ગિરની ભોંઇ ને સાવઝની વાણને (વાસ) પારખનારી. પાણિયાથી દ. ભાણવાળા ઘોડી ઊપર રવાના થયા. થોડેક છેટે નાડાવા આડી શેત્રુંજી નદી ઊતરી સામે કાંઠે કાંઠે ચાલ્યો જાય.

દરબાર ભાણવાળે ઘોડી હાંકી મૂકી. એકાદ ખેતરવા સાત વડલાની ઘટા આવે છે ત્યાં પોગ્યા. ઘોડીએ ફરડકો કર્યો. ચંદ્રમાનું અજવાળિયું ઝોકાર જેવું. દરબારે સામે રસ્તા ઊપર નજર ફેરવી ત્યાં પાંચ સાવઝ રસ્તો રૂંધીને બેઠેલા. દરબારે નજરે જોયા. ઘોડી ફરડકા કરવા લાગી.

દ ભાણુવાળા તો ગિરના જાણુભેદુ સમજી ગયા કે સાવજ આપણા માટે જ બેઠા છે એટલે ઘોડીથી ઊતરીને વાડીને ઉઘાળ મૂકી દીધી. વાડી પણ જાણી ગઈ ઘોડીએ આમા ગામ તરફ ચારે પગના ઝાટકી પાટી કાઢી પાછળ બે સાવજ ને એક સિંહણ ગયા અને દરબાર ફરતો એક સાવજ આંટા દેવા માંડ્યો

દરબાર પાસે ફક્ત એક ઝીણી નેતરની માટી અને ખીસામા પીસ્તોલ પણ દરબારના ગાઢ ગૂટી ગયા, માર્યા કે મારશે! સામે એક સિંહણ બેઠક ભર બેસી ઓમગાસા ખાવા લાગી

દરબારે પોતાને આંટા ફરતા સાવજ તરફ પોતાના સાફાનો ઘા કર્યો આંટા ફરતો સાવજ સાફાને સૂંઘવા લાગ્યો દરબારે ઉતાવળા પાછા પગે વડલાનુ થડ આડ દઈ દીધુ સાવજ સાફો સૂંઘવા લાગ્યો દરબારે ઉતાવળા પાછા પગે વડલાન થડ આડ દઈ દીધુ સાવજ સાફો સૂંઘી વડને આંટા દેવા લાગ્યો. દ ભાણુવાળાની રાડ ફાટી ગઈ રીડ કરી

પાણિયા ગામે દ જીવાભાઈ હજી હોકો પીતા હતા ડાયરો બેઠા હતો ગેલરવાના કાઢી દ બાવા વાળા કહે બાપ! ભાણુભાઈને જનાવરનો ભેટો થયો લાગે છે રીડ સાંભળી ડાયરો ધોડ્યો પ્રાડવા નદી ઊતરી સાત વડને આંતરતા વડલાને આંટા ફરતો સાવજ જોયા ને એક રસ્તામા બેઠેલ જોયા

જાણુ ભેદુ પગી પારખી ગયા બાપુ! ચાપનો સાવજ છે

હોકારા થયા જનાવર ત્યાંથી જતા રહ્યા અને ઘોડી આમા ગામે જીવાભાઈ ધાધલના ઝૂપે જઈને ઊભી રહી પાછળથી ત્રણ સાવજને ત્યાં માલધારીએ તગડ્યા ઘોડીને હાથ કરી પણ તે દિવસથી ઘોડીનો અવાજ ગયો ટપુભાઈની, બંધ થઈ ગઈ ચાપ સાવજ સવારો સવાર પ્રાગડના દોરા ફૂટ્યા સુધી વડની આસપાસ ફ કયા કર્યા.

દ ભાણુવાળા બહુ શ્રદ્ધાળુ ને ભોળા જ્યારે પાણિયાથી બધા ડાયરો આવ્યા ત્યારે દ ભાણુવાળા ચાપલા સાવજને બરાબર ઓળખી ગયેલ એટલે બંને હાથ જોડીને કહ્યુ

એક તો અમારી ગિરમા રહેવુ અમારાં માલઢોરને મારવા, અમારુ જ ખાવુ અને અમને કનડવા! આવુ કાંઈ નરસિંહ ભગવાન તમને શોભે?

ત્યારપછી ચાપના સાવજે રહેઠાણ મનના સુને તુલસીશ્યામના જંગલમા ચાલ્યો ગયો વાત સાંભળી છે કે ત્યાં એક સાધુની ધૂણીએ આવી બેસતો અને સાધુ તેમને આવો નરસંગજી એમ આવકાર આપતા

દ જીવાભાઈ કહેતા કે પછી ચાપનો કોઈ રાજા મહારાજા કે અંગ્રેજની બંધૂકથી મરાણો નથી પણ સાધુની ધૂણી પાસે તુલસીશ્યામના જંગલમા માંદો પડી શ્યામજીના ચરણમા પ્રાણ છોડ્યા

પોતાના માલઢોરને મારનાર ચાપના સાવજને ગિરના માલધારી ચારણોએ ખૂબ બિરદાવ્યો છે છેલ્લે છેલ્લે તેના મરશિયા ગાઈને કાયમ સંભારે છે

મરદ તને મારવા, (કંઈ) ભટકયા સોરઠ ભૂપ
ચાપલિયો સ્વર્ગે ગયો, રૂડી વનરાઈનુ રૂપ

With Best Compliments
From

SARABHAI M CHEMICALS
LIMITED BARODA

Manufacturers of Vitamin C
Laboratory Reagents Guaranteed
Reagents Acids Solvents
MERCKOZONE. Sorbitol and Mannitol

Sole Selling Agents for

Liver Products, Bacto-Peptone,
Beef Extract and Yeast Extract
manufactured by Biochemical &
Synthetic Products Limited
Hyderabad

સિંહ લક્ષણની પ્રાચીન કથાએ.

સંપાદક : રાજુ દવે

યમુના નદીના કિનારા ઉપર એક પૂંછલે પડેલ સંજીવક નામના બળદને છોડી દઈને એનો માલિક ચાલ્યો ગયો. કાળક્રમે બળદને મુક્તિ મળી અને જંગલનો લીલો ઘાસચારો મળતાં ફાટીને ધુંવાડે ગયો. એવો જામ્યો એવો જામ્યો કે મહાદેવના પોઠિયા જેવો મદમસ્ત બનીને ગર્જના કરવા લાગ્યો.

આ વનનો રાજા સિંહ કે જેનું નામ પિંગલક હતું, તેણે એક દિવસ સંજીવકની ભયંકર ગર્જના સાંભળી. પોતાથી પણ વધારે ગર્જના કરનાર કોઈ પ્રાણી આ વનમાં આવી ચડયું છે એવા ભયથી ભાગીને સિંહે તો પોતાની ગુફામાં ગરી જઈ પોતાનો વનપ્રદેશ છોડી જવા વિચાર્યું.

આ પિંગલક નામના સિંહને દમનક અને કરટક નામના બે શિયાળ મંત્રી. સિંહ મારણ કરે ને આ બે લુચ્ચા મંત્રીઓને વગર મહેનતે ખાવાનું મળે. સિંહને ઉદાસ જોઈ બન્ને શિયાળે ખૂબ નમ્રતા ને વિવેકભરી વાણીમાં કારણ પૂછયું.

સિંહ કહે. "આ - વનમાં મારા કરતાં પણ વધુ બળવાન પ્રાણીની ગર્જના મેં સાંભળી એટલે હવે જીવ બચાવવા આ વન છોડી જવું જોઈએ."

શિયાળ મંત્રીઓ કહે: "પૂરી તપાસ તો કરીએ ! પછી વન છોડવાનું વિચારીએ."

સિંહે તપાસ કરવાની સંમતિ આપી. શિયાળવાંઓ તપાસ કરી ત્યાં તો બળદિયો નીકળ્યો. ભલે ને માતેલો થઈ ગયો હોય, પણ આખર તો બળદિયોને !

આવીને સિંહને વાત કરી ત્યારે સિંહનો શ્વાસ હેઠો બેઠો. પછી સિંહ કહે: "એને અહિં લઈ આવો. હું અભય વચન આપું છું. તેને નહિ મારૂં."

અભય વચનથી સંજીવક બળદ સિંહ પાસે આવી રહ્યો. સેવક બની ગયો ને સિંહને એવો પોતાના પ્રભાવ નીચે લઈ લીધો કે સિંહ બળદિયાની આંખે જ જુએ શિયાળ મંત્રીઓની સામે પણ ન જુએ.

શિયાળિયાં ને થયું કે આ તો ભૂંડી કરી એટલે તેમણે એકબાજુથી સિંહના કાન સંજીવક વિરૂદ્ધ ભંભેર્યા અને બીજી બાજુથી સંજીવકને સિંહ વિરૂદ્ધ ઉશ્કેર્યો. છેવટે સિંહને સંજીવક લડી પડયા. સંજીવક મરાયો ને શિયાળવાને સંજીવકનું માંસ ખાવાનું અને સિંહનું મંત્રી પદ બેય મળ્યાં. સિંહ બરાબર બુધ્ધુ બનતો રહ્યો, બળ હોય પણ બુદ્ધિ ન હોય, બળ હોય પણ કાળજું ન હોય તો આવું થાય.

આવી જ એક કથા છે મદોત્કટ નામના સિંહની. એને ત્રણ પ્રધાનો હતા. એક કાગડો, બીજો શિયાળ ને ત્રીજો દીપડો. ત્રણેયનું કામ સિંહના બળથી થતા મારણ ઉપર તાપડ દેવાનું અને સિંહને જરૂર પડયે શિકાર શોધી દેવાનું.

એમાં એક દિવસે પોતાના વનપ્રદેશમાં અઢારેય અંગ જેનાં વાંકા છે એવું એક ઊંચું પ્રાણી જોયું. સિંહ કદી વન છોડી ને બહાર ગયેલો નહિ. એટલે પોતાના મંત્રીઓને પુછયું કે આપણા જંગલમાં આવું તે કેવું વિચિત્ર પ્રાણી આવ્યું છે ?

કાગડો તો જેમ જંગલનો તેમ માનવ વસવાટનો પણ ભોમિયો. જ્યાં ઊડીને જોયું ત્યાં તો ઊંટ નીકળ્યું. જઈને સિંહને ખબર આપ્યા કે "મહારાજ ! આ તો અઢાર અંગે વાંકું ઊંટ નામનું પ્રાણી છે. ઘાસ પાંદ ખાનારૂં.".

સિંહ કહે : આપણા દરબારમાં નવતર પ્રાણીનો વધારો થશે. હું એને અભય વચન આપું છું. માટે લઈ આવો એ વિચિત્ર પ્રાણી ઊંટને."

ઊંટ તો આવીને સિંહને પ્રણામ કર્યા ને સિંહે પોતાના સેવકગણમાં ઊંટને સ્થાન આપ્યું.

એક સમયે હાથી સાથેના યુદ્ધમાં સિંહ ઘાયલ થયો. જખમ કેમેય કર્યા મટે નહિ, બિમારી વધતી ચાલી. સિંહ ગુફામાં જ પડયો રહે, હાલવા ચાલવાની

લોકધરતીનું સોહામણું સુરખાબ   ડૉ. મગનલાલ ગોંડલિયા

જયમલ્લ પરમાર

પહેલીવાર ઝડવઝડ જોયેલા ૧૯૫૨–૫૩ માં મગનભાઈને અને પિંગળશીભાઈને એક જ સમારંભમાં. તે દિવસે તો અમારી સૌની ભર યુવાવસ્થા. પણ જોયેલા જ. બગસરાને અને મગનભાઈને એક સાથે.

પરિચય તો થયો તે પછીનાં પાંચ સાત વર્ષે. અને પહેલા જ પરિચયે વહી જવા બેઠેલી સંસ્કૃતિની અજસ્રધારાએ – મધ્ય કાઠિયાવાડના જીવંત ઇતિહાસની એમની અસ્ખલિતધારાએ મુગ્ધ બની ઊઠેલો. એક જ દિવસમાં જાણે એક જ સંસ્કૃતિના સહયાત્રીઓ હોઈએ એવો અનુરાગ બંધાઈ રહ્યો.

એમને મળીએ અને છેવટ છૂટા પડીએ ત્યાં સુધી એમની વાક્‌ધારાનો નાના ટુચકા, દરબારી કરામતો, સંતોની સુવાસ અને જૂનવાણી ઇતિહાસ તથા બહાદુરો અને બહારવટીઆઓની વાતોનો પ્રવાહ બંધાઈ રહે. એમની વાતના વડલે દૂહા અને ચોપાઈના બહુવિધ પંખીઓ કલરવ ગુંજન કરી રહે.

અડીખમ આદમી, શ્વાસ ખાવા ન થોભે, બોલવાનું બંધ થાય નહિ અને બીજાનો વારો આવે નહિ. વારો આવે જ ક્યાંથી? જળધોધથી જેમ પડઘે આવતા હોય ત્યાં!

એ પછીનાં દસેક વરસમાં તો અંતરંગ સંબંધો બંધાઈ ચૂક્યા. મહેમાનોના માળવા સમા આ મોભાદાર આદમીમાં મીઠપનાં મોજાં ખળકે. પ્રથમ પરિચયે પોતાનાં કરી લેવાનો આ સહજ સ્વભાવ આજના યુગે અપ્રાપ્ય બનતો જાય છે.

વચગાળાનાં એ દસેક વરસ દરમિયાન હું લોકસાહિત્યના વિવિધ રચના કામમાં પરોવાઈ રહેલો. પણ ૧૯૬૮ માં જ્યારે 'ઊર્મિનવરચના'નું સંપાદન હાથ ધર્યું ત્યારે સૌ પ્રથમ એ વિચાર આવ્યો કે મેઘાણીભાઈના કાળ દરમિયાન જે શક્ય નહતું તે આજે ઘણું શક્ય છે. તે દિવસે એમણે કોઈ બાજરમાન વાર્તાકારને કલમ પકડવાનું કહ્યું હોત તો હમી મશ્કરીમાં જ લેખાત.

પણ ત્યારે કેઇ બે પાંચ પંદર લોક સાહિત્યના રસિયા વાર્તાઓ એકઠી કરી કરી ને પોતાને નામે પ્રગટ કર્યે જાય એ'ના સંચિત કરેલી કમાઈને વહેલી ખરચી નાખવાનો વ્યવસાય હતો. વાર્તાઓનું રસાયન જેના હૃદયમાં, જેના જીવનમાં ઘુંટાતું હતું તે ઘુંટાતું બંધ થાય, વાતો વિકૃત રૂપ ધારણ કરતી જાય અને લોક સંસ્કૃતિ ભ્રષ્ટ બને અને લોકસાહિત્યનો પ્રવાહ વહેતો બંધ થાય. જેનું છે તેને શ્રેય ન મળે અને વિવિધ રૂપેણ વિવિધ રસોથી રસાયેલું એનું રૂપ બીજાં જ બીબાંમાં ઢળી જાય. સિવાય કે લેખક લોકધરતીથી રસેટાયો હોય.

સ્વ. ગગુભાઈ જેવા પ્રતાપી વાર્તાકારના શ્રી. કાનજીભાઈ લીલા અને શ્રી. મેકરણભાઈ લીલા જેવા કવિ પુત્રો પાસે કલમ પકડાવવી તો આસાન હતી. સ્નેહના બળે એ તો શક્ય બને. કારણ કે એ તો વાર્તાકલાના કસબીઓ છે. અરે નવયુવાન ચારણ બારોટને રણ ઉત્સાહ ઉત્તેજનની જરૂર પડે, અમરદાસજી જેવા સાધુ પાસે પણ કલમ પકડાવી શકાય કારણકે એ તો નવયુગી કથાકાર છે. પણ મગનભાઈ પાસે કલમ પકડાવી એ તો પૃથ્વીરાજના પટાવત ચામુંડરાયને હથિયાર પકડાવવા જેટલું કપરું હતું.

કાઠી દરબારની સુવર્ણ સાંકળે જે નહોતા બંધાયા તે કલમે ક્યાંથી બંધાય? મુક્ત માનવી અથોક વાતડાહ્યા પણ એવા એમની પરંપરા અને

રસિકતાના એક ભાગ રૂપે. વળી તાજા જ ભૂતકાળના એમને મોઢે તાજાં લાગેલાં છે. કાઠી દરબારો સાથેના એમના સંબંધો હજી એવા જ મ્હોરી રહ્યા છે. એમની ભલપ અને રખાવટથી એ સંબંધો દેશભરમાં પથરાઈ રહ્યા છે. જૂના અને નવાયુગની સાંકળ સરખા છે.

પણ એમની ઈતિહાસ રસિકતા, એમની સંસ્કૃતિ ચાહના અને સ્નેહબળે જ એ સંસ્કૃતિના એવા બહુવિધ રંગે એક રંગીલા સુરખાબનું મનોહારી ઉડ્ડયન આપણે માણી શક્યા.

બહુવિધતામાં એકવિધતા કચ્છના રણપ્રદેશમાં અપરૂપ સૌંદર્ય મંડિત સુરખાબ પક્ષી જેવી એટલા માટે કહી, કે પક્ષી જગતમાં અંગાંગના વિવિધ ઘાટ અને એક એકથી જુદા એવા રંગોનું સોહામણું સામંજસ્ય. એવા વિવિધઘાટ અને વિવિધરંગોનો એક અપરૂપ આકાર.

જન્મે સાધુ, વ્યવસાયે ડોકટર, રખાવટે જૂનવટ, પ્રવૃત્તિએ નવી અને જૂની પ્રણાલિઓનાં પગલાં ભરનાર, મહેમાનોનો માળવો. આ બધી જૂનવટ વચ્ચે વેશભુષા બધી આધુનિક, સદૈવ કાર્યરત છતાં સંબંધોમાં સંપૂર્ણ હાનકાઈ, ખીજમાં ખારા પણ એ ખીજ તો દિલ દરિયાની સપાટી ઉપરના તરંગો જેવી. રીઝમાં તનતોડીને કાં ભેગાં કરવાનો એકધારો ને અદમ્ય પરિશ્રમ ઉઠાવનારા. એક અણુવ જનથી માંડીને ઉચ્ચ આગેવાનો સુધીના સૌ સાથે એક સરખી ભલપ. અને આ બધું છતાં એમની સાધુ પરંપરાના સંસ્કારની સૌમ્ય આભાથી પ્રકાશિત.

આ સાધુ પરંપરા તો ગોંડલના સુપ્રસિદ્ધ સંત શિરોમણી લોહલંગરીજી મહારાજથી ઊતરતી આવી છે. ત્યાંથી ગોંડલિયા સાધુઓની પરંપરા શરૂ થઇ, અને મગનભાઇનું મૂળ તો ગિરના બોદાના નેસના સાધુ બનેલ અલખના ઉપાસક ચારણ સુધી ચાલ્યાં જાય છે. એ અમર સ્વામીના સુપ્રસિદ્ધ પુત્ર થયા નથુરામ ગોંડલિયા. (ખંભાળિયાના) મૂળદાસજી જેવા અનેક પ્રતાપી સાધુઓ આ પરંપરામાં થયા. એમની જ વેલમાં બાપુ ગોવિંદરામ થયા. જેમણે જીવતાં સમાધ લીધેલી. આ બધી કથાઓ 'ઊર્મિ'માં પ્રગટ થઈ ગયેલી છે. બાપુ ગોવિંદરામના થયા ઓધવદાસજી અને ગંગારામ. એમાં ગંગારામ બાપુના ઘેર લાખાપાદર રેલ્વેના શેત્રુંજી કાંઠાના હાલરિયા ગામે તા, ૨૦-૧૧-૧૯૧૩ના રોજ મગનભાઈનો જન્મ થયો. પિતા એજન્સીના શિક્ષક એટલે અર્ધા કાઠિયાવાડમાં બચપણથી જ ફરવાનું અને ભણવાનું થયું. બચપણથી જ બેહદ રૂંઝાડાં, આ તોફાની છોકરો કોઇ ઠાળે વળગશે કે નહિ એવો પિતાને અજંપો. તોફાનો હદ બહાર જતાં પિતાના મિત્રોએ બગસરા સીવીલ સ્ટેટ ડિસ્પેન્સરીના કુશળ ડોક્ટર એમ. ક્રીસનસીંગ પાસે કમ્પાઉન્ડીંગ શીખવા ફરજ પાડી.

પંખીને ડાળ મળી ગઇ. વૈદું એ તો પરંપરાનો સંસ્કાર. કમ્પાઉન્ડીંગમાંથી પસાર થયા. ક્વોલીફાઇડ ડોક્ટર થયા. શક્તિને સહારો મળતાં બે કાંઠે બંધાઈને વહેવા લાગી. એમના કાર્યપ્રદેશના સમાજના અનેકવિધ ક્ષેત્રે એના પ્રગતિ અને વિકાસ સધાતાં ગયાં. ઓક્ટોબરના 'ઊર્મિનવરચના' ના અંકમાં પોતા વિષેનો પરિચય આપતાં એમની નમ્ર લેખિનીએ ઘણું ઘણું કહી આપ્યું છે.

સાધુ પરંપરાના સંસ્કાર ને સેવા, ઉછેર તળ કાઠિયાવાડમાં, કાઠી દરબારો ને કુશળ વણિક કામદારો વચ્ચે અનુભવ. એમાં ૧૯૩૫થી ભક્ત કવિ શ્રી. દુલાભાઇ કાગના પરિચયમાં આવ્યા. એમના પ્રેમી બની રહ્યા. એ દરમિયાન શ્રી મેરૂભા ગઢવીના પરિચયમાં આવ્યા ને સ્નેહસાંકળે બંધાઇ રહ્યા પિંગળશીભાઇ તો અંતરંગ મિત્ર બની રહ્યા. લોક ધરતીની વાણીના એમના સંસ્કારો એ રીતે પોષાયા. વાતડાહ્યા તો હતા જ.

કલમ પકડાવવાથી એક ફાયદો એ થયો કે પહેલાં એ જ બોલતા ને બીજા સાંભળતા, હવે વસ્તુ સંગ્રહ માટે બીજાને પરાણે બોલતા કરીને પોતે સાંભળે છે.

જેવો એમનો અનુભવ બહુવિધ છે એવી જ એમની કલમ બહુવિધ છે. વિવેકની મર્યાદાઓ વચ્ચે અનેકવિધ ઘટનાઓમાં મુક્ત પણે ઉડ્ડયન કરે છે. રસીલી અને રંગભરી ચાલે ક્યારેક કટાક્ષ વેરતી, ક્યારેક સમાળું હસતી હસાવતી દમામભેર ચાલે છે.

ભાષા રમતિયાળ, શૈલી છટાયુક્ત કયરેક વર્ણનોની આછી માધુરી વેરી જાય. પણ વક્રોક્તિ દાખવતી એમની રંગઝરી બાનીમાં માનવજીવનનાં પડો વીંધીને જેમ દંભના પડદા ખોલી બતાવે છે તેમ માનવીના હદય ભાવ સુધી ખેંચી જઇને સાત્વિક મનોભાવની આછી આછી અસરથી પ્લાવિત કરે છે. અનેક વિષયોમાં રમમાણ કરતી એમની કલમ રમુજ અને ગાંભીર્યનો એક સરખો આસ્વાદ આપે છે. ડો. મગનભાઇ ગોંડલિયા ખરેખર આપણી લોક ધરતીનું સોહામણું સુરખાબ છે.

વાર્તાકથન અને વાર્તાલેખનની ઉભય કલાની સિદ્ધિના બરદાયી

કાનજીભાઈ બારોટ

જયમલ્લ પરમાર

કાનજીભાઈ બારોટ

ગિરના જામવાળા ગામે દૂધની તર જામે એવા જામેલા લોકડાયરામાં બરાબર મધરાતે કાનજીભાઈને પહેલવહેલા સાંભળેલા એ પછી ભવનાથના મેળામાં એમનો કાર્યક્રમ ગોઠવેલો અને છેવટ રેડિયો ઉપર] પણ આવ્યા. ત્યાં સુધી તો એમની કુળ પરંપરાથી અજાણ્યુ રહેલો.

કેવડાના મઘમઘાટ જેમ સંબંધો મહોરતાં વાતની વાતમાં જાણવા મળ્યું કે મેઘાણીભાઈએ પોતાને સોરઠી સંતોના દર્શન કરાવનાર શુકનદાતા તરીકે વર્ણવ્યા છે તે, હડાળાના સ્વ. દ. શ્રી. વાજસુરવાળાની નવલખા મોતીની માળાના કવિ વિદ્વાનો ને વાર્તાકારોની માળાનું અણમૂલ મોતી સુરા બારોટ એમના મોટા બાપુ થાય.

સુરા બારોટના ભાઈ ગેલા બારોટ, ગેલા બારોટના ભુટા બારોટ અને ભુટા બારોટના આજના આપણા લોકપ્રિય વાર્તાકાર કાનજી બારોટ.

એમની તરુણાવસ્થામાં કદી કોઈને કલ્પના સરખી નહિ હોય કે એક દિવસ ઓખા મંડળથી મુંબઈના ઝંપા સુધી એમનો ડંકો વાગનો થશે. વાર્તાકથન કલાના ખાલી પડ માથે પડેલા નગારે એમનો ઘાવ પડશે

બે તમા બાળક, પરાણે પાંચ ગુજરાતી ભણ્યા. સંતોની જીવન ફોરમથી મન મસ્ત બની ઊઠેલું. એથી ભજન ભાવમાં દિનરાત ભમે. દિવસો ને રાતોની રાતો લખીરામજીની મંડળીમાં સૂર પુરાવે ને ઝાંઝ વગાડે. ને મધ્ય–કાઠિયાવાડથી જૂનાગઢના વડાલ સુધી ઘૂમે.

ન કુટુંબની પરવા, ન પૈસાની. એક વરસ તો મન એવું વૈરાગી થઈ ઊઠયું કે પૈસાને સ્પર્શ ન કરે. કોઈ આપે તો એક પુસ્તકમાં મૂકવાનું કહે. જરૂર પડે કોઇક પાસેથી એમ થી કઢાવી લે સ્નેહી અને કુટુંબ પરિવારને થયું કે હવે નક્કી બાવો બની જશે, સાતેક વરસનો અણવાડે પગે તુલસી શ્યામનો ભાદરવી અમાસનો મેળો કર્યો અને શિવરાત્રી જેવા બીજા મેળા પણ ખગ.

વાચનનો અજબ રસ. એક દિવસ ગિર કાંઠાના કડાયા ગામે ઝાંઝેસરી નદીને કાંઠે પ્રવીણ સાગર વાંચતાં એટલા મશગુલ થઈ ગયેલ કે નદીના મધરિયા ધૂનામાં જઈ પડયા. ગાંધીયુગના પ્રભાવ નીચે એવા આવેલા કે બની શકે તેટલા સભારંભોમાં હાજરી આપીને વાર્તાઓ કરે. એક દિવસ ટીંબલાથી ચાલી નીકળ્યા તે જઈને અમદાવાદ ગાંધીજીના આશ્રમે જઈ ઊભા રહ્યા ત્યાં સ્વ. નરહરિ પરીખને પણ રા નવઘણી વાર્તા સંભળાવેલ. રાષ્ટ્રીય જુવાળમાં કૂદી પડવા હલુંબા ઊપડેલ પણ જીવનની બેફીકરાઈ અને હજી જીવનનો પંથ પાકો નહિ થતાં એ રહી ગયું. પણ રાષ્ટ્રીયતા અને ગાંધીજી પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ. એટલે એમની આખી વાર્તાકલાને રાષ્ટ્રીયતાનો ઓપ આવી ગયો છે ને ઝોક સુધારા તરફ અને સમાજ પરિવર્તન તરફનો રહ્યો છે.

મોરના ઈંડાને ચિતરામણ ન જરૂર ન હો. કુળ પરંપરા વાળાકાંઠીએ અને સીસોદીઆ મહેરોની વંશાવળી રાખવાનું, પણ અદ્ભુત હાસ્ય વાર્તાકાર પિતા ભુટા બારોટ કાનજી ભાઈની સાતેક વરસની

વયે દેવલોક પામ્યા.

યજમાનો મજમુ એટલે સુરાબારોટ અને એમના પુત્ર ભીમા બારોટ સાથે યજમાનોમાં જાય. વાર્તાની પ્રેરણા સુરાબારોટની સેવા અને આશિષથી મળી, એમાંથી વાર્તાકલાની ગંભીરતા અને ગૌરવ પ્રાપ્ત થયાં. જ્યારે સિતાર ઉપર વાત કહેવાની કળા ભીખા બારોટ પાસેથી પ્રાપ્ત થઈ. અને હાસ્ય કટાક્ષની છોળો ઉડાડવાનો પિતા ભુટા બારોટનો સંસ્કાર ઊતરી આવ્યો.

ધીરે ધીરે ચલાળા ને અમરેલી એમની લોક વાર્તાની કર્મભૂમિ બની. અમરેલીના બાલુભાઇ એતાણી, ટીંબલાના ગુણગ્રાહક દ. જેઠસુરવાળાનાં પ્રેરક ઉત્તેજન મળ્યાં. ચલાળા અને ઝરના શેઠિયાઓ મારફત મુંબઈનાં તેડાં થયાં ને મુંબઇએ એમને વધાવી લીધા. ઘાટકોપરમાં બાપાલાલ ગાંધી અને હરિભાઇ દોશી એમની વાર્તાકલાનું સ્થાન બન્યા.

વાર્તા વિકસ્યે જતી હતી. અભ્યાસ વધ્યે જતો હતો. વાચન વિશાળ બન્યે જતું હતું. જાગતિક દષ્ટિ. યુગના પ્રવાહોની અજબ પરખ. એટલે પ્રવાહોની પકડ કરી ને વાર્તામાં વણ્યે જાય. એમાં ચલાળાના શ્રી. નાથાલાલ ચંદારાણા અને ગિરહરમઢીઆ અંતુભાઇ ભટ્ટના સહવાસ સત્કારે કાનજીભાઇ નાનાં વર્તુળોમાંથી વિશાળ પટમાં આવતા થયા.

આજે રેડિયો કાનજીભાઈની વારતા વગર આથમતો નથી એ રેડિયાના આમંત્રણથી રાજકોટ આવ્યા. પોતાને ન ફાવ્યું. સંચાલકોના આગ્રહ છતાં રેડિયો છોડી ગયેલા તે રેડિયોના શ્રોતાઓના આજે અત્યંત પ્રીતિપાત્ર બન્યા છે.

વાર્તા કથનમાં એમનાં ત્રણ અંગો છે. વાર્તા, ગેયતા એટલે ગાવાનું અને સિતાર વાદન. સિતારમાં પરજ કે ધૂન બાંધી લે છે, પછી આંતરે આંતરે ઝાલાનો સ્પર્શ આપે. સિતારની લયકારી બંધાય એથી વાર્તાની સુરાવટ બંધાઇ જાય છે. એથી આખું વાર્તા કથન સંગીતના આરોહ અવરોહના હિલોળમાં વહે છે.

કંઠ ઘેરો ને પડછંદા પાડતો, દુહા છંદ ગીત કવિતના રસની જમાવટ કરતા જાય. જબાન મીઠી લહેકાળી અને ગાનનો પ્રકાર વાર્તા કથનની લયકારીથી બંધાયેલો બારોટ શૈલીનો.

પ્રેમ, શૌર્ય, શૃંગાર, ભક્તિ અને દિલેરીના ભાવ વ્યક્ત કરતી વાર્તામાં ઠેર ઠેર હાસ્ય કટાક્ષ વેરતા જાય. વાર્તા કથનની એમની ગતિ બધા જ ભાવો પ્રગટ કરવા છતાં શાંતરસમાં વહે છે, ઔત્સુક્ય ઘણું, આવેશ નહિ.

ભાષા સરળ, મર્માળી ને સર્વભોગ્ય હોવાથી શહેરો અને ગામડાંમાં એક સરખી ચાહના પામે છે. આ મીઠી, રાવળી મોજીલી સૌરાષ્ટ્રીય જબાન આજે ગુજરાતને પણ ઘેલું લગાડી રહી છે. કારણ કે એમનું કથન પણ મસ્ત મોજીલું અને દિલ ડોલાવણ છે.

સવાલ તો આ ખૂબ લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી ચૂકેલી વાર્તાકથન શૈલીને લેખન શૈલીમાં ઊતારવાનો હતો. વાર્તાકથનને વાર્તાલેખનમાં ઉતારીને ગમે તેમ તોય લખેલા એટલે ઠંડા શબ્દોમાં કથનની ઉષ્મા પ્રગટાવવી, વાર્તાના હાર્દ સાથે ભાવવાહી બનાવવી, સુદીર્ઘ કથન શૈલીમાં લેખનનું લાઘવ લાવવું એ કેટલી વીસે સો થાય છે તે તો વાર્તાકથનના લેખક જ જાણી શકે.

પણ અજબ પ્રભુત્વ સિદ્ધ કર્યું છે શ્રી. કાનજીભાઈએ. જેવા વાર્તાકથનના તેવા જ વાર્તા લેખનના ઠાવકા ને પાવરધા કલાકાર સિદ્ધ થયા છે. શ્રી. કાનજીબારોટ.

વાર્તાકથનનું હાર્દ, મર્મ વેધ, જુસ્સો અને જમાવટ તેઓ વાર્તા લેખનમાં અણીશુદ્ધ ઊતારે છે. વાકયોના તળપદા મરોડમાં ભાર સાથે માનવમનનું ઊંડું અવગાહન ઉપસાવે છે. અને વાર્તા એકધારી પડતી આવે છે જળધોધની જેમ.

એમની આ વાર્તાકલાની સિદ્ધિ અનુભવ ચિંતન અને એકધારા વિદ્યાર્થી સમા અભ્યાસનું પરિણામ છે. એ વાર્તાકથન અને વાર્તાલેખનની ઉભય સિદ્ધિ પાછળ એમનું તે દિશાનું સતત પ્રગતિશીલ તત્ત્વ કામ કરી રહ્યું છે. જેવાં કાનજીભાઇએ વાર્તાકથનમાં લોકપ્રિયતાનાં શિખરો સર કરવા માંડયાં છે તેવાં જ વાર્તા લેખનમાં પણ અવશ્ય લોકપ્રિયતાનાં શિખરો સર કરશે. કાનજીભાઇ ઉદયમાન યુગના ઉભય કલાના કલાધર છે.

હેડ ઓફિસ :
ઊંચી મસ્જિદ બજાર
વિસનગર

બ્રાન્ચ ઓફિસ
ફોન : ૫૩૪૫૭૩
એ-૨, નૂતન નગર
મુંબઈ૫૦ (એ. એસ)

પાતાળ કૂવાઓમાંથી વિપુલ જથ્થામાં પાણી
મેળવવા માટે ટકાઉ અને સુવિખ્યાત
જ્યોતિ ટરબાઇન પમ્પ
કે. એસ. બી. સબમરઝીબલ પમ્પ
વાપરો

મેળવવાનું સ્થળ :

ભારત મશીનરી કોર્પોરેશન

મેન્યુફેકચર્સ રીપ્રઝન્ટેટીવ્સ અને સેલીંગ એજન્ટસ

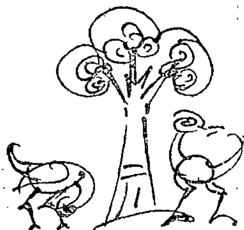
જ્યોતિ ટરબાઇન્ન પમ્પસ, કે. એસ. સબમરઝીબલ પમ્પસ,
ઇલેક્ટ્રીક મોટર્સ અને સ્ટાર્ટર્સ

સહકારી ક્ષેત્રે

મોડલેમ | ભારતભરમાં | મોડલેમ

એક જ અને અજોડ સાહસ

ડેકોરેટીવ લેમીનેટેડ શીટસ
ગૃહ અને ઓફીસની
અદ્યતન સજાવટનું ઉત્તમ સાધન
જુદા જુદા આકર્ષક રંગો અને ડીઝાઈનમાં બનાવાય છે :

વિસનગર તાલુકા ઔદ્યોગિક સહકારી
મંડળી લી. વિસનગર

નિતીન એસ. પરીખ
મેનેજીંગ-ડીરેકટર.

રમણીકલાલ મણી
પ્રમુખ

Gram : "WASTE MIX"
Phone : Office : 23379
Resi. : 6684

મે. જયંતીલાલ લક્ષ્મીચંદ એન્ડ કાં.

કોટન, કોટન યાર્ન, કોટન વેસ્ટ, વેસ્ટ યાર્ન
મરચન્ટ એન્ડ એક્ષપોર્ટર્સ

કાળુપુર : ચોખા બજાર
અમદાવાદ-૨

ગુજરાત સ્ટેટ કો-ઓપરેટીવ લેન્ડ ડેવલપમેન્ટ બેન્ક લિ.

(રજીસ્ટર્ડ ઓફિસ : અમદાવાદ)

૪૮૯, આશ્રમ રોડ, નવરંગપુરા. અમદાવાદ-૯.	સહકાર, ભવન ઢેબરભાઈ રોડ, રાજકોટ.

ગુજરાતના ખેડૂતોની તેમની ખેતી વિષયક નાણાંકીય
જરૂરીયાત ૧૮૧ શાખાઓ દ્વારા પુરી પાડનારી
રાજ્યની કેન્દ્રિય સંસ્થા

સભ્ય સંખ્યા, ૭.૧૭.૪૯૧

આનુષંગિક હેતુઓ માટે અત્યાર સુધી કરેલ ધીરાણ.

	સંખ્યા	ધીરાણ કરોડ-લાખ.
[૧] નવાકુવા	૧.૪૦.૦૫૬	૨૯.૬૭
[૨] જૂના કુવા	૨૮.૫૫૫	૨.૬૬
[૩] ઓઈલએન્જીન ઈલે. મોટર્સ	૧.૨૫.૩૫૧	૪૩.૫૫
[૪] ટ્રેક્ટર્સ	૨.૮૨૫	૫.૨૬

તેમજ અન્ય હેતુઓ માટે મળી
કુલ રૂા. ૯૪ કરોડ અને ૯૭ લાખનું ધીરાણ
તા. ૩૦-૬-૬૯ સુધીમાં કરવામાં આવેલ છે.

મગનભાઈ ૨. પટેલ ઉપપ્રમુખ.	હરિપ્રસાદ હ. ત્રિવેદી આઈ. એ. એસ. રીટાયર્ડ મેનેજિંગ ડીરેક્ટર	ઉદયભાણુસિંહજી યુવરાજસાહેબ ઑફ પોરબંદર, પ્રમુખ.

શ્રી. અમરેલી જીલ્લા મધ્યસ્થ સહકારી બેન્ક લી.

અમરેલી

હેડ ઓફીસ : અમરેલી — ફોન નં. ૪૦૨

: શાખાઓ :

૧: ધારી.	૨: ચલાલા	૩: ખાંભા.	૪: લાઠી	૫: લીલીયા.
૬: દામનગર	૭: વડીયા.	૮: બગસરા.	૯: બાબરા.	૧૦: રાજુલા.
૧૧: ડુંગર.	૧૨: જાફરાબાદ.	૧૩: કુંકાવાવ.	૧૪: ડેડાણ.	

કામકાજનું ભંડોળ......રૂા. ૩૨૩ લાખ ઉપરાંત

૧: બેન્ક તરફથી તમામ પ્રકારની થાપણો આકર્ષક વ્યાજના દરોથી સ્વીકારવામાં આવે છે.

૨· દરેક પ્રકારનું બેન્કીંગ કામ કરવામાં આવે છે.

આ બેન્કમાં રોકાએલ નાણાં જીલ્લાના કૃષિકારોને ખેતીનો વિકાસ તથા તેમનો આર્થિક ઉત્કર્ષ કરવામાં મદદ કરે છે. અને આથી દેશના અન્ન-સ્વાવલંબનના કાર્યમાં આ બેન્ક ફાળો આપે છે.

મ. હ. પરીખ મેનેજર	દ્વા. મો. પટેલ પ્રમુખ

WITH BEST COMPLIMENTS

from

SYNBIOTICS LIMITED

Post Box No 129

Wadi Wadi

BARODA 7

MANUFACTURERS OF

BULK ANTIBIOTICS, VITAMINS & FINE CHEMICALS

TELEGRAM : "KOTAK & CO"
TELEX : 011 – 2466
PHONES : 263331 – 32. 33

KOTAK & CO.

(ESTABLISHED 1927)

EXPORTERS : IMPORTERS AND MANUFACTURERS REPRESENTATIVES.

NAVSARI BLDG. 240. D. N. ROAD FORT
BOMCAY-1
REGD.

TRADE *MARK*

EXPORTERS

COTTON YARN, PIECE GOODS,
RAW COTTON etc. ART SILK,
HOSIERY, READY-MADE GRAMENTS etc.
ENGG. GOODS.
Oil AND Oil SEEDS etc.

IMPORTERS

RAW COTTON
TEXTILE MACHINERY
H. T. L. T. INSULATORS
SCIENTIFIC TESTING
AND MEASURING
INSTRUMENTS etc.

WITH BEST COMPLIMENTS FROM

M/S. JEET TRADERS

45, SWASTIK SOCIETY, NAVARANGPURA

AHMEDABAD-6

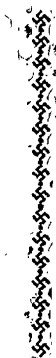
Telephone Nos.
Office : 324512
328347

Resi : 351377
Cable Add : "JIKEBHI"

Keshavlal Bhikhabhai

95, TAMBAKANTA
BOMBAY - 3

EXPORTERS & IMPORTERS
YARN & PIECE GOODS MERCHANTS

તાર : ડીસ્ટકોબેન્ક | ટેલીફોન : ૨૪૯૯૦

ધી રાજકોટ ડિસ્ટ્રીકટ કો-ઓપરેટીવ બેન્ક લિ.

—મુખ્ય કચેરી—

સહકાર ભવન, ઢેબરભાઈ રોડ, રાજકોટ

-: થાપણો ઉપરના દર :-

	:દર વરસે દર સેંકડે:
સેવિંગ્સ થાપણુ	૪ ટકા
સ્પે. સેવિંગ્સ	
: સે. વિ. મંડળીઓના ખેડૂત સભ્યો માટે જ:	૪, ૧/૪ ટકા
કોલ ડીપોઝીટ	
ત્રણ દિવસની અરસપરસની નોટીસની શરતે	૪ ટકા
બાંધી મુદતની : ફીક્સ્ડ ડીપોઝીટ : થાપણ	
:રૂા. ૧૦૦ અને તેથી વધુ રકમ માટે:	

૧ ત્રણ માસ માટે	૪, ૧/૨ ટકા
૨ છ માસ માટે	૫, ૧/૨ ”
૩ નવ માસ માટે	૫, ૩/૪ ”
૪ બાર માસ માટે	૬ ”
૫ છત્રીસ માસ માટે	૬, ૧/૨ ”
૬ પાંચ વર્ષ માટે	૭ ટકા

વિશેષ માહીતિ માટે સંપર્ક સાધો :-

(૧) રાજકોટ-લોધીકા (૨) ગોંડલ (૩) કોટડા સાંગાણી (૪) જેતપુર (૫) ધોરાજી (૬) જામકંડોરણા (૭) ઉપલેટા (૮) ભાયાવદર (૯) પડધરી (૧૦) ટંકારા (૧૧) વાંકાનેર (૧૨) મોરબી (૧૩) માળીયા (મિંયાણા) (૧૪) જસદણ (૧૫) વિંછીયા (૧૬) દેરડી (કુંભાજી) (૧૭) મોવિયા (૧૮) મોટીમારડ (૧૯) સુપેડી (૨૦) રાજકોટ-બેડીપરા (૨૧) સરધાર.

વલ્લભભાઇ પો. પટેલ

ચેરમેન

ભારતના ખેતી તેમ જ ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રના
વિકાસમાં મહત્વનો ફાળો આપતું નામ:

"કિર્લોસ્કર"

આજે વર્ષોના અનુભવથી 'કિર્લોસ્કર' ઉચ્ચતમ કાર્યક્ષમતા વાળા એન્જીન
ઈલેક્ટ્રીક મોટર, સ્ટાર્ટર, પંપ, ચીચોડા, શીંગફોડ મશીન વગેરે
ખેતી તેમજ ઉદ્યોગ ઉપયોગી સાધનો બનાવે છે. આપ
પણ "કિર્લોસ્કર"ના સાધનોમાં રોકાણ કરી સમૃદ્ધ બનો.

 "કિર્લોસ્કર" એટલે કવોલીટી

અધિકૃત વિક્રેતા
કે. આર. ગોહેલ એન્ડ કું.
ગરેડીયા કુવા રોડ–રાજકોટ

મહાત્મા ગાંધી રોડ * ન્યુ માર્કેટ * વાણિયાવાડ
જૂનાગઢ * સુરેન્દ્રનગર * ભૂજ (કચ્છ)

નૂતન વર્ષાભિનંદન

મેસર્સ મહેન્દ્ર ટેક્ષટાઈલ્સ

પાવરલુમ કાપડ માટે સંપર્ક સાધો

અરવિંદ એસ્ટેટ

પૃથ્વીર સોસાયટી

ઈન્ડસ્ટ્રીઅલ ઍાન પાસે

બાપુનગર : અમદાવાદ-૨૧

કુમકુમ સિલ્ક મિલ્સ

આકર્ષક ડિઝાઈન અને સુમેળ રંગોવાળી
ચુનંદી જાતોની અમારી વિશિષ્ટતાઓ

આર્ટ સિલ્ક, નાયલોનના ફેન્સી કાપડ બનાવનારા, નાયલોન શર્ટીંગ, પાલવજરી સાડી, પ્રિન્ટેડ સાડી, ફેન્સી ફ્રોક તથા નાયલોન બ્રોશે અને બ્રોકેડ વગેરે.

ધી કુમકુમ સિલ્ક મિલ્સ

સુંદરબાગ, આગ્રારોડ, કુર્લા–૭૦ : મુંબઈ

મેસર્સ વિસનગર ગુડઝ ટ્રાન્સપોર્ટ

ટેલીફોન નં. ૧૦૨

આપના માલ સામાનની ઝડપી વ્યવસ્થિતતા ને
સલામતી પૂર્વકની હેરફેર માટેની ઉત્તમ વ્યવસ્થા

અમદાવાદ ઓફીસ

ઠે. પ્રેમ દરવાજા
પારસી ચાલની સામે
અમદાવાદ-૧

ટેલીફોન નં. પી. પી. ૨૪૨૩૨

બ્રાન્ચ ઓફીસ :

સ્ટેશન રોડ
વડનગર (તા. ખેરાળુ)

*

સ્ટેશન રોડ
ખેડ બ્રહ્મા

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન

દ્વારા

પ્રવાસી જનતાને અપાતી સુવિધા અને સગવડો.

અદ્યતન બસ-સ્ટેશનો, આરામગૃહો, ઉપાહારગૃહો, પીક-અપ-સ્ટેન્ડ, સ્ટોલ વિ.

ઠંડા પાણીની વ્યવસ્થા

o

રીઝર્વેશન અને પ્રાયોરીટીની વ્યવસ્થા.

o

લાંબા અંતરની મુસાફરી માટે દિવસની તેમજ રાત્રીની બસ સર્વિસ.

o

વિદ્યાર્થીઓને ગ્રામ સર્વિસમાં ૬૦ ટકા અને શહેરી સર્વિસમાં ૫૫ ટકા કન્સેશન.

o

સરકાર યોજીત હરિફાઈમાં ભાગ લેવા જતા હરિફોને કન્સેશન.

o

અંધજનોને બસ-ભાડામાં ૫૦ ટકા કન્સેશન.

o

આરામદાયક મુસાફરી માટે લક્ઝરી બસ સર્વિસ.

આપના માલ સામાનની સુરક્ષિત અને ઝડપી હેરફેર માટે એસ. ટી. પાર્સલ સર્વિસ.

ગુજરાત રાજ્ય માર્ગ વાહનવ્યવહાર કોર્પોરેશન,

વાહનવ્યવહાર ભવન, અમદાવાદ-૨૨.

WITH BEST COMPLIMENTS

મે. આર. આર. ટેક્ષટાઇલ્સ

ટેલીફોન નં : ૪૫

સૂતરમાંથી પાવરલુમ્સનાં બધી જાતના કાપડના જથ્થાબંધ ઉત્પાદક તથા
જથ્થાબંધ વેચનાર

ઉત્તર ગુજરાતની મોટી પાવરલુમ ફેક્ટરી

મે. આર. આર. ટેક્ષટાઇલ્સ

વેરાવાસણ : વિજાપુર

WITH BEST COMPLIMENTS

મે. અંબિકા સાઈઝીંગ વર્કસ

વિજાપુર તાલુકાની મોટી પાવરલુમ ફેક્ટરી

સૂતરમાંથી પાવરલુમ કાપડના જથ્થાબંધ
ઉત્પાદક તથા જથ્થાબંધ વેચનાર
પાવરલુમ કાપડ માટે એક વખત
અચૂક મળો અથવા લખો

મે. અંબિકા સાઈઝીંગ વર્કસ

મુઃ વેડા   પો. : પિલવાઈ   તાઃ વિજાપુર

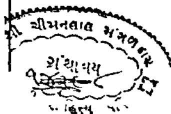
WITH BEST COMPLIMENTS

ભાવસાર વનમાળીદાસ ત્રીકમદાસ એન્ડ કું.

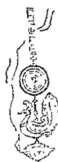
હાથવણાટ તથા રંગાટી કાપડ તથા
સૂતરના વહેપારી

29071

ઠે. દરબારગઢ રોડ
વડનગર : ઉ. ગુજરાત

Phone :
Office : 319778 : 319674
Res : 243208
Telex : Foot Fert, No. 503
Grams : IN BURCORP.
BOMBAY – 2

A NAME FOR EXPORTS FOR ALL COTTEN YARN

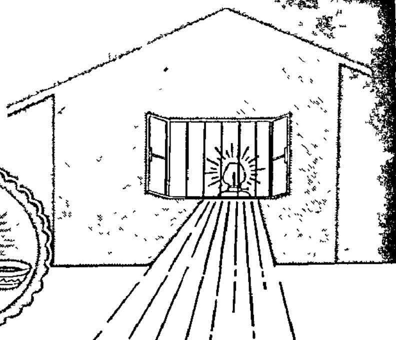
INDO BURMA TRADING CORPORATION

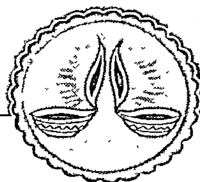
Johri Mansion : 5th Floor
259: Kalbadevi Road, BOMBAY – 2

Branch :
115, B. Netaji Subhashachandra Bose Road
MADRAS – 1

Telex : 041 – 509
Gram : BURMA TRADE
Phone : 39123 / 533916

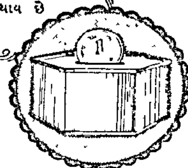
Oormy Navrachana Rajkot-1 Nov ('69) Regd No G 68

એક દીવાથી બીજો દીવો પેટાય છે... એક નાનકડી જયોત ઘર આખામાં અજવાળું કરી મૂકે છે...

આપ રોજ એક એક પૈસો કે એક એક રૂપિયો બચાવતા જાઓ તો એ નાનકડી બચતમાથી મોટી રકમ બનીને રાષ્ટ્રના ઉપયોગી કાર્યોમા મદદરૂપ થાય છે

નાની બચત

નાનેરા પ્રયાસનુ મોટેરૂ પરિણામ

ગુજરાત સરકારના માહિતી ખાતા તરફથી પ્રકાશિત.

પ્રકાશક ઇશ્વરલાલ મો દવે મુદ્રક ને માલિક જયમલ્લ પરમાર ૧૩ જગનાથ પ્લોટ, રાજકોટ
મુદ્રણસ્થાન નૂતન મુદ્રિકા ડૉ. યાજ્ઞિક રોડ કન્યા છાત્રાલય સામે [illegible] રાજકોટ-૧

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ - ૯